

**De betoverde wereld : Het derde boek. Waar in de leere van
de geesten, derselver vermogens en werkingen, en
besonderlik des Duivels, uit de natuurlijke reden en de H.
Schriften ondersocht word**

<https://hdl.handle.net/1874/204922>

DER
BETOVERDE
WEERELD,

Het

DERDE BOEK.

Waarin de leere van de GEESTEN, derselver vermogens
en werkingen, en besonderlik des Duivels, uit de natuur-
like Reden en de H. Schriften ondersocht word.

In vier Boeken ondernomen

Van

BALTHASAR BEKKER. S.T.D.

Predikant tot Amsterdam.

AMSTERDAM,
By DANIEL VAN DEN DALEN,
Boekverkoper op 't Nochie / bezijden de Beurs. 1693.

Aan den bescheidenen

L E S E R.

Et herte des menschen overdenkt sijnen wegh, maar de Heere stiert sijnen gang. Spreuk. 16: 9. De waarheid deser spreuke word ik by my self en in dit doen ge- waar, dat het beschrijven en uitgeven vandit werk betreft. Hoe wonderlik het God beliefd heeft dat te schikken, wanneer ik my verplicht vond de twee eerste boeken uit te geven; alsoo de tijd en de ge- leghentheid niet toe liet de twee anderen daar by te volgen: daar af en heb ik nu niet meer te seggen. De Voorredens over 't I. en II. Boek zijn om den Leser dat te doen verstaan. Nochtans daar 't nu bykans twee jaren zijn, na dat ik d'eerstemaal in 't licht quam met mijn tweede Deel, in dese vorm gedrukt, so sal de Leser reden hebben om te denken, wat het derde dus lang opgehouden heeft? Hoewel daar naawlix Leerling, ik geswijge Lecraar is in Neerlands Israel, die niet en weet de dingen die daar in geschied zijn: echter meen ik datter, weinig zijn die met veel meer bescheids daar af berichten kunnen dan als wel eer Ahimaaz: *ik sagh een groot rumoer; maar ik en weet niet, wat?* 2. Sam. 18: 29. Ik sal hier evenwel den Leser geen tweejarige geschiedenis vertellen, het welk de mate ener Voorrede seer te bui- ten soude gaan: maar hem tot d'andere schriften wijzen, die ik daar van uitgegeven hebbe, en die ook mijnen tijd genomen hebben, den welken ik veel liever aan 't voltrekken van mijn werk bestedigd had- de. Doch d'ongeleghentheden die my doe de handen al vol ander werks gegeven, en al ruim twee maanden met den Kerkenraad en Classis hier geoefend hadden, en lieten dat niet toe: maar gaven my van tijd tot tijd veel nieuwe stoffe om te schrijven tot verdediginge, en ook tot verklaringe van 't uitgegeven werk. De Synodus alsdoe gehouden tot Edam, de sake tot sich trekkende, en my voor haar ontbiedende, bestelde my, na een scherp onderzoek, dien moeilijken arbeid met den Kerkenraad, en ook vervolgens met de Classis, die my ses maan- den besig hield: behalven den gewonen dienst hier in de Kerk, waar

Aan den bescheiden Leser.

af ik op den 22. January 1692. by vonnisse des Classis, 't welk ik vreedshalven hebbe willen lijden, voor elf weken eerst ontheven wierd; en t'zedert door gemaakten oproer en met nooit gepleegde ongereghheid daar van gewoord. Mitsdien bestreedmen my van alle kanten met verscheide schriften, 'teen met naam en 't ander sonder naam: waar tegen ik in 't eerst den tijd niet hadde my te stellen: en 't luste my doe ook niet veel; also sy 't voor het meerder deel door hunne vuiligheid niet weerdig waren, en voor een deel sich self weerleidden, en derhalven niet veel lesers vonden. Ik schikte my in die elf weken, van den 21 January tot den 8. April lopende, tot ruste van die seer verdrietige disputen; en om het gene daar in over hoop geraakt was aan een kant te helpen, en de ovrige twee boeken op te maken: daarna dan mijnen dienst voortaan met vreugde en met neuen yver voort te setten. Dit waren doe de schikkingen mijns herten, maar anders Gods bestieringe in mijnen gang. Want tot dat eerste had ik meerder stilte nodig, dan my hier gebeuren mogte; dies ik die wilde gaan in Friesland soeken. Doch de lange winter en 't besloten water deden, dat ik niet en konde over varen: en mitsdien verliep de tijd. 't Nieuw onweer, dat in middelen tijde opstak, toe te geven, en te laten overgaan; was ik gewillig vanden predikstoel te blijven, tot den tijd toe der naastvolgende Synode: en meinde vastelik, dat my dit tijdverlies in den gewonen dienst, de winste geven soude van bykans vier maanden, om die aan 't opmaken der twee laatste Boeken te besteden. Tot dien einde dan in Friesland komende, met allen voorraad mijner boeken en papieren daartoe dienende, wierd ik op 't nieuw daar in belett. De onstuimige bewegingen van ongeschikte bosc menschen, door *circulaire Brieven* en *Gravamina*, also genaamd, de Kerken over al be-roerende, en lieten my niet toe daar lang aan een te blijven; en gaven daar en boven stoffe tot drie andere schriften, so in 't rusten als in 't reifen opgesteld, en voor de Synodus van Alkmaar uitgegeven. Want daar te voren had ik dertien maanden lang geswogen, en met mond noch penne my in 't openbaar verweerd; op so vele lasteringen so van boekskens als van predikationen, naby en verre door verscheide-
ne personen tegens my gewapend: uitgesonderd eenen brief geschre-
ven in September 1691. aan Vander Hooght; in meininge hem wij-
fer te doen worden, en andere, in hun ontijdig rasen voor te komen.
Maar die bescheidenheid hier in van my betoond geen plaats vinden-
de

Aan den bescheiden Leser.

de by dese menschen, wien daar de moed door wies: so liet ik hen begaan; tot dat de Kerk, en Stad en Staat door hen beroerd, my pers- ste om dien brief aan Vander Hooght met eenen tweden te vermeer- deren, en die so tsamen uit te geven. Daarna de NODIGE BE- DENKINGEN op die voorseide *nieuwe Beweelingen*, verwekt door den voornoemden *Circulairen Brief en andere Miadelen*; en voorts daar op een KORT BERICHT *aangaande alle de Schriften die tot daar toe eenen tijd lang heen en weer verwisseld* waren. Wat drang van rede- nen my tot dat schrijven bracht, als ook den goeden en den vasten grond daar dat op rust, de hartigheid en de bescheidenheid daar in gebruikt; laat ik den Leser self in die voorseide Schriften na te speu- ren. Daarna gaf my de Synodus tot Alkmaar nieuwe, en so overvlo- dige als onverwachte en onaangename stoffe. 't Eerste dat ik uitgaf was een KORT EN WAARACHTIG VERHAAL *van't gebeurde isedert den 31. May 1691. tot den 21. Aug. 1692. in den Kerkenraad en Classis van Amsterdam, en de Synoden van Noordholland* over mijn voor- schreven Boek. Het ander **VIERVOLDIGE BEANTWOOR- DINGE** *van Beswaarnissen* my daar over voorgesteld, zijnde (1) *Ex- tracten* der gecommiteerden des Kerkenraads, met mijne *Aanteke- ningen*. (2.) *De 13. Artijkelen* van Kerkenraad en Classis aan my voor- gesteld, met mijn Antwoord op deselve. (3.) *De 6. Onderhandelin- gen* der Gecommiteerden van de Classis met my gehouden, behel- sende de voornaamste *Beswaarnissen* tegen het gemelde Boek, en mijne *Antwoorden* op deselve. (4.) *D' Artijkelen van satisfactie*, my laaft door de Synodus van Alkmaar voorgehouden, met mijn *Antwoord* naderhand daar op gesteld. Daar na verstaande dat de Handelingen van die twee Noordhollandische Synoden over mijne sake door last van de laatste, tegen my t'Enkhuisen onder de persse waren: so steld ik on- derscheidentlik in order alle Kerkelike Handelingen over 't selve stuk, van eerst af tot op dien tijd met my voorgevallen uit de eigene boeken van de Synodus, de Classis en den Kerkenraad oorspronkelijk getrok- ken, en by my bewaard. Welk werk, veel breeder zijnde dan dat van de Synodus, en later aangevangen, niet wel voor 't selve afgedaan kon zijn. Dies ik voor af, so haast als 't ander uitquam, het doorliep, en enige **AANMERKINGEN** in 't kort op maar twee vel papiers daarover dede drukken. Waarop dan ook in korten is gevolgd mijn **NAAKT VERHAAL** van alle *Kerkelike Handelingen* in den Kerken- raad

Aan den bescheiden Leser.

raad en *Classis* van Amsterdam, en twee *Synoden van Noordholland*, over mijne sake voorgevallen, van den 31. May 1691. tot den 21. August. 1692; uit d'eigene *Akten*, en bygevoegde stukken der voornoemde Kerklike vergaderingen tsaamgesteld, en met mijne *Aanmerkingen* over verscheidene omstandigheden breeder verklaard. Mijn laatste schrift was 't **ONDERSOEK EN ANTWOORD OP 't REQUEST der Gedeputeerden van de Noordhollandsche Synoden** aan den Staat gepresenteerd, om hunne Ed. Gr. Mog. daar mede te bewegen, mijne twee gedrukte, en de twee noch ongedrukte boeken te verbieden. En so dit uitquam effen als het vonnis van de *Classis* van den 22. Jan. 1692. jarig was: so magh de *Leser* sien, waar al mijn tijd gebleven is. Insonderheid als hy daar by bemerkt, dat ik behalven enige hier ongenoemde kleinigheden, ook noch in druk verweerdigd hebbe mijne *Friesche Godgeleerdheid*: eensdeels de gelegentheid om sulx alsnute doen, in acht te neemen; en anderdeels, om aan de weereld te doen sien, wat boek 't geweest zy, dat men tweemaal by plakkaat verboden heeft; en wat de *Overigheden* doen, wanneer se d'oren leenen aan de gene die so lichtelik op lossie gronden, en door avereghtsche driften roepen, dat de Kerk door kettery verloren gaat; als mede hoe veel staats men maken magh op 't oordeel van die luiden, die een boek so haast verfoeijen, sonder datse weten wat het zy. Dit alles afgedaan, so heb ik my niet opgehouden met besondere personen, die sich tegen my met haare schriften lieten sien: maar in mijn **KORT BERIGT** genoegsaam te verstaan gegeven, dat ik alleenlik 't gene van der kerkelike Vergaderingen wege my ontmoet of voorgeworpen was, in voorgenoemde schriften afgehandeld hebbende; my selven op het hoofdwerk leggen soude. Derhalven ook maar weinig weken na dat **Antwoord op 't Request** in 't voorbereiden en toe stellen der twee overige boeken hebbende besteed; so heb ik die in *Martius* gegeven om gedrukt te worden: waar uit dan nu dit derde deel in dese week word afgedaan; en 't vierde, dat wat breeder uitloopt, en later aangevangen is, vast effen op de helft gebraght. Ik hebbe ook noch ene **NAAKTE UITBEELDINGE** gemaakt, so van den inhoud, als van 'toogmerk en maniere van mijn schrijven in dit gantsche werk: om dat voor aan te stellen, wanneer het sal voltrokken zijn; of ook affonderlik (gelijk als nu geschied) in 't licht te geven; tot dienst der genen dien het boek voor eerst te groot is,
eerste

Aan den bescheiden Leser.

eerse weten of't wel weerdig is om doorte lezen. Nu blijft de pers ontrent drie weken stille staan: dewijl ik noch iet wachte daar ik plaats voor maken moet in 't IV. boek, dat voor een groot deel in exemplen bestaat, of door my self vergaard, of ook van anderen my opgegeven, die ik daar in toetse; als te sien is in dat Kort Begrijp terstond genoemd.

En aangesien dat daar in d'inhoud van dit derde boek genoeg verklaard is: so is hier nu niet nodig dat ik daar af spreke; dan alleenlik, dat het door al 't gene dat my tusschen beide voorgekomen is, geheel ene andere gedaante heeft gekregen dan het eerst begrepen was. Want ik heb hier en daar wat breeder onderricht gegeven, over saken die in 't II. deel verhandeld zijn, en daar ook wel wat nader t'huis behoren; maar echter hier ook noch bequame plaatse vonden: om verscheidene swarigheden, die men tegenwierp, so veel als mogelijk daar mede wech te nemen. Op allen konde ik dat niet doen, of soude d'ordre van het werk te seer geschonden hebben; hoewel het ook niet wel sal kunnen zijn, dat ik iets meer in d'eerste boeken voege dan bereids verscheidemalen by 't herdrukken is geschied: also't getal der exemplaren, die misschien noch eens by 't meer herdrukken moghten worden opgelegd, waarschijnlijk niet so groot sal wesen als der genen dieder reeds van die twee eerste boeken in de weerd zijn. Dus souden dan de weinigste maar kunnen hebben dien vermeerden druk, en sich de eerste kopers hunnen yver enigzins beklagen. D'Invoegselen dan wederom tot hun gerief besonder uit te geven, gelijk dat eens geschied is, maakt te veel gebroken werk: en komen ook niet licht tot aller kennisse; gelijk ons d'ondervindinge dat heeft geleerd. Dies heb ik eindelijk gedacht, dat alles dien aangaande wel te helpen is met enig nabericht, op sulke plaatsen van 't geheele werk, als enige beduidinge van sin, vermeerderinge of verdediginge sullen nodig hebben: 't welk sich dan eerst volkomelik sal op doen, als 't geheele werk nu enen tijd lang onder ieders ogen sal getoetst, en veler oordeel sal vernomen zijn. Het ander, dat ik van dit derde deel te seggen hebbe, is, dat my d'ervarentheid geleerd heeft iets te doen, daar niet een schrijver acht op geeft: maar alleman, om schijn te hebben van beschuldiginge, my in Kerkvergaderingen van geroepen heeft. Te weten, dat ik self de Formulieren ook ter snedebrenge: betonende dat mijn gevoelen met de selve wel bestaat; maar

dit

Aan den bescheiden Leser.

dat degenen die my schuldig maken om een woord, daar' selfaan vast zijn, en dat hunne leere met de Formulieren vergeliken, niet is goed te maken. Daar uit sal dan te merken zijn, wat reden datter is geweest, om d'eerste helfte van mijn werk, als met de Formulieren strijdig, te verfoeijen; eer d'andere twee deelen, die tot volkomen oordeel noch daar by te wachten waren, het tegendeel betonen konden. Laat hen nu seggen, wat ik in dit III. boek misdoe; waar in sy immers al so vele plaatsen der Schrifture fullen vinden, tegen hunne overleveringen aan verklaard: en die verklaringe also bewezen, dat ik nu wel eens wil sien, wien onse Leser aan verdraajinge der Schriften schuldig achten sal; my, of degenen welker sinverdraajingen ik recht wil buigen. Indien sy nu ook seggen willen, dat ik de Leeraars der Gereformeerde Kerk (die noemen sy de Kerk) verongelijke, door enig ongerijmd gevoelen aan deselve toe te schrijven: sy fullen hier de Leeraars der Gereformeerde Kerke self dan sien, en horen spreken; en daar uit wel bemerken, of ik iemand ongelijk heb aan gedaan. Wat eindelijk de Overfettters aanbelangt: ik doe hen self ook spreken, en mijn seggen so rechtveerdigen, wanneer ik hen in desen afga, om te gaan met anderen die so wel Overfettters zijns als sy. Doch die de moeite niet wil nemen om dit III. Boek eens door te lesen, (gelijk sy meest al niet gewoon zijn so te doen) en evenwel noch lust heeft my te stellen by de Atheïsten: die lese slechts het laatste hoofdstuk door. So hy dan niet gelooft, dat d'inhoud over een komt met het Boek: so sal hy 't echter moeten nasien; of bekend staan voor een van degenen die iet lasteren eer datse 't weten. Dien heb ik anders niets te seggen, dan, *de Heeren bestraffe u; ende sal geen oordeel van lasteringe tegen hem voortbrengen, (Jud. vs. 9.)* maar wil het geerne overgeven aan Hem die rechtveerdelik oordeelt. (1 Pet. 2: 23.) *Gods wrede ondertusschen, die alle verstand te boven gaat, beware onse herten en sinnen in Christus Jesus. Fil. 4: 7.*

Amsterdam den 20. van Sommermaand 1693.

NAAKTE UITBEELDINGE

Van den geheelen inhoud der vier Boeken, het oogmerk van den Schryver, en 't beleid daar in van hem gebruikt.

Also de twee eerste Boeken van dit werk / vooz af mit-
gegeven / seer veel allerhande voordeel hebben mitge-
staan; uit oorzaken in de Voorrede aangedwefen: so sal
het niet ondienslig zijn / hier in 't hoozt den Leser klaar
hooz ogen te vertonen / wat het gene is / dat ik ene
gemijck in die vier boeken / die ik de Veroverde Weereld noeme /
beoogd hebbe; op wat grond dat ik bouwe / en door welken wegh
ik na de waarheid soeke. Want al is 't dat ik van dit alles duidelyk
en onderscheidelyk gesproken hebbe / so in den ingang van het werk /
als in de voorreden van het eerste deel: so sie ik ebenwel / dat het
niet genoegh gewerst is / om de menigvuldige sware vooroordeelen
te verwinnen; aan welken niet soo seer de gemeene man / als wel de
geleerden sich betonen vast te zijn. Al dacht ik dat in 't eerste niet /
so kan ik echter achter na de reden nu wel zien. Te weten / dat de
genen die buiten scholen en winkels / uit lust tot d' oefening der we-
tenschap en konsten sich begeven / doorgaans bype luiden zijn / wien
't niet en scheelt van wiense leeren / als se maar wat leeren mogen:
of so sy lust tot rariteyten hebben; sy en bekreunen sich der mode niet /
of die oud of nieuw is / maar beminnen de deugdelikheid der stoffe en
de kunst van 't werk. Maar die op winkels zijn gewoest / hou-
den sich meer aan den trant die daar gehouden wierd: by den eenen
meester maakte men 't werk dus / by den anderen so; in d' eene
stad werkte men op dese / in d' andere op die manier. En die geset
is op de mode / sal dikmaals iet versmaden / al iset sijn gerief / al
isset ook een koopjen aan; enkelik om dat het geen gebruik is. Alle
nieuw is hem ten eersten byzemd / so lang als hy 't geen meester is;
maar een weinig in de gewoonte gekomen zijnde / misshaagt hem 't
ander / als te onderwets. Mer de wetenschap is 't eben so gele-
gen. Die op de scholen gaan / gewennen aan den trant die daar
dan is; en schikken hiame oefeningen na die leest / waar op sy wer-
ken die den grootsten naam hebben / of hunder smelikhed wel meest
be-

behagen. Booz desen is 't dan dat hy sich meest bloot stelt / die een
 by man wil zijn / en geen zijde kiezen : maar noch meest / indien
 hy iet van voren wil onderzoeken / en ten einde van dien niet op een
 uitkomt met den gemeenen wegh. *Hinc ille lacryma*; daar komt
 het onheil van daan.

Het gemeen gevoelen dat men van den Duivel sijne groote
 kennis / en kragt en werkinge heeft / en van menschen die
 men houd dat met hem in gemeenschap staan : quam my
 allenkens by dat licht dat ik met andere menschen van naturen heb-
 be / en dooz de Schrift versterkt en meer gesuiverd wierd / seer twij-
 felachtig booz; oft ik het / wel by 't licht bekeken / langer daar booz
 aanstien moest of niet. Niet alleenlik was mijn twijfel of het
 waar was / maar ook of het der goddyugtigheid betamelijk was.
 En 't gemoed begon my self te dringen : ik moest antwoorden aan
 de genen die my vragden / ik moest weten hoe my by sulke
 volk / die so en so geseid waren / te dragen : het was mijn amt / en
 het quam my dageljk te huis. Daar van te spreken als men spreekt /
 en te doen gelikmen doet ; dat quam my meer en meer beswaarljk
 booz : ende my daar tegen aan te stellen / of self ook in woord of doet
 van andere te verschillen ; dat was eensdeels mijn meegaande aart
 niet / en daar by so had ik geenen grond. Des was my 't naaste /
 dat ik daar niet ernst na socht / van waar dit algemeen gevoelen sijn-
 nen oorsprong heeft ; daar na / wat van de waarheid zy. En over-
 mits ik dus van voren, *à priore*, alles ondersoekte ; ende niet van
 achteren, *à posteriore*, gelikmen in de scholen spreekt : so kom ik
 eerder niet tot openinge van den Staat des Geschils / dan tegen 't
 einde van het 1. Boek / waar in ik uit so veelley gevoelens als de
 traenschen dien aangaande ooit ter weerd hadden ; eindelik de gene
 die noch heden plaats genomen hebben by de Protestanten / in het 22.
 hoofdstuk open legge / deselve in het 23. met d' andere gevoelens
 vergelyke / en in het 24. berone / hoe wy aan het onse zijn gekomen /
 en wat ons daar nu noch by houd. Ik ondersoekte dus den reghren oor-
 sprong van het hedendaags gevoelen onder ons / in 't 1. Boek ; waar
 af ik dan vervolgens de onsekerheid en ongerijmdheid in de anderen
 tot op den grond ontdekke / en dooz ogen stelle.

Openinge van het I. Boek.

In 't eerste ga ik dus te werk. Eerst soek ik door de gansche wereld heen / waar dit gevoelen sijn oorsprong uit genomen heeft : en om dat te weten / sla ik tijden noch e plaatsen over. Ik merke / dat de sake die ik ondersoeken wil tweeledig is : van den Duivel / wat hy aan hem selven weet of kan; en van Menschenen / warse booz sijn toedoen weren of verrichten konnen. Doch dewyle 't dingen sijn die de Natuur te boven gaan / of immers dienen daar booz houd; ende also tot God behoren : so moest ik mede weten / wat gevoelen dat de menschen van de Godheid hebben; en de Geesten in 't gemein / het zy goeden of quaden; ook de Zielen van de menschen / (mede Geesten zijnde) afgescheiden van den lijve door den dood. Die alles soek ik na / eerst in oude / en daar na in nieuw boeken / van allerlepe volkeren / godsdienst en gevoelen : die ik echer / so als nu de weerd is / in Heidenen / Joden / Mahometanen / en Christenen onderscheiden wil.

Van de Heidenen beginnende / ga ik eerst tot de ouden / zijnde meest de Grieken en Romeinen / uit de griekische en latijnse boeken ons bekend; in 't 2. 3. en 4. hoofdstuk : want van andere volkeren en landen sijn seer weynig oude historien tot ons gekomen. Daar in vind ik / wat sy doe van God geloofden / en van de Geesten die geen God noch menschelijke Zielen sijn; als mede van den staat der Zielen na den dood : en wat booz middelen sy ook gebruikten / om door tusschen komen van de Geesten / te mogen weren en te mogen werken dingen die de Natuur te boven gaan.

Daar na tot dese tijden overgaande / doorsoek ik de geheele weerd in het Heidendom : eerst van Europa / in 't 6. daar na van Astien in 't 7. en 8. voorts in Africa in 't 9. en eindelijk in America in het 10. hoofdstuk van het self de boek.

Hier uit bevind ik nu / en herdoen in 't 11. hoofdstuk / dat die oude (so als ook de hedendaagse) Heidenen / sonder de Schriftnaar / gedachten hadden van een opperste Godheid / alles maghtig : doch niet een van mindere Goden / by de Grieken meest al Daimones en Daemonia, voorts ook Goden / ende heden by de Heidenen mede dus / en anders ook genaamd; die de Weerd elk hant deel regeeren / der menschen saken by en op den name van den Opper god bestieren /

ende als Middelaars tusschen beiden zijn. Die ook omgang met de menschen hebben: en dat dese daarom saken de Natuur te hoven gaande door deselve weten en herrichten konnen; welker eerste Waarseggers/ en de laaste Coberaars genaamd zijn. Over sijn word alles/ daar men geene reden nochte oorzaak af en wist/ aan die Dæmones of Ondergoden toegeschreven.

De Zielen van de daden worden by hen mede onder de Dæmones gerekend: en na dat sy wel of qualik op der aarden sich gedragen hadden/ of na dat den menschen goed of quaad bejagent; aan den eenen dit/ den anderen dat toegeschreven; en also die Dæmones of Ondergoden in goeden en quaden onderscheiden.

Wan d' enkele Heidenen/ die den waren God noch sijnen Dienst niet kinnen/ ga ik over tot de genen die de H. Schrift te bate hebben. Welker eerste zijn de Joden; die God langst gekend/ en sijn Woord aldereerst in de schriften van 't Oud Testament onbangeit hebben: en daar uit geleerd/ dat de Zielen van de menschen wel onsterfijk/ maar alsulke Dæmones of Ondergoden niet in wesen zijn; dat God alleen de Weereld door hem self regeert; ende niemant ters kan doen/ of weten/ dat de kragten der Natuur te hoven gaat/ dan door God alleen. Maar ik merke daar beneben aan/ so als 't Jodendom sedert Christus tijden is gesteld geweest/ en op heden noch bestaat; dat het veelsins met het Heidendom vermengd/ of ten minsten bevels is: en dat daar uit mede onder hen vele bygelosigheden/ Waarseggerijen en Coberplegingen onnagaan. In 't 13. cap.

Daar gy toon ik dat de Mahometanen/ mede enen God gelovende/ met geschapene Engelen/ goeden en quaden/ en den Duivel aller hoofd; doch door Christus/ en de boeken des nieuwen Testaments mede plaats makende/ ende onder tusschen 't Heidendom daar onder mengende: over sulx mede met sodanige gevoelens ingenomen/ en tot diergelijke Wilkerijen en Coberofferdingen genegen zijn. In 't 14. cap.

Van Joden en Mahometanen/ als een tweederleije middelstagh tusschen 't Heidendom en Kerstendom/ overgaande: so onderscheid ik dan de Kerstenen; na dat de tijden waren; door / en onder 't Pansdom/ en daar na. Dus bevinde ik/ dat den eersten Kerstenen/ na der Apostelen tijd/ doch al min of meer van 't Heidendom en Joden

bendom heeft aangehangen; 't welk allenxiens toenam / en ten laatz-
 sten met het Pausdom op het hoogste rees: so verre / dat den Enge-
 len en Zielen der verstorvens menschen; maar boornamelik den Duib-
 bel al die wonderlike dingen toegeschreven zijn / die de Heidenen
 den Daimones en Endergoden eigen maakten. in 't 15 -- 21.
 capp.

Tusschen beiden merk ik aan / dat in d' oude Kristenheid de Ma-
 nicheen zijn ontstaan / die veel van 't heidensch weder inboerden / en
 den Duibel byna Gode gelijk maghtig maakten: en dat hun geboe-
 len ongeboelig enig zaad / tot op heden / onder 't Kristendom gela-
 ten heeft. in 't 17. cap.

Maar nu komende tot onse tijden / en de leere van de Protestant-
 sche Kerken; waar onder ik beneffens d' onse diemen Gereformeer-
 de noemt / allede genen die van 't Pausdam afgeweken zijn begrij-
 pe: so bevind ik / dat hoe verder wy van 't Pausdom af wijken /
 hoe minder wy ook van die dingen houden / die hun opzicht op den
 Duibel hebben. Doch dat sommige de gronden van de protestant-
 sche leer / en haar onderscheid van 't Pausdom / na behoren niet
 beseffende; met den Duibel veel gereeder zijn / dan andere die daar wat
 meer op letten: om hem lichtelik alsulke dingen toe te schrijven / (en
 desgelijc den genen die sy ook geloven dat met hem gemeenschap heb-
 ben) welke de Natuur te boven gaan. 22. en 23. cap.

Daar uit besluit ik dan door 't laatste / alles met een ander vergele-
 ken hebbende / dat het gemeen geboelē / 't welk noch heden onder ons in
 swange gaat / oorspronkelik afkomstig is van 't Heidendom. Niet dat
 hen de reghte Reden sunderlik te werk gesteld / tot die gedachten heeft
 gebragt: maar dat de Reden qualik gebruikt of misleid / en met schijn
 van godsdienstigheid beneveld en bemanteid / sonder 't licht der H.
 Schrifture / die gedachten heeft gebaard / onderhouden en geboed.
 Dat het ook de Kristenen uit de Schrifture niet eerst gehaald hebben /
 toon ik door die reden: dat de gene die de Schrifte wel minst verstaan /
 van die dingen 't meest geloven; ende also reeds in dat geboelen zijn /
 dat de Duibel sulken grore maght heeft / eer sy de Schrifture lesen;
 ten minsten / eer sy die eens onderzoeken.

Dies geef ik ook daarna den Leser in bedenken: of wy vele din-
 gen dien aangaande op die wyse in de Schrifte wel souden opbatten /
 indien wy niet alreeds te voren / en van kinds been af / met dat geboelē
 ingez

ingenomen / ende door gewoonte al bevestigd waren? Timmers
 daar leit mi een vooroordeel; men geloof dat het so is: en dan valt
 het ons gereed / de Redenen of Schrifture tot behulp te nemen; en
 voorts te geloven / dat die ook so leeren. Te meer / also wy d' eerste
 uitleggingen der Schrifture / en verklaringe van saken daar in be-
 grepen van die oude Leeraars hebben: van welken ik in 't 15. hoof-
 stuk aangewesen hebbe / hoe sy d' een meer / d' ander min / met ver-
 scheidene heidensche lessen en gevoelens ingenomen waren; welke so
 ten eersten niet gemerkt zijn / dat aanleidinge tot alzulke uitleggin-
 gen gegeven hadden. Dit is den inhoud van het 24. hoofdstuk en 't
 besluit des eersten Boeks.

Hic al 't voorszede is dan wel te sien / datmen dit deel van mijn
 werk niet so onnut moet achten / als het schijnt dat wel de mee-
 sten doen: mitsdien dat se 't 1. Boek niet eens of naawelijc en raken/
 als Historisch zijnde; ende nemen 't al ten eersten opsight tegen 't
 tweede. Want so ik my enigstins op de timmering mijns eigenen ge-
 bows versta; het tweede is gegrond in 't eerste / volgens dat be-
 wijs / dat ik by gebolg in 't 24. Hoofdstuk daar uit wettelik (so ik
 wil meen) getrokken hebbe. Is 't anders? dan magh ik niet re-
 den wel verwonderd staan / hoe dat niemant van so veele die mijn
 tweede boek so binning last: ren / en het eerste laten doorgaan / tot op
 dese ure toe gemerkt heeft / immers weinige sich daar af ierwes hebbe
 laten blijken. 't Is al verloren werk wat se doen / om het tweede
 boek te wederleggen / so sy 't eerste laten staan. Maar mijn oog-
 merk en mijne ordre niet beseffende / 't welk den waren ondersoekers
 van de waarheid eerst betaamt; mitsdien dat hen in het tweede deel
 so veel dingen na de letter opgenomen tegen zijn: so tasten sy ten eer-
 sten daar op toe; als d' ongeoesfende disputeerders / die 't Besluit
 (als hen meest tegen zijnde) ontkennen / en de Voorstellingen ober-
 slaan / daar 't Besluit nochtans op rust. 't Is ook niet wel gedaan/
 dat ober d' eene helft mijns werks geoordeeld is / en niet gewacht tot
 dat het in 't geheel was uitgewoght. De tyd en hadde sulken haast
 niet rens: also ik genen tyd verloren soude hebben laten gaan / om d'
 andere twee deelen te doen volgen / en haddemen door veel gemaaekte
 moeilijkheid my daar in geen belet gedaan. Men kan so klaar niet
 sien / waar iemand eindelik na toe wil / so lang als sy noch maar
 ten halben wegen is. Nu sal de Leser alles by malander / en 't Ni-
 chaam eerst in sijne volle leden sien.

Gemeen bericht aangaande de drie volgende Boeken.

Het tweede en derde Boek besta ik met een onderzoek der waarheid en der zekerheid van die geboelens diemen van de Geesten heeft / en van de Menschen die met hen gemeenschap hebben ; te weten met de hosen : dat van de Geesten self in 't II. en van de hose Menschen in het III. Boek navolgens de verdeeling van my in het begin des werks I. b. 1. s. 8. gemaakt. Hoe 't laatste Boek van noch te passe komt / sal ik op 't einde nader seggen.

Belangende nu de maniere van verhandeling / die ik in 't onderzoeken van de zekerheid en waarheid deser dingen achtervolgens plege : so iemand op dit alles dat voorszreven is behoortlikt lett / die sal wel haast bemerken / hoemen my 't onreghte nageeft / dat ik ene nieuwe stelling uit mijn hoofd versiere / daar ik van de Geden en Schrifture nabuige ; of dat ik de Geden tot een richtsnoer neme / om de Schrift daar na te schikken. Want de Leser siet wel / dat ik noch niet eens op sulken grond of stelling ben bedacht geweest / om daar op te bouwen : maar alleenlikt ondersocht heb / overal / de gansche Weereld / en den ganschen tijd des Weerlds door ; waar de reghte grond van sulke geboelen / als ik noch eerst onderzoeken wil / te vinden zy. Want dien moetmen weten ; salmen te reght oordeelen / of een geboelen of gebruik op goede reden rust of niet. Nu en heb ik ook die veelerhande Heidensche / Joodsche / Mahomettaansche / oude en nieuwe Kristelike / Roomsche en Onroomsche geboelens / leeringen / en gebruiken / niet opgesocht : om die dus ofte so uit te leggen / of te berdedigen / of te weerleggen : maar om die te besien en te vertonen sodanig als se zyn ; sonder daar mijn oordeel af te seggen / of enig bewijs daar voor of tegen in te brengen. Welken ongemeenen arbeid niemant lichtelikt sal ondernemen / dien 't niet om de waarheid is te doen. Ik ben dus bezet dan noch sonder grond : die een Protestantsch Kristen ben ; die noch Paapsch / noch Joodsch / noch Heidensch wesen wil ; vind ik anders geene vastigheid / so laat ik varen al warmen van de Geesten in 't gemein / of van den Duivel in 't besonder seit.

Maar schoon ik den besunderen grond noch niet gebonden hebbe ;
 Welken

welken my het Jausdom / Jodendom noch Heidendom / als so-
danig aangemerkt / niet geben konnen : so heb ik echter eenen vasten
bodem met die alle / en noch enen tweeden met een deel van hen ge-
meen. Het eerste is de Geden / die allen menschen tot een licht ber-
strekt ; so verz als se suiver is / met vooroordeel noch hertstroghten niet
belemmerd noch beneveld. Het ander is de Schryft / van God ingege-
ben : maar insgelijks suiver / in haar self ; so van ons ingesien / als of
wy nooit de Schryft gelesen hadden : ende also buiten alle menschelijck
vooroordeel / van vertalinge uit het Hebreewsch en Grieksch / daar
die oorspronckelick in beschreven is / en van d' uitlegginge der Aes-
taars / oud of nieuw. Dese twee staan d' eene onder d' andere niet :
maar eigenlijk nebens malkanderen. Het is van Filo den Jode
eerst bedacht / dat hy / genegen om de Schryft allegorisch uit te leg-
gen ; en met dat van Paulus / 't gene hy van Sara en van Hagar
schryft / Gal. 4: 22. niet te vreden zijnde : dat onderscheid van
Hrouw en Dienstvaagd op de Schryft en Geden bracht ; seggende
daar voor betekend te zijn / dat de Filosofie en 't natuurlijck ber-
nuft onder de Schryfture buigen moet. Sedert is dat spreekwoord
in de monden onser Schryftgeleerden als bestonden / en na dat het
Filo eens geseid heeft / als een vaste regel in de Godgeleerdheid aan-
genomen.

Maar de waarheid is / dat de Geden voor de Schryft moet gaan ;
om dat de Schryft de Geden voor uit stelt : ik segge de gefonde Geden ;
aan welke sich de Schryft moet openbaren / en doen blijken datse is
van God. Daar na staat de Geden nebens de Schryft ; als van din-
gen sprekende daar de Schryft af wijgt : en de Schryft staat neffens
de Geden ; also sy ons geheel wat anders leert / en dat het ondersokt
van ons verstand niet onderworpen is. Eindelik so is 't nochtans /
dat de Schryft boven de Geden is : niet als Hrouw en Meesteresse /
(want sy ieder hare onderscheidene huishoudinge hebben) maar
als ene die van hoger adel / en van groter middelen is : also ons
God daarinne openbaart het gene nooit van menschelijck verstand be-
grepen was. 1 Kor. 2: 9. Nochtans gebeurt wel / dat sy malkan-
der op den wegh ontmoeten / ofte in een huus te samen komen ; en
also malkanderen de hand wat leenen : doch beyde als byse luiden ;
alleenlijk met dat onderscheid / dat de Geden als de minste / altijd
eerbiedigheid aan de Schryfture bewijst. Wanneer dan word ge-
seid /

feld / dat een Kristen sijn verstand onder Gods Woord moet geban-
gen stellen : dan word het verstand aangemerkt so als het is / met
die beneveling en besmetting die ons aankleeft ; ende in aansien
van die dingen welke boven ons begriep zijnde / ons in Gods Woord
geopenbaard worden / en te geloven zijn so als de Schrift dat seit /
al begrijpen wy niet / hoe. Maar niet / dat wy 't so geloven moe-
ten als 't ons de menschen voorstellen ; met hunne vertalingen en uit-
leggingen / die op vele plaatsen seer verscheiden zijn. Gods Woord
dan oorspronkelijk aangemerkt / so als 't van God is afgekomen /
ende noch van geeneu mensche dus of so verklaard : en de Reden / niet
so als ons die eerst aangekomen / en niet voorzoordeelen en herestoght-
ten belemmerd is ; maar daar af gesutberd door den selfden Geest /
die de Schrift heeft ingegeven. Dat zijn de beide grondbeginselen
van opreghte kennisse in natuurlijke en geestelike saken.

Doch daar in is echter noch dit onderscheid : dat de Reden is de
grond en regel van de kennis der natuurlijke dingen : van welke de
Schriftuur niet handelt om ons te leeren / maar daar af alleenlik
spreekt / als van dingen ons in hunnen aart bekend ; om daar
af behalven 't burgerlijk / ook een goed gebruik in 't geestelijk te ma-
ken. Maar in saken van de saligheid is Gods Woord alleen de
grond en regel van geloof en leven ; sonder dat de Reden iets daar by
kan doen / of daar af neemen of veranderen : dan sy heeft nochtans
hier tweederley gebruik. Het eerste is / dat sy de Schriften proeft /
die men seit van God te zijn ; offe uit de kennisse die de mensch na-
tuurlik heeft van God / de merktekens van die godlikheid bepron-
en daar na / datse uit den sin der woorden moet verstaan / wat
het zijn voor leeringen / die ons daar in ter saligheid beschreven
staan.

Daar by komt dan noch / dat Schriftuur en Reden in malkan-
ders saken onderlinge hulpe aan malkander bieden. Want so de
Schrift op geen natuurlijke wijze van natuurlijke dingen spreekt ;
also sy echter nooit en liegt : so moet de Reden leeren / hoe men daar
de Schrift / na vereisch van de natuur der saken / sal verstaan. So
is 't met de beschrijvinge van den loop en 't licht der Sonne in den 19.
Psalm ; en diergelijke plaatsen zijnder veel. Of komt ons in de Na-
tuur iets voor / daar ons eigene onderbindinge ontzoeekt / om daar
af te voorzoeelen ; en 't op de geloof waardigheid van iemants beter we-

ten aan komt : so kan ons de Schryfuur somtijten ook van sulke saken iet berichten. Sodanig is de vroege en spade regen, in het Joodsche land; Jer. 5: 24. de seldzaamheid des regens ofte overweers in die landen in den oogst; 2 Sam. 12: 17. en de kragt van den oosten wind op de kusten van Aſien in Palestina / in de middel-landsche Zee; Psal. 48: 8. en diergelijke meer. Doch 't voornaamste is; dat ons self de Schryft van saken de Natuur belangende onderricht / die te verre van de reden of zijn omse te bereiken. Sodanig is 't begin van alle dingen / door Gods onmiddelijke scheppinge uit niet / en besonder van den mensch : als mede d' oorspronk van de dwijsterheid / en verkeertheit / die de Geden of 't Verstand / in so verre als het noch gesond is / aan sich self bespeurt.

Dit zijn de algemeene gronden die ik onderstelle / in dier voegen datse niemant / van wat sonderling gevoelen hy magh zijn / my ernstelijk betwisten sal : waar op ik na de waarheid van die dingen onderzoek / daar ik in 't eerste Boek getrouw verhaal van doe / wat allerhande menschen daar van seggen en gevoelen. Maar geet besondere gronden heb ik voor my selven uitgedacht : veel weiniger dat ik de Geden of Filosofie boven de Schryfure stelle. Maar die slechts mijne schryften leest gelijk 't behoort / sal daar het tegendeel so klaar bevinden als den dagh. Ik bemerkte dit geschil / gelijk ook dat van de kometen / daar ik de self de ordze volge / (wonder dat men 't daar niet heeft gesien) tweeledig aan; eensdeels tot de Natuur / anderdeels tot de Schryfure behorende. Ik begin derhalven van de Geden / als de minste; om in de Natuur te zoeken / als in de laagste schole / wat ons die toch suiverlik van God / van de Geesten / en besonderlik den Duivel / leert. Want mitsdien dat de Heidenen so veel met de Geesten op hebben; ende nochtans uit de Schryft / die sy niet en kennen / daar af niets te wete zijn gekomen : so had het reden / dat ik onder sochte / wat daar af op ware Geden is gegrond : en daaruit opgenomen / of van elders aangenomen moeste zijn. Maar dewijl het weinig is / het gene ik na ten grondig onderzoek so diep als ik konde komen / daaruit hebbe konnen halen : so ben ik (als in d' onderschool mi uitgeleerd) niet het 8. hoofdstuk van het II. deel / tot de Schryft / den hoogsten Meester / opgegaan. En gelijk ik in de 7. eerste kapitelen / in de Natuur verkeerende / de Schryft geheel daar buiten late; om te bezwoeden / hoe verre 't menschelikh ver-

verstand / sijne kraghten inspannende / door sich self alleen kan komen: also laat ik ook de Veden staan / so haast als ik in 't heiligdom van Gods onfeilbaar Woord getreden ben.

Wel te weten: ik laat de Veden staan / so verre als sy ten grond of regel strekken soude / om de Schrifte uit te leggen: maar niet als een middel om 't verstand der Schriften na te speuren; want dat moght ik niet voorzuy. Sonder de Veden of 't Verstand mede te nemen / soude ik maar een beest by God zijn; die tot geen beesten spreekt / maar tot redelike menschen. De Veden kan alleen in hare saken voortgaan / sonder de Schrifte: want de wetenschappen en de konsten worden uit de Veden / ende door de Veden nagespeurd; dat is / de mensche sielt daar in sijn eigen verstand te werk / en heeft daar toe geen onderrigting uit Gods Woord / en hy behoefte niet. Maar tot hoger saken / die Gods wille tot der menschen saligheid betreffen / is de Schrifte van noden / als de grond waar op de sekerheid berust: Doch de Veden moet hier mede gaan / om / onder het geleide van Gods Geest / den sin der Schriften te verstaan. En so moet ik dan mede / in dat tweede ondersoek des tweeden deels / daar de sekerheid der kennis op de Schrifte alleen aan komt / de Veden echter so ver mede nemen / datse my helpt ondersoeken wat de Schrifte ons seit. Niet so als ik begriype dat de saken zijn: maar ik moet nochtans begriypen dat de Schrifte seit / dat het so is; al er. . . . .
griyp ik niet / hoe dat het is.

Maar hier ligt wel meest de knoop: elk roept vast dat de Schrifte het seit / om dat hy 't self also verstaat; en dan valt hem die sin gemakkelijck toe / (want meer het meer als op eene wijze kan verstaan worden) die met sijne bebaringhe best ober een komt. Of hy heeft / sonder genoegsaam ondersoek / een gevoelen aangecommen / waar af hy nader uit de Schrifte wil onderwesen zijn: so helt hy dan reeds nadie kant / en kan die schrifte niet schijn daar heen getrokken worden / waar ober 't ondersoek dan valt / hy doet daar toe sijn best. Dus meent hy dan / dat hy nu self de Schrifte tot bewijs van sijn gevoelen heeft / om dat die schrijver te seggen 't gene hy wil datse seggen sal. Gelijck wy sien / dat de pleiters beiderzijds de wetten also verklaren / die sy achten dat voor hunne sake zijn; also oplossen die hen worden voorgeworpen / dat sy altijd schijnen recht te hebben.

Maar nu is 't gemeene seggen / dat ik self so doe / als elk een in

anderen berispt. Maar de waarheid is / dat sy die my dit nageben
daar aan selve schuldig zijn: en datse my so vele plaatsen anders
siende uitleggen / dan sy dooz eigenheiligheid tot den gemeenen sin
gewoon zijn te doen; terstond in de gedachten komen / dat die ver-
andering in my uit gelijke oorzaak moet ontstaan. En dit is de wa-
re reden / waarom datse seggen / dat ik de Schrifstuur verdraaije.
't Is de Schrifsture niet die ik verdraaije; maar hunne uitleggingen/
daar ik niet aan gebonden ben. Een: maar ik hebbe / seggensz /
ene onderstellinge die valsche is; en daar na schik ik dan de schrifstuur-
plaatsen / om die so te doen verstaan / als met mijne valsche stellinge
over een komt. Hoe behandel ik de H. Schrifsture dan / dat ik die so
daar na schikke? Van ieder stuk is 't nodig dat ik wat bescheidenliker
spreke.

Mijn grond dien sy seggen dat ik onderstelle / is / dat een geest
op geen lichaam, of op andere geesten sonder lichaam werken kan.
Dit is de gemeene sang / dat seit Bekker: en het woord so sterk ge-
seid / dat het vzienden self geloben: want het komt my nu noch alle
dagen booz. Dit is al wederom een sterk vooroordeel / dat d' een van
den anderen overneemt / en daar mede sich begeeft aan 't lesen van
mijn Boek. Niet geheel / van voren tot achteren / gelijk 't behoort:
maar hier wat en daar wat; insonderheid op sulke plaatsen / daar
d' een den anderen op wijst / als zijnde de gene daar ik over de wer-
kingen der Geesten disputeere. Maar van de genen die met opmer-
kinge mijn werk doozlezen hebben / heb ik seer weinige gebonden
die 'er dat van seiden; dan wel (gelijk het waar is) het regendeel.
Ik beroepe my op alle die 't doozlezen hebben / datse my eens tonen
sullen / waar ik stelle / en dat als den grondslaghe mijns gevoelens
van den Duibet / dat een Geest op geen lichaam, noch op andere
geesten werksaam is. Van waar komt dan ebenwel dat seggen /
dat so sterken algemeen is / en daar de meeste twistinge uit ontstaat?
Niet het vast en algemeen vooroordeel / daar de gemeene uitlegginge
der Schrifstuurplaatsen in desen op berust: dat een Geest als geest;
en daarom te meer dewijle hy een geest is, op alderhande Licha-
men, en op andere Geesten sonder lighaam werken kan. Niet van
eisch ik nu bewijs: en om dat hen die eisch seer onderwacht en onge-
woon boozkomt / daar sy nooit seer op bedacht waren; so nemen sy
dat booz ontkennen. Maar eer ik mede sulken grond vast stelle /
daar

daar gemeenlik niet aan gerwijfeld word: so ondersoek ik eerst de reden / daar sy sulck gevoelen self op bestigen / of zonden moeten bouwen / na 't begryp dat sy van de Geesten hebben.

Ik segge / na 't begryp dat sy van de Geesten hebben. Want het zy datse den aart derselven / na den stijl van Des Cartes / netter dan wel andere van een Lichaam onderscheiden; of datse grovelik ter lichamelijx aan deselve toepassen: beidegaar nochtans komense daar op uit / dat sy de werkzaamheid na buiten / het zy op geesten of op lichamen / onder 't eigen wesen van de geestelike natuur begripen; ende in het denkbeeld sluiten / datse daar af maken. Waar door sy ook het Lichaam / in plaats van het als een noodzakelijk / of ten minsten bequaam werktuig van den Geest aan te merken; veel meer als tot hinder achten te verstreken / aan de vrije en kragtige werkinge van de geestelike nature. Hier van is 't datse verscheidelik tegen my roepen: d'een dat de Cartesiaanche Filosofie my verleid heeft / en datter dit de byzucht af is; om so die Filosofie swart te maken: d'ander / die met dat selfde boozoordeel / echter Cartesiaansch gesind is / segt dat ik de Filosofie van Descartes niet versta. Doch wat ik versta of niet / ik spzake tot verstandigen: laat die oordeelen wat ik leere.

Befondere Openinge van het II. Boek.

Ik houde dese order in mijn II. Boek / dat ik eerst met de uiterste zorgvuldigheid de rechte waarheid ondersoeke / en dan 't besluit op make / 't welk uit de vyf laatste hoofdstukken bestaat. Dat ondersoek begin ik met de Veden / die my daar mede tot aan 't achtste hoofdstuk besig houdt; in d' overige 23. niet dan loutere Schysure. 't Begin van alles stel ik in de onderscheidinge der namen; booz af bepalande / om misverstand te mijden / wat door Geest en Lichaam te verstaan zy. Dit in 't 1. hoofdstuk. Daarna in 't 2. daar spzekt ik van G O D: niet alleen bewysende / dat het gene wy daar door verstaan niet meer dan een is; maar ook dat de minste gemeenschap des wesens tusschen hem en 't schepsel niet en is. Spinoza spzekt ik rechtsooraads daar in tegen; en veel meer dan iemand ooit gedaan heeft: also men de manier en kragt van werkinge der Geesten die geschapen zijn / uit Gods aldervolmaaktst en onbegrijpelijk wesen gewonelik beweeren wil. Dit synd ik ganschelik af: als een stuk dat

ong in desen meest doet doelen. En daarom hechten by my de bewijfsredenen niet / van Gods natuur genomen ; om te betonen wat een Geest / die sijn schepsel is / en niet meer dan den naam met hem gemeen heeft / werken kan. Dit Gods niterste volmaaktheid bewijs ik dan vervolgens in 't 2. hoofdstuk / datter altoos sulke Geesten / als de Heidenen voor Goden en Middelaars der menschen by de hoogste Godheid houden / niet en zijn : om dat de redenen / die sy ra: dat geloof uit Gods volmaaktheid halen / met Gods volmaaktheid strijdig zijn.

Die verster de Geesten aldus aan een kant gesteld / so kom ik toe de geenen die wy seker weten datter zijn : te weten onse Zielen / zijnde een deel van ons / en also door eigene bewustheid best bekend. Hier van handel ik in het vierde hoofdstuk : en bewijse op het beste dat ik kan / d'onsterfelijkheid der selve / en datse binnen 't Lichaam ook bestaan. En dit haal ik by my selven uit twee gronden op : uit de Reden en uit de Schrift ; also de Ziel door beide wegen ons bekend moet zijn. Voor den eersten uit bewustheid en bevinge ; en door den anderen / dewijl het van den stand der Zielen na dit leven is / daar ons Gods Woord voornamelijk van onderricht. Doch in dit deel mijner verhandeling / daar ik alleen met de Natuur te werke ga / breng ik de Schrift niet by : in 't volgende en vond ik het niet nodig ; om dat het daar een stuk is / daar een Kristen vast op gaat / en dat voor onderstelt / wanneer hy 't stuk bewijzen wil / dat ik behandel. Maar wat daar byten van de Menschen / en alkererst in 't Heidendom versomen is / dat verwerp ik altemaal / als bygelobig en verdicht : en sulc in 't vijfde hoofdstuk. Dus hebben wy dan sekerlik vernomen sulken Geest die waarlik is / een Lichaam heeft / en niet en sonder Lichaam leeft ; so wel als d'andere berwoopen / die al de weerd valschelik geloof.

Maar buiten die gevoelens van het Heidendom / so horen wy nochtans van Engelen hermanen ; waar aan sich niet alleen de Kristenen / maar ook de Joden en Mahometanen houden. De vraag is / of men door de blote Reden weten kan / dat alsulke Geesten / geen eigen lichaam hebbende / in wesen zijn. Daar af betoon ik nu in 't 6. hoofdstuk / dat wy met ons verstand / sonder behulp der godlike Schrifture niet verder komen kunnen / als om de mogelijkheid daar af te sien ; maar niet / datser sekerlik zijn. Om die re-
den

den bond ik ook in 't eerst niet nodig / na de werkingen sulker Geesten op lichamen / of op andere geesten / ondersoek te doen ; dewijle 't spottelijc schijnt / mer het doen van sulke schepselen sieh te bemoeven / die men niet eens weet of wel in de weereld zijn. Daarom ik ook by den eersten druk maar alleenlijc mer een veers / dat nu 't 8. 7. in 't 6. hoofdstuk is / iets daar van als in 't voorbygaan hebbe aangemeld. Siet so verre is 't van daar / 't geene nochtans alle man bast so opneemt / dat ik mijn werk soude gemaakt hebben om de werkingen der Geesten , op de lichamen en andere Geesten te loogheden : en noch verder / dat ik op die ontkenning alle mijne uitleggingen der Schrijftuurplaatsen gronden soude. Maar na datmen my gedurighlijc daar over so gegueld heeft : wierd ik eindelijc te rade / by 't herdrukken een geheel capittel tusschen 't 6. en 7. in te boegen : dat nu dan het sevendende / en het sevendende het achtste is / en so voort aan. Daar in mein ik dan te tonen / dat het bewijs datmen daar van geeft / niet te passe komt / en dat het hier aan waar bewijs ontbreekt. Doch dit al / so veel als de Natuur betreft / en de menscheijke Geden / sonder hulpe van Gods Woord / begrijpen han.

Daar ga ik dan na toe : en bemoepe my vervolgens mer de Geden niet / maar enkel mer de Schrijft. Eerst soek ik dan na sulke Geesten / als geseid is / in de Schrijft : en vinde dat die ons deselve ondere desen Naam van ENGELLEN betekent / die hunnen dienst van Gods wege ontrent d' andere schepselen / maaz niet hun wesen te verstaan geeft. Des verhaalt ook de Schrijft der selver Oorsprong in de schepping niet / noch hoe die af val zy geschied / waar door een deel derselver al in 't begin van God verstorven zijn : Nochtans stelt sy 't heerde bast. Dit verklaar ik in 't 8. en 9. kapittel.

Ik soek dan verder uit de Eigenschappen en Werkingen , hen in de Schrijfture toegeschreven / te vernemen / hoedanig hunne eigenlike natuur / en vermogen ontrent andere Schepselen / het zy geest / of lichamen / zy. Doch daar in komen my de schrijftuurplaatsen / die daar van meldinge doen / niet anders voor / dan de gene die aan sommige menschen / als Profeten en Apostelen / toeschrijven 't werk dat sy gedaan hebben / in de bedienenge van Gods Wonderwerken : waar uit / als derselver eigene krachten te boven gaande / men van hunne eigenlike nature geen besnat wil maken. Also ook mijns er achtens uit die andere van de Engelen niet. Dit is in 't 10. en 11. hoofdstuk.

't Gene uit den Naam of Oorspronk / nocht uit de Eigenschappen en Werkingen niet kan vernomen worden / dat soek ik verder in de Ordeningen , die der veel in 't 12 / 15 / en 19. hoofdstuk des I. Boekes vermeld zijn. Doch bevindende daar van anders niet / dan dat goede en quade Engelen elk hun hoofd hebben : en dat de Prince der goede Engelen MICHAEL , en der bosen DIABOLOS , ('t welk wy seggen / **DUJVEN**) genaamd is. Dit in 't 12. cap.

Doch daar mede geef ik 't nocht niet op : maar overmits de Schryft op verscheidene plaatsen enig besonder Bewind aan d' Engelen toeschryft ; so ondersoek ik die alle / hoe 't sich daar mede toedraagt. En dat eerst van de goede Engelen in 't gemein / in 't 13. cap. die de Schryft verscheidemaal ten voorschijn brengt ; en dat altijd in goddelijke openbaringen aan sijn gelovig volk / of in d' uitboeringe van ongewone wonderwerken en Gods oordeelen aan de menschen ; om die te straffen of te verlossen. Doch die alle komen my / na gedaan ondersoek niet anders voor / als de heilige mannen in Gods dienst en wonderwerken / die sp' door geen eigen kraght en deden ; en oversult en vind ik mede daar in niet / waar uit men van de eigene kraght en werkinge der Engelen verskerd onderricht kan zijn.

Vervolgens ga ik de voornaamste plaatsen wat besonderlijker ondersoeken ; en so van die mannen spreken / die met hun drie aan Abraham / en twee daar van aan Noe verschenen zijn : Gen. 18. en 19. en die historie naadkeurig overwegende / en met andere leerstukken uit de H. Schryften vergelykende ; so bevind ik / dat die Engelen , dat is Gesanten / mannen waren / gelijke hieten. Niets ebenwel vaststellende / wat door den Engel van Gods aangesichte , die Israël door de woestijne heeft geleid / Exod. 23. en d' Engelen door welchen God de Wert op Sinai bestelde / te verstaan zy : so geef ik eenige bedenkingen op / uit vergelykinge van de plaatsen der Schryfture / die de maniere van die godlyke leidinge des volx in de woestijne melden. in 't 15. kapittel.

Ik ga verder / ondersoekende het gene in de Schryft van Engelen gesproken word / als opsight hebbende over sekere Personen / Volkeren en Landen : ende alles ondersocht hebbende / besluit ik dat het gene vele beelsins daar af ooit of ooit geschreven hebben / in de Schryften niet gegrond is ; om datse op die plaatsen / daar men sulx gevoelen uit beweezen wil / niet anders dan figuurlyk spreekt. Van

Van de goede Engelen overgaande tot den Duivel, en de bozere boze Engelen: also die naam so wel aan t'ose menschen als aan dien bozen Geest gegeven word / ja den menschen alder eerst gegeven is; als zijnde anders niet te seggen dan een lasteraar: so ondersoek ik / op wat plaatsen men geborgelijck dat hoofd der boze geesten / of wel boze menschen kan verstaan / in 't 17 / 18 / 19. kapittel. Maar in 't ondersoeken van de plaatsen die men voozgaans op den Duivel past bevind ik / dat in sommige van die 't word Satan of Diabolos, in andere het meergenoemde Daimoon of Dæmonium staat: en dan noch verscheidene benamingen voozkomen / op verscheidene plaatsen der Schrifte / diemen gewoon is op den Duivel toe te passen. Des ondersoek ik dan met alle neerfichtigheid / waardaer van wesen magh. Besonderlik den Val des eersten / en de Versoeking des tweeden Adams; van welke beiden ik in 't 20. en 21. hoofdstuk sprekke. Andere plaatsen / daer de Satan in genoemd word komen mi wat anders vooz; van welken ik in 't 23. 24. 25. hoofdstuk handele. Ik handele daer na van *Dæmonia*, en die men noemt Besetenen, in 't 26--30. hoofdstuk: en eindelijk de plaatsen daer noch Duivel noch Dæmonien, maar geheel andere namen staan in 't 31. kapittel.

Also dan het voornaamste werk / den Duivel in de Schrifte toe geschreven / in den Val der eerste menschen / en den stryd des Saligmakers in de Woestijne word gesield: so maakt ik daer mijn werk wat nader af; om te sien / of daer uit de kragt en wijze van des Duivels werking ontrent den Mensch kan worden nagespeurd. Doch bevind het verhaal van 's menschen val by Moses / so door een gesprek met ene Slang uitgebeeld: dat daer in niets gesield word / waar in men magh besuiten / dat de Duivel self onmiddellck op 's menschen Ziel en Uthaam werken kan. Daar laar ik het daer by. Want die hier seggen / ja: want hoe hy andersins den mensche tot den val gebraght kan hebbe: die maken sich dan schuldig aan dat gene dat sy mi te laste leggen: als / dat se reden willen hebben / en ook geven / hoe 't geschied zy; of die hen dat weigert / niet geloven dat hy het geloof. De vermaerde Voetius sprekende daer van by na als ik. In 't I. deel sijnner Disputacien sprekende van den Val der Engelē: p. 915. so seit hy Op de vrage, *Waarom*, en op wat wijze, kan men so niet antwoorden, of daar blijft altijd wat over, dat ons kleen verstandje in dit le-

ven niet begriipen kan: niet meer dan over de wijze hoe de Duivel Eva heeft bedrogen.

De Verfoeking des Heeren dooz den Duivel ondersoekende / so sta ik toe / dat die Verfoeker is de hofe Geest: gelobende nochtans / darmen den letterliken sin magh houden / indien men stelt dat een hoogaardig mensche daar so word genaamd. Maar van den hofen Geest verstaan / betoon ik / dat d' historie na de letter genomen zijnde / verre van bewijsen 't gene daar in word gesocht / veel eer het tegendeel daar uit te halen is. Maar aangestien darmen dan wil / dat ik sal seggen / hoe ik 't self versta: so neem ik het booz een Gesicht. Schulterus, die beneffens Voetius een medelid van 't nationaal Synode tot Dordrecht is geweest / seit het ook in sijne *Exercit. Evang. Lib. 11 cap. 3.* aldus. De vraag is, of dit in der daad also geschied zy, of in een Gesicht? En hy antwoord / Wel te weten, in een gesicht: gebende dan hi 't verbolg daer enige reden af; die ik nochtans so kragtich niet en oordeel als de mijne.

Men heeft geen recht / van my te eischen dat ik op dese en andere plaatsen van de Schrift / darmen gemeenlik groot bewijs uit meent te halen / booz dat geboelen dat ik hier in twijfel trekke; deselve juist in alle deelen sal verklaren / hoe ikse self versta: insonderheid dat van den Val der eerste menschen in het Paradijs / en die van de Verfoeking des Heeren inde Wildernisse. Want mijn oogmerk en was daar anders niet / dan slechts te ondersoeken / of daar in / so als het na de letter word verhaald / de kragt lagh van 't bewijs / tot sulx als men daar uit besniten wil; dat is / de list en kragt des Duivels / om te werken op den mensch. De saken self uitboerlik te behandelen / vereischt wel een besonder boek / 't welk ik daar af ook niet beschroomd ben uit te geben / wanneer my God daar toe den tijd verleenen wil.

Op andere plaatsen der Schrifture / toon ik dooz een grondig ondersoek / dat daar geen hofe Geest / maar hofe menschen; of Gods werk ende niet des Duivels in betekend zy / hoewelmen die gemeenlik sonder twyfelinge op den Duivel past. Besonderlik dat het een mensche was die Dabid porde om het volk te tellen / in 't 22. haptitel: en in het 23. dat het verstand van Michaël en van den Duivel daar hy mede twyfelde / op heden ongewis en duister is /

sulx alle Schrifteleerden hier bekennen; en dat het daarom mede niet bewijst: insonderheid / indien men stelt / als sommige geleerden toestaan / dat die Duivel maar een mensche was. Den waarleggenden Geest Hand 16. betoon ik dat met geenderlepe reden op den Duivel word gepast; in't 24. hoofdstuk. Self die beroemde plaats van Job / die elk gereed heeft om de maght des Duivels te bewyzen / omstandiglik ontleed / betoon ik / dat den Duivel 't allerminste werk niet toeschryft in de plagen / die den bynnen man door Gods besondere voorzienigheid getroffen hebben. Des Satans wilselagen aan Paulus stell ik / gelijk den twist met Michaël / dat als onseker geen bewijs en geven. Endic in't 25. kapittel.

En aangestien dat doorgaan de Besetenen tot een bewijs van 's Duivels groot vermogen op den mensch genomen worden / en dat men in de Evangelien so veel van buse Geesten / door den Heere Jesus uitgeworpen leeft: so byng ik bys hoofdstukken toe met sulx ten grondigsten te onderzoeken. Behinde dus / dat nergens 't woord *Diabolos*, waarvan wy seggen Duivel, maar altijd *Daimoon* in sodanige gevallen word gebuykt: in't 26. hoofdstuk. En dat het de gewoonte was / de swaarste sichten / sonderlinge die van 't hoofd den Daimons toe te schryben / of die so te noemen / in't 27; dat Christus de gewoone sprake nooit veranderde / noch alle dolingen terstond weerleide / in't 28; en dat also 't uitwerpen van *dæmonia* (niet eigelik van Duivelen) was ene wonderkrachtige geneesinge van ongeneeselike qualen. In't 29 en 30. kapittel.

Daarna gekomen tot die plaatsen der Schrifture / daar de naam van Duivel, ofte Satan, noch van *Dæmon* self niet staat; maar Overste der weereld, en der maght des lichts, Vorst deser eewe, Overheden, Maghten, Geweldhebbers, en so hoorts: ik toone datter niet de minste reden is / om die den Duivel toe te passen; maer dat de stijl van spreken in de Schrifte ons leidt / om seker slag van menschen by die namen te verstaan.

Uit alles dat my door dit onderzoek gebleken is / bevind ik my gewoodsaakt te besluten: dat de Schrifteur / sonder vooroordeel in den grond besien / aan den Duivel sulken maght en werkinge niet toeschryft / als Oversetters en Uitleggers / hoor af met dat gevoelen ingenomen / in hem erkennen. Dit werk is my in waarheid hard

enmoeyelijck gebakken: also ik seer ongaerne mannen van beroemde gaven tegenpreke / of d' Oversetters verispe; daar by wetende / dat de menschen doch altijd meest achten die sy niet gekend hebben / en dat een Profeteet also weinig geacht is in sijnen tyd als in sijn land. Hadde derhalven in 't begin ook voorgenomen / de meeste Schryftuurplaatsen booz by te gaan / daar ik my genoodsaakt bonde van de gemeene uitlegging af te wipken. Maar siende dat mijn werk dan krcupel booz den dagh komen soude / ende my die so bekende plaatsen normaals tegengeworpen worden; daar ik dan ebenwel op antwoorden moeste: so heb ik my self daar in verwonnen / dat ik / reght door zee gaande geen en slaght ontweken ben. Ondertusschen sal my niemant aandwyssen / dat ik enige der schryftuurplaatsen uit den grond der Beden of des natuerliken verstands / of van enige mijne onderstellinge / (so als men seit) dat een Geest op een Vichasim of op andere geesten niet en werkt / heb opgelost. Ik hebbe daar in geen andere dan gewone middelen gebruut / die de raalkunde leert: oversulks is geen beschuldiging onreghtmatiger / dan de gene diemen my in desen doet.

In gevolge van dit alles: die dingen / welke doorgaans van des Duibels groot verstand / en maght en werkinge / van sijn spoken door de weereld / van sijn meesterschap / en van sijn Koningrijck / als tegen dat van Christus aangesteld; met den ganschen draad der H. Schryftuur / de gronden onser Godgekerdheid / en de regelen van een godsalig leven vergelykende: so besluit ik verder / dat sulks alles niet alleenlik daar in niet gegrond; maar ook wel duidelik / (wanneer men wel op de gevolgen let) daar tegen strydig is. En hier is ser dat ik eerst begin te disputeeren / ende boozs uit redenen / so van Schryftuur als Beden iers te sluiten: na dat alhet boozgaande / so van Schryftuur als Beden / heeft gebiend tot ondersoek van sulke middelen en wegen / waar door men aan het reght verstand der saken / die den Duivel eigenlik berceffen / soude moeten komen. Het is dan niet te doen met dit of dat geschill ober 's menschen val / de Engelen die Abraham verschenen zyn / die met Jakob woysteide / de versoekinghe des Heeren in de wildernisse / den Satanas die David porde / en die Job so plaagde / of diergelyk het gene maar ter zyden by komt: maar dit is de hoofdsake / hier moestmen op aanleggen; en sien dan / waar de Duivel op het laatste vijben sal.

Dit betoon ik in de vijf laatste kapitelen : ende schydoom ook in Dze eerste van die / te weten in het 32/33/en 34. hoofdstuk niet / de Aeden mede tot behulp te nemen ; na dat ik van te voren al hadden aangewesen / dat de Schryftuur van dese dingen swijgt : Te weten / ik betone eerst in 't 32. dat de verlichningen der bose geesten regen de Gesonde Aeden stryding / en uit Gods Woord gansch niet bedwysjyk zijn. Daarna in 't 33/ dat des Duibels Kennisse , het 3p in natuurlike / het 3p in bozgerlike / het 3p booznamelikh in geestelike saken / onse saligheid betreffende / niet met allen is van 't gene men daar af geloost : Op deselfde beide gronden van Schryftuur en Aeden ga ik verder dan bewyzen / dat des Duibels Koningryke niet dan een verdychisel is : en dat hy sulken grote maght en bewind als men hem gemeenlik toeschryft / niet en heeft. En dit in het 34. kapittel.

Dit alles na mijn beste weten en begriyp / met veel en ernstig ondersoek behandeld hebbende / so sluit ik eindelik mijn II. Boek ; betoonende 't gewichte van dit ondersoek ; in aansien van so groten Werk als van den Duibel word gemaakt / en van 't bedryf dat hy in dese weereld heeft. Mijn seggen is / dat sulken spraak de gronden van de Leer onser saligheid onseker maakt / en datse de Godsaligheid in vele dingen hinder doet. Het eerste toon ik in het 35/ het ander in het 36. kapittel. De Leer aangaande / so bewijs ik daar / het gene ik in het I. hoofdstuk van mijn I. Boek verskerd hadde : te weten / dat het algemeen gevoelen van den Duibel wechneemt ons bewijs / dat Jehova God is / dat Jesus de Messias is / en de boeken der Profeten en Apostelen Gods Woord. En wat belangt de plighden der Godsaligheid : dat God door dat gevoelen word bekozt / in synen Dienst de hinderlike vzeese door de vzeese booz den Duibel seer geminderd / aan d' achtlinge der heilige Engelen te kozt gedaan ; den Heere Jesus / den Profeten en Apostelen de eere en kraght van hunne Wonder werken seer verkleind. Dat ook daar door des menschen hoge moed word opgeblasen ; of wel de troost der nederige kristenen velennerd en vefert. Dus vzeze gaat het tweede Boek.

Openinge van het III. Boek.

Clink ik dan dus vzeze blotelik de Geesten / en besonderlik den Duibel hebbe aangemerkt / na 't gene dat daar van door de Gesonde

sonde Tieden kan begrepen werden; en daar die still staat / verber mit Gods Woord te halen is: so ga ik / volgens d' eens gestelde order en geduurige onderscheidinge in 't eerste boek gemaakt / nu tot de Menschen ober / die met den Geesten / en besonderlik den Duivel enige gemeenschap sonden hebben / so als 't gemeen gevoelen mede brenge. Houde daar in ook deselfde order als in 't II. Boek; so dat ik eerst na alles soeke / en op het laaest dan tone / hoe veel het uitbrenge dat ik dus gebonden hebbe. Het eene word in de 18. eerste kapitelen / en 't ander in de 7. laaeste boozgedragen.

Ik opene booz af den reghren Staat van dit Geschil: te kennen gebedende / dat hier de vrage niet so seer en is of daar wel Toberpe zy; het welk ik toesta: maar of daar zy alsulke Toberpe / die op den grond van een verdragh der menschen met den Duivel / dingen kan doen seggen en te wege brenge / die de Natuur te boven gaan. Die verklaer ik in het 1. hoofdstuk.

Ik volgens de gemelde onderscheidinge besoek ik 't met de Tieden eerst in 't 1. en 2. hoofdstuk; aldus verdeeld in twee / dat ik eerst ga besien / of 't kan begrepen worden / dat menschen met de Geesten omgang hebben / om op of door malkanderen te werken: also dat eerst moest vast staan / somen wil geloben datter tusschen beiden een uirdulikelijk verbond kan zijn / en alles ober ende weder gaan. Het eerste word op sulken grond als ik in 't 2. hoofdst. van het II. boek gelegd hebbe / hier ontkend; en 't gene daar geseid is noch wat nader uit geleid / en tegen Glandwinen Engelsman verdedigd in het tweede hoofdstuk. Daar 't derde dan op bodwt / om dat Verbond der toberhandelaars met den Duivel als ongerijnd en ongelooftijk te verwerpen: waar in deselbe Glandwin op verscheidene uitvlughten beantwoerd word / en uit syne eigene redenen genoegsaam overtuigd.

Doortgaande tot de Schryft / als hoger School / besta ik die van booz tot achter booz te sien / gelijk ik doe van 't 4. tot het 17. hoofdst. om daar een aldernaastosten op te soeken / wat ons deselbe van dit werk met al het gene daar aan vast is / met woorden of exempelen te kennen geeft: van daar af dan het werk opmakende / so als men volgende de Schryft daar van geloben moet.

Het Onderzoek heeft tot inleidinge een opstel van de Nammen / die daar in aan alsulke menschen of derselver konsten ende handelingen wor-

worden toegeschreven : en de verscheidenheid van de vertalinge derselven so by onse **O**bersetters onder sief / als ook van anderen / daar met deselve vergeleken.

Wat so voor eerst maar in 't gemein : daar na word dan besonderliker ondersocht / eerst / of de **S**chrijft van sulke menschen / konsten / handelingen spreekt / als men gemeenlik daar voor houd / in 't 5--12 hoofdstuk. So niet / wat het voor luden waren / en watter eigentlik de **S**chrijft van seit in 't 13--17. hoofdstuk.

Het eerste handel ik gelijkerwijse uit de **S**chrijft als uit de **B**ieden ; in voegen dat ik trapswijse voortga : eerst onderzoekende / of dese luden daar sy ons van spreekt / besonder omgang met den **D**uivel hadden / door wiens behulp en kragt sy wiccheden en toberden ; en dan / het gene meer is / of daar ook zy een **V**erbond. **D**e plaatsen der **S**chrijfture die ik nopende dat eerste onderzoekte zijn drieerhande. Sommige / die ons **H**istorien vertonen / waar in sodanige personen met derselver toberhandelingen zijn vermeld / in 't 5/6/7. hoofdstuk : te weten al de toberyen van **E**gypten in het vijfde ; van **B**ileam / de **F**ilistijnsche priesters ende toberes tot **E**ndor / in het sefte ; en noch verscheiden andere / daar afgodsdiensstige koningen in **I**sraël sich aan besondigden ; degene die aan 't hof te **B**abel waren ; van **S**imon en **E**lmas / beide toberaars genaamd ; de **D**ienstmaagd tot **F**ilippi met haren waarzeggenden **G**eeft / en van de seben **B**roeders die **B**esweerders waren. **E**n dit also te samen in het sevendende kapitrel. **H**et onderzoek der namen / woorden / daden en omstandigheden / door vergelijkinge der **O**bersettingen in verscheiden talen / en ook van verscheidene vertaalders met de **N**ederditsche ; als mede der verklaringen die d' een en d' ander geben / met den text : dit alles brengt uit alle die verhaalde plaatsen meer niet in / dan dat het een quaad slaggh van volk geweest zy / of in leer of ook in leven ; maar niets in 't allerminste dat daar na gelijkt / dat sy besondere gemeenschap met den **D**uivel hadden.

De tweede ordening van plaatsen der **S**chrijfture is van uitgedrukte **W**etten / by de welken al dat slaggh van volk veroordeeld en hun doen verboden was ; die ik in 't 8. en 9. hoofdstuk onderzoekte. **D**och binde anders geene reden / dan d' **A**fgoderpe en 't **B**edroggh dat in hun doen bestond / het een so wel als 't ander zijnde onbetamelijkt voor **G**ods besonder volk.

De derde Opzending bestaat in allerhande redenen en spreuken / hier ende daar verspreid / op dese saken / 't zy personen ofte handelingen staande; waarin ik soeke of daar ook iets onder ligge / daarmede 't gunt voorschrijven is uit merken komme: maar 't gansche tiende hoofdstuk hebbende daar aan besteed / binde anders niet dan 't gene ik in de vorigen gebonden hadde.

Gelyk ik nu in 't derde hoofdstuk van besondere gemeenschap met den Duivel tot een uitgedrukt Verbond / so veel de lieden daar van kennis geeft / ben voortgegaan: so doe ik hier ook met de Schrift. Want in de twee naastvolgende kapitelen ga ik deselve door en door; en sta op al die plaatsen still / daar ik maar 't allerminste woord verneeme van een Verbond / dat niet met God / of tegen God / of met de sonde / of ten quade zy. Doch binde niets dat een Verbond meld met den Duivel / of dat ook daar na gelijkt. Dit woord in 't elfde hoofdstuk afgemaakt. Het twaalfde vat den bzaad der H. Schrifuren by het end; en gaat daar mede Gods Verbond van Abraham tot Christus door / bestende of daar by den wegh wel plaats is voor den Duivel / om sulx een bloekverbond daar nevens op te righen. En so bebinde en betoon ik dan / dat het geboelen van sulke een Verbond der menschen met den Duivel / door kraght van welken alle toberplegingen geschieden souden / noch met den inhoud van de Keere / noch met de bestieringe van Gods Verbond / so voor als onder de Wert / en minst noch onder 't Evangelium op geenerhande wijze kan bestaan.

Dus verre is dan getoond / dat het gemeen geboelen van de Tobery en 't gene daar aan kleeft geheel en al is buiten / en wat meer is / tegen de Schrifture: nu staat ons vorder te besien / wat dan dat gene zy / dat ons de Schrift van sulke liiden seft; en wat sy van hun doen getuigt. Dit wijs ik aan in 5. kapitelen / en dat op tweederhande wijze: eerst dat se levendig met hunne verben worden afgeschitderd / waarmede hen de Schrift doorgaans ten toone stelt / in 't 2. en 14. hoofdstuk; en dan / wat oversulx nabolgens die beschryvinge daar van te houden zy.

Doch 't eerste doe ik noch den Leser met dat onderscheid bemerken / dat ik eerst de Personen wederom ten voorschijn bringe; om te betonen wat van sulke liiden te verwachten was / wat oogmerk dat se hadden / waar toe sy by de groten en 't gemeene volk gebraagd zijn
en

en te werk gesteld; daarna in 't veertiende, hen also hunne handelingen en kunsten affie / waar mede sy te werke gingen; daar by vertonende de redenen / die 't volk / en sonderling de koningen / self ook in Israël / bewogen / om sich aan dese menschen te verhangen.

Het ander gaat nu op het oordeel aan / wat eigenlijk nu na de Schryft van al dat volk te houden zy. Dat toon ik in drie volgende kapitelen, en eerst in het vijftiende, dat hun doen van geen vermoegen was / dat sy niet wisten 't gene zy voorsziden / of als een sonderling geheimnis openbaarden; en dat se waartik niets met allen deden van 't gene sy sich onder worden of vermaten / maar alleenlik wisten sulken schijn te maken / en dat daar in alle hunne kunst bestond. Doch aangesien dat de Schryfture schijnt op eitelike plaatsen so te spreken / dat sy in de Besweeringen der Overaars ook self geen kleine kragt en steit: so ondersoek ik in 't seftiende hoofdstuk / wat daar mede eigenlijk te kennen word gegeven; en sluite / dat de Schryft het gene sy daar schijnt te seggen niet en seir.

Dit alles dus verhandeld moet my eindelijk verpligten om te seggen / (gelijk ik in het seventiende hoofdstuk doe) waar in dat eigenlijk het quaad besta / waarom die mensche met der selfer kunsten / en wel met namen die van Israël betwelke sich met hen verscheelden / op sulken quaden woord staan in den Bybel / en sedert ook noch by het eerste Kristendom verhaat geweest zijn / en gestraft: en wat de reden van de werten was / waar by deselve onder 't Oud en Nieuw Testament verboden zijn.

Nu is tot hier toe maar gesproken van de genen die gemeenschapsonden hebben met den Duibel / end met hem eens zijn: daar doe ik noch een hoofdstuk by ('t welk het achtende is) van sulke diemmen acht dat hem meest tegen hebben / en na den geest met hem in / waren strijd / of aandenlybe jammerlik gequelt / dat is beseten zijn. Dit laatste hier maar kortelik; also daar van in 't II. Boek / daar 't pas gaf / in 't 26--30. hoofdstuk op het breedst gehandeld is.

Het 1. deel mijns III. Boeks hier mede afgehandeld zijnde: so moet tot de hedendaagse Overpen overgaan / om te besuiten waarom daar van maken sal. Ik neem dit werk tweeledig op: eerst om te tonen wat ons oordeel hier behoort te zijn / sulx doende in het 18--22. hoofdstuk; en dan in de twee laatste hoe wy ons daar ontrent te draggen hebben.

Ons oordeel komt hier tweefins in te pas : aangaande dat gemeen-
geboelen / dat het te verwerpen zy / in 't 19. 20. en 21. hoofdstuk ;
en in de twee naastvolgende / wat daar dan van te houden zy.

En wat besonderlik het eerste aanbelangt / mitsdien dat my de
Formulieren over 't II. Boek zijn voorgehouden ; so toon ik in het
negentiende , hoe de Formulieren / na den inhoud der verhandelde
Schyfturen / moeten zijn verstaan / in alles wat deselve van d'
aanbechtingen des Duibels / van verleidinge des Duibels / van den
geesteliken stryd / van Coberpe / Waarseggingen / en Belesingen
bermelden ; en dat derselver welgeboegde stijl dat ook so mede brengt.
Dat meer is / ik betone verder in het twintigste , dat dese doling van
't gemeen / ontrent voorschreven werken van den Duibel en sijn volk /
met onse Formulieren strydig is ; en dat geen andere dan die in mijn
geboelen staan / hequaam zijn / ondertekening die alle Leeraars der
Bereformeerde Kerken voor 't aanbaerden hunder diensten doen / in
desen deele goed te maken. En dit so veel als maar de leere en de
waarheid hier betreft : in 't een en twintigste betoon ik van gelijken/
datter de Godsalligheid des leebens merkeliik voor ingezoken / en
opening tot veel godloosheid / onrechtveerdigheid / onzede / wraak-
sucht / en onschuldig bloedvergieten en onkriftelike menschenmoord
gegeven word.

Het sulx als nu gemeld is ga ik over om 't besluit te maken / wat
Spokery of Coberpe kan zijn of niet : En van het eerste in het twee
en twintigste , van 't ander in het drie en twintigste kapittel. Ik
toone wat van Spook / van Doorspook en Doorzpellinge te houden
zy ; hoe verre mogelijk of niet / en aan wat oorzaak toe te schrybens
derwelke volgens mijn betoog aldaar meest al natuurlijk / en ook ha-
ben de Natuur kan zijn : doch daarom van den Duibel niet. Het self de
geef ik op deself de wyse van de Coberpe en Wicchelinge te ver-
staan.

In de twee laatste hoofdstukken verklaar ik dan / in 't een / wat
van die lieden zy te houden / die sulke Spokery en Coberpe geloven /
en echter niet sodanige gemeenschap hebben : en in het ander / hoe
wop ons in alles dien aangaande na behoren dragen moeten ; met veel
eerbiedinge en godbzughtigheid tot God / met liefde en bescheidenheid
tot onsen Naasten / en voor ons self tot oefeninge van Godsalligheid.
Dit van het III. Boek.

Openinge van het IV. Boek.

MEn hadde reden om te denken / dat nu de saak hier mede soude
zijn genoegh gedaan : maar d' **Onderbindinge** / de meestere-
se aller dingen / op ene menighre exempelen berustende / schijnt ons
hier in den wegh te zijn ; alsomen sich daar op beroept / en dat met
sulken kraght / dat d' ooren doof staan booz de redenen tot hier toe
bygebracht. **A**lt dese oorzsaak boeg ik by de drie boorzgaande boeken
noch het vierde / om dese **Onderbindinge** ten gronde toe te onderzoeken :
op datmen niet en segge / dat ik met mijne nieuwe leer de gansche
weerd tegenspreke / die vol zy van klaarblijkelijke proeven sulker
werkingen des **Duivels** / als ik ontkenne dat er zijn. **I**k onderscheide
die in eigene onderbindinge / en die ons word van andere gemeld. **S**elf
gaat booz al : maar om niet mis te gaan / so toon ik eerst / hoe verre dat
een mensch op eigen onderbindinge betrouwen / en dan hoe verre dat
hy anderen daar in geloben magh. **D**e elf boorzste kapitelen behoren
tot het eerste / de 21. volgende tot het tweede deel / en de twee laat-
sten tot besluit.

Nu is ten ieder deel in desen wederom op eenerlepe wijs in twee
onderscheiden : also ik beiderzijds het onderricht / dat ik daar nodig
achte om wel toe te sien / dat niemand lichnelik bedrogen wer-
de / met veel exempelen bekleede. **H**et **Onderricht** van 't eerste deel
is van 't begin af tot aan 't vijfde hoofdstuk ; d' exempelen van daar
af tot in 't elfde. **D**och heb ik 't een van 't ander so niet kunnen schei-
den / of hebbe 't **Onderricht** self met exempelen doozmengd ; en ook
d' **Exempelen** met enig onderricht / daar 't nodig / of ten minsten
dienstig schein.

Ik gebe dan tot **Onderricht** in 't eerste **Deel** te kennen / dat wei-
nige van ons bequaam zijn / om behoorzijk oordeel van die dingen op
te maken ; of ook wel dat ons de gelegenheid ontbreekt / om al-
les wat tot volle kennisse vereischt word te verneemen. **H**et eerste stelle
ik in 't boorzoordeel / daar wy mede ingenomen zijn / als ook de bree-
se en den schyck / die ons op sulck een boorzbal overbalt ; in 't eerste
hoofdstuk : alsmede in gebrek van kennis / wat de kraghten der
Natuur vermogen ; 't zy om iets te werken / in het tweede, 't zy
om iets alleenlik te doen schijnen dat so niet en is / in 't derde hoofds-
tuk ; het zy ook om 't bedrog te merken van de menschen / en de
kraght

Bracht der konst en oefeninge / die ons alsulke dingen die sy maar natuurlijk doen/booz cobery doen aansien en geloben. Hier van geef ik verscheiden proeven in het vierde hoofdstuk : en dan belangende het ander lid/ te weten de Gelegenheid dikmaals ontbrekende/ om achter het geheim der konst of der Natuur te komen / in het vijfde.

De Exempelen begyne ik in het selfde vyfde hoofdstuk van de Spokery; in 't selde spreekt ik van Besetenen en van Betoverden / die my bejegend zijn. Ik oordeel daar uit van dien seer vermaarden Papagaaj / diemmen geloofde dat betoverd was; dat voorbal met ene andere onderbindinge my self bekend daar mede bergelikende/ in 't sevende kapittel. Ik ga van die betoverdheid des Lichaams tot de Ziel: en meld in 't achtste hoofdstuk eigene onderbindinge aan meer van een persoon / en op verscheide plaatsen / en voornamelijk tot Francker. In 't negende vertoon ik een aanmerkenswaardige historie/ter selfde stede voorgeballen / en die my aller meest geoefend heeft. Daar by acht ik dan aldernaast te passen het bedrog van Cobery / enlangs te kampen klaar ontdekt/en my na mondeling bericht ook in geschrifte toegesonden / van seer verstandige personen / die self den ganschen handel wel doozekten hadden. Dat schrift heb ik van woord tot woord in 't tiende hoofdstuk ingeboegd. En zijnde ondertusschen aan den dagh gekomen 't ondeckt bedrog van die vermaarde Coberplegingen/by d'Arshynen tot Rodou in Frankrijk aangesteld/die den onschuldigen Garnier sijn leven in het vuur verliesen deden : so geef ik die historie de naaste plaats die sy in 't elfde hoofdstuk vind.

Het Onderzicht van 't II. deel nu licht gevallen uit het eerste : geef ik geheel in 't twaalfde hoofdstuk / sonder meer : en ga daar mede/ volgens alle regelen in beiden voorgesteld / en die ik achte dat ene algemeene toestemminge verdienen ; om geen berichten of bersekeringen sonder wettig ondersoek booz waarheid aan te nemen / de proeve self in 't werk stellen/op alle sulke voorballen en exempelen / als men booz onweer sprekelyk heeft opgegeven.

Hier in maak ik dit onderscheid / dat ik / om in mijn eigen werk geen duisterheid te laten / eerst alle die exempelen/ in 't I. Boek so hier en daar van my gemeld / tot opening van saken die ik daar verklare/ in 4 hoofdstukken voozgaan lare : eerst die de oude Heidenen betrefsen / gemeld in 't 3. hoofdstuk van mijn eerste boek / alhier in 't dertiende kapittel ; daerna die van de hedendaagsche Heidenen in 't 6.

8. 9. en 10. hoofdstuk aldaar aangetrokken / in het veertiende; dan die der Joden en Mahometanen / daar in 't 13. en 14. hoofdstuk van verhaald is / in 't vijftiende; en eindelijk die van het Pausdom in 't 19. 20. en 21. gemeld / alhier in 't seftiende kapittel van my wederleid.

Daar ga ik dan met mijn Boek de Weereld door / en handel in 16. kapittelen 17. -- 32. anders niet dan alderhande exempelen / die meest beroemd / en de kraghtigste geacht zijn / om het gemeen gevoelen te bewyzen: eerst in 't gemein / van Spokery en Cobery / die booz gewoon en ordinarij word geacht; gelijk de witte Wyden daarmede in ons land van spreekt / de witte Vrouwe in Bohemen / en meer diergelijke dingen / in 't seventiende hoofdstuk onder een. 't Achiende spreekt van sulke diemen seit dat schoot en steekbyp zijn.

Daarna begeef ik my / om veel besondere vertellingen te onderzoeken: en eerst van sulke / diemen geen en sekeren naam kan geben / of 't Spokery / of Cobery en ook Beserenheid te noemen zy; in 't 19. en 20. daarna van Spokery in 't 21. en 22. en boozys van Cobery in 't 23. en 24. kapittel.

Der eerste soort verhandel ik maar drie exempelen: het eerste van der kinderer uitgang van Hamelen / in den jare 1284. Het ander van den Duibel Zacharias / verhaald by Regenbolschus in sijn Historie der Slaboensche Kerken; die ik ten spiegel van meer andere verbeeldselen ten toon stellen in het negentiende hoofdstuk; daarna het gene booz 12. jaren is gebeurd tot Bolfward / en waar ober dies tyd veel te seggen is getweeft / in 't twintigste.

Booztgaande tot sodanige die tot de Spokery of Cobery besonderlik behooren / sose waar zijn; belangende die van de eerste soort / so doe ik boozgaan den beroemden Duibel van Mascon; en dien onmaskeerd hebbende / so handel ik gelphierwyse met den geest van Cedoorsch / diemen onlangs wederom ten boozschijn heeft gebraght / om my verbaard te maken. Doch met hoe weinig byghe / dat sal de Leser uit het een en twintigste kapittel sien. Het twee en twintigste boegt daar nu by het breed beschreven Spook / eerst ober jaar verschenen tot St. Anneberg: daar nu so eben wel te pas is bygekomen / het gene nu in den jongstleden Somer by Rosanna is gebeurd / uit enen brief geschreven met de hand des Predikants dien dat weerbaren is. Dus veel van Spooks genoegh.

Doch eer ik tot de Coberpen overga / maak ik mijn werk in 't drie en twintigste kapittel van 't bewijs dat uit de eigene bekenenis der genen die om tobery gebangen sitten genomen word; en tone / datter geen so weinig te geloben is als dat. Waarmede dan ook 't ondersoek der Coberreghters in 't geheel word ondersocht / de nietigheid en onreghtveerdigheid daar af getoond.

Daar na dan komende tot de boornaamste proeven die van overlang en onlang / en van berren of nabp / belangende de Cobery zijn opgegeven: begin ik dicht by huys / en van de kinderen in 't Weeshuis / eerst tot Amsterdam / in den paapschen tijd / ontrent den jare 1570. nu een eeuw later 1670. binnen Hoorn: waar by ik voege dat van Antoinette Bourignon / van haar vermeld / dat onder haar gesicht tot Rijffel in het Gasthuis zo gebeurd van dienen seide dat beroverd waren; en toon in 't vier en twintigste, hoe veel van al dat werk te houden zo. In 't vijf en twintigste spreek ik van dat beroemde wijf tot Abbekerk; 't welk seide dat se driemaal wonderbaarlik was bezuycht geweest / en booz een Coberes wierd uitgekreten / nu onlangs in den jare 1658. en 1659.

Ik come van sodanige die daar booz slechts gehouden zijn geweest / tot sulke die by bonnis van de Reghters booz sodanig zijn geoordeeld en gestraft. Booz bygaande die by Schott en anderen reeds aangeroegen of verhandeld zijn: so breng ik meest al versche booz den dag / om geen en uitblught toe te laten / als oft ik ter verwege daar ik geen en raad toe sie. Ik neeme daar om ook / ende proef noch al by huys / van den tijd af na het begin der Reformatie / van die in dese landen noch om Coberpe zijn verband. Dit in het ses en twintigste kapittel. Ik ga van daar na Demmarken / en ondersoek in 't seven en twintigste, de Cobery van over 80. jaren daar te Hoge op Zeeland so geoordeeld; en als wat besondere en merkwaaardigs lang daarna / en meer dan eens in 't Deensche gebruikt / seer onlangs in 't Latijn / en aanstonds ook in 't Nederduitsch veraald. Daar voeg ik noch ter by van noch ene andere nu in dit jaar gestraft. Van boozs in Sweden komende / vernem ik in het 28. wat van al die vermaarde Coberpen is / daar 't koninglike Protokoll van spreekt / en in de jaren 1669. en 1670. eerst aan den gang geraakt / in 1674. noch eens opgebozst. Waar dan noch by komt seker bonnis my ter hand gesteld van iemand die 't uitboezinge daaraf gesien heeft / tot Gollnow in Pomeran / des selfden jaars.

Hier achter voeg ik noch d' Ontdekte Tobery in 't wesp van Engelland / van my ontdekt / en vooz af uitgegeven / daar 't negenen twintigste hoofdstuk in bestaat : en 't dertigste behest gereghetelike informatien van tweederley betobering tot Harlingen / benesfens enen Bries daar ober mede noch van andere betoberinge melden: de / uit Weerwarden aan my gesonden / gevallen in de jaren 1667. en 1668. en daar ontrent.

Geringer saken hier noch achter aan te voegen / mooght niemant overtollig schijnen; na dat de / waersten al sijn opgelost. Maar om d' eenboudige gemeente te volderen / kindop ik hier noch een hoofdstuk aan / (het een en dertigste te weten) dat seker kind in Friesland / vast gehouden vooz betoverd / ten voorszijn brengt; door wisseling van brieven tusschen my en d' ouders ofte vrienden: op dat al 't ander van gelijken slag (hoedanig 't meerendeel is dat by den gemeenen man vooz tobery gehouden word) aan dese toets te proeven zy.

Maar soud ik meer exempelen / die tot bewijs van 's Duibels werken worden bygebraght / gaan onderzoekt; ik soude nimmer einde vinden. Doch achte de verhandelde genoegh te zyn: also die boven andere bekend onlangs geleden en naby / of immers een van beiden zijnde / gewisser ondersocht; en op de plaats en by de levenden bebraght / tot dies te klaarder overtuiging des Lesers dienen moeten. Verhalven scheid ik eindelijk van 't werk / en sluite met een tsamenstell van al 't bewijs tot een / dat ik in alle de vier Boeken ergens 't sijn der plaats heb aangewesen: 't welk so veel uitbrengt / als / dat daar geen reden is in de Natuur / noch bewijs in de Schrijftuur / noch blijft uit de Bevindinge; om aan de hese Geesten toe te schrijven de werkingen / die doorgaans van den Duivel / of al sulke menschen die met hem in bondgenootschap souden staan / geacht zyn voozt te komen. Hier mede werd het twee en dertigste kapititl doorgebraght. En dit so veel de leere en 't gemeen geboelen aantelant: waar uit ik verder tane / hoe qualik datmen doet: die bygelovigheid noch meer te voeden / in de plaats van uit te nchtigen; en sonderling dat veel meer schuld is by de Kerkeliken en de Schoolgeleerden / dan by Oberheden ende Reghters; gebotgelik dan ook verplicht / om op geneesin-
ge

ge van't ingehankerd quaad bedacht te zijn: in't drie en dertigste kapittel.

Doch overmits dit langzaam te verhoppen staat; so maak ik ondertusschen mynen Aeser en my self te nutte des Apostels lesse: Verwerp d' ongoddelike en oudwysfiche fabelen, u selven oefnende tot godzaligheid. 1. Tim. 4: 7. Die toen ik in het vier en dertigste en laatste hoofdstuk / dat my in die geheele werk ter herten gaat / en dat door 't selve na behooren ingesien / beborberd word: my self verskerd houdende / dat die het dus of so misbruiken / tot een deksel van de doling of van ongebondenheit; deselfde luiden zijn / van welken self Gods woord niet ongechonden blyste. En sulx betoon ik onder anderen met so veel byzughts / als ik bereids door Gods genade van mijn werk vernomen hebbe / wanneer 't noch maar ten halben was: 't welk my doet hopen en God bidden / dat het voleindigd zijnde / ik so veel rijker oogst met byzughte maatsien sal / als 't veeler tranen heeft gekost / terwyl het wierd gezaaid.

DERDE BOEK,

Waar in 't gemeen gevoelen, belangende de menschen die men acht dat met den Duivel omgaan, insgelijx word ondersocht.

I. HOOFDSTUK.

De woorden en benamingen in desen meest gebruikelijk, behoort men eerst in acht te nemen; om in den itaat van het verschil, dat wy betwisten, eens te zijn.

§. 1.

Die op den ganschen inhoud van dit werk / en 't voorstel op het einde van het eerste hoofdstuk onses eersten boer geleet heeft / sal weten / dat de helst noch maar gedaan is; en echter sich in voorraad van de tweede helst bewinden / indien hy wel in acht genomen heeft het gene in dese beide eerste boeken nu verhandeld is. Want mits dat in het eerste is vertoond het veelerley gevoelen / dat de menschen van de Dæmones en Geesten hebben / en wat Toberplegingen by allerhande volkeren van alle tijden af gebruikelijk / uit die gevoelens zijn ontstaan / en na deselve zijn geschikt: so is het lichtelick van self te denken / dat die noodzakelick verballen moeten / wanneer de grond / waar op deselve zijn berustende / of ook de regel daarse na gericht zijn / hen benomen is. Dit meen ik heeft mijn tweede boek gedaan; betoonende dat by den Duivel dat verstand noch dat vermogen niet en is / waaruit de menschen sulke grote dingen door sijn toedoen / kragt en werkinge te wege brengen souden / gelijk men meent dat Toberaars en Toberessen doen. Want so de Meester self in 't onvermoghen is; wat souden sijnne dienaars / leerlingen of onderdanen doen? De kragt die hem ontzoeekt / kan in geen menschen werksaam zijn. So moet dan aanstonds met des Duivels nietigheid de gansche Toberkraam te niete gaan. Maar aange-merkt dat elk niet eben seer bequaam is / om self 't bewijs in desen op te maken; (hoedanige nochtans by luden sonder schoolgeleerdheid my niet weinig zijn ontmoet) en dat het d'order der verhandeling ook so vereischt: so sal ik mede voort gaan / tot het ondersoek van 't gene na mijn eerste opstel noch voor handen is. En sal derhalven in dit derde boek de waarheid van die dingen / die men van de Toberaars en Toberessen seit / na de Geden en Schys-ture

ture sorgvuldig ondersocht; en in het vierde al 't bewijs / dat nopende 't bezit des Duivels / uit d'ervarentheid genomen worden / naawkeurig overwoogen worden.

§. 2. Doch overmits wy dat met woorden moeten doen / en dat de saken self daer mede zijn genoemd / waar door wy ons deselve doen verstaan: so moet hier ook / so wel als in het tweede boek / eerst op de Namen die men aan dat slag van menschen geeft / behoorzlik acht gegeven worden / in welken sin deselve by 't gemeengebruiklyk zijn; of ook de saken die daar door betekend worden / voor waar of door niet waar te houden zijn. Doch dese / so als ik bemerkte / zijn doorgaans op tweederleye werkinge der bose Geesten in en door de menschen toegepast; waar mede sy deselve iets doen werken of doen lijden: het eerste word gemeenlyk Tovery / het andere Besetenheid genaamd.

§. 3. Door TOVERY verstaat men dikmaals in 't gemeen al wat tot dese vuile kunst behoort; waar onder dan Waarseggery / Belesinge en Besweeringe / met diergelyke meer / begrepen is: en is de meening / dat van menschen die sich aan den Duivel overgeven / en door desselfen list en kragt / geseid word of gedaan / het gene door de kragten der nature niet geschieden kan; om hunnen even naasten te beleedigen of te bedriegen; waar toe sy enige uiterlyke omstandigheden of heimmelyk beleid gebruiken. Die dit so in 't gevoel voor waarheid houden / geloben mede / dat Besweeringe in mompeling van onverstaaubare woorden / of immers buiten hun gewoon gebruik en eigene betekenis / met uiterlyk gebaar bestaat: waar op de Duivel / of wel een gemeensaam geest / uit kragt van dat Verbond daar sy met hem in staan / dat gene dan te werk stelt of te wege brengt / dat sy van hem begeeren. Dit selve doen / soo beyre als sulke woorden / met characteren onderscheiden / uit een boek gelesen worden / is ook op desen sin Belesinge genaamd. En is dat van om iets te weten / sy noemen het Waarseggerye; doorgaans gelobende / dat self de Duivel / alhoewel een Leugenaar // alsdan de waarheid seit: doch so het is om iets te doen / dat is het gene dat men Toverye noemt.

§. 4. BESETENHEID is na 't gemeen gevoelen / dat menschen met of tegen hunnen wille / so kragtig vanden Duivel ingenomen zijn: dat hy derselver lichaam / of ook wel hun gemoed geheel best; door 't selve werkende / en hen daar in quellende op allerhande wyse. In deser voegen acht men dat verscheydene menschen / in den tijd des Saligmakers / van de Daimones lichamelijk beseten waren; Judas ook den Duivel in sijn herte hadde / die hem tot alle boosheid aandreef / en laatselick ook noch sijn lichaam / (so als het Lichtfoot meent / na 't gene boven II. is gemeld) meester wordende / hem in de lucht verhoerde / en doe van boven neer te verken sineet. Doch die Besetenen geloost men doorgaans tweederley te zijn: alsoo dat somtijds dit de boose Geest van self bestaat / door menschen daar toe niet besworen noch versocht; somtijds uit kragt van sijn verbond met Toberaars en Toberers / en tot derselver dienst en wille de menschen inneemt / dien sy willen leed doen /

doen / en hier op allerhande wijze plaagt. In desen sin bemerk ik / dat men sulken dooz malkander / dan betoverd dan beseten noemt; als zijnde van de Deyen / dat is den Duivel dooz deselven / dus geplaagd.

§. 5. Maar als aan 't Dee / of Weldegewas / of zuivel / 't een of 't ander ongemak of schadelijk verderf word toegebraght / so verre als dat geacht word; Duivels of der Deyen werk te zijn / dat noemt men slechts Betoverdheid. En so is dat van ook Belesinge, wanneer de toverwoorden op 't beschadigen zijn aangeleid: maar is het om te weten wie de vader is / of om den Duivel uit te drijven; dat merk ik word Besweeringe genaamd: als ook om 't quaad / dooz Deyen aangebraght / op sulken wijze dooz deselve wederom te doen verdrijven / Segeninge. Want het gemeen gevoelen is / dat die den mensch of 't bee / of enig ding beseten, en daar dooz betoverd heeft; deselve ook den selven wederom niet segnen onttovert; ja om te segnen / dooz slaagen wel te dwingen is. Dus vele van de Woorden / die ik vervolgens ook in sulken sin als nu gemeld is / self gebruiken wil: dus sullen wy dan nu ter sake komen.

§. 6. Wat van de selve te geloben zy / of met den inhoud van mijn eerste boek wel kan bestaan / magh ieder leser daar in sien: also die namen uit alsulke saken of gevoelens / als ik daar in verhaale / zijn ontstaan. Het tweede boek heeft wel getoond / wat grond ik daar aan late of ontkenne: en wat bewijs ik gebe om d'ondeugendheid van hun bewijs te toonen / die alsulke kennis en vermogen aan den Duivel geven; en die hem so veel ongemak met demenschen en gemeenschap met de bosen toestaan / dat sy alsulke dingen dooz des selven kragt en bystand konnen doen. En overmits ik daar geheel ontkenne / het gene ik toone dat gantsch geen bewijs en heeft; dat of de Duivel sulx vermaght / of ook met menschelike saken heeft te doen: so moet dan nodig volgen / dat sulke menschen waerlijk niet in wesen zijn / als met den naam van Toveraars en Toveressen, of Waarsleggers of Besetenen, na dat gemeen gebruik beteekend worden; of dat de namen diemen uit verscheidene Spraken dus vertaalt / den selven sin niet hebben / diemmen gemeenlik daar aan geeft. Nochtans dewijl ik van de taal geen meester / maar ook aan 't gemeen gebruik gehouden ben: so sal ik hier ter plaatse seggen / dat ik wel iets in dese woorden vinde / het gene self na mijnen sin waarachtig is: maar niet in volle kragt / so als 't gemeen gebruik daar af de meester is.

§. 7. 't Gelieve mijnen Leser dan te weten / dat eigentlik de vrage niet en is / of daar wel Toverp of diergelyke zy: maar wat men dooz deselve moet verstaan / of waarin dat de Toverp bestaat. Is 't in bedrog / of in behendigheid; dat sta ik toe: is 't in de heimelijcke boosaardigheid; daar heb ik ook niet tegen: is 't in de wijze van bedrog / met hand of mondgebaar / of allerhande wynginge der leden; ik ontken dat niet. Sulx alles blijft noch binnen 's menschen eigene natuur bepaald; waar dooz het moghelijk moet zijn; en heeft ook d'Onderbindinge tot sijn bewijs / als dat sulx lang vooz desen dooz de gantsche Weereld is gebeurd / en noch op heden is te sien. Maar 't is de vrage / of de menschen sulke dingen dooz den Duivel doen / en Toveraars

vaars met eene Duivelskonstenaars te noemen zijn; het woord van Duivel in dien sin genomen zijnde / als het gemeenlykt word verstaan. En dit is 't gene dat ons noch te onderzoeken staat.

§. 8. En om dit na behooren nu te doen / so moet voor eerst een onderscheid gemaakt zijn / van de saken die wy hier vervolgens ordentlyk betrachten sullen. De Reden moet hier wederom / gelijk in 't eerste / voor gaan / als de minste; en dan de Schryft als meerder volgen. Eerst sien wy eens / hoe verre 't menschelyk Verstand hier komen kan / als ons de naaste en ons aangeboren zijnde: daarna sal ons de Schryft / door Gods genade / tot verbulling en verbetering van dat gebrek der Reden / ons verleend / het overige doen verstaan / so ver als God wil dat we komen sullen. Die order van betrachtunge eens vast gesteld / sal ons dan dienen / om nu eerst den Grond van die gemeenschap der verbloekte Geesten met de menschen / en derselven saken te beschouwen; daarna dat gene / daarmen van geloost / dat op dien grond berust.

§. 9. Die Grond van is van beide zijden / der Geesten en der Menschen / anders niet / van beider boosheid in 't gemein / of ook wel in 't besonder aange-merkt. Ene overgrote boosheid daar die Geesten in verhard / en sulke menschen overgeven zijn / maakt dat se by malkander komen / en dat de Duivel als de sterkste / in verstand en kragt den mensch in 't quaad behulpsaam zy. Dit meentmen dat doorgaans ook by verdragh geschied; so dat de Duivel een Verbond met sulke menschen maakt / waar toe hy hen verlokt / en hy sich in begeest; gelijkerwijs hier voor I. b. XXII. §. 8-12. uit koning Jakob / Sibanil en Danæus / met genoegh omstandigheden is verhaald. Van dit beroemde Bloekverbond / wil ik nu eens op 't grondigst onderzoeken / of dat wel mogelijk of geloofwaardig zy; dan of 'er reden zy in Reden of Schryftuur / om het geheel als valsch / en strydig met het kristelyk Gelove te verwerpen.

II. HOOFDSTUK.

Der Geesten, en besonderlik der bofen, omgang met de menschen is beswaarlik met de Reden over een te brengen.

§. 1.

Het sal mijns achtens / niemant derven loofhenen / dat geen gemeenschap van de menschen met den Duivel / en noch veel weiniger sulck een Verbond kan zijn; indien de Geesten en de Menschen op malkanderen niet werken / of malkander aandoen kunnen. Maar hoe beswaarlik dit van ons nu kan begreepen worden / dat maghmen uit het VII. hoofdstuk van mijn II. boek wel klaarlyk sien. En 't gene daar noch aan ontbreekt / is hier de plaats nu om het byreder uit te leggen; also wy doe de Geesten op sich self benemk

benmerkten / of ende hoe deselve op malkanderen / en sonderling op 's menschen Ziele werken konnen; maar hier is nu de vrage / wat een Geest die sonder lichaam is kan werken op den Mensch / en ook de Mensch op sulken Geest? Dit moet in 't algemeen so voorgaan; en dan het onderscheid in acht genomen worden / dat tusschen goede en quade Geesten / en selfs ook tusschen goede en quade menschen is. Want al wat dien aangaande van de quaden word gesegd / moet insgelijc / so veel als de natuur betreft / ook op de goeden toe te passen zijn: maar dan so volgt noch niet / dat insgelijc ook op de quaden past al 't gene dat der goeden toegeschreven word; also de staat / waar in sy beide zijn / dat onderscheid wel geven kan / om 't gene datse van nature konnen doen te doen of niet te doen.

§. 2. Nu is dan eerst de vraghe / of Geesten sonder lichaam zijnde met Menschen ook gemeenschap hebben; op hem te werken / en derselver werkingen op sich te ontfangen? Want met de genen die de Geesten iet lichaamslijc toeschrijven en heb ik niet te doen: in 't I. hoofdstuk van mijn II. boek / is eens voor al gesegd wat Geesten zijn / waar in my niemant tegen spreekt. Het is de Denkinge en d'Uitgestrektheid het alleen zijn / daar het gansche wesen / so van Geest als Lichaam in bestaat; of dat noch iets als onderwerp / daar sulc ene wesentlike eigenschap op rust / daar boven word vereischt: het word Destartes echter niet ontkend / dat denken met geen Lichaam en uitgestrektheid met geen Geest en kan bestaan. Doch laat het zijn / gelijk als Jofef Glandvil Engelsman dat seer waarschynlijc dunkt / dat dese Genii also genaamd (waarvan ook in 't begin I. b. II. §. 13 / 14 / 15. gesproken is) niet al geheel van alle stoflikheid ontbloot zijn; so sal nochtans de meening moeten wesen / dat sy so wel als wy uit Geest en Lichaam tsaam bestaan; maar dat sy sijnder lichaam hebben van de mensch / en uit die reden niet dan door de werkinge vernomen worden. Maar so ik nu in 't IV. boek bewijse / dat dese werkingen ter woereld niet te vinden zijn / en die daar zijn tot andere oorszaak zijenge: so sal het uit de Reden en Nature te bewijzen staan / dat sulke Geesten buiten 's menschen Ziel in wesen zijn. Maar so het door de blote Reden niet bewijflijk is / dat self de Geesten zijn / en dat sulc de Nature noodzakelick vereischt: so heeft de mensch noch dies te meer te doen / om goet te maken / dat ook noch ander slag van Lichamen als menschelike / met andere Geesten als des menschen Ziel / also gelijken in den Mensch bespeurt vereenigd zijn.

§. 3. Hier ben ik dan alreeds met de Filosoof verlegen / wanneer ik schoop degenen daar ik van verschille self noch helpen wil. Maar so ik eens ter zijden af en hoger op magh gaan; de goddelike openbaring in sijn Woord sal ons een weinig openinge geven. Want eens gesteld / dat onse Zielen van het lichaam afgescheiden / noch voor den dagh der algemeene Opstandinge in salige gemeenschap tsaamen leven sullen: so moet men ook noodzakelick gelooven / dat d'ene op d'andere sal konnen werken / te weten Geest op Geest. En verder / niet alleen de gene die van den selfden aard / dat is geen andere dan menschelike Zielen zijn / die in dit leven anders niet dan ieder door haar

Lichaam onderling gemeenschap hadden : maar selfde Engelen / die niet geen lichaam ooit vereenigd zijn geweest / maar siber geesteliker wijze werkzaam zijn ; die stellen wy ons voor als metgenoten van dat salig leven / waartoe hy met ons in den Hemel opgeschreven zijn. Hebr. 12: 22. So isser dan gemeenschap van gedachten / en ook also der onderlinge werkingen der afgescheidene Zielen met de Engelen en met malander ; al is 't dat wy de wijze niet verstaan. Noch meer / gemerkt dat die gemeenschap grooter wesen sal / na dat de Zielen in d'Opstandinge elk met haar eigen lichaam wederom vereenigd sullen zijn : so moeten godgeleerdelyk besluiten / datself het Lichaam niet belett / dat ook de Geesten die daarmede zijn bekleed / met andere die geen en hebben / van wegen de Natuur gemeenschap hebben / en op malander werkzaam zijn.

§. 4. Maar dan verklaart ons ook de Schryft / dat self het Lichaam geestelyk, en niet so groff sal zijn als nu ; dat sonder spijs en drank bestaan / en niet meer voortgeteeld sal worden / noch te niete gaan : so dat wy niet so veel van d'Engelen verschillen sullen als wy nu doen / om ook in sulken sin den Engelen gelijck te zijn. Matt. 22: 30. Niet dat het Lichaam van nature sal veranderd zijn ; dewijl het self ook in deselfde stoffe sal bestaan / daar 't in dit leven uit bestond : maar dat het wesen onberanderd / doch onbegrijpelyk volmaakter wesen sal. Nu doet alleenlik de volmaakttheid van ons Lichaam dat de Ziel daar door veel doet / het gene door haar door geen ander soude doenlyk zijn : hoewel ik wederom den Malabaren geen gelijck en gebedie (so als I. b. VII. §. 14. uit Baldeus is verhaald) het onderscheid van Mensch en Beest in 't Lichaam stellen ; maar sulken Ziel met sulken Lichaam / en op sulken wijze als het is / vereend / dat maakt by wy den Mensch / en / so ik beter niet en wete / ook by 't gansche Kristendom.

§. 5. Nu heb ik by myselfen wel gedacht / hoe dat de staat des Menschen voor den val volmaakter was dan nu ; en oversulk aan 't Lichaam en door 't Lichaam ook wel iets gewoont kan zijn / daar 't nu niet meer bequaam toe is. Daar van gaf ik in 't II. b. XX. §. 27. al iets te kennen : om aan te wijzen / dat doe een Geest / die sonder lichaam is / wel mogelyk iet op des menschen ziel heeft kunnen werken / het gene door sijn lichaam niet verhinderd wierd ; en so te wege brengen dat hy viel. Maar dan versta ik mede / dat die bose Geest tot daar aan toe noch was in sijn geheel ; en dat sijn val des menschen val geweest is / van hem begonnen / en voleindigd in den Mensch. Want ons de Schryft geen andere noch eerdere sonde van den Duiwel noemt dan dese menschenmoord : Joh. 8: 44. waarna hy ook eerst in den bloek verviel / als uit den draad van dat verhaal by Moses Gen. 3: 14. duidelyk te lefen staat. So volgt dan niet / dat die gemeenschap tsevert met de Engelen heeft kunnen staande blijven / om dat noch Geest noch Lichaam die volmaakttheid heeft behouden / die mogelyk in die gemeenschap nodig was. Waar toe men wel magh brengen 't gene dikmaal in de Schryft van menschen / self die door Gods Geest herboren / en so nader wederom tot die volmaakttheid haarder eerste scheppinge herschapen waren / so duidelyk word

woyd aangemeld: hoe dat sy sich onsteld en buiten kraght bevonden / want
meer sy met Gods Engelen gemeenschap hadden. Dit moeten wy ten min-
sten stellen / indien wy die verschijningen in letterliken sin verstaan: so niet /
dan is 't bewijs geheel tot niet.

§ 6. En overmits dat nu de Duivel of een bose Geest / so wel als wy /
en noch veel meer al doorzelselven val bedorven is: so moet de swarigheid
ook dies te grooter zijn / hoe sulck een beter dan een goede Geest / die
noch in volle kraght sy op 's menschen geest of lichaam werken kan / of van
deselven woorden aangedaan. Dat mijne Ziel bedorven zijnde / mijn Lichaam
dat bedorven is / nu beter kan bestieren / of van het selve beter kan gediend
zijn dan te voren: daar van leert my de Schryft het tegendeel / en ik behindet
ook. Verhalven moet my ook onmogelyk zijn te begrijpen / dat nu een bo-
se Geest / noch meer dan ik bedorven zijnde; op mijne Ziel / so als die ook
bedorven is / ja op mijn Lichaam dat niet weiniger verloren heeft / so veel
of meer dan selfs een goede Geest kan werken; of ook de werkingen die ik
met sulken Ziel en Lichaam / en dienvolgens niet so kleine kraghten doe /
in sich ontvangen. So lang als dan de Schryft ons niet en seit dat sulc ge-
schied / of geen bewijs uit d'onderbindinge te halen is; so moet de Geden en
Natuur hier stille staan / en is 't ontkennen naast. Maar wat de Schryft
ons hier van leert / sal by vervolgh hier in dit boek; en 't ander in het vierde
aangewesen worden.

§ 7. Doch om dat ik 't gevoelen daar ik tegen schrybe met kraght gene-
gen ben te ondersteunen / indien ik daar in waarheid vinde: so wil ik eens
den Leeser in bedenken geven / indien daar eenigsin gemeenschap van de
Geesten met de menschen is; of dat niet eerder van de Zielen die van 't lichaam
zijn gescheiden / als van de geesten die noit eigen lichaam hadden / sy te denken?
Want die zijn wel gewend met Lichamen / en door de selve met de Menschen
om te gaan; en sullen noch eens met hunne lichamen wederom vereenigd wor-
den: so datse tusschen tijden schoon buiten 't Lichaam zijnde / nog tot 't Lichaam
zijn gestreckt. Dus hebben 't ook degenen die geschapene Engelen erkennen /
en echter geene sulck Daimones gelijk de Heidenen geloofden / so Christenen als
Joden / in oude tijden wel verstaan: gelijk in 't I. B. XII. §. 17. en XV. §. 7.
is te sien. Indiennen daar op seit / dat echter het gesondst gevoelen doe ook al
geweest is / dat na den dood der menschen Zielen niet en swerven / noch te goed
of quaad in dese weerd doen / als I. B. XV. §. 27. is te sien: daer tegen segg
ik wederom / dat ook de bose Geesten also seer van al 't bewind des weerd
afgesloten zijn: de Engelen soo wel die het beginsel niet verward en hebben /
als d'afgescheidene zielen der godlose Sodomijten met duisternis in 't eewig
wilt geketend zijnde; so verze men die plaats 2. Pet. 2: 4. en Jud. v. 6.
van d'een en d'ander wil verstaan.

§ 8. Dus verze vond ik goed van mijnen wegh wat af te treden / die noch
maar binnen de Natuur bescheiden was / en door de Geden moest gewesen
worden. Wy hebben echter dat behulp noch niet gevonden / dat voor die on-
derlinge werkinge van node was / die in 't verkeerren van de Geesten met de
Men-

Menschen word gesocht: al is 't dat ons het hemelsch licht der openbaringe dus van ter zijden ook een straaltje leent. En sien wy de Natuur wat dieper in / wy sullen sulke strydbigheden in dit werk bevinden / dat het onmogelik soo wesen kan als 't seggen van dien omgang van de menschen met den Duivel mede byengt. Want niet alleen word de natuur der Geesten / maar ook der Lichamen daar in veranderd; een Geest lichamelijk / en een Lichaam geestelijck gemaakt: niet dooz Gods kraght / gelijk het zyn sal in d' Opstandinge / maar dooz des Duivels kraght; noch in volmaakttheid / soo als eben 9. 4. is geseid / maar in hun wesen self. De Ziel des menschen word hier dooz ook uit haar eigen stand gerukt; en so de Mensch geen Mensch gelaten / om dus gemeensaam met de Geesten om te gaan. Dat dit so zy na dat gevoelen / en dat het echter so niet wesen kan / na eisch van d' onderscheidene en bepaalde wesens aller dingen: sal ik hier nu met weinige moeite konnen tonen.

S. 9. Dat de natuur der Geesten in die maatschappij des Duivels en der Coberaars veranderd word / blijkt klaarlik uit die reden; dat al 't gene men van desen seit / hoe sy met hem verkeeren / lichamelijk / en van denselven aart is als hun omgang met de menschen. Sy sien en hooren hem; sy eten / dinken / slapen met den Duivel; als grote maats / als man en wijf: Dus houden sy te samen huys. En so sy ergens henen reisen: hy is het peerd daar sy op rijden; het zy dan bok of kalf / of wat het wesen magh; hy is de wagen die hen voert / hy is het schip daar sy in varen / hy is het roer van 't schip. Of ook hy draagte self onzichtbaar dooz de Lucht / en doet de besess bliegen die van self by na niet meer en konden gaan. Altoos sy hebben levendig gevoelen van een lichaam dat hen draagt / daar gansch geen lichaam is. Kan dit een Geest nu doen? Wanneer men eens moght sien dat God het dede / men soude 't vooz een groot mirakel houden. Hoe doet syn schepsel dit dan al den dagh?

S. 10. Of doet hy 't al in schijn; hoe is 't dan dat de heren self gevoelen 't gene aan de katten / haren / wolven / daar sy in veranderd zyn / op afgelegene plaatsen wedervaart? Want worden sy daar bond en blaaw / of arm of been aan twee geslagen: het word bevonden / seitmen / dat de kollen thuis het selfde lijden. Dienvolgens moet het een in schijn / en 't ander ebenwel in waarheid soo gebeuren konnen. De slagh of stoot / of houw of steekt / word dan gedaan op 't gene schijnt alsulken Geest te zyn; en word ontvangen in den mensch / die bezre van de plaats is / en op het minste niet is aangeraaft. Wat menschelijck verstand begriypt hier in geen tegenstrydigheid? Wie van de Protestantische Kerk ontkent aan God de Transubstantie / en staat den Duivel toe die Transformatie? Kan dit geschieden / 't is dan ook niet reden / dat die bose Geest een helche Proteus van Erasmus Francisci Hoogduitschen schryber word genoemd / die sich in duisenderleijde gedaanten / so hy wil verdoornen kan. Of is 't dat 's menschen herenen / dooz kraght van Coberfalve / of natuurlike opdampingen beneveld zijnde (gelijk ik wel vooz seker houde dat ook andersins geschied) alsulke dingen valscheijk aan d' Inbeeldinge vertoouen. Hoe komt dat sonder man een vroumensch wel beswan-
gerd

gerd word / door Duivels kragt; en ook een kind ter wereld brengt? Want sulken grouwel word al mede van het volk / (wat segg ik 't volk?) ja van geleerden self geloofd. D'Inbeeldinge verandert wel de bryght in moeder's lichaam / maar en maaktse niet: en 't gene anders niet dan geest is / bryght nooit lichaam voort. Of toegestaan het gene van een sijnder lichaam is geleid; so teelen die toch niet; of teelen huns gelijk.

§. 11. Nochtans om dese ongerpundheid goed te maken / so voertmen de natuur der Geesten hogher op / of laat deselve laeger sinken dan 't behoort. Men voertse hogher op / wanneermen haar so sijn en gaavo in 't werken maakt / dat alles ik en weet niet wat / ganssch ongeboelig en ganssch ongemerk / op enen ogenblik door kragt der Geesten kan verplaatst / de lucht van buiten en van binnen / en voort's des menschen sinen so veranderd worden: dat sy op sulkerwijse iet verneemen als het niet en is / of waarlik 't eens so kozt op 't ander ondergaan. Dat maakt den Geest tot meester van een lichaam dat het sijne niet en is: niet om het te gebruiken so als 't is / tot alles wat sy wil; maar ook te maken 't gene 't niet en is / sodanig als sy wil. Nochtans en sien wy aan ons selve niet / dat onse Geest het minste lichaam / buiten 't gene dat sijn eigen is / kan aandoen / of in 't minst veranderen; maar moet het so gebruiken als het is. De Ziel kan niet van 't Lichaam scheiden / noch in 't Lichaam wederkeeren wanneer se wil: maar eens / als God haar scheid / gescheiden zijnde / word voor de tweedemaal van God vereenigd met haar lichaam / en niet meer. Sy scheid wel eens of meer maals / in dien sui / dat sy daar in niet werkt / (het gene men bezrukkinge van sinen noemt) en komt daar weder by: maar dan is 't Lichaam noch in staat gebleven / om verdere onderhandeling met de Ziel te houden; en ook de Ziele maar op seker voorwerp denkende geweest / dat haar niet in 't geheel noch voor altoos van 't Lichaam houd. Dat is so veel / dat iemand uit sijn huis eens om een boodschap gaat; maar laat sijn volk noch e' huis / en komt ook self weerom. Maar sulker wijse als de Duivel na 't gemeen gevoelen by en van de menschen gaat en keert: dat is soo veel als of de Ziel geheel van 't Lichaam afgescheiden / het selve gantsch ontbloomt van alle levensgeesten / so dikmaals als 't haar luste / weer bezielde. Dat soude dan ook maar sulck lichaam / en geen hout of steenen beeld / en dan ook noch haar eken en geen ander moeten zijn. Meer leert ons de Natuur of Geden van de Geesten niet; noch van een ander Lichaam dan van desen aart / waarmede sulken Geest sich kan vereenigen / om onderlinge werkingen te doen ontstaan.

§. 12. Hier uit besluit ik verder / dat geen Geest den mensche so besetten of besitten kan / gelijkmen van Besetenen geloofd. Want mijne Ziel niet kan te wege brengen / dat aan mijn Lichaam enig ongemak geschiede / in dien daar toe geen lichaam word gebruikt: en dat gebruiktse dan door middel van haar eigen Lichaam / en geen ander; want sy en kan dat niet. Verdruft / verdrukt de mensche sijn gesondheid; bezrukt / veraast sy sich: het is lichamelik al wat sy doet; de Geest of ziele volgt maar de begeerlikheid

die in het lichaam is / en die de mensch gemeen heeft met een beest. So blyd-
schap / droefheid / gramschap in 't Gemoed het bloed veranderen / en krijgt
het Lichaam daar van ongemak : het is ook sonder 't Lichaam niet dat dus
de mensch te moede word ; die hertstoghten zijn lichamelijk / en worden dier-
gelijke in de beesten ook vernomen. Maar so de Ziel niet sterk en veel te den-
ken al de hersens krenkt / en 't Lichaam so in lyden byengt : sy krenkt haar
self dan eerst / en lydt al eer dan 't Lichaam lydt. So niet ; en heeft sy in dat
denken noch vermaak : so is 't niet haren wille niet / dat daar het Lichaam
last af lydt ; also sy nooit haar eigen vleesch en haat. Efs. 5: 29. de naatwe
band van Ziel en Lichaam maakt dan / dat so d' een van d' ander lydt. Maar
van den Duivel wilmen / dat een Lichaam dat sijn eigen niet en is / waar
van hy niet word aangedaan / daar ook een eigen Geest noch mede naatw
bereenigd is ; van hem beschadigd / ja geheel beseten en beset kan worden :
hoewel sy als een Geest noodzakelikt ook geesteliker wijze / dat is met denken
werken moet / en geen beweeginge in enig Lichaam maken kan ; also dat
niemand kan als God : noch ook bestieren of bepalen / als hy wil ; also dat
moet geschieden na den aart van 't lichaam / en den staat daar 't dan in is.

§. 13. Het baat niet hier te seggen / dat sich de Duivel daar na voegt /
waar ergens iemant reeds niet wel en is / dat hy daar onder speelt : en dat
men daar om seggen magh / dat iemant dese of gene siekte heeft / en echter
van den Duivel ook beseten is ; also het beide waar kan zijn. Want dat
en is altoos niet in degenen die betoverd zijn / dat is / als op der Heeren
wil en wenk / de Duivel in de menschen vaart : wanneer op 't eten van een
beet / of op 't aanraken van de Coberes / of op iet anders / daar sy en de
Duivel quanswijs onderling sich in verstaan ; de mensch / tot daar toe frisch
en wel gesond / terstond aan 't quijnen raakt / en van den Duivel dus be-
seten of betoverd word. Ten anderen / genomen dat hy in de krankten
vaart ; om hume quelling te verswaren / of in sulck lichaam / als daar toe
bequaamer / sijn werkingen dus aan te stellen : hoe weet een Geest wat in
een Lichaam is daar hy niet in is / en dat hem ook niet aandoen kan / also
't niet sijnen Geest / dat is de Ziel / bereenigd is. Elk Lichaam kan al-
leen verneemen sijnen Geest ; en elke Geest sijn Lichaam / sonder meer.
Want het gene God also geschikt heeft / sonder dat wy weten hoe / dat is
des selfen aart of wesen / en de grond en oorsprong sijnwerksaamheid.
Die sien wy dat so tusschen 's menschen Geest en Lichaam is : maar van
alsulken Lichaam op dien eenen Geest / en van dien eenen Geest op dat be-
sonder Lichaam / en niet meer ; of door dat eene Lichaam op een ander /
en door die verden van den eenen Geest op den anderen / en vorder niet.

§. 14. Indien nu die vereeniging des Duivels met des Menschen Lig-
chaam niet geschieden kan : laat sien of 't niet is met de Ziel. Die meentmen
dat voor al van hem word ingenomen ; en dat de menschen van hem eerst
berleid zijn / om dat gruyelike maatschap met hem aan te gaan : Waar door
hy van hui Lichaam voorts tot alle ding gebruiken kan / om dit of dat daar
in te doen. Maar hoe die Geest tot 's menschen Geest gemaakt / kan ny de
Geden

Beden niet doen sien. De Ziel en heeft geen werk dan in haar zelf / en 't gene in haar door het Lichaam word vertoond. In beiden sietse God / van wien se beide zijn. Hoe word de Ziel den Duivel dan gewaar? wat middel heeft een vorse Geest om sich aan 's menschen ziele te vertonen. Door my / ik heb hem nooit vernomen: en 't selfde seggen ook de genera die sich allermeest verweeren / om 't gevoelen / van de werkzaamheid des Duivels in de menschen / vast te houden. Wat d'Engelen belangt / ik hebbe al meer dan eens gezeyd / dat / schoon sy Geesten zijn / God / als hy wil mirakel doen / ('t gene echter seld en is gebeurd) deselven op des menschen ziel of lichaam wel doet werken: en dat ook van de mensche sulx gewaar kan worden. Maar dat God ook mirakel door den Duivel doet / en dat so veel en menigmaal / (gelijk het soude moeten zijn / indien de weerd so vol toverp is als men seit) dat sulken self de gene / die dat Duivels werk op 'e blyedst vermelden / niet verklaren.

§. 15. Hier tegen seit my Glanwill wederom wat anders / waar mede hy de Geesten minder maakt dan ik gelobe datse zijn. Want hy veer seggen / pag. 9. en 16. dat de Geesten diemen noemt gemeensame; de menschen op onreine plaatsen sulgen; en dat dit een is der gemeensame verkeeringen die sy te samen hebben. En dit en dunkt hem sulken wonder niet; also hy meint dat Plato niet veel ongelijk en hadde / gelijk hem ook in d'oude kristenheid verscheidene daar in gebold zijn: dat seker slaghe van Geesten / diemen noemde Genij, niet sonder lichaam waren / van sijnder stof dan d'onse; gelijk ik ook in 't I. B. II. §. 13. en XI. §. 6. en XVII. §. 5/6. aangewesen hebbe. Maar 't selfde bind de Leser t sedert by my endersocht / en wederleid / in de eerste hoofdstukken van mijn II. boek. Het is niet anders dan door byge-lobigheid / daar een verstandig man sich wel voor wachten moet: dat hy noch spreekt van Geesten / die met menschen bloed te laven zijn / of van de dampen die het opgeeft; so als gelijk geboed word door gelijk. Hy meint nochtans / dat hy 't uitnemende waarschijnlijk maken sal / (hy seit *exceeding probable*) te weten dat de Geesten niet volkomelik van alle lichaam ende stoffe afgescheiden zijn, *not perfectly abstract from all body and matter*; 't gene ik hertelick wensche dat eens iemant dede; also hy die dat schreef / niet meer in 't leven is.

§. 16. So als dit dan met dat begrip / 't welk wy van Geesten hebben / niet is over een te brengen; en daarom sonder klaar bewijs van onderbindinge niet aan te nemen is: also en kan het ook niet de natuur eens Lichaams niet bestaan / alsulke werkingen / als aan den Duivel toegeschreven worden / te onthangen; of sulke als men wil dat van de Overaars geschieden te ver-richten. De Duivel kan het menschen Lichaam niet onzichtbaar maken: so dat een onbedorpen oog / by helber licht / alle andere lichamen beschetdelik siende; dat eene / schoon daar mede tegenwoordig / en door geen ander lichaam bedekt zynde / niet en sie. Ik segge / door geen ander lichaam bedekt zynde: om dat men hoorgeeft / dat de Duivel ook de Lucht verdikken / en also dat Lichaam als niet mist bedekken kan. Die moest men dan ook sien. Een Lichaam dat so dun is / dat men 't niet kan sien / (gelijk de Lucht gewoonlik is) kan ons gesicht niet weeren van een ander dat wel dicht en dik /

en voor onse ogghen is. Want so dat ware/ de Lucht een Lichaam zijde / soude ons gesicht beletten: also geen lichaam maar een weinig van ons af staat / of daar is tusschen beiden effen so veel luchts / als 'er ruimte tusschen is. Maar so die Lucht het niet en dede / wy souden self geen lichaam konnen sien.

§. 17. Noeh meer. Geen menschelyk Lichaam / dat uit vleesch en been bestaat / en snel of traag is van beweginge / na dat de leden / ingewanden / leebendige geesten en het bloed gematigd zijn: kan sonder tijd / van d'eene plaats tot d'andere / en dat noch door de Lucht vervoerd; en so van aart en eigenschap veranderd zijn. Veel weiniger kan 's menschen Lichaam in dat van een beest/ van wolf of katt veranderen; en dat ook noch door veel kleiner gat / dan 't kleinste van die beesten nodig heeft / sich wyngen om ter afgeslootene plaatsen in te komen. Elk lichaam heeft sijne eigene plaats tot d'uitstrekkinge / so wel als synen tijd tot de beweginge van doen. En 't gene verder op dit stukt geseld magh worden / sal in 't vervolg wel plaats vinden / wanneer we van de toberhandelingen sullen spreken: besonderlik het gene van 't verdrieken van de Lucht en van 't beguichelen van 's menschen ogghen aan den Duivel toegeschreven word. Dus verre blijkt/ dat ook het Lichaam van den mensche niet beguinaam is / om sich tot die gemeenschap met den Duivel (al somen 't hebben wil) te vlyen / of ook van hem daartoe te laten schyken of bereiden.

III. HOOFDSTUK.

Dienvolgens is ook in 't besonder, dat Verbond der Toveraars en Toveressen, strijdig met een onbedorven oordeel en gefond verstand.

§. 1.

NU moght ik dan wel weten / wie dat Verbond eerst heeft bedacht / dat van 't gemeene volk geloofd / en van geleerden so bescheidenlik beschreven word: dat naamelik 't genadig Heilverbond / 't begin / het midden en het einde van Gods heilig Woord / so ebendraghtig van hen word verklaard. Nochtans en sal van 't ander niet een woord daar in te vinden zijn / wanneer wy in 't vervolg dat eens gaan zoeken sullen: ja self de Beden leert ons niet / hoe dat het wesen kan / indien sy maar het tegendeel niet leert. Om dit dan eenmaal wel te weten / so laat ons eens met ernst gaan onderzoeken / al wat men van dit helsch Verbond gewoonlik seit: en met veel aandacht overwegen / wat schijn van waarheid / en wat blyk van ongerijmdheid daar in steekt. Doch sal ik my in desen met geen paapsche schryvers veel bemoeven: also my Glanwill en Daneus volle stoffe geven sullen; die eerst van desen opgesteld / en van den anderen pas honderd jaren achterna noch bzeeder uitgehaald / en tegen Webster / Schott en anderen verdedigd is. Wy sullen hier maar sien / of hun gevoelen met een goed verstand en onbedorven oordeel kan bestaan; en naderhand / wat volgens de Schryftuur en 't kristelyk Verbond daar af te houden zy.

§. 2. Door eerst dan seg ik / dat Danæus al voor 120. jaar gestorven is / niet sonder merklike schulden na te laten ; die ook noch niemand na hem heeft betaald ; bestaande in verscheidene stellingen / die hy van dat Verbond ter neder stelt / en echter nooit bewezen heeft. Waarouder dit ten eersten stouet-lik van hem geseyd is / (gelijk ik dat 't 1. b. XX. §. 12. met sijne eigene woorden melde) dat nooit Toveraar gevonden is , die met den Satan geen Verbond gemaakt , en aan denselven sich heeft overgegeven. Luiden die so stout derren spreken / daar ven ik wederom stout tegen ; en segge / dat nooit Toveraar gevonden is , die met Jen Satan een Verbond gemaakt , en aan den selven sich heeft overgegeven. En hier soud ik nu aan de beste kansse zijn ; om dat ik niet behoefte te bewijzen / bewijl ik maar outhenne : maar hy dat daar so stellende / ook wel verplijcht was om sijn seggen waar te maken. Nochtans wil ik ten overbloed betonen / wat reden dat ik hebbe te geloven / dat hy het niet bewijzen kan / nocht niemant die so spreekt als hy. En wat behoest dat meer te zijn / dan dat hy sulken sake / die van het uiterste belang / en 't hoofs werk van dat schyft is / daar hy het stuk der Toverij verklaart / so als hy dat verstaat / ter weereld niet met al en seit dat na bewijs gelijkt ? Ja hy en spreekt 'er niet eens af ; als of het geen manier en ware / dat Kristen Leeraars / en voor al de Protestanten / die 't Pausdom bilik van geringer saken wel bewijs af eischen ; self sulke dingen moghten seggen / en geensins schuldigh waren te bewijzen.

§. 3. Dit is so veel den schryver aanbelangt / die heeft dan geen bewijs : maar nu sal ook de sake self betuigen / dat daar geen is. Want die het meenen vast te hebben / bedenken datter sonder dit Verbond geen Toverij en soude konnen zijn ; te weten sulke als in 't I. hoofdstuk is verklaard dat hy daar hy verstaan. Dit seit ons Fromman in sijn boek de *Fascinatione* van de Betoveringe. pag. 495. *Docent enim Theologi, Diabolo in primo lapsu vires noceendi sic adeptas & cohibitas esse; ut nisi accedat nova aliqua voluntas, sive consensus hominis malefici, non possit inferre noxam.* Want de Godgeleerden seggen ; dat den Duivel in den eersten val de kraght om te beledigen so seer benomen is : dat hy voortaan geen quaad kan doen , indien de quade menschen self daar toe den wille niet en hebben , en daar in toestemmen. Dit word hy hem dan breeder uit Carpozobius verklaard *Part. Prax. crim. qu. 48. n. 62. pag. 417* en noch bevestigd uit Kemignus *lb. 2. dem. cap. 9. pag. 254.* Hier van is 't / seggende / dat volgens het verklaren van des Duivels bondgenoten / deselve eerst door vleyingen en beloften : en so dat dus niet lukken wil / op 't laast door dreigingen en quellingen des Duivels tot sulke Verbond niet hem getreden zijn. Want hy moet huine eigene toestemminge hebben / of hy en kan niets doen : en daarom en vermagh hy op der aarde niet / dan door den dienst van menschen die hy aan hem selven dus verbonden heeft. Maar die hy daar toe krijgen kan ; hy magh sijn best doen / dat staat hem quanswijs by. 't Is dan der menschen eigen schuld ; sy moghten het gelaten hebben. Dit laat ons nu eens overweegen.

§. 4. Het gene in desen de Schryftuur betrest / tot sijne plaatse sparende /

so weet ik door de Sieden wel so veel / als dat des menschen Wille nooit gedwongen word: en oversulk bergeres alhier geseyd / dat sy niet wille doen het gene daerse toe gedwongen zijn. Het is van twee noodzakelijke quaden een te kiesē; en so niet willemiet om 't eene te bedriyven; maar om het ander te vermijven / wanneer het beide niet en is te ontgaan. Sy willen dan noch 't een noch 't ander; maar 't eene minder dan het ander: en oversulk en magh de Duivel sich niet laten hooystaan / dat hy heeft den wille van dien mensche / welken hy tot ondertekeninge van 't verdragh gedwongen heeft. 't Is waar / dat sy daerom niet by van sonde souden zyn; maar sich wel swaerlik tegen God vergriepen: eerst in het aangaan van 't Verbond / waar in de wille kiest als 't minste van twee quaden 't gene waarlijk 't meeste is; en naderhand al 't quaad dat dan de Duivel doet of dooyhen doet / indien 't so is. Maar evenwel kan niemand seggen / dat sy wilden / of gewillig traden in 't Verbond / waar toe sy van den Duivel self gedwongen zyn.

S. 5. Nu dan / so God hem 't minder niet en gunt / na dat hy trowloos van hem afgeballen is; om namelik den mensche buiten sijnen wille te beledigen: hoe sal het in te schikken zyn / met Gods gerechtigheid / indien die bose byand anders aan den mensch geen leed magh doen / dan op de snodeste en wyedste wijze die bedacht kan worden? want wie sal seggen dat hem 't aldergrootste quaad daarom word toegestaan / op dat hy 't minste niet en doe? En wie kan loochenen / dat het veel boser quaad is / sich aan den Duivel by verdragh en handschryft en by rede te verplighen / en met uitdrukkelijke Godsverloocheninge aan Lijf en Ziele op te geven: dan blotelik maar nit verleidinge of swakhēid te misdoen? So ook / den mensche te gen sijnen wille te beledigen / en tijdelik op aarde maar te quellen; gelyk de Duivel buiten sulck Verbond wel soude doen / indien hy konde: is 't niet oneindig minder / dat hy hem dwingt / om sich tot quaad doen te verbonden / en Ziel en Lijf ter eeuwige Verdoemenis den selven op te offeren? Siet dan eens / welk een schoone oorzak van die mannen is bedacht / om ons te doen geloben / dat buiten sulck Verbond de Duivel (dien sy willen dat het doet) geen quaad kan doen.

S. 6. Maar buiten dat (dit seggense noch ook) so soude niet een mensche van den Duivel ongeplaagd zyn: te weten so hy niet bepaald en ware / om buiten sulck Verbond aan niemand leed te doen. Want niet dan quaad hoorhebbende: moght hy na eigen lust te werke gaan / wat mensche souder niet van sijne gading zyn? Dan ware niemand / meimense / sijn Lijf of Leven immer seker; noch sijn Zielen saligheid / daar dese Geest voornamelik op loert. Ik moet bekennen / dat ik dese reden wel verwachten wil / van luidendie geen andere Geesten dan alleenlik louter Duivelen geloben: die ook van geenē God noch Saligmaker weten: en meinen dat de gansche weereld ook van huij gevoelen is. Want my aangaande / die gelove datter Geesten zyn / gelove insgelyc dat so wel goede tot bewarunge / als quade tot bederf des menschen zyn. En aangemerkt dat ook by tegenstellinge de goe de Geesten / dat is heilige Engelen / of self Genij, na 't oudst gevoelen van

van de Heidenen so seer genegen zijn den menschen goed/als d'anderen om hem quaad te doen: soo moet ook volgen/ dat nooit iemand nood sal hebben/ om 't minste quaad te lyden of te doen; dooz dien de goede Engelen/ so sp ook niet bepaald en zijn/ dat altijd wel verhoeden sullen; en voorts ook so veel goeds doen aan de menschen/als hen de Duivels quaads doen. Van bleef het tusschen beiden noch/ en had de Duivel 't minste voordeel niet.

§. 7. Siet daar de redenen/ so veel als ik 'er vinden kan/ bescbeiden Leser/ van dit vermaarde Bloekverbond der menschen met den bose Geest. Het moet so beyre af zijn/ dat wy hier souden oobertuigd staan/ als wy hebnden/ dat sp self niet altijd blijven by die taal. Want Glandwill moet bekennen/ pag. 19. „ dat het niet noodzakelyk zy te geloben/ dat de Duivel altijd is der Heeren „ bondgenoot: maar magh misschien bequamelik wel oobwoghen wo- „ den; of die gemeensame Geest niet d'eene of andere verhuisde menschen „ geest magh zijn/ van God en goedheid dus verlaten/ en opgeswol- „ len dooz een onberanderlyk begeeren tot boosheid/ en tot wraak; „ die sp/ vernits de wetten en gelegentheid van sijnen staat/ so niet „ onmiddelik in 't werk kan stellen. En sp kan ook niet sien/ hoe dat de „ Duivel in de Hell als opgesloten zijnde/ so by magh dooz de Wereld wan- „ delen; indien de Zielen der godlosen so besloten zijn/ dat die niet mede wel „ eens buiten de gevangenisse komen/ en eens een wandelingje souden mo- „ gen doen. Het eerste stelt sp vast/ en meint dat van het ander ook moet volgen. Heb ik het niet geseid/ dat noch de Zielen ook wel eens ter Hellen uitgelaten/ en op der Harden souden worden swerbende; om toch den Duivel niet so vast te binden/ als wy geerne hadden? So sienwe van 't omfswerben van de Zielen/ en 't quaad dat sp op aarde doen/ al eden na gestelt om te geloben/ als dat van de Duivelen. En volgens dien/ also de laatste/ in dien sin als wy begrippen/ by de Heidenen nooit zijn bekend geweest; die hier belangende der menschen Zielen met de Joden/ Mahometanen en Papisten vast in eenerley geboelen zijn: so hebben die het ook so veel gemakkeliker; also sp 't eene toegestaan/ het ander veilig stellen moghen; maar wy noodzakelik het een om 't ander laten moeten. Dat is/ wy moghen geen gemeenschap of verbond der menschen met de Duivelen geloben/ om dat wy 't selfde niet geloben van de Zielen der verstorvenen/ die daar toe so veel nader zijn.

§. 8. Maar Glandwill weet sich noch wel anders te behelpen: wanneer sp sich die swarigheid eerst voozstelt/ dat so de bose Geesten op den eisch der bose menschen/ navolgens onderling verdragh/ wel gereed staan om ons quaad te doen: dat sp 't van ook buiten dat verdragh en maghtig en genegen zijn te doen. Dat dunkt wy ook: maar/ 't antwoord dat sp geeft is vierderley. (1.) De Wetten/ seit sp/ van de andere Weereid zijn ons onbekend; en wel insonderheid/ hoe dat de bose Geesten vryheid hebben souden/ om onse Zielen self te quellen/ en echter wel bepaald zijn in het Lichaam te beseeren. Ik sta hem dat ook toe: en acht verhalven best/ dat wy van sulke dingen swijgen/ die ons doch niet bekend zijn/ noch ooit wesen sullen. Hoe zijnder dan van hem/ en so veel anderen so veel scheeps ladingen van boeken opgemaakt/ van 't gene dat

dat de Duivel en de Hexen doen of konnen doen / en hoe sy met malkander staan?

§. 9. (2) Maar 't is ook wel / (dunkt Glanvill verder) om dat de bose Geest voornamelijk 't verderf der Zielen soekt; dat hy de Lichamen van self ver-
schoont / als 't hem de Kollen niet en vergen. Want door sulck werk ontdekt hy sich te veel: maar wil de menschen liever heimelijk de Ziel bekruipen. Dat maakt hy oversulk de Hexen niet eens wijs / om so den mensch op 't ongeboe-
ligst wegh te slepen / eer hy 't wete. Maar doet hy 't niet: dat is dan / dunke hem / om dat sekere wetten / die ons onbekend zijn / dat niet toe en laten: of dat de Duivel self sich spreent / of d'onderduivels ook belet van quaadt te doen; dat niet tot sijn belang of oogmerk dient. Gelykerwijs wanneer een Krijghsbevelheer plundering verbied / om 't volck niet op te houden / en so den voortgang van den hoofdkrijg te verachten. Dat is dan ook so veel / als dat de Duivel heerscht als wyheer / en niet als gebonden of bepaald; ge-
lyk als anders 't seggen is: of dat hy byster onboosfichtig doet / dat hy sich aan de Overaars also verbind. Want hy dan buiten twijfel dikwijls ook door het selve wel genoodsaakt word / om tot believen van deselven iet te doen / dat gansch niet sijn belang niet over een en komt: also 't doorgaans maer domme slechte menschen zijn / die sijne diepe en seer veer uitsiende Staat-
kunde niet verstaan.

§. 10. (3) Dan komt hy noch met dese reden aan / dat so de Duivel aan den Overaar of Overers de gunst doet van sich aan hen te verbinden / om hun begeeren te voldoen: hy dan deselve dies te meer ten quade moedigt; en so 't voornaamste oogmerk hunner swarte bondgenootschap (*black confederacy*, so spreekt hy) dies te meer beboordert / dat is / om ons in onse eewige belan-
gen (*eternal interests*) te vernielen. Dit voorszwendsel heeft wijns bedunkens noch den besten schijn; also wy doch gelykelyk den Duivel als gesworen vyand van het menschelyk geslacht / en onser Zielen saligheid bemerken: en ieder vyand siet waar hy dengenen / daar hy oorlog tegen heeft / den meesten afbreuk doe. Maar dan een weet ik om voorszelde reden niet / of sich de Duivel daar niet in vergift / so hem een hex of koll iet vergde / daar hy honderdmaal meer voorzdeels by versuimde / het welk hy / buiten band van dat verdragh / na eigen raad en sulckheid soud hebben konnen doen; en echter uit verplighinge van dat Verbond niet laten magh. Want neemt / dat hem ene andere gelegentheid eens dienen moght / om duisend menschen teffens in 't verderf te slepen; en hem de koll / daaraf niet weetende / dan op-
hield / om haar in 't betoveren van hoe of half / of welk of boter by te staan; waar mede besig / die gelegentheid hem moght ontgaan; had dan de Duivel niet genoegh versuimd?

§. 11. (4) Ten laatsten byengt hy ons uit d'Evangeliën te pas / dat bose Geesten ook de menschen menighmaal beledigd en beseten hebben / daar niet en blykt dat sy van bose menschen toe belesen waren. Dat hoor ik geer-
ne: en om dat ik in 't Euangely daer niet af en lese / (gelyk ik / als wy noch wat verder komen / byeder seggen sal) so is ook myn geloof / dat daar
geen

geen bose menschen hand in hadden; noch ook (gelijk in 't II. b. XX. getoond is) de Duivel self: maar 't was de hand van God. Wat verder van hem daar ter plaatse word geseid / dat ons misschien meer quaads van bose Geesten / sonder heren dienst in dese wereld overkomt / van wy wel weten of bespeuren konnen: dat stoot al 't ander wederom om verre / en maakt onnut / so heel den Duivel aangaat / al die Coverp en dat Verbond.

§. 12. Doch om niets ongeroerd te laten / dat Glanbill in den wegh moght zijn / so stelt hy sich noch dese swarigheid voor ogheen; dat niet is te versinnen wat oogmerk dat de Duivel hebben kan in dat Verbond / om sijne byzheid in eens menschen lichaam te bepalen / en so den byzsoffen mensch ten dienst te staan. Want zijne onder het getal der uitverkorenen / so en heeft hy 'er doch niet aan: en zijn 't verwozpen en godlose menschen / so heeft hy hen genoeghsaam wech / al geveense sich self aan hem niet over by verdragh. Sijn antwoord is alhier scherpsinnig / en van groten schijn. Hy seit / het is genoegh wanneer bewesen word dat iet so is / al weet men 't einde niet waar toe het strekt. Hy spreekt dus als een filosoof / dat is Descartes self: die dat voor eene der grootste feilen in de redeneering stelt / wanneer men d'eindoorzaken aller dingen onderzoekt / (daar overal niet door te komen is) om daar uit haren aart en wesen af te meten) gelijk uit sijne Begins. het 1. deel §. 28. is te sien. En dat is waar / so bezre als daar Descartes van de schepselen / in opzicht van den Schepper / en dat belangende 't natuurlijk / in bedenken geeft: maar dat sulx Glanbill hier ook uitstrekkt tot de zeden / en dat in opzicht van het eene schepsel tot het ander / dat is geheel een ander ding. Want goed of quaad te doen / verbond of geen te maken / dat raakt de Zeden van den Mensch en van den Geest / en niet derselver wesen of natuur. Ook zijn sy beide schepelen / die niet oneindig zijn / en daarom ook de einden die sy zoeken wel te vinden. Maar Gods beogtingen / 't zy in 't natuurlijk of in 't zedelijk / zijn ondoorzochtelijk / en onaspewerlijk sijne wegen. Rom. 11: 33. Het helpt derhalven niet het gene hy verder seit / dat een die in de Schilderkonst of Wiskonst wel ervaren is / geen oordeel geven kan van 't geen een meester met den toetsel of de schets van enig werk beoogt. Want hier niet word gesproken van des Duivels werk of konst; wat hy van 'teen of ander maken wil / waaraf wy dit of dat beginsel sien: maar van 't verdragh dat dese helsche konstenaar / (gelijkmen wil) met dese menschen maakt; of die niet souden weten / dat hy daar in sijn voordeel zoekt / en of van hen sulx iets te halen zy. Dit dunkt wy dan behoren sy uit redenen / terstond geseid / seer wel te weten; en volgens dien / dat voor den Duivel met sulx een Verbond geen voordeel is te doen.

§. 13. Maar Glanbill laat het hier niet by. Hem dunkt / men magh het woord van Duivel wel verstaan van sulx een *Body politick* burgerlijk Lichaam, dat uit verscheidene ozders / hoog en laag / bestaat. En 't mochten daar in wel een slag van seer geringe Duivels zijn / en die (gelijk het slechtste volk ook by de menschen) de meesten in 't getal: welke niets te seggen hebende / (want elk een aan geen aint of groot gesagh kan raken) veroorzold

worden te vrybuiten of te kapen; mits dat het vooz henzelbe zy / al wat sy
dooz geweld of list op d'arme menschen halen konnen. En sulke Duiveltjes
zyn na syn dunken schier so veel / als die *seducing fellows* verleidende gefellen,
dien men al mede (seit hy) in syn land den naam van Geesten geest; en welke
op de kinders loeren / die wech te slepen na de plantingen in Amerika / om daar
vooz hen te werken so als sy 't verstaan. Dien doense niet alleen belosten / maar
ook dienst: tot datse hen uit menschen oghe / en voozts dan binnen voozds
gekregen hebben / om hen dan wech te voeren daarse willen. Op dese of dier-
gelijke wyse; meint hy datmen 't oogmerk van den Duivel in dit Bloelver-
bond begripen magh. Waar op ik anders niet te seggen hebbe / dan dat
hy niets bewijst van 't gene hy seit: of wel dat hy 't verschil self vooz bewijst
op geest; en dat het stryd met alle regels van de Redekunst / met sulke men-
schen ooit te disputeeren. Al wat ik verder over dit stuk by hem lese / is van
den selfden aart / of het behoort op dese plaats niet.

§. 14. Dus verre is echter noch maar aangemerkt / so veel als aan de
kant des Duivels is te sien: nu heb ik noch van 's Menschen zijde wat te
seggen / die sich in sulck Verbond begeven sal. Is 't moghelijk te denken / dat
een die enigsin by sinen is daar ooit toe komen sal? Stij aan den Duivel
overgeven / dat sal geen mensche doen die God in 't minste vrees. En die
hem niet en vrees / is vooz den Duivel meest verbeerd: al is 't dat hy hem
dikwils noemt of roept; so heeft hy doch het minst verlangen niet na hem;
maar schykt wanneer hy ernstig aan hem denkt. Offietmen ook / dat over-
geven booswichten sich aan de Dienaars van 't gerecht of den Scherpregh-
ter overgeven; om hen na weinig tijds de boosheid met vermaak gepleegd te
hebben / den hals te bryken? En soude dat niet zyn / als offe vreesden vry te
sullen raken van de straffe / so sy die self niet quamen te verskeren en te
verhaasten? Voort: sullen alle dese menschen dan so sott zyn / datse niet meer
van den Duivel vooz hune eigene verdoemenis bedingen / dan sulck een klein
en kort vermaak van weinig beuselingen; gelijk het alles is wat daar van
wordt gemeld? Laat zyn / dat d'eersten die sich daar toe overreden lieten /
sich grote dingen daar van hadden ingebeeld: sal nu / na dat elk siet hoe wei-
nig dat daar by te winnen / hoe veel daar mede te verliesen is; nu noch so
sinneeloos wel willen zyn / dat hy sich met den Duivel sal verdragen?

§. 15. Noch iets met weinig woorden / dat van groot belang is in dit stuk.
Wat baat sulck een Verbond dat in 't vermogen van partijen niet en is? De
Duivel / is hy beul / hy is de Rechter niet. Wat helpt dan of hy 's men-
schen Ziel bedingt / hem tyd van so veel jaren / dagen / maanden geest / om
syn vermaak te nemen / en ongestraft te sondigen: also hy noch de straf noch
lebens-tyd in handen heeft; maar God alleen / die d'Opperreghter van de
leebenden en doden is? Wat dan / wanneer die 's menschen leeben of kort /
aleer de tyd van dat Verbond ten einden is: is dan de Duivel ook een schelm /
dat hy syn woord niet houd? Of is hy dat / wanneer hy synen bondgenoot
noch binnen tijds in Rechters handen / en in hechtenis geraakt / daar in geen
hulpe bied: maar laat hem branden / en dooz 't aardse vuur / aanstonds
in

in 't helsche overgaan? Ten laatsten is het voor my onbegrijpelijk / hoe iemand die den Duivel kent / God self niet kennen soude / wiens scepfel dat hy is. En so hy God en Duivel kent: hoe is het mogelijk / dat hy sal zweeren / (hy wat God?) den Schepper en Bestierder van dit al / den Opperheer van menschen en van Duivelen / om sijns verbloekten vyands wille af te gaan; en sich den Duivel te vertrouwen / als of die maghtiger of beter ware dan d'almaghtige en condom-goede God. Ik segge dan / indiender menschen zijn die sulkes bestaan; dat die dan drull en buiten sinen zijn / die niet en weten watse doen; waarom dan dat verbond ook null / en gantsch van geender tweerden is. Dies magh ik veilig dus besluiten / dat dit vermaarde Bloekverbond / op sulke losse en geleende gronden steunende / soo veel als de Natuur en Reden leert / op 't allerzedigst uit te drukken een verdichtsel is. Nu laat ons sien / of diergelijk ook zy te vinden in Gods Woord.

IV. HOOFDSTUK.

En om te weten wat ons daar de Schrift van meld, is nodig eerst den sin der Namen na te speuren, die daar gemeenlik op al sulke menschen worden toegepast.

§. 1.

Er wy van dat Verbond het uit den Bijbel weten kunnen / soo moeten wy voor al verskerd zijn / dat self de Toverey / en wat daar toe behoort / daar uit wel te bewijzen zy. Want die soude echter kunnen zijn / schoon men niet en wiste van 't Verbond: te weten / so de bose Geesten hunnen dienst bywillig aan de menschen leenden / of de menschen aan de geesten / gelijk sy dat wel aan malckander doen; is 't sake datter omgang van de Geesten met de Menschen is. Hier sal ik al deselfde order moeten houden als voorsz: dat ik eerst na de Namen soeke / die in de Schrift doorgaans also verstaan / en daarom meest ook so vertaald zijn; dat ten minsten sommige derselven schijnen ons te willen seggen / datter Toverey zy: en daar na sal dan op de saken of personen / die daar by betekend zijn / dies te bequaamster acht gegeven worden.

§. 2. In desen wil ik nu (als in 't begin geseid is) niemand om de namen / die in 't I. hoofdstuk zijn gemeld / hier moelijk maken. Laat verhalben dat voor eerst so blijven / datter Toveraars en Toveressen zijn; datter volgens dien ook Toverey is: also die namen in den duitsehen Bijbel / en in andere talen diergelijke / neffens anderen te lesen staan. Maar op so meugigen plaats als ons een derselver woorden voorkomt / so en staat 'er dat uitdrukkelijk niet by / watmen door deselve moet verstaan; te weten / dat de menschen dingen de Natuur te boven gaande door de kragt des Duivels doen. Siech hier dan al de plaatsen die in onsen duitsehen Bijbel van Toveraars, van To-

Toveressen of van Toverye; het zy onder die namen / of van Waarzeggerij of Duivels konsten spreken. Gen. 41: 8. Exod. 7: 11/22. en 8: 7/18/19. en 22: 18. Lev. 19: 31. en 20: 6/26/27. Num. 22: 7. en 23: 23. en 24: 1. Deut. 13: 1. en 18: 10/11/14. Jos. 13: 22. 1 Sam. 6: 2. en 16: 22. en 28: 7/8/9. 2. Kon. 21: 6/7. en 23: 24. 2. Kon. 33: 6. Psal. 58: 6. Psed. 10: 11. Jes. 2: 6. en 8: 19. en 29: 4. en 44: 25. en 47: 13. en 57: 3. Jerem. 8: 17. en 27: 9. en 29: 8. Dan. 1: 20. en 2: 2/10. en 4: 7. en 5: 11. Zach. 10: 2. Mal. 3: 5. Hand. 8: 9/11. en 13: 8. en 16: 16. en 19: 13. Gal. 3: 1. en 5: 20. Openb. 18: 23. en 21: 8. en 22: 15. Sie daar / mijn Leser / 48. plaats en der Schryfture / te weten 38. in het Oude / en 10. in het Nieuw Testament / die by ons / en meest ook by d'andere Overtsetters in dien sin vertaald zijn. Leest dan vooz eerst die by u selve na / en siet of wel in een van allen word geseyd het gene dat men van de Toverij geloofst. Daarna sal ik den Leser noch den wegh wat nader wijzen.

§. 3. En dat en is geen wonder: want de H. Geest sich aan de menschen niet en bind; om van dingen / die 't hen lust also te noemen / ook also te spreken als sy dat gemeenelick verstaan. Men moet dan weten / wat het vooz Hebreeuwische / of Chaldeeuwische of ook Griekische woorden zijn / die d'Overtsetters dus vertaald hebben / dat men in 't Duitsch van Toveraars, Besweerders, of Duivelskonstenaren, en in andere talen van gelijkbetekenende woorden leeft. Om dit dan duidelick te tonen / soud ik bescheidenlyk op verscheide ypen al de namen komen stellen / daar de Schryft dat slaggh van menschen by betekent / dooz 't welck de Duivel / so men meint / dus veel quaads en wonders doet. Van ik sal hier slegghs in 't kortte seggen / dat ik'er 15. vinde in 't Oud / en 5. in 't N. T. en so 20. in 't geheel / ieder van verscheden aart en afkomst: welker allen 4. maar eens; d'andere 16 verscheide malen vooz komen; en van deselbe zinder 9. die van d'Overtsetters op verscheide plaatsen verscheidelick verklaard zijn. Ik sal die hier slegghs aanwijzen; en dan de plaatsen der Schryfture / daar ons die ontmoeten / wat besonderliker ondersoeken: om so den Leser te doen sien / wat grond ik hebbe van mijn seggen.

§. 4. Der gemen die uitdrukkelick daar vooz te boek staan / datse ydele konsten pleegden, (gelick Hand. 19: 19. in 't gemein gesegd word) vind ik op 't Oud Testament vijfderlepe slaggh so benoemd / dat onse Overtsetters in de vertalinge van hen self noch van anderen niet sonderling verschillen. (1.) I. חלום חולם Choleem chaloom een Droomdromer, Deut. 13: 1. (2) II. דורש אל המתים Doreesch el hammethym, die de dooden vraagt. Deut. 18: 11. (3.) III. חוהר שמים Choveer Schamajim, die den Hemel waarneemt, en (4) IV. חוהר כוכבים Chosef baocochavym, die in de sterren kijkt, beide Jes. 47: 13. Doch mitsdien dat dese dingen eigentlick dat gene niet en zijn / dat men Toverye noemt; ende van elk verstaan worden / dat buiten Duivels toedoen wel bestaan komen / en sonder misbruick ook geoorlofd zijn: so en sal ik my daar mede thans niet verder moepen. (5.) V. Dan alleenlyk sal ik tusschen beiden laten het Chaldeeuwisch גוסרין Gofryn en גוסריא Gofrajia waarzeggers. Dan. 2: 27. en 4: 7. en 5: 7/11.

§. 5. Tot de 9. dan komende / die van onse Overfetter's zelf verscheidelikt vertaald zijn; de vier staan in 't Hebræw'sch / en d'andere vijf in 't Griek'sch. Het eerste siet op den baas van 't spel (om so te spreken) de vier op de spelers / en de twee laatste op het speelen datse doen. (5.) I. *וּמַסּוּ* *Oov* hebbense overal waarzegger of waarzeggenden geest, behalven eens toveraar vertaald. Men siet het eerste Lev. 19: 31. en 20: 6/ 27. Deut. 18: 11. I. Sam. 28: 7/ 8/ 9. 2. *חֲזוֹן* 21: 6. en 23: 24. 2. *חֲזוֹן* 33: 6. Jes. 8: 19. en het tweede Jes. 29: 4. (7) II. *מַכַּשְׁפָּה* *Mecasscheef*, *מַכַּשְׁפָּה* *mecasschefa* en *כַּשְׁפִּים* *Casschafym* is by hen tweemaal guichelaars Exod. 7: 11. Dan. 2: 2. en viermaal toveraar of toveresse te seggen. Exod. 22: 16. Deut. 18: 10. Jerem. 27: 9. Mal. 3: 5. (8) III. *וּמְלַחֵשׁ* hebbense tweemaal besweerder (gelijk *וּמְלַחֵשׁ* *melachesch* belefer. Psal. 58: 6.) vertaald. Pred. 10: 11. Jer. 8: 17. Maar *וּמְלַחֵשׁ* *lachesch*, dat van den selvoen oorsprong is / daar van makense eens tale. Jes. 3: 3. ende eens stil gebed. Jes. 26: 16. ende noch eens *וּמְלַחֵשׁ* *lalachesch* mompelen. Psal. 41: 8. (9.) IV. *חֲזוֹר* *Choveer* tweemaal besweerder, Deut. 18: 11. Psal. 58: 6 en eens (gelijk uit het voorgaande blijkt) waarneemer, te weten / van de sterren. Jes. 47: 13. Dit is van d'Hebræw'sche namen in 't Oud Testament.

§. 6. Der Griek'schen sal men in 't Nieuw tweederhande vinden: twee die 't Hebræw'sch vertalen / endzie die der griek'sche tale eigen zijn. (10.) I. Op 't hebræw'sche *Oov* woord het griek'sch woord *πύθων* *pythoon* gepast; en daar van *πνεύμα πύθων* *pneuma pythonos* een waarzeggende geest vertaald. Hand. 16: vers 16. (11) II. *ἑξορκιστὴς* *exorkistees* besweerder, hebbense lieft duivelbesweerder verduitscht; Hand. 19: 13. om dat aldaar van onreine geesten gewaagd word. Doch also dese twee woorden elk maar eens te lesen staan / so zijns ook maar eens aldus vertaald: derhalven kom ik tot de anderen / die maar alleen in 't Nieuw Testament te vinden zijn. (12) I. *Μάγοι* *Magoi* zijn Matt. 2: 1/ 7/ 16. wijzen, welke betoonden datse eerlike lieden waren / die uit het Oosten quamen om den koning Jesus te aanbidden. Maar als van Simon geseyd word dat hy was *μαγέωων*, dat is / doende 't werk van sulke wijzen; so seggense dat hy was pleegende toverrye. En hoewel de wijsheid sulker wijzen *μαγεία* *mageja* genoemd word: echter Simon toegegeschreven zijnde / so noemen sy se toverrye. Hand. 8: 9/ 11. *Φαρμακεία* *farmakeia* is Gal. 5: 20. en Openb. 9: 21. verijngvinge, en Openb. 18: 29. toverrye: gelijk sy ook de woorden *Φάρμακον* *farmakos* en *Φαρμακεία* *farmakeia* beide toveraar verduitscht hebben. (13) III. *Βασκαίνειν* *baskainein*, 't gene Paulus Gal. 3: 1. gebruikt / is by hen betoveren te seggen: in welken sin / en anders geen / ik dat woord mede bersta; op dat niemant segge dat ik geenerhande tobery erkenne.

§. 7. Dus dan verschillen d'Overfetter's van hen selven; Laat ons nu anderen eens niet hen vergelijken? Daar sy 't al onderlinge eens zijn / daar zijn dan de anderen van hen verscheiden; niet alleenlik in de voorgesemde woorden;

(somen lichtelikt denken magh) maar self ook over dese / die ik nu verholgens noemen sal. Dies wil ik ieder hebzeewsch woord in verscheide talen stellen / so als ikse in derselver Bijbels vinde; met de duitische vertalinge / om 't onderscheid te sien. (14) I. אֲשַׁחֲסֵם *Affschafym sterrekijkers*, Dan. 1: 20. en 2: 2. Luther weisen, gelijk de 70 griekische oversetters *μαγος*, *magous*: 't gene d'oufen / als wy terstond gesien hebben / somtijds wijzen, somtijds toveraars berduitscht hebben. Dus heeft 'et ook de Deensche Bijbel / wijser. (15.) II. חַרְטוּמַּי *Chartoom*, toveraar. Gen. 41: 8/24. Exod. 7: 11/22. en 8: 7/18/19. en 9: 11. Dan. 1: 20. en 2: 11. 2/10. en 4: 7. en 5: 11. In 't Griekisch *επαυιδος*, *epauidos*, dat is beleser: in 't Latijn *gemethiacus* geboorte leser. Luther sterrenseker; desgelijk in 't Deenssch *stjernkykare*. (16) III. מְנַחֲמֵשׁ *Menacheesch*, die op vogelgeschrey acht geeft, Deut. 18: 10. Piscator seit *zauberer*, dat is toveraar. In 't Franssch staat / *qui use de predictions*, die met voorseggingen omgaat; in 't Engelsch / *an enchanter* een beleser. (17) IV. מְנַחֲמֵשׁ *Meonen*, Guichelaar. Deut. 10: 10. *Anders* *Wicchelaar*; *Cremell. planetarius*, planeet-leser; desgelijk het Franssch *pragnostriqueur de temps*, en 't Engelsch / *an observer of times*; Luther *ein tagwähler*, en Piscator *ein waarsager*: komende vast alle met nulhander over een / en eenpariglijk verschillende van 't Duitisch. (18) V. מְנַחֲמֵשׁ *Fitoni*, Duivels-konstenaar. Deut. 18: 11. *Wonderkijker* of *wicchelaar*. *Cremell. arionus* op den selfden sin: In 't Franssch *diseur de bonne aventure*, dat is / goeder-geluk-segger. Luther seit *Zeichendeuter*, en in 't Engelsch staat *wizard*, 't welk mede al op een uitkomt.

§. 8. Siet hier nu wederom / hoe onse Oversetters beter met andere over een stemmen / dan met hen selfen. (19) I. כּוֹסֵם *Koseem* vertalense waarsegger, Deut. 18: 10/14. 1 Sam. 6: 2. Jesa. 3: 2. en 44: 25. Jerem. 27: 9. en 29: 8. Mich. 3: 7. Zach. 10: 2. anders voorsegger. Jos. 13: 22. Ezech. 13: 9. en 22: 28. In 't Griekisch *μαρτυροβουλος*; en desgelijk in d'andere vertalingen / meest al op den selfden sin: so dat dit het eenigste woord is / waar over onse oversettinge met alle d'andere eens is. Nochtans verschiltse daar in van haar selve wederom / datse *כּוֹסֵם* op d'eenne plaats *חַרְטוּמַּי* 23: 23. Deut. 18: 10. waarseggerye, en op d'andere 1 Sam. 25: 13. toverye noemt. Want een waarsegger kan een sterrekijker of anders een teken-bedieder zijn / die daarom met den Duivel geen gemeenschap heeft; sulx men evenwel van de Toveraars geloven wil. Waar uit blijkt dat Waarseggerye en Toverye verschiedene dingen zijn. (20) II. Desgelijk is *מְנַחֲמֵשׁ* *nachasch* en *מְנַחֲמֵשׁ* *nachaschoot* by hen niet anders dan toverye: schoon sy den genen die deselve pleegt / te weten *menacheesch*, hier voor gemeld / den naam van toveraar (gelijk het by gebolge soude moeten wesen) niet en geven: maar die op vogelgeschrey acht geeft; 't welk geheel wat anders is / dan acht te geven op den Duivel / om het door hem te spreken of te doen.

§. 9. In gebolge van dit alles heb ik hier voor eerst niet by te doen / dan 't gene reeds van my geseid is over den Profet Daniel cap. 2: 2. s. 79. daar ik den

den geleerden Coccejus prijst: die alle dese namen van Toveraars en Sterrekij-
kers, so sy daar vertaald zijn / t'samen onder een begrijpt; hen noemende *omnium*
artium peritos; luiden van allerleye konsten. En hy geeft 'er dese schone reden
hy: om dat wy geen woorden hebben, met welken wy de hebreewsche ver-
talen kunnen: want wy weten niet bescheidenlik, hoedanige konsten of le-
vens oeffeninge door deselve betekend worden. Ende een weinig verder:
Ook begeer ik 't niet te weten. God heeft de namen der Baalim van der aarde
willen wech doen. Hof. 2. Zach. 13. Waarom dan ook de namen van die
ydele konsten niet? Want waar toe zijns nut? Wilmen echter 't naaste daar
van weten / dat sal ons Plinius wel seggen / die (gelijkt ik mede over Da-
niel 1:4. §. 25. gemeld hebbe) in 't 1. hoofdstuk sijn 30. boeks dit van de
Magia seit: datie uit de Genees kunde geboren, door Godsdienst en door
de Wiskonst toegenomen heeft: also elkeen, gratig om wat nieuws van hem
self te weten, 't geloof hadde, dat sulx met sekerheid uit den Hemel te ver-
nemen was. 't Gene is dan verder uit Diodorus Siculus hy brenge / moet
hier mede niet verswigen. Te weten / daar hy van de Chaldeers seit /
datse den dienst der Goden toegedaan, al hun leven in de Filosofie besteed-
den, en de voornaamste eere uit de Sterrekunst behaalden. Sommigen on-
dertusschen tot wicchelarye genegen, voorseiden toekomende dingen: po-
gende, het zy door boetplegingen oft offerhanden, of belesingen, de rampen
af te weeren en 't goede te verwerven. Ook zijns (seit hy / van sijnen tijd
sprekende) in 't wikken en waarzeggen wel ervaren, en om dromen en won-
dertekenen uit te leggen. Met een snedig op wicchelaryen, worden geacht
de waarheid in 't voorzeggen wel te treffen. Dus in 't 29. hoofdstak des 2.
boeks daar af schrijvende / geeft hy met een te kennen / dat de Chaldeen de-
se konstoefeningen aan d'Egyptenaren schuldig waren. En dese twee vol-
keren zijn het ook / die ons de Schryft doorgaas met alsulke Toverpen /
(samen die nu noemen wil) op 't tooneel doet komen. Nu laat ons dat
rens wat bescheidenliker onderzoeken.

V. HOOFDSTUK.

En om de saken nader by te komen, sal het dienen, alle d'aangete-
kende Schriftuurplaatsen in 't besonder na te sien: en voor eerst
de gene die van Toverhandelingen spreken, welke in
Egypten eertijds voorgevallen zijn.

§. 1.

Dus veel dan van die Benamingen dus in 't gemeen geseld / so laat ons
tot een nader onderzoek der plaatsen komen / waarin de Schryft van
sulke menschen spreekt / aan wien sy dese namen geeft. Deselve sullen wy
bequaemlikt in tweederley verdeelen; van welken 't eene deel van Handelin-
gen.

gen spreekt / waarin die menschen zijn gebruikt geweest ; en 't ander Les-
sen / spreken / wetten en vermaningen behest / die op alsulke menschen en
der selver handelingen pasten. Uit beiden / en insonderheid te samen vergele-
ken / sal ons bescheidenlik te voren komen / wat ons de Schrift van sulke
menschen seit : waaruit ons dan staat af te nemen / of sy deselve so beschrijft /
gelijk de spraak gaat / en 't gemeen gevoelen daar van is. Wy sullen in dit
hoofdstuk die van d'eerste soort betraghten / en d'andere voor 't sesde over-
houden : in beiden (doch behoudens dese onderscheiding) de order van de
boeken der Schrifture / en so als in 't voorgaande hoofdstuk §. 2. aangete-
kend is / van voor tot achter volgende. En over ieder sal ik eerst onse eige-
ne Oversetters / en daar na d'anderen met hunne uitleggingen doen spre-
ken : voor welken allen ny in 't eerste Quisus ten vollen helpen sal. Die
man van ongemeene kundigheid in d'oude oosterlike Talen wijd vermaard /
had uit bevel der algemeene Staten / en op een jaarlyc pensioen / al lange
voor het Doytsche Synodus begonnen / alle d'oude Griekische en Latijnsche
Oversettingen des Bijbels na te soeken ; en te samen vergeleken / tot een
voorzijft aan de Oversetters / diemen doe noch stellen soude / op te maken.
Doch in die besigheid gestorven voor 't Synode ; so zijn die schriften onser
Nederlandschen Oversetters nooit ter hand gekomen. Maar sijnen na-
faat in 't Professorschap tot Francker Sixtinus Amama / die erfgenaam van
sijne boeken werd / gelaten / en van hem aan eenen sijnen zonen nagelaten /
die sonder manlik oir gestorven is : so zijn die eindelijk tot ny gekomen. En
schoon ik dit stuk werks geensins voor niet ontvangen hebbe / so wil ik het
voor niet den Leser mede deelen ; om dat het mi in mijn vermogen is / en ik
hem daar van dienen kan. Ik sal hem in dit hoofdstuk / soo verx als hy
ny voorgaat / volgen : en wel niet alles / maar om kortheids wille 't no-
digste doen seggen.

§. 2. Hier is dan d'eerste plaats in Gen. 41: 8. Daar Farao de koning
van Egypten / een heidensch man / ontfeld om enen vzeenden droom aldaar
verhaald / riep alle Toveraars en alle Wijsen die in gansch Egypten waren ,
om hem des selfs beduidinge te seggen. Maar (staat 'er hy) daar en was nie-
mand die hem uitleide. Laat eerst nu onse Oversetters seggen / wat dit
voor luden zijn geweest. De eersten worden in den grondtext *חֹזְנֵי* Char-
zummym genaamd ; welk woord op alle plaatsen van den Bijbel / dat is 16.
maal van hen niet anders in den text als Toveraars vertaald is. Maar hun-
ne uitlegging op de kant is hier / dat ook daar door zijn te verstaan Sterre-
kijkers , Tekenbedieders en Waarlegggers ; de laatste t'onrecht so genoemd.
Ik ga hier nu de twee voorby / tot op een andere plaats : maar geve slecht
den Leser aan te merken / wat vastigheid hier voor 't bewijs van Toverij in
steekt / so als men die geloof ; indien men magh geloben dat die menschen
Sterrekijkers zijn geweest. Dat waren de voornaamste Wijsen van Egypten /
hier nebens *חֹזְנֵי* Chachamym genoemd / gelijk de Joden hedendaags noch
hunne Leeraars noemen. Fullenius / een van de Oversetters onser
we

we Overfettinge / heeft op dit woord Toveraars aangetekend **מַגִּים** P. waar-
 seggers, Jun. *Magis*: te kennen gevende / dat hy liever een van beiden had-
 de / dan dat woord van Toveraars, van d'Overfetter's daar gesteld. Maar
 hoe verklaren sy sich nu na die verschiedene vertalinge? Verstaat de gene
 die met natuurlijke of superstitieuse; ja ook somtijds met duivelsche konsten
 omgingen: om iets verborgens te voorleggen, of te beduiden, ende om wat
 wonders te bedrijven. Maar somen daar by magh verstaan sodanige / die
 niet natuurlijke konsten omgingen, of ook noch al superstitieuse: wat nood-
 saakt ons om duivelsche daar by te voegen? want in den text is daar noch
 taal noch teken van. Is 't ook om dat de plaatsen daar sy hier op wijzen /
 Exod. 7: 11. en 8: 19. en 9: 11. Dan. 2: 2 / 10. dat mede byengen? Wan-
 neer wy daar toe komen / so sullen we eens sien. Altoos by 't ander woord
 en byengen sy den Duivel niet te pas / verstaande door die Wijzen de gene
 die in weetenschap, scherpsinnigheid, of oordeel, of ervarentheid uitmunte-
 den.

§. 3. Dat is so veel als onse Overfetter's hier betreft: nu sal ik *Dzusus*
 door d'anderen doen spreken. Op 't woord de Toveraars van Egypten, dat
 in den ouden Latijnschen Bijbel (daar hy synen text uit neemt) vertaald
 is *Magos Egypti*, is dit sijne aantekeninge. „ **חַרְשֵׁי מִצְרַיִם**. De tseventig
 „ seggen / *ἑξήκοντα αἰγυπτῶν*, sous *exegetas Aegyptou* de Uitleggers van
 „ Egypten. Hieronymus *Conjectores* de Giffers, *Aquila κρυψιασας* kryf-
 „ stas. Dit komt van *κρυψιαζω* kryfiazō; waar van noch in 't gebruik is
 „ *ἐκκρυψιαζω* enkryfiazō, dat is / inwikkelen, verbergen. 't Schijnt dat
 „ de vertaler hier mede heeft willen betekenen de Droombedieders / en sul-
 „ ken die verborgene dingen seiden; welke de Romeinsche Vertaler *ocul-*
 „ *torum cognitores*, kenners van verborgentheden noemt. *Symmachus μάγους*
 „ *magous*. Desgelijx *Santes Pagninus*. Dit gebiel *Arias Montanus*
 „ niet / also hy *Genethliacos* (dat is Geboortelefers) in de plaats stelt. Ge-
 „ looft my / dat het eerder is te seggen *Magos*: 't gene uit de werkingen van
 „ dese *Chartummim* is te verstaan. Want het geen Geboortelefers werk
 „ is / haben in slangen te veranderen / of boyschen te maken. Onkelos en
 „ *Jonathan* (in 't Chaldeeusch) **חַרְשֵׁי מִצְרַיִם** *Charschei Misrajim*, ende is
 „ **חַרְשֵׁי** *Charaasch* so veel als een *Magus* te seggen / 't gene in 't Hebrueusch is
 „ **מַגִּים** [*mecasscheef*,] Daarvan ook **חַרְשֵׁי** *Charshee* *μαγείαι* *mageijai*, de
 „ konsten der Magi *Dand. 18: 11* in 't Syrisch staat. *R. Salomo חַרְשֵׁי*
 „ *Chartummim*, die op de doodsbeenderen blammen / de doden daar uit vza-
 „ gen; ende worden by de Grieken *νεκρομαντῶν*, *nekromantaj* dodendengif-
 „ lers genaamd. Na dit gevoelen soude 't woord **חַרְשֵׁי** uit die twee be-
 „ staan / **חַר** *chara* verhit zijn, en **שֵׁי** *times* beenderen, gelijken die in
 „ 't Syrisch noemt. *Aben Esra* seit: **חַרְשֵׁי** uit vier letteren bestaande / is
 „ een Syrisch of Egyptisch woord / en beteekent iemand die ervaren is in sa-
 „ ken der Nature. Doch het blykt uit *Dan. 2.* dat **חַרְשֵׁי** *Chartoom* verschilt
 „ van

van *Mecasscheef*, alsomen daar die beide woorden leeft. Dit heeft
 hi. David wel geweten / wanneer hy schreef / dat sy wel eeneklep volk /
 maar nochtans in hunne konst verscheiden zijn : wien ik daarin liever toe-
 steemde dan hi. Levi / welke beide woorden neemt in eenen sin ; hoewel
 't Chaldeeusch die beide onder een vermengt.

Dit over 't eerste woord : en over 't ander schryft hy koxtelik aldus
 „ *Sapientes*, Wijsen] ervaren in de wicchelarye en Sterrenkunde , volgens
 „ Aben Ezra. Ervaren in andere weetenschappen ; der sterren , en besonder
 „ Droombedieders , so *Mercurus* wil. Na myn bedunken worden mede ge-
 „ naamd Wijsen / die de *Magia* verstaan. 't Is dan een woord van algemeene
 „ betekenis ; als of men seide / de Magi en vordere Wijsen van Egypten.

§. 4. Daar is nu / wel gerekend / op het minste sesderhande uitlegginge
 van dat woord *Chartummym* , dat by d'onsen Toveraars vertaald is : en dat
 van de oudste Overtsetters / welke so veel honderd jaren nader aan die tijden
 leefden dan wy heden doen ; ja de LXX. Overtsetters also genaamd / al
 vooz 2000 jaren / en self in die tijden / of ten minsten seer na by / dat die
 slag van menschen noch in wesen was / en die oude spraken in 't gebruik.
 Ook is het dat sy self die landen vooz een deel bewoond / of op het minst be-
 wandeld hebben / daar sulke konsten waren in 't gebruik. En hebben die niet
 sekers daar van kunnen seggen / om ons de onseilbare betekenis der na-
 men van alsulke menschen en derselver konsten aan te wijzen : wat souden
 wy dan nu so lang daarna noch doen / die alles wat van ouds was uit de ou-
 den halen moeten? Men siet nochtans in alle die verscheidenheid noch taal noch
 teken van alsulke Toverp / gelijkenen hedendaags geloof. Noch weiniger van
 sulck een Duivels Bloekverbond / daar self de Duivel van niet eenen deser
 Overtsetters / in 't verklaren van des woords betekenis / word genoemd.
 Wel seit ons *Dionysus* / dat sijns bedunkens *Magi* door het selve te verstaan
 zijn : maar echter noch al niet / wat hy daar door verstaat. Dat laat ons
 dan gaan sien op d'eerste plaats die nu op dese volgt.

§. 5. II. *Exod.* 7 : 11 / 12. staat by ons aldus te lesen. *Fa-
 rao* riep ook de Wijsen [*חכמים* *Chachamym*] en de Guichelaars : [*כוהנים*
Mecasscheefim :] en de Egyptische Toveraars [*חורמים* *Chartummim*] deden
 ook also met hare besweeringen [*בלהטתם* *belahattethem*.] Want een iegelijk
 wierp sijnen staf neder , ende sy wierden tot draken : (in 't hebreusch staat
תנין *Thannim* ; welk woord sy *Genes.* 1: 21. Walvischen vertaald hebben)
 maar Aarons staf verslond hare staven. Van die Guichelaars , also by hen ge-
 noemd / seggens hier op de kant / dat sy door Duivels konst de ooghen der
 menschen betoverden , so datse meinden te sien het gene dat in der daad niet
 was ; ende waren als voor wijsen in grote achttinge by d'Egyptenaaren gehou-
 den. Sy hebben van gemeind / dat self de Guichelaars ook met den Duivel
 omnegaan ; en dat een mensche sonder sijn behulp der menschen ogghen niet
 en kan verhoftren / so datse meinen veel te sien daaraf sy niet met allen sien :
 een ding dat daghelijc in onse kermissen in 't openbaar by Jan pottagie en
 olus bokus word gedaan. Op 't woord van Toveraars en doense geen ver-
 kla

klaringe: dan wijfen ons na d'eerfte plaats Gen. 41: 8. en dat hier de voornaamste van geweest zijn de gene die by Paulus 2 Tim. 3: 8. Jannes en Jambres zijn genaamd. Datter staat / sy deden ook also: dat staans toe dat maar in schijn, en geensins metter daad geschied zy. Dit ben ik niet en eens: verhalven / was het niet meer dan in schijn / so weet ik niet wat schijn het heeft / dat hier de Duivel mede in wyoght; also een listig en knap handig mensch genoegzaam is / om by veel schijns te maken van 't gene niet en is noch wesen kan. Altoos de Duivel word hier wederom van Moses niet genoemd.

§. 6. Wat Dufius betreft / die heester dit van nagelaten. Ik neeme 't van die woorden af / dat Moses en Aarons Staf wierd een Drake. In 't Latijn: fuit Draco, was een Drake. Of (seit hy) wierd veranderd in een Drake. Jonathau / חורחן lechoermana tot ene Slange, en Hieronymus in Colubrum [tot ene Slange / of besonderlik huislange, so als het sommige vertalen.] Sy seggen ook wel חורחן [chirje] choermaan in de plaats / en חורחן [chiveja] Siet Gen. 49: 17. חורחן [choermaan] is by Munsterus so veel als een Basiliskus: doch dat is חורחן pethen in 't hebreewsch.

Sapientes [Wijfen] Filosofen / Sofisten; dat was by ons het selfde by de Grieken; en men leest hier ook in 't grieksch τοὺς σοφιστὰς, tous sofistās, de sofistēn, [dat is wijfen.] So ook in d'oude latijnsche Bijbels Sapientes wijfen. Augustijn in sijne Spreekwijfen heeft liever sofistās. In den Roomschen druk word hier uit Aquila bygebraght σοφιστὰς, krystaaj, (Siet §. 3. over Gen. 41: 8.) 't welk echter meer schijnt te behoren tot חורחן מצרם chartummei Misraim, dat is / Stertengiffers van Egypten.

Et Maleficos, en de Toveraars) חורחן מצרם Mecasschefym. Aben Ezra meent dat daar door betsekend worden de חורחן חכמה chachmei hammazza-loor, Sterrewijfen. Sonntijds word een Vergiftiger of Besweerder daar door verstaan: welk laatste by Munsterus / Leo Jude / [twee latijnsche oversetters] en in den franschen Bijbel staat. De LXX. hebben ἡ τῆς Φαρμακῶν, kaj tous Farmakous, 't welk sy vertalen Vergiftigers. Tremellius en Arias Praestigiatores, Guichelaars. Aben Ezra seit / חורחן Mecasschefym worden genoemd de gene die natuurlijke dingen na 't oog veranderen; 't welk is het doen van Guichelaars. Maar gy meugt seggen / so Mecasschefym niet anders zijn van Guichelaars; wat hadden se te doen / Dan. 2. om by 't uitleggen van 't Konings droom te zijn? G. David antwoord uit den selfden Aben Ezra: dat het was / om dat die luden wisten welke uren de bequaamste zijn om iets te doen; te weten na de samenstellinge der Sterren op alsulken tijd. Jonathau en Onkelos חורחן Chaschajja, dat is diemen gemeenlik Quade luden noemt / Besweerders.

Magi Aegyptiorum [de Toveraars van Egypten] חורחן מצרם Chartummei Misraim, dit vertalen de LXX. οἱ ἐταοῖδοι τῶν αἰγυπτίων, bes Epaoïdoi

2000 *Agyption* de Besweerders van Egypten. Onkelos ook so. Jonathan
 22 seil / James en Jambres, die Besweerders waren in Egypten : dat is *peru*
 22 *Chavaschijn*, 't welk ook Toveraars te seggen is. Santes en andere nie-
 22 wer Oversetters / *Magi Aegypti* de Toveraars van Egypten. Dat wil A-
 22 rias verbeteren met *Genethiaci* Geboortelers. Aben Esra seil; dit zijn
 22 se die de verborgentheden der Natuur verstaan : en 't woord is Egyptisch of
 22 Chaldecwisch, also 't by dese twee volkeren alleen gebruikelijk is. *Aquila* /
 22 so veel als ik bemerke / wil mede *νευφιασας*, dat ook ontrent so veel bete-
 22 kent; om dat hy 't Genes. 41: 8. also vertaald heeft; en *Spinnaachus*
 22 *μαγους*, *Magous*. Siet wat van ons aldaar is aangetekend.
 22 *Incantationibus suis*, met hunne besweeringen.] Hieronymus / door E-
 22 gyptische besweeringen en sommige geheimenissen. De woorden *Chartum-*
 22 *mei Misraim* vertaalt hy Egyptische besweeringen, en *בלהתם* *belahat-*
 22 *teihem* sommige geheimenissen : want *בל* laat is te seggen het geheim.
 22 Daarna / vs 22. *בלהתם* *belatteihem*. *Aquila* *εν ηεραμοις αυτων* en *ere-*
 22 *majois autoon*. [in hunne stilligheden of stille plaatsen of handelingen.] Een
 22 ander *δια των αποκρυφων αυτων*, *dia* 2000 *apokryfoon autoon*, [in hunne
 22 verborgentheden of verborgene plaatsen of handelingen. Hier wederom
 22 de LXX. *ταϊς φαρμακιαϊς αυτων*, *taïis farmakiaïis autoon*, met hunne ve-
 22 nijngevingen, of liever toveryen. Onkelos *בלהתם* *belachascheikoon*, dat
 22 is so als het *Fagus* vertaalt / met hunne mompelingen. Ik hadde liever/
 22 besweeringen. In 't *Lexicon* van *Munsterus* is *בלהתם* *lachascha* beswee-
 22 ringe. Jonathan *בלהתם קוסמיים*, *belachaschei kosmeihoon* [met de beswee-
 22 ringen hunder wicchelaryen.] Aben Esra houd dat dit *בל* laat verkort is uit
 22 *בלה* *labaat*, 't welk de betekenis heeft van verhüten of ontsteken. G. Sa-
 22 lomo maakt onderscheid. Want laat, seil hy / is ene beleefinge die *בלה*
 22 ballaat stillekens en *בלהתם* *bechaschaai* met stilswijgentheid geschied. G. Le-
 22 vi *בלהתם* *bestubreibem* met hunne verborgentheden : volgens de woorden /
 22 de Koning *בלהתם* bedekte of verbergde sijn aangesichte.
 22 *Et fuerunt Dracones*, en 't wierden Draken. Jonathan / *בלהתם* *lechorma-*
 22 *nijn* tot slangen. En hy doet 'er by van 't sijne / dat de Draken aanstonds
 22 wederom tot hunne vorige gedaante gekeerd zijn, dat is / tot staven.
 22 *Virga Aaronis deglutivit*, Aarons staf verslond, enz.] G. Josua is van 't
 22 selfde geboelen als Jonathan / te weten dat de slange aanstonds wederom
 22 tot enen staf geworpen is / gelijke geweest was : 't welk noch groter mi-
 22 rakel is.

§. 7. Uit desen allen is te sien d'onsekerheid van de betekenis der wooy-
 den; so wel in 't noemen der personen als der daden en 't uitwerkfel van de
 daad. Personen : watmen door die *Chachamijn* of Wijsen; *Mecassche-*
fijn of Guichelaars; en *Chartummijn* of Toveraars, so als 't by onse Over-
 setter is vertaald / verstaan sal. Derselver Daad / dat is die *Lebattijn*
 besweeringen, wat eigenlijk daar mede word gemeend. En eindelijk t ge-
 wozoghte werk / die *Thannijn* of Draken, die sy dus te wege bryghen.
 Altoos

Altoos daar is niet een van al die *Oversetters* / het *3°* *Chaldeen* / *Grieken* of *Latijnen* / die 't minste woord in desen van den *Duivel* spreekt. En verre daar van daan: also de laatste (en dat ook noch *Joden* zijnde / die 't anders bijster d'ook daar mede hebben / als uit het 12. en 13. Hoofdstuk van het 1. boek te sien is) op 't verklaren van 't verslinden der gemaakte *Draken*, dooz *Aarons* goede wel te kennen geven / dat deselve maar in schijn sodanig zijn geweest; die niet so lang also vooz ogghen konden duren / en daarom schielik wederom uit het gesicht verdweenen zijn. Maar wat hier onder eigentlijk verborghen *3°* geweest / dat sulken wy daarna eens gaan vernemen: hier is mijn oogmerk noch niet verder / dan maar te tonen / dat de *Schryft* ons geen bewijs in dese plaats geeft / dat enigsin de *Duivel* heest in dat bedroggh gespeeld; veel minder / dat die menschen met hem stonden in verbond.

§. 8. III. In 't selfde hoofdstuk staat op 't 22. vers. De *Egyptische* *Toveraars* (*חַרְטֻמִּים* *Chartummim*) deden also *בְּלַטְיָהֶם* *belatijhem* met hunne be-weeringen; te weten / datse water in bloed / so 't scheen) veranderden. Onse *Oversetters* seggen op de kant: Siet boven vs 11. Het water dat sy in bloed veranderden, kregen sy met graven uit de riviere vs 21. of sy haalden 't van *Gosen*, ofte uit de huizen der *Israëlit*en, die hier ende daar onder de *Egypte*-naren woonden. Hier sienwe wederom al niet / dat iets dooz *Duivels* kraght van dese menschen *3°* gedaan. Want eerst en seggen sy ons niet / of 't water dus na waarheid of na schijn in bloed veranderd *3°*. En was 't in schijn / daar wisten menschen licht wel raad toe / al en hielp de *Duivel* niet. Daarna so hadde die geswinde duisendkonstenaar (gelijk men wil) dat water lichtelikh in enen ogghenblik uit bezre landen / ja self wel uit de wolken konnen haten; indien 't hem weinig werx is / regen / sneeuw en hagel in de lucht te maken. So geven sy hier mede dan te kennen / dat sy dit doen alleen vooz 't werk van dese menschen hielden / om datse die bedenking maken / van waar sy moghelikh dat water hadden / dat over 't gansche land dooz dienst van *Moses* / en dooz kraght van *God* in bloed veranderd was. Waar uit wy sien / hoe seer het buiten reden is geweest / dat sy dien *Chartummim*, die dit hier deden / meer dan natuurlijke / en also *Duivels* konsten toeschreven / die geroepen waren om den *droom* des *Konings* uit te leggen: so als ik stus

§. 2. *Gen.* 41: 8. den *Leser* al eens in bedenken gaf.

§. 9. Laat verder sien / of d'andere *Vertaalbers* hier in ook wel werk gebonden hebben vooz den *Duivel*. Hier word gevraagd / seit *Dyusius* / hoe dit de *Toveraars* hier konden doen / also het water van *Egypten* al in bloed veranderd was? En 't antwoord is verscheiden / na dat der menschen sinnen zijn. *Aben Esra* seit. *Aaron* heeft alleenlik 't water dat op de aarde was, in bloed veranderd; maar de *Toveraers* groeven putten daar sy water uit haalden, dat sy veranderden in bloed. *Tremellius* was ook in dat geboelen / ens. desgelijks *S. Lebi* / wiens woorden ik der kortheid halven hier vooz byga. Maar *Hiscuni* brengt ene andere meeninge vooz den dag. Het water, seit hy / is niet langer dan ene uur in bloed veranderd geweest. Ondertusschen siert de visch, waar uit die stank ontklond, sulx dat men 't water der riviere

niet meer drinken konde; al was 't dat het al wederom sijne eigene koleur
 gekregen, en niet meer die van bloed behouden hadde. Het selfde heestmen
 by den griekschē *scholiaſtes* of uitlegger mede: dewelke meint dat Mo-
 ſes dit al willens ſo gedaan heeft / om ſtoffe aan die Coberaars te geven/
 waar op ſy hunne konſten te werke ſtelden. Daar zijnder wederom die
 meimen / dat wel een deel des waters onveranderd zy gebleven: en 't gene
 word geſeid / dat al 't water in bloed veranderd zy geweest / dat alle van
 het meerderdeel verſtaan magh worden. Of wel / dat maar een weinig
 waters onveranderd zy gebleven / geliĳk die griekſche ſchrijver ver-
 der ſeit. Augustijn in ſijn 23. Wage over Exodus / maakt giſſinge
 datſet uit de landſtreek / daar de Iſraelijten woonden / hebben wechge-
 haald. Lipman / dat hen de Duitſel 't water uit een ander land heeft
 toegebracht. Lyra / verwerpēde 't geboelen van die Joden / welke
 meimen dat al 't water niet veranderd zy geweest; en ook der Kriſtēnen /
 die achten dat het uit den lande Goſen wel gehaald moght zijn: be-
 roept ſich op Joſefus / die ſeit / dat daar ſo wel als elders de rivier in
 bloed veranderd was. Want anders / dunkt hem / hadden de Egypte-
 naars / die onder d' Iſraelijten woonden / van deſe plage vry geweest.
 Doch waarom niet? Of waren dan ook ſelſe d' Iſraelijten dus geplaagd/
 op dat vooz al niet een Egyptenaar vry moghte zijn?
 Incantationibus ſuis, met hunne beſweeringen) בלשון belateihen. De LXX.
 τὰς φαρμακίας αὐτῶν τὰς φαρμακίας αὐτῶν, belachascheiboon; met hunne venijngēvingen eigentliĳk. Hieronymus ook. incantationibus ſuis.
 Onkelos en Jonathā בלשון belachascheiboon; 't welk het ſelfde iſ.
 Doch Jonathā noemt die Egyptiſche Coberaars Iſtaṁniyn Sterrengiſſers.
 Dus word dat woord by Munſter in ſijn Chaldeiſch Lexicon vertaald. Iſe. 44: 25. vind ik בבל Iſtaṁinet Babel in
 d' Antekeningen van Salomon Jarchi / en daar op הווי חוים בכוכבים,
 ſy waren in de ſterren kijkende, waar van wy hen in 't Heerduiſch Sterren-
 kijkers noemen. ſi. Dabid van Faraos Wiſen ſprekende / noemt deſelbe
 Iſtaṁinej Far-ô: miſſchien van / Oſanes die een Magus en
 Sterrenkijker was; van welken Suidas ſeit; dat de Magi by de Perſen
 Hoſanes genaamd waren. Genoegh van dit woord / het gene ook by den
 vermelden Jarchi op Iſe. 10. te vinden iſ. Aquila heeft deſe plaats aldus
 verklaard; καὶ οἱ αὐτοὶ οἱ κρυφιαὶ αὐτῶν, ἢ ἐρημιαὶ αὐτῶν οὐτως:
 ende wel [deden] ook alſo de Egyptiſche kryſtaſten [mompelaars] en
 [dat] in hunne ſilligheden. Wat iſ dat / kryſtaſten? De Overſetter ver-
 taalt het geheimbedrijvers. Want ook de Magi dus genoemd zijn van 't
 verbergen; 't zy om datſe verborgene konſt leerden / of verborgene din-
 gen deden; of wel / datſe hunne weetenschap verbergen hielden / om tot
 dies te meer verwondering te ſtrekken by de menſchen. Sy noemden 't
 ἐρημία eremaja ſilligheid, om datſe ſachtkens ſpraken. 't Selfde iſ
 de oorzprong van בלשון belateihen. Anniers בל ballaat iſ te ſeggen en

33 *ἐρημίας* eremajous foetjes, fachtjes; gelijk daar van in 't grieksch is *λαβρα*
 33 *labra* heimelik. G. Salomo seit / *ולא* laat is ene besweeringe die fachtjes
 33 en in stilligheid gesproken word. *Φαρμακείας* farmakiais kranken ver-
 33 talen met toversche besweeringe. Want Budæus neemt *farmakeus* ver-
 33 giftiger voor een als 't woord *Magus*: en Vespèsius vertaakt het *επαϊδος*
 33 besweerder. Synesius desgelijc. G. Salomo seit 'er dit toe. Onse Lec-
 33 raars seggen / dat *בשרים* *belatteihem* een werk is van de Dæmons, maar
 33 *בשרים* *belakateihem* van de toveraars; te kennen geëvende / dat werken
 33 der toveraars / geen werken van de Dæmons zijn.

S. 10. Wanneerwe nu die veelerlepe vertalingen en uitleggingen / daar
 by malkanderen gemaal / te samen vergelijken: so blykt voor eerst / dat
 over 't water dat in bloed veranderd wierd / so veel de so genaamde Tobe-
 raars betreft / van waar sy dat misschien bekomen hadden / wel sebederlei
 meening is. Maar hoe sy dat te wege brachten / of wasser eigentlijk toe de-
 den / daar af seit niemant een bescheiden woord. En onder dese is het Lip-
 poman alleen / een Jode / die (so als ik sijn ook al te kennen gaf / dat
 sy op hunne gronden moghten spreken) den Duivel hier ten waterdrager sijn-
 ner dienaars maakt. Dat is / om dat sy anders niet die menschen wat
 berlegen was / hoe sy aan water souden raken om te betoveren / so 't hen
 de Duivel niet en bracht. En overmits dat noch wel sebederlei ge-
 hoelen daar van is / daar in de Duivel niet te pas en komt: so blykt
 genoegzaam; dat de text ons niet en noodsaakt / om van dit werk der so
 genaamde Toveraars te denken / dat het met hulpe van den Duivel
 was. Ten anderen / belangende die luiden self: d'een maakt 'er Belesers /
 d'ander Sterrengiffers / de derde Mompelaars of diergelijc iet af. Maar
 wasse deden tot het werk / om van dat water bloed te maken / daar weet niet
 een van allen af; sy laten dat op sijn beloop. Alleenlik sal het sonder de hul-
 pe van de Dæmons niet geschied zijn / indien men Rabbi Salomo geloost; om
 dat het was *belateihem*: maar hadde 't *belakateihem* geweest / gelijk 't verande-
 ren der stikken in de slangen; wy moghten denken dat het wel van Tobe-
 raars / maar door geen Dæmons is geschied. Dit is sijn eigen bond / daar
 by ter weereld geen bewijs af geeft: veel min / dat ons daarmede reden word
 gegeven / om iets aangaande desen te besluiten. Daarby komt noch / dat
 Dæmon by die luiden 't selfde niet en is / dat wy den Duivel noemen: gelijk
 het in mijn I. B. XII. en besonderlik S. 16. klaarlik aangewesen is. Wy
 van alsulke Dæmons niet gelovende / en geen bewijs van Duivels werkinge
 behoudende: wat reden is 'er / dat wy so veel groter spzongen doen / en om
 de genen / die hier in genoemd zijn op te zoeken / niet tot de bose lose men-
 schen / en derselver sijne streken; so als de meeste kristenen en Joden 't hier
 verklaren: maar tot versierde Dæmons gaan; die 't nagebootste bloedmaken
 souden veroorzaakt hebben?

S. 11. IV. De naaste plaats hier aan is Exod. 8: 7. alwaar verhaald zijn-
 de / dat Moses en Aaron vosschen door Gods kragt verwekten / geseld
 word: dat doe de Toveraars *חבחרתו* *hachartumijn* ook also deden met
 hun-

huane beweeringsen, בלטיהם *belateihem*, en sy deden Vorscheen over Egyptenland opkomen. Dese twee hebreeuwſche woorden zijn dezelfde als voren. Onſe Overſetterſ ſeggen hier toe niet met al: maar wiſſen ons tot d'eerſte plaats van t boek Exodus cap. 7: 11. en Druſius en doet 'er ook niets toe / dat meldens weerdig is: ſo dat het al geſeid is / 't gene daar geſeid is / ſo van hen als van ons. Hoewel ik achte datmen merkelyk onderſcheid moet maken / tuſſchen die verandering van 't gene was / en dit voortbryngen van 't gene niet en was. De Staven die in Dzakken / en 't water dat in Bloed veranderd ſcheen / die waren van te voren daar: maar dese Woſſchen dede men daar komen; en was alſo dit werk in ſchijn noch grooter dan die twee; hoewel by my en in der daad al even groot / gelyk hier na noch blyken ſal.

§. 12. V. Maar 't gene hier nu volgt / heeft den geleerden 't meeſte werk gemaakt: daar Moſes in het ſelfde hoofdstuk / op 't 18. en 19. vers aldus van ſchryft. De Toveraars חרממים *haſartummym* deden ook alſo met hare beweeringsen בלטיהם *belateihem*, op datſe Luifen voortbraghten: doch ſy en konden niet. Doe ſeiden de Toveraars tot Farao, dit is Gods vinger. Dese ſelfde namen van die Toveraars en die Beſweeringsen / als voren in 't hebreeuwſch. Hier hebben onſe Overſetterſ (dat my wonder doet /) niets aangetekend: wat d'oozſaak magh geweest zijn / waarom ſy die ſo genaamde Toveraars ſo wel geen Luifen konden maken / als ſy Woſſchen ſcheenen voort te bryngen. Sy ſelbe gebender die reden af / dat dit Gods vinger was: 't welk de Vertaalbers van Gods kraght en werk verſtaan / gelyk het is: ons wiſſende na Luk. 11: 20. met Matt. 12: 28. vergeleeken; en diergelijke maniere van ſpreken. Right. 2: 15. en 1. Sam. 6: 3 / 9. Act. 13: 11. Maar waren d'andere drie werken ook Gods vinger niet / waar in de dienst van Moſes en Aaron was gebuykt? In desen is dan geen bewijs van enig Duivels werk in 't een of 't ander: maar in dit laaſte wel het tegendeel. Want ſo de Duivel dus de ſchepſelen in ſchijn verſcheypen kan / gelykmen acht dat in het herenwerk geſchied: wat was daar toe Gods vinger dan van doen? Siet hoe de Toveraars ſelf tegen dese Toverp getuigen moeten / die heden in de Weereld word geloofd?

§. 13. Hier ſal ons Druſius nu wel wat anders melden. Op 't woord in 't latijn *Magi* Toveraars, is dit ſijne aantekeninge. „ Hier heeft Jonathan [in 't Chaldeeuwſch] אכסוניא חרשומא *Iſtaonimaja charſchajoetha*. Die „ *Iſtaonijn* (dat anders word geſchreven *Iſtaonijn*) zijn Sterrekijkers of Sterrenſijkers, als geſeid is. 't Heet anders אכסוניא *Iſtaonijn*, eene ſplabe langte: gelyk wel meer in andere woorden word gebonden. Een „ weinich verder ſeit Jonathan אכסוניא פרה *Iſtaonimej Faro* de Sterrekijkers „ van Farao. Maar wat hy met het volgende meint / אכסוניא *Charſchajoetha* „ en weet ik niet / hoewel my niet onbekend is / dat אכסוניא *Charſcha* enen „ Toveraar betekent: dan dat het moghelik tot verklaringe daar by ſtaat; „ alſo tuſſchen Sterrekijkers en Toveraars een groot verſhil is. „ Non potuerunt, [Sy en konden niet.] 't Zy dat het God niet toe en liet / „ of

of dat hunne konst hier te hoort quam: welk laatsie niet der Joden seggen
 ook bevestigd word. Seker oud boek datse noemen *Breeschijch rabba*, dat
 is so veel als 't grote Boek van Genesis, daarin leestmen / dat de Duivel
 geene maght heeft ober enig scepseel dat de grootte niet heeft van een gersten
 graan. Daar ober magh men nasien *R. Levi* en *Hiseini*. Doch dit ge-
 voelen word van *Lpra* wederleid. Misschien was 't dat hen self de lui-
 sen te veel quelden / om hunne kunst in 't werk te stellen.

[Dit is Gods vinger.] De LXX ook also / DIT; andere DESE. Want
 de boeken zijn hier in verscheiden / daar staat *סין* hoe in 't Hebræwisch;
 maar de Masoristen of hebræwische Letterkundigen willen datmen leese
סין *הי*. Voor *סין* hoe word verstaan dese plage. Dus heeft 'et Onke-
 los; DESE plaag is van God: en *Jonathan*; Dese plage is van Moses en
 Aaron niet veroorzaakt, maar van God. Men magh het ook vertalen die
 is Gods vinger, te weten / dese plage. Het wil seggen / het is de kragt en
 maght van God. Op dien sin leestmen in het Evangelij / Gods Geest. Want
 daar d'een seit door Gods vinger / dat noemt d'ander door Gods Geest.
 [Matt. 12:28. Luk. 11:20.] Staat ook hier op acht te geben / datse niet
 en seggen / de vinger des HEEREN, dat is *יהוה* JEHOVA, die de God
 des Hebræen is; maar *עליון* Elobym Gods, 't welkmen van den Scep-
 per magh verstaan / welken Farao en de Toberaars erkenden; al was 't
 dat sy van der Hebræen God / Jehova, niet en wisten. Men magh hier
 ober *Aben Esra* sien. Ik weet wel / dat reghtsinige leeraars anders van
 gevoelen zijn: nochtans doet de verhardinge van Farao daar op gevolgd/
 dat ik het anders neme. enz.

§. 14. Dit is 't voornaamste dat van *Quisius* aldaar is aangetekend;
 daar ik te deser plaatsie niet veel hebbe by te doen: dan I. dat het woord
חַרְשָׁפְיָהוּ *charsephoja* in 't Chaldeeusch niet veel verschillen kan van dat he-
 bræwisch *לָבֵאָה* *labaat* of *לָאָה* *laar* of 't griekische *κρυσταλλος* *krystaallos*; waar
 af ons *Quisius* §. 9. en 9. heeft onbezrecht / dat het so veel als saght sprekens
 of stille handelaars te seggen is. Want *חַרְשָׁפְיָהוּ* *charsepha* en *cheerscha* also wel
 enen doven of stommen (d'een hoort en d'ander maakt geen geluid) als enen
 besweerder betekent; als uit de Chaldeeusche oversettinge op *Psal. 38:14.*
Jes. 56:11. en *43:8.* te sien is. Dit waren dan / na die verklaringe / al eener-
 lepe menschen als de voorszgemelde / gelijk se mede even eens in den hebræw-
 schen text genoemd zijn. II. Belangende de reden / waarom doch dese *Wom-
 pelaars* geen luisen konden voor den dagh doen komen; hoewel by die
 van *Bereschijt Rabba* genoegh verbeterd / en is van hem niet wel ten vollen
 uytgedrukt: also ik 't waarlik daar voorsz houde / dat sy hier in de konst te
 hoort gekomen zijn. Maar wat daar van de reden zy / dat hoop ik noch wat
 beter uit te leggen / wanneer ik dese plaatsen noch eens ober ga. III. En
 wat betreft der *Heidenen* belijdenis / dat dit Gods vinger was: ik achte dat
 d'*Egyptenaars* wel mindere Goden / (na hun gevoelen) dan den *Allehoog-
 sten* / maghtig hielden om alsulke kleine beestjes voort te brengen. Want
 om datse sulke kleinigheden voor den groten God niet weerdig kenden / om
 sich

sich met deselve te bemoejen: so hebbense die veelheid en verscheidenheit van Ondergoden en der Demones bedacht / I. B. XI. §. 4. En 't was het werk der Demones / sich met de menschen dus te voegen / die door den bystand van deselve de Natuur in hurre werkinge te boven gingen. I. B. II. §. 11. En overmits 't hebreesch woord *עֱלֹהִים* Elohym de naam des Oppergod's alleen niet is / maar ook aan d' Engelen en aan de menschen wel gegeven word: so volgt niet dat de Wijzen van Egypten den Schepper van 't Heel. Al daar by verstonden / of ook Jehova niet erkenden. Maar 't komt my wel soo voor / dat sy Jehova, door dit wonder overtuigd / hier nu beleden mede Elohym te zijn; wiens dienaars / Mose en Aaron / in sijnen name sprekende / dienvolgens ook door sijne kragt dit hadden uitgewerkt.

§. 15. Tot hier toe is ons dan noch 't minste niet gebleken / dat of de Schrift in hare woorden / namen / en omstandigheden ondersocht; of ook de menigte der Uitleggers en Oversetters / Hebreusch / Chaldeeusch / Grieksch of Latijnsch: het van den Duivel / so als wy nu daar by verstaan; dat is / het hoofd of enigen der afgeballene Engelen / in 't werk der so genaamde Toveraars te passe brenge. Want sietmen op die menschen; men weet niet eens ter dege wat voor volk 't geweest zy: of op hun doen; wat handelingen of manier van spreken datse hadden. Die wy in onsen duitschen Bijbel noemen Toveraars; d' Uitleggers weten ons niet meer daar af te seggen / als dat het Magi waren; en niemant weet ter dege wat een Magus is. Altoos het waren kenners der Nature / en dat en was geen sonde: of 't waren in 't besonder kenners van den loop der Sterren / en dat was loffelijc. Het ergste was / dat dese menschen waren Heidenen / die Israels God of niet voor God erkenden / of immers niet soo veel en achteden als hurre herffen-goden: die hun verstand misbruikten; en daar hen de Natuur begaf / konst en behendigheid te werk te stelden / om / daar sy in de saak te kort quamen / den schijn te geven van te doen wat Moses en Aaron deden: daar Farao / een heidensch man / en met vooroordeel voor den dienst der valsche Goden / en tegen dien des onbekenden Gods van Israel te malen kragtig ingenomen; licht mede te bedriegen was. Wy sullen in 't vervolg hier over noch wat meer te seggen hebben: nu laat ons d' overige plaatsen / alwaar de Schrift van sulke handelingen spreekt / gelijckwijse overgaan.

VI. HOOFDSTUK.

Het selfde word gelijckerwijs aan drie verscheiden slaghe van Wicchelaars en hunnen handel ondersocht: te weten Bileam, de Filistijnsche Priesters en de Toveres tot Endor in 't besonder.

§. 1.

De Toverschouwburg in Egypten eerst geopend dus van buiten hebben de besien; so heeft sich dus zeer niemand op 't tooneel vertoond / met was

Wat voor kleding hy van d'Overfetterz / Joben / Kristenen / Papisten / Protestanten ook behangen was ; en wat voor woorden of gebeden wy daar aan vernomen hebben : aan wien uit al datfelve enigfins te merken was / dat hy gemeenschap met den Duivel hadden / of tot sulx als hy daar vertoonden ook behoefden. Wy willen ons van daar na 't land van Kanaan begeben / en 't woest gebergte van Arabien / dat in de Schryft na Sinai genoemd is / overgaande / ons in dat deel / daar eertijds 't land der Moabieten was / aan gene zijde der Jordaan / ontrent den berg van Rebo / of van Pisga nederfetten. Daar sal sich Balak / dies tijds koning van de Moabieten / gansch verlegen tonen / om 't volk van Israel / dat in zijn land gelegerd was / van daar te drijven. En so hy sich daar toe met kraght van wapenen te swak bevond : ontbood hy enen Bileam , vermaard door konsten der Magie ; om 't vyeend en maghtig volk door middel van besweeringen te doen vertrekken. Hier van word de geschiedenis met veel omftandigheid verhaald Num. 22: 23. en 24. en vorders sijner mielbinge gedaan Deut. 23: 4. Jos. 13: 22. en 24: 9 / 10. 2. Pet. 2: 15 / 16. Jud. vs. 11. Die man en zijn bedryf sal d'eerste inhoud van dit hoofdstuk zyn : waarin wy eerst / gelijk als voren / onse Nederduitfche Overfetterz nasien / en dan vervolgens met de anderen vergelijcken sullen.

§. 2. Wat zijn Persoon betreft : hy word by Moses niet genoemd met enige betekenis van zijn bedryf of konst ; maar waar hy woonde / namelijk te Bethor , dies tijds ene stad in Mesopotamien / op de riviere , waar door de onsen billik den Euphrates willen doen verstaan ; en dat zijn vader Beor was genaamd / en 't land daar in hy woonde ook zijn vaderland / om dat het op Hebreeuwfche wyse word genaamd het land der kinderen sijns volks , Num. 22: 5. en 23: 7. Deut. 23: 4. Dit land dan onder Syrien gerekend / en aan Chaldeen grenfende / was 't daar de Magi (als nu dikmaal is geseid / van ouds in grootster aanzien waren. Hy word by Josua 23: 22. een *דוד קוסעם* genaamd / 't welk by de onsen Voorfegger vertaald is. So hebben se 't noch tweemaal / maar elders achtmaal Waarfegger in de plaats gesteld ; gelijk hier voor IV. §. 8. is aangezekend. Het een en 't ander kan in sulken zin / als 't laatste word by ons gebruikt word / met dat van den Apostel wel bestaan / die hem den naam geeft van Profet , 't welk eigentlik sulx een te seggen is / die iets toekomende voorgeeft / of voorgeeft sulx te doen. Uit al 't voorgefde blijkt / dat dese man wel was een heidensch Filosoof / of Wijfe / een Wicche-laar of Waarfegger ; en sulx een van der Heidenen Profeten : maar van den Duivel word in 't minste geen gewagh gemaakt.

§. 3. De Middelen die hy te werke stelde / noemt hier de goddelike schryver *וַיִּשְׁבַּח וַיִּשְׁבַּח* en *וַיִּשְׁבַּח וַיִּשְׁבַּח* ; Num. 23: 23. en 24: 1. 't welk hy vertalen toveryen , ende ook *דוד קוסעם* , waarfeggerye. Maar aangemerkt / dat sy het woord *וַיִּשְׁבַּח וַיִּשְׁבַּח* , 't welk eenen selfden afkomst heeft als 't voorgegaande *נחש* en *נחש* , en dat ook de betekenis van 't een tot het ander overgaat ; also dat *נחש* degene is die de *נחש* of *נחש* gebuikt of doet : so konnen dese volgens onse Overfetterz selve gene toveryen zyn. So nu dan *נחש* nabolgens onse eigene Overfetterz

ters geen toveraar en is / so is dan ook de konst die hy hanteert / te weten *nachasch*, die van Bileam hier ook gepleegd is / geene toverryc. 't Woord *wn nichesch*, daar de daad self mede word betekend / die dese menschen plegen / word insgelijc by hen verduitscht op vogelgeschrey acht geven, Lev. 19: 26. So nu die *menachesch* een vogelschouwer is: so is dan al sijn *nachasch* ook niet anders dan die vogelschouwing, of diergelijke slagch van wicchelarye geweest / als in myn l. b. III. §. 7. is aangevesen / dat hy de oude Heidenen gebuyklik was. En overmits dat nu wel was een bygelobig werk; doch sonder blyk van omgang met den Duivel / en also van Tobery: so blykt / dat als wy hier het woord van toverryen lesen / waarmede Bileam / wanneer hy op hem selfen was / sich pleegde te behelpen; wy dan navolgens d'eigene vertalinge van onse Overtsetters op ene andere plaats / daar mede anders niet en meenen dan slechte wicchelarye, gelijk als *kesamijm* waarseggerye.

§. 3. En ook / gemerkt dat sy hier anders van sich self verschillen souden: so laten se de vyfheid dan aan ons / om 't een te kieser voor het ander. Door wy / ik late die vertaling daar sy maar alleen by staan; en kieser d'andere / waarin hen alle Overtsetters medestemmen. En dat is die van Vogelschouwinge of Wichlerye, of in 't gemeen Waarseggerye: waarin sy volgen het oorspronkelyk woord *wn nichesch* in sijn oorspronkelyke betekenis; welke is iet by ondervindinge waarneemen, of sekerlik waarnemen; gelijk het van de onsen self vertaald is / Genes. 44: 5: 15. daar geen sodanige waarseggerye te passe quam. Want so de hebreeuwse naam daaraf / eerst uit dit wortelwoord gesproten / iets medebryngt dat met des Duivels hulp geschied: waar salmen niet den byzomen Josef heen / die sekerder met sijnen Beker ging / om iets daar by van sijn broeders te verneemen; dan alle die Egyptenaren / of Chaldeen / of hier Bileam met hujne *nachaschijm*, die op seer ongewisse gronden steunden / en daar toe bygelobig waren? En overmits dat *wn achasch* ene slang te seggen is: so houd Coccejus met de gemen / die 't nemen voor een slagch van wicchlerye die van slangen wierd genomen; het gene Bileam so veel te nader was / also het volk daar hy op sagh / so onlangs ongemeenderwijse van die beesten was geplaagd geweest. Num. 21. Bochart schryft daar af in 't byede Hieroz. o. c. 3. De LXX. Overtsetters / also genoemd / stellen in 't Grieksch / Num. 24: 1. dat Bileam niet wederkeerde tot de *οἰωνοί*, *oionoj*. Nu seit Hespchius in sijn grieksch Woordenboek / *Οἰωνός*, *οἰωνός*, *Επιτιμῶς γὰρ λέγεται εἰς τὰς μαντείας τῆς ὄφεις ἔχειν εἰς τὴν οἰωνοῦς ἔλεγον*. *Οἰωνός*, ene slang alsomen met bescheid magh seggen, dat se slangen tot de wicchelaryen hielden, die sy noemden *οἰωνοί*. Naast daar te vooren seit hy / *Οἰωνοί*, *σαρκοφάνα ὄφια καὶ πάντα γύπες κρόταρες. εἰρηνητὴ δὲ οἰωνοί, διὰ τὸν οἰωνοῦς τὰ μέλη, ὄφιν καὶ οἰωνοπόλοι, μάντις ἢ ὄφεις*. *Οἰωνοί*, roofvogels, als gieren, raven. ende worden ook *οἰωνοί* genoemd degene door welkers leden wy wicchelen: Daarvan komt *οἰωνοπολεί* wicchelaars [die met wicchelaryen omgaan] waarseggers.

seggers of slangen. Hoe hier de Slangen achter aan komen weet ik niet. Meer andere vertalingen / insonderheid verklaringen ga ik voorby: also mijn oogmerk slechts is / hier te tonen / dat niemand dese *nechalschym*, die Bileam hanteerde / also vertaald heeft of verklaard / dat daar in iets anders was te doen / als 't gene dienstig werd geacht om iets gewaar te worden; en dat daar toe misschien wel eerst en meest de Slangen zijn gebruikt geweest.

§. 4. Doch dit en heb ik hier so dra niet neergesteld / of 't komt my in den sin / dat inoghelick de Duivel door de Slangen wierd gebraagd; gelijk hy eertijds / so 't gemeene seggen is / onse eerste moeder door de Slang gesproken heeft. Maar aanstonds komt my ook te binnen / dat Bileam / so dat daar al uitsprekelyk geschreven stond / (gelijk het niet en doet) het echter nooit gelezen hadde. Want Moses heeft doe eerst / uit goddelike openbaringe / dat boek daar die geschiedenis in staat / te weten Genests / geschreven; wanneer die Bileam al wijd vermaard was door de *nechalschym*, daer wy van spreken. En ook schreef Moses sijne boeken niet voor Bileams / maar voor sijn eigen volk; 't welk ook deselve voor de Heidenen onthouden heeft / wel duisend jaren na dien tijd. Daar by komt / dat noch so veel andere dieren / besonderlik gevogelte / tot desen einde zijn gebruikt geweest; ja 't draapen van een hout en diergelick dat met de slangen geen gemeenschap heeft: het was hen even na / so wel het een als 't ander uit te vinden. Veel meer als dit valt my noch toe / om op dit stuk hier by te seggen; doch 't gene ik tot ene andere plaats sparen wil.

§. 5. II. Ik wil dan voortgaan tot de naaste plaats / 1. Sam. 6: 2. Daar geleid word / dat de Filistynen / hebbende de Kiste des Verbonds van Israël genomen in den strijd / en die geplaatst in hunnen Afgods tempel; het beeld van Dagon tweemaal afgeworpen / en hun volk met dodelike plagen wierd besocht. Dies sy ten laasten riepen hunne *דודו קוב רימ* Priesters en droop *kosemym* Waarseggers; seggende, wat sullen wy met de Arke (dat is / Kiste) des Heeren doen? en hun antwoord was / dat men euen Wagen toestellen / d'Arke daar op setten / twee koeppen daar voor spannen; en so op den wegh na 't land van Israël toe strekkende gesteld / van self doen voortgaan soude. Die wagen van seidense / vs. 9. indien den weg harer landpale opgaat na Betsemes, so heeft Hy (te weten de God van Israël) ons dit groot quaad gedaan: maar so niet / so sullen wy weten dat sijne hand ons niet geraakt heeft; 't is ons een toeval geweest. Hier is van onse Oversetters op de kant niets by gebaan / het gene nader dienen magh / om die twee woorden te verklaren. Van ober dat van *kobeen* seggens op Genes. 41: 45. N°. 62. Het hebreewsch woord betekent wel een Priester, maar ook in 't gemeen een Overste in den polityken staet, ende een persoon van groten aanzien. Siet 2. Sam. 8: 18. vers. 20: 26. 1 Chron. 18: 17. Job 12: 19. Met de derde plaats daar van hen aengewesen makense hunne vertaling ober de eerste goed; in de tweede setten sy het overopperofficier, en in de vierde overste, gelijk als hier. Van de vertalinge des woords *koseem* of *kosemym*, is hier voor. IV. §. 8. genoegh gesproken.

Van hier bevind ik dat van d'Obersetters self waargiffers in den text gesteld geweest is; 't welk 'er van Fullenius/ en een van de Oberfenders/ ook so ingelaten is: so dat het moet op 't oordeel van de anderen veranderd zijn.

§. 6. Dewyl ons hier van niets in voorkomt/ het gene niet alreeds te voren is geseid/ so veel de *Kofamym* betreft: so komt 'et blotelik maar op de *Kobanym* of Priesters aan. Doch in dat woord en is ten aansten van des selfs gebruik noch oorspronk/ niets begrepen dat op gemeenschap met den Duivel siet: (ten zy men seggen wil/ dat sy als Afgodspriesters self den Duivel dienen; waar van hier na.) also sulx dan so wel op Oversten, of Prinsen, gelijk het d'onfen 2. Sam. 8:18. en Job 12:19. vertalen) als op de priesters soude moeten passen; 't welk ieder een kan sien hoe ongerijnd het zy. De Chaldeeische vertaler heeft somtijds 't hebreewische woord behouden/ na 't chaldeewisch gebogen; somtijds *משרת* *meschammesich* dienaar, somtijds *רבה* *raba*, vorst of voorstander, somtijds *כומר* *coemara*, 't gene ook enen priester of geesteliken beteekent/daar vooz gestelt. En dit laatste word by Suctoror aangemerkt dat hy altijd stelt/wanneer van heidenen en afgodspriesteren gesproken word. So lees ik ook in dese plaaste *כומר* *coemara* de priesters of geesteliken. Dus word op heben ook een *כומר* *coemara*, en ene *כומרית* *coemaryt* in de joodsche schyften noch genaamd. De Grieken hebben hier drie woorden in plaats van twee gesteld; 's *ιερευς* *ieveys* *η* 's *μαγιστρος* *magistros* *η* 's *προαιδους* *proaidous*, de priesters en waarseggers (of voorseggers) en de belesers: mischien om datse twijfelden/ hoe sy 't woord *Kobanym* of *Kofanym* vertalen souden; en daarom een van beiden met twee verscheidene namen hebben uitgedrukt. Hoe't zy/ altoos het is uit geen van de hebreewische noch chaldeewische/ noch ook griekische woorden af te nemen/ dat dese menschen met den Duivel in verdragh/ of enige gemeenschap waren.

§. 7. Wat hunne Voozsegginge op 't 7. vs betreft: daar is geen reden om te denken/ dat sy die kemus van den Duivel hadden; niet meer van Belean/ wien wy nu ronduit hebben horen seggen/ dat hem God self/ de God van Israel/ sijne ogghen verlicht hadde. 't Is waar/ dat dese Filistijnsche Priesters niet vooz ongetwijfeld wisten te verklaren/ wat weghde Verbond list van de hoepen soude worden heen gevoerd: en om so veel daar af te seggen als sy seiden/ daar toe en haddense den Duivel/ noch ook self geen so groot verstand van doen. Want wie en soude niet vooz vast en sekerlik besluten/ dat dese domme heesten/ enen wegh van drie uren gaans (want so veel wijst de kaart van Ekron tot Betsemes toe) sonder eens ter rechter of ter linker zijde/ of op bywegen af te wijken/ souden gaan/ sonder menschen hand die hen bestierde: indien het niet de God van Israel dus in 't besonder had beschikt? En 't was ook 't naaste wel te gissen/ dat hy het so wel soude doen: also hy vooz voozgaande wonderen en plagen (indien deselbe van hem waren/ het gene sy hier by nu eens verneemen souden) genoeg betekend hadde; dat hy de kiste sijns Verbonds met Israel/ daar hy de plaats in 't Land/ en in den Tabernakel self uitzakelik vooz aangewesen hadde/ schoon hebende haar eens van huns doen gaan/ altijd uithuisig en uitlandig laten soude.

6. 8. III. Wy komen verder tot dat vrouwenfch wederom / dat ons in 't 11. b. XXIV. al wat lang heeft opgehouden / daar Saul tot Endoz by te rade ging: 1 Sam. 28: 7/8. welke daar genaamd word *איש חַיִּים נָשִׁים*. Onse Oerfetter's brengen niets by op de kant / waarmede sy te kennen geben / watse dooz dien waarlegenden Geest verstaan / of hoe sy meinen dat die vrouwe daar mede heeft te werk gegaan. Nochtans verklaren sy het 12. vs. / dat de Vrouwe Samuel fagh; op Ps. 22. also; dat dit was een bofe Geest, in de gedaante van Samuel; den welchen sy door hare duivelskonfte hadde doen opkomen. Jesus Syrach is in een groot misverstand, als hy schrijft dat Samuel, na dat hy ontslapen was, geprofeteerd, ende Saul sijn einde voorfeid hebbe. cap. 46: 23. Junius en Tremellius fpreken op de kant van hunne latijnfche Oerfettinge ook also / dat Samuel alhier te seggen is / *speculum diabolicum specie Schemuelis*, een duivelsch spook in de gedaante van Samuel. Dat selfde seggen ook de meeste uitleggers onder ons: om 't andere niet toe te staan / het gene Sprach seit / en die van de Roomfche Kerk geloben; te weten dat het Samuel self geweest zy. Ik en sal wy hier niet uitlaten / om al dat gene over hoop te halen / dat geleerde mannen over dese plaats geschreven hebben: also ons d'overbloed verbeelen soude / en echter geen verschillende gevoelens fcherder noch wijfer maken konnen / dooz alsulke redenen / waarmede sy de een den anderen niet oertuigen konden. Doch daar is wel een nader wegh / om te verneemen / of dese vrouw gemeenfchap met den Duivel hadde / en dooz denfelven fult als in dit hoofdstuk word verhaald aan Saul voorfeid heeft. Want het alleenlik op twee dingen aankomt / wat sy voor eene zy geweest / die enen waarlegenden geest hadde; en wat sy dooz den felven heeft doen opkomen, wanneer sy fagh dat het Samuel was?

§. 9. Het woord *איש* oov in 't eental / en *איש* oovoth in 't meertal word by d'Oerfetter's en letterkundigen tweefins gebuid; den waarlegenden Geest of Menfche; en fo is 't hier by ons op 't 7. vs. waarlegenden geest, maar op het 3. en 9. vs. waarlegger vorduitscht. Oorzpionkelik fo schijnt het enen ledersak, waarmien wijn doet / te betekenen / en by overdracht den buik. Want ook by Job 32: 18/19. dese vertalinge / en met een die tflamenhoeginge te binden is. Ik ben (feit Elijhu) der woorden vol; de geest mijns buiks benauwt my. Siet, mijn buik is als de wijn die niet geopend is; gelijk nieuwe ledersakken (daar staat oovoth) soude hy berften. Dat selfde oovoth is hier vs 3. en 9. en elders waarleggers vertaald; en fo als wy sien op 't 7. en 8. vers waarlegenden geest. En men moet bekennen / dat gelijk als op geen van alle d'andere plaatsen / behalven Job 32: 18/19. de leerene wijnsakken in de reden te pas konnen; also ook in die woorden van Elijhu geen waarlegenden geest. Want de wijn daar by genoemd / geest klaarlik met den ganschen tflamenhang te kennen / dat by hem 't woord oovoth niet anders is van ledersakken. Wanneer nu dooz 't woord oov in 't eental / of oovot in 't meergetal sulck iets verstaan word / waar dooz een menfche iet voorgeeft te voorgeggen: fo word degene die dat doet genaamd *איש* ba-al oov, heer of meester, van den oov, en *איש* ba-al ba-al-oov vrouw of meesteresse van den oov. Want het de manier is in 't hebreuwfch /

breewfch / lemant heer of meester van dat gene te noemen / daar hy d'eigen-
fchap van heeft / of daar hy mede omgaat / al en leert hy 't niemant. Also
wierd Josef van sijne broeders *ba-al chalomoot* meester van de dromen, dat
is dromer, of ten hoogsten meesterlike dromer, genoemd. De stad *Riude*
ba-alat *keschafym* meestersche der toveryen; (wat *keschafym* te seggen zy / is
boven IV. §. 5. en V. §. 6. al gemeld) om datse gansche geslagten als ver-
kocht hadde met hare toveryen. Neh. 3: 4. Dus word hier dan ook dese
vrouw tot *Endor ba alab*, dat is meestersche van den Oor genaamd / in dien
sin / als 't in 't Chaldeeufch vertaald is: *דְּבַר אֲרֹנָה אֲרֹנָה דְּבַר אֲרֹנָה דְּבַר אֲרֹנָה*
die de geesten weet uit te halen of te doen opkomen. Want *bidyn* by de Chal-
deen de naam der gemeensame geesten is.

§. 10. Om nu van die twee woorden ene tsamenstellinge te maken: het
was altoos een byowmensch daar de text van spreekt: daar was iets by/daar
af hy *ba-alab* of meestersche genaamd wierd / dat hiet oov, ende word eens /
als geseid / ledersak, ende elders waarleggende geest verduitscht. De griek-
sche text noemt haar *γυναικα ἐγγαστριμυθον*, *gunaika engastrimythos*; het
welk so veel is of men seide / ene buik-geheimsprekende vrouwe; dat is / die
't geheim dat haar gebraagd word; uit haren buik is sprekende. *Heipchius*
feit 'er van: *Ἐγγαστριμυθὸν Ἰστών τις ἐγγαστριμυθίτιν, οἱ δὲ σενομαν-
τιν λέγουσι. Φησὶ δὲ περὶ τῆς τῶν τῆς μαντείας ἢ Πλάτων ἐν τῷ σοφιστῆ.
τῶν ἡμεῖς πύθωνα καλεῖμεν.* *Engastrimythos*: dit noemen sommige *engas-
trimantis*, (buikwicchelaar) andere borswicchelaar. Van die wijze van wicchela-
rye, is 't dat ook Plato in sijn boek genaamd *Sophista* (dat is Wijsheidsbetrachter)
spreekt: desen noemen wy *pythoon*. Maar is 't so al in waarheid dat die men-
schen spzaken uit den buik of uit de borst? *Galenus* die beroemde Arts geloof-
tet niet: maar seit ny *Scapula* / uit desselfs uitleggingen van *Hippocrates* /
ita appellari eum qui clauso ore loquitur, quod ventre loqui videatur; dat so ge-
noemd word een die met gesloten monde spreekt, om dat het schijnt als of hy
uit den buik sprake. Dit komt dan eindelijk op niet met allen uit / het gene buiten
de persoon zy die daar spreekt. En daarom is 'er meer niet af te maken / als
dat de menschen voozgaben / of daar vooz wel gehouden wierden / datse uit den
buik spzaken / of dat een Geest sulx dede: maar dat de schzanderste verstan-
den / de Natuur kennende / het hielden vooz bedzogh; en dat het maar dooz
konst en oefening also geschiedde / met den mond / dat het te horen was als
of de stemme vooztquam uit den buik. Dit sal ons in het IV. hoofdstuk van
het IV. boek seer wel te passe komen.

§. 11. Indien wy nu behalven d'eigene en meest gebruikelike meininge
van 't hebreewfch woord oov of 't grieksch *engastrimythos*, wat nader op den
tsamenhang der rede / en 't gebruik der andere namen letten / die nevens de-
sen in den text gemeld zijn: so blykt dat dese vrouw geweest is eene onder die
oooth waarleggers, en *דְּבַר אֲרֹנָה דְּבַר אֲרֹנָה דְּבַר אֲרֹנָה דְּבַר אֲרֹנָה* *jid-onijm* duivelskonstenaars (gelijk hen onse
Oversetter s noemen) welke Saul uit den lande wechgedaan hadde, gelijk te
boren vers 3. was vermeld. Want hy der halven niet alleen moest laten soe-
ken

ken ene vrouwe *ba-alath Oov* die enen waarleggenden geest hadde; maar ook sulkt eene meimende gebonden te hebben / haat seide / voorseg my door den waarleggenden geest. vs. 7/8. Daar by komt / dat die vrouw haarself ook onder dat volk rekende: also sp dese reden gaf / waarom sp sich beswaard hieldte sulx te doen; Siet, wat Saul gedaan heeft, hoe hy de waarleggers en duivels-konstenaars uit dit land heeft uitgeroid. Hier worden dan (gelijk ook 2. Kon. 21: 6. Jes. 8: 20.) de *oooth* waarleggers of waarleggende geesten, of liever buiksprekers met de *jid-naïm* gepaard / daar onse Oversetters Duivels-konstenaars van maken; maar andere niet meer dan seker soot van wicchelaars of goeder gelukleggers, gelijk IV. S. 7. is getoond. Na dat dan dese naam van *jid-oni* den Duivel mede insluit ofte niet; daar uit sal ook best af tenemen zijn / wat hoor een wijf dit was / dat daar by (so als gelijk past by gelijk) hier vergeleken word

§. 12. Wat nu de eygentlike meining van dit woord *jid-oni* betreft: *non male conjeo't doctissimus Seldenus*, *huic nomen in Graeco conventire το δαιμων*; de geleerde Seldenus (seit *Correjus*) heeft niet qualik gegift, dat dit woord met het grieksche *Daimon* overeenkomt. Want gelijk dit komt van *daio daio*, also 't ander ook van *yr jada*; 't welk beide so veel is als weten. Men sie wat ik daar af I. b. 2. §. 9. heb aangedekend. Daarom het ook by sommigen vertaald word in 't Latijn met *scio'us*, weete veel, of een die hoor-geest / veel te weten: en daarom ook in 't Grieksch *μεγιστος* voor-kundig, of verkondiger van 't gene te gebeuren staat. In 't hebreewsch woordenboek Aruch vind ik dese verscheidene meiningen / dat *ba-al Oov* is de gene die uit sijne schouder spreekt, en *jidoni* die uit sijnen mond spreekt: en wederom / dat *baal-ooov* is de gene die uit den nekke / en van tusschen sijne oxelen spreekt; maar *jid-oni* is de gene die een been van 't dier genaamd *jadua* in sijnen mond houdt, en daar dan uit spreekt. Is dit nu so / wat sekerheid blijft dan / om wel te weten wat *jid-naïm* te seggen was: altoos het minste niet / dat sp gemeenschap met den Duivel hadden. Want of se dus of so t geluid der sprake / hoor gewoone of ongewoone deelen van hun lichaam gaven / of liever sekenen so te doen: dat raakt den Duivel meer niet / dan veel andere konsten / die griechelaars en kamerspelers doen / om 't volk wat wonders te vertoonen; en so als al dat Harenbedrog van ouds af is gepleegd geweest.

§. 13. Wy mogen nu dan wel tot het bedryf van 't brommensch overgaan / en sien wat sp toeh wonders heeft verricht. Het blijkt dat Saul geloofd heeft / dat sp maghtig was de Zielen der verstoybenen / die sp begeerde / te doen verschijnen / en van den staat der levenden hoorsegginge te doen. Want dit was 't woord waar mede sp de reden sijner komste aan haar openbaarde: voorlegt my door den waarleggenden geest; en doet my opkomen dien ik u seggen sal. vs. 8. Maar dat en seert ons gantsch geen meek. Want nademaal dat Saul God selfeerst te vergeefs gevraagd; en doe sich tot dit middel / als bertwijfeld door den dood / begeven hadde: so moest hy een van beiden denken /

of datter iemant is / behalven God / die het toekomende dat gansch toebal-
lig is te voren weet; of dat het aan dien Oor of wicchelgeest van God geopen-
baard kon zijn. Maar so hy 't eerste dacht / was hy geen Theologant / en
kende God niet so 't behoort: en 't laatste moest tot een bewijs verstrekken /
dat sijne sinen niet by huis en waren / die meinde dat God hem 't geheim /
door middelen en menschen van hemself gesteld / als d'Urym en Thummym,
en de Profeten, geweigerd hebbende bekend te maken; nu door verboden
middelen en menschen openbaren soude. Daarom is sijn gesagh / hoewel
een koning / in desen min als niet: om daar uit te besluiten / dat door dit vrow-
mensch of door iemant anders geesten uitgeroepen; en na geheimenissen /
God alleen bekend / gebraagd / en daar op antwoord kan bekomen worden.

§. 14. Men moet dan sien / of 't uit de sake self niet blijken kan / wat dese
vrouw in waarheid heeft verricht. Doch daar en staat niet watse dede / maar
watse saghen sprak. Want doe de vrouwe Samuel sagh, so riepse uit met
luider stemme enz. vs 12. Nu laat ons dit eens na de letter nemen / so als 't leit:
de vrouwe sagh van Samuel. Neen / seggen onse uitleggers en vertalers / maar
enen bosen Geest, in Samuëls gedaante: en dan noch meer / dat sy dien bosen
geest door hare duivelskonste hadde doen opkomen. Dit laatste swijgt de text /
en 't eerste spreektse met uitzakelijke woorden tegen. Want so als Sauls
begeerte was geweest / dat sy hem Samuel soude doen opkomen: vs 11.
so staat hier / dat het Samuel ook was dien sy doe sagh / en dat uit der aarden
opkomende; vs 12 / 13. en Saul vernam doe self ook / dat het Samuël was. vs
14. So was 't ook Samuël die Saul toesprak / vs 15 / 16. en 't waren Samuëls
woorden daar Saul voorz. vs 20. Heest nu dan Sprach sulken on-
gelijk / dat hy 't van Samuel verstaat / gelijk hy waarlik heeft: (want Mo-
ses en de Profeten willen leevende gehoord zijn / en niet uit den dood verrij-
sen / om de menschen aan te spreken) Luk. 16: 31. wat reden heeft 'et om te
denken / dat de Duivel / die sijn leven geen Profeet en was; noch van Gods
wegen / of ook achtervolgende Gods woord tot menschen sprak: in schijn
eens lichaams / dat in 't graf van eere ter Opstandinge geheiligd is / daar toe
verscheenen zy?

§. 15. Maar noodsaakt ons de reden te geloven / dat het Samuël niet
was: waarom is 't dat hy Samuël genaamd word; en dat tot vijfmaal toe?
Is 't niet / om dat hy sich uitgaf voor Samuel / om Saul in sijne sotte
hotheid toe te geven; die Samuel maar socht / en hier van metren moeste
hoor te hebben? waarom kan 't dan de vrouwe self niet zijn / die sich uitgaf
voor Samuel / sich doende horen of hy 't ware; en seggende dat sy hem sagh /
al saghsse niet met al? Neen / maar daar staat / de vrouwe sagh; en niet / sy
seide datse sagh. 't Is wel / daar staat ook (als geseid) dat sy sagh Samuel;
en dat ook Samuel sprak, en niet de Duivel in den schijn van Samuel.
Gelijk dan 't eene word verhaald / so als het hem / die 't onderwerp is van
d'histoire / te weten Saul / is voorgekomen: so 't ander ook. Dit blijkt
noch klaarder uit dat gene dat geseid word van de vrouwe / ik sie Goden uiter
aarden opkomen. Dat was altoos niet waar: want sich geen Goden (laat
dit

dit Daimones geweest zijn / eben veel) onder d'aarde sich verhouden / maar wel doden. Ik heb in 't I. b. II. §. 17. uit Cicero getoond / van waar dit seggen is ontstaan. Daar staat niet by / dat Saul niet sagh; die niet en was daar 't wijf dit sagh / gelijke seide; so dat hy meinde dat hy Samuel / schoon ongesien / nochtans dus hoorde met hem spreken.

§. 16. 't Is waar / dat Henrik Morus in sijn post-scriptum aan voorsz. noemden Glanvill grote moeite doet / om tegen Reinholdt Schott te bewijzen / dat sy in geen besondere kamer van hem afgescheiden was; maar daar en komt 'er niet op aan. Want sekerlik / ten minsten / waren sy in een vertrek: dat was dan so ruim wel / dat sy een stuk weegs van hem af in enen hock / of wel voorsz ene kas of voorsz een huysje sich heeft konnen stellen / en daar hare babbelegutchjes maken. Want doe het spel volbraght was / quam de vrouw tot Saul; en sagh doe eerst dat hy verbaast was. vs 21. Sy waren dan / terwijlen dat spel duurde / en die reden wierd gesproken / by malkander niet. Doch konde sy de kleedinge en vordere gedaante des Profeets / so wel bekend / seer licht beschrijven / om Saul te meer te boen geloben dat hy 't was. 't Is waar / dat Saul sich boog voor Samuël, niet daarom / dat hy self hem sagh: maar hy vernam slechts / dat het Samuel was / uit sulck een seggen van de vrouw dat sy hem sagh / de kleedinge en de gedaante / die sy hem beschreef: gelijk de tsamenhang der rede duidelik te kennen geeft. Wat had hy anders ook te vragen / wat liet gy? en hoe is sijne gedaante? Onse eigene Oversetters tekenen dit ook so aan; No. 29. hoe Saul vernam dat het was Samuël, t. w. na het oordeel sijner verwerde sinnen, en uit de woorden der toveresse: maar hy selve en heeft desen Samuel niet gesien. En wat belangt de spraak / so had dese de stem ook lichtelik na te hoosten: het sy door seker reedschap of gelegenheid van dat vertrek; of met gesloten mond / (als flux gemeld / dat dese menschen ook de sprake vonden) als of 't van onder of ter zijden ergens henen quam; waar van hier na noch meer te passe komen sal.

§. 17. Wat meer tot dese plaats behoort / en 't gene men daar in meint van den Duivel hier voorsz te zijn / dat sal de Leser noch eens nader kennen sien in 't XXIV. hoofdstuk van mijn II. boek: en 't gene vorder noch ontbreekt / dat moet hier na op sijne plaats volgen / wanneer wy komen aan het onderzoek / wat al dit slag van menschen / in de Schrift vermeld / geweest magh zijn. Nu is het maar te doen / om slechts te weten / offe niet den Duivel ook gemeenschap hadden; en of de handelingen die hen toegeschreven worden sodanig zijn / dat daar een bose geest in werken moest. Tot noch toe is ons dat niet voorgekomen; en in 't verhaal hier onderhanden / is ons noch niet een eenig woord ontmoet / dat sulck te kennen geeft: self niet die waarleggende geest, also genaamd: also het niet bekend is wat daar door sy te verstaan / en of het mensch of geest betekend / of iet dat van de menschen is versierd.

VII. HOOFDSTUK.

In d'overige plaatsen van dien inhoud is dat men niet te sien.

§. 1.

Wij hebben de voornaamste plaatsen nagesien / waar in dat slaggh van Duivels volk / als na 't gemeen gevoelen in de Schryft ook word gemeeld / voornamelijk gesocht moest worden : maar noch tot hier toe geen ontmoet / aan welken sich de merken van gemeenschap met den bosen Geest ver- toonden. Verhalven is het ook niet grotelijc te denken / dat elders in de Schryft / het zj des onden of des nieuwen Testaments / iet sal te vinden zjn daer uit het klaarder blyken magh. Des niettemin / om niets van allen onbesocht voorby te gaan : so laat ons d'overige plaatsen ook besien ; in welken ons wel geen omstandige geschiedenis / maar nochtans meldinge te horen komt van menschen die daer voor zjn aangesien / en ook also gehandelt / datse met verfoejelijke konsten swanger gingen. En dit word ons tweesins ver- toond : door 't laken van degenen die daer mede iets te doen hadden / en door 't pryfen van degenen die deselfde straffen en vernielden. Van elc zjn vijf exempel te vinden / die wy nu dan vervolgens ondersoeken sullen.

§. 2. I. Der eersten is het eerste / dat in 't leven van Manasse / koning over Juda word verhaald : te weten / dat hy Guichelarye pleegde, en op vogelgeschrey acht gaf, dat hy ook Waarfeggers en Duivelkonstenaars stelde. Noch meer / daar staat by 2 Kon. 33: 6. dat hy self ook toverde ; en voorts / dat hy, sulc doende / seer veel quaads dede in de ogen des Heeren, om hem tot toorn te verwekken. 2 Kon. 21: 6. In dese woorden komt ons echter niet besonders voor / dat al te horen niet en is verklaard. Want dat hy guichelerye pleegde, daar staat in 't hebreeuwsch *py oneen* : 't welk onse Oversetters nooit hoger als voor guichelen uitgeven ; en geen van alle d'anderen / hoewel eenpariglik verschillende van d'onsen / iets daar in vinden / dat op gemeenschap met den Duivel slaat ; gelyk hier voor IV. §. 7. is getoond. Het ander / dat hy op vogelgeschrey acht gaf, daar in hebben se 't hebreeuwsch *wnj nichesch* noch dyemaal dus vertaald ; te weten Levit. 19: 26. Deut. 18: 10. 2 Kon. 17: 17. maar op vijf andere plaatsen slechts waarnemen, Gen. 30: 27. en 44: 5/15. eneens neerstelik waarnemen. 1. Kon. 20: 33. Nu / waarnemen is niet met den Duivel omgaan ; dat soude der eere van den godvreesenden Josef veel te na gesproken zjn / van wien sulc Genes 44: 5/15. word geseyd. Van *wnj Oov*, 't gene sy hier waarfeggers noemen / is in 't naastvoorgaande hoofdstuk breed genoeg gesproken. Van de *וידע* *jid-onym* die hier duivelskonstenaars heten / is hier voor IV. §. 7. al getoond / dat dit woord by geen andere Oversetters in dien sin vertaald is / en dat desselfs eigenschap en oorsprong niets met allen medebzengt dat daarna gelykt : so dat de Duivel daer

baar geen plaats in heeft. Voorts / mitsdien dat onse Overfeters op de kant den lezer wijzen tot hunne aantekeningen op Levit. 19: 26/31. so sullen wy het overige dat hier konde geseid worden tot het naaste hoofdstuk sparen. Van 't woord חַשְׁבִּימְ אִשְׁכַּשְׁבִּימְ *kisscheef* hier also verduitscht hy toverde. is uitgeleyt IV. §. 5 en V. §. 5/6. soo veel geseid / dat hier geen meer verklaringe daer toe behoest.

§. 3. II. Behalven dat de חַרְטוּמִּיּוּם *Chartummijm* en אִשְׁכַּשְׁבִּימְ *Affschafijm* Dan. 1: 20. in onsen duitschen Bijbel Toveraars en Sterrekijkers, hier voor V. §. 5/6. al mede duidelk verklaard zijn; en bewesen / dat hun werk niets in sich hadde / daar Duibels hulpe toe van noden was: soo blijkt datselve in 't besonder het uit gene hier tot lof van Daniel geseid word / dat hy te weten ook deselbde dingen leerde / en in deselbde dingen van den Koning ondersocht / aan hem genoeg en gaf; so verre dat hy in deselbde konst en weetenschap alle die andere Chaldeeische Wijzen 't zy *Chartummijm*, 't zy *Affschafijm*, te boven ging. En waar quam dat by toe? Niet dat hy aan den Duibel / maar aan God sich overgaf; en dat ook God hem met sijn viere gaf verstand en weetenschap in alle boeken ende wijsheid. vs. 17. En wat waren dat voor boeken? Geen andere dan daar de Koning hen in onderwijzen liet; de boeken en de sprake der Chaldeen. vs. 4. So was ook Moyses van gelijken in de wijsheid der Egyptenaren; Hand. 7: 22. hen door Gods kracht daar in te boven gaande / gelijk als Daniel door Gods genade / en hogere verlichtinge van sijnen Geest. Men sie wat ik hier over segge op den Profeet Daniel §. 25 55.

§. 4. III. In 't gene Dan 2: 2/10. verhaald word / dat Nebucatnetsar / over sijnen Droom verlegen / by een dede roepen de toveraars (*chartummijm*), en de sterrekijkers, (*asschafijm*) ende guichelaars (*mecasschafijm*) en de Chaldeen: daar is het meeste ook al toe geseid. Alleenlik moet hier wel in acht genomen worden / dat hier de *mecasschafijm* nu guichelaars in onsen duitschen tekst vertaald zijn / door welke sy nochtans op andere plaatsen toveraars herstaan; gelijk als IV. §. 5. getoond is. Doch dewijle sy hier ook de *Chartummijm* also vertalen / gelijk elders overal: so moesten de *Mecasschafijm* in 't Duitsch ook enen anderen name hebben / om onderscheid te maken. 't Welk zijnde een ontwijfelbaar bewijs van die onsekerheid / waar af ik in 't begin vermaande dat in den sin van dese namen is: IV. §. 9. so blijve ik ook dan by mijn vorige besluit / dat niemand recht en weet wat hy van dese luiden maken sal; verre / datmen soude kunnen tonen maar de minste handeling of gemeenschap met den Duibel. De *Chasijm*, dat is / de Chaldeen worden daar op 't einde by geboegd: het zy als luiden van besondere weetenschap / den volke der Chaldeen eigen / of oorspronkelik van hem gekomen; het zy / om met den gemeinen naam des volk / daar de genoemde wijzen van verfeheidene wetenschappen meest in achtginge waren / de overige die niet genoemd zijn te betekenen. Op 't 27. vers noemt Daniel hier by ook de *Gofryn*, waarleggers; of liever in de plaatse der Chaldeen; (hier voor IV. §. 5. ook gendacht. Misschien dat dit besonderlik Chaldeeische wijzen waren / by andere volc.

Volkeren so niet bekend; gelijks ook alleenlijk in 't Chaldeewsch / en by de Handelingen der Chaldeewische wijzen ons te voren komen. Doch 't gene ons daar aan doet twijfelen / sal aanstonds volgen. De Leser sal van 't selve bree-der kunnen sien / het gene ik over den Profet Daniel §. 79. 83. daar op aangetekend hebbe.

§. 5. IV. Nu volgt Dan. 4: 7/9. dat Nebucadnetsar over sijnen tweeden Droom by een riep de *chartummaija* (dit is nu Chaldeewsch / want in 't hebrzewsch is 't anders *chartummijn*) de toveraars (staat hier wederom in 't duitsch) ende *aschafaja* of *aschafijn*, de sterrekijkers, en de *kasdael*, of *chasdijn* de Chaldeen; dit zijn noch deselvs als voren. Doch daar worden hier noch by genoemd de *Gofraija*, de Waarleggers, en wel uitdrukkelijk also van die Chaldeen in 't besonder onderscheiden. Maar of wy nu dat onderscheid verstaan of niet / daar komt het niet op aan / om redenen die IV. §. 9. al geseid zijn. Dan dit behoort meer tot de sake / dat die menschen altesamen / sy zijn van watse zijn / in geenen deele by hun volk daar voor zijn aangesien geweest / dat sy de gemeenschap met den Duivel hadden / den Heidenen van alle tijden / landen / volkeren / gantsch onbekend; gelijk dat uit mijn I. boek genoegzaam blijkt. Want alle die gewoon zijn heden so te spreken / dat d'Indiaansche Heidenen of andere den Duivel self aanbidden: (het gene ik volmondig tegenspreke I. B. V. §. 4.) die achten evenwel dat sy dat niet uit liefde / maer uit vrese doen; gelovende dat van hem al het quaad komt / en geen goed. So konden sy dan niet geloven / dat d'allerheiligste en allerhoogste wetenschappen van den Duivel waren: en voor sodanig hieldense nochtans degene die alhier genoemd zijn; met welken de Egyptische / en de Chaldeewische koningen / beneffens anderen in d'utterste verlegentheid te rade gingen. So was 't een naam van grote eere na de meininge van desen koning / met welken sy hier / by outstentenis van raad en onderrichtinge uit die vergadering van sijne wijzen / den profet Daniël toesprak / *בלטשאצר רב חרומיא* *Beelschazar rav Chartummaija*, Baltassar overste der Toveraars, gelijk 't in onsen duitschen Bijbel staat. En niet alleen noemt hem de koning so / maar had hem ook sodanig self bevonden / gelijk als eben boven is gesien §. 3. So dese menschen met den Duivel van gemeenschap hadden / so heeft 'et niemant meer gehad dan Daniël: 't welk niet alleenlijk groutwelijk om denken is / maar self ook van den koning wel uitdrukkelijk weersproken word. Want sy in eenen aassen dese reden van dien name geeft; dewijle hy wist, dat de Geest der heilige, (en niet der helsche) Goden by hem is.

§. 6. V. Dit word noch meer bevestigd uit de woorden die wy lesen / dat die van 't hof te Babel tot den koning Baltassar gesproken hebben. Dan. 5: 11/12. Daar is een man in uw koningrijk, in wien de geest der heilige Goden is. Want in de daghen uws Vaders is by hem gevonden licht en verstand en wijsheid; gelijk de wijsheid der Goden is. Daarom stelde hem de koning Nebucadnetsar uwe vader tot enen Oversten der *Chartummijn*, *Aschafijn*, *Casda-yn*, en *Gofrijn*; (in onsen Bijbel staat / der Toveraars, Sterrekijkers, Chaldeen, en Waarleggers.) Daar is dan de minste bedenkinge niet geweest / dat dese kon-
sten

sten en wetenschappen aldus by hen genoemd / van enigen bosen geest afdaleu konden of ingegeven worden: het was na hun gevoelen ongetwijfeld goddelijk / ook self de dromen uit te leggen; daar 't hier altijd op aan quam. Sp waren dan ook geensins van gebachten / dat Droombedievers Duibelskonstenaars / of dromen van den Duivel konden ingegeven zijn; gelijk als onse Kristenen geloven kunnen. Want so hy die kan ingeben / waarom dan ook niet uitleggen / het gene van sijne eigene ingeevinge is? Maar om dat een voortreffelijke Geest van enen die de dromen uitlegt in Daniel gevonden wierd, dat was de reden waarom dat de koning hem ook boven d'anderen verheven hadde.

§. 7. Hy segt missehien / dat sich de anderen ook wel vernieten hadden d'uitlegginge des drooms te seggen / so hen de droom self maar bekend moght zijn. 't Is waar / en 't is genoeg / dat sy den droom niet konden weten / so hy hen die niet en seide. Want dat beleeden sy so diepen verborgentheid te zijn / datse rond uit seiden; daar en is geen mensch op den aarbodem, die des Konings woord (of saak) soude kunnen te kennen geven: daarom en is'er geen koning, grote of heerscher, die sulken sake begeerd heeft van enigen *Chartoom*, of *Affchaaf* of *Chaldeer*. Want de sake die de Koning begeert is te swaar: en daar en is niemant anders, die deselve voor den Koning kan te kennen geven, dan de Goden, welker wooninge by 't vleesch niet en is. *Dan. 2: 10/11.* Maar sekerlik / so enige andere als godlike oorzaak den mensche dromen kan ingeben; gelijken wil / dat ook de Duivel doet: wat is de reden / dat hy sijne leerlingen en bondgenoten (gelijken acht de genaamde *Waarseggers* en *Wicchelaren* zijn) de meininge daar van niet openbaren kan. Doozeker hy alden hy so veel niet vermaght / hoe soude hy het ander kunnen doen? En dat dit waarlik ook niet anders is / behoestmen op het bloot verklaren deser heidensche *Chaldeen* / schoon van een merkelyk gewichte / niet te laten rusten: also hen *Daniel* daar self gelijk in gaf; uitdrukkelik den koning dus toesprekende. De verborgentheid die de Koning eischt, en kunnen de *Wijzen*, de *Affchafyn*, de *Chartummijn*, noch de *Gosryn* den Koning niet te kennen geven. Maar daar is een God in den Hemel die verborgentheden openbaart. *Ec.* Siet daar / de Duivel kan den menschen / noch dooz menschen niet te kennen geven / noch droom die temant gehad heeft / noch d'uitlegginge van den droom: het een en 't ander staat alleen aan God. Maar wie en siet niet / dat het minder is / bekend te maken wat een mensche heeft gedroomd / of wat de droom beduid; dan self den droom te maken: dat is / de menschen dus of so te doen dromen; gelijken enkel hebben wil / dat hy kan doen? Hier mede vind ik dan noch meer bevestigd / het gene ik dien aangaande in mijn II. boek XXXII. §. 13-16. van des Duibels onvermoogen segge.

§. 8. Dus verre hebben wy gezien soodanige gevallen / waar in die menschen zijn gebuykt geweest als lieden die ter goeder name staan / met wien de grootste koningen te rade gingen: met onderscheid nochtans ter eerste meldinge van de vier volgende; also 't *Manasse* als een groot quade

nagegeven word / dat hy niet sulken volk gemeenschap hield. Want hy een koning zijnde van Gods volk / moest beter weten dan den koning der Chaldeen. Nu sullen wy noch so veel verder gaan / en dese luden aansien anders niet als voor geslagene vyanden van God en van sijn Woord : en desgelijk ook hunne konsten / boeken / oefeningen / als daartegen strijdig in den hoogsten graad. I. De eerste plaatse die ons daarvan voorkomt / is / dat Josya, een godvuchtig koning over Juda / in 't herstellen van den Godsdiensst wech dede de Ovooth en de *Jid-onijm*, en de *Terafijm*, en de *Gilulijm*. 2. Kon. 23: 24. Het eerste en tweede woord vertalen sp hier na gewoonte / Waarleggers en Duivelskonstenaars; van welke beiden nu al dikwijls is gesproken / IV. §. 5/7. en VI. §. 9—12. Het vierde Drekgoden. Want *gelalijm* is mede drek of vuiligheid te seggen / gelijk de God van Israel berachtelik d'Afgoden somtijds noemt. Het derde woord in desen tekst vertalense seer selden : maar laten dat hebreewisch in 't duitisch so staan / onseker in wat sin sp dat vertalen moesten. Juidenise desgelijk met d'andere gedaan hadden / waar toe deselve reden was : wy souden so veel moeite met het woord van Toveraar of Duivelskonstenaar niet hebben / om des volk vooroordeelen dat maar Duitisch verstaat / te overwinnen. Doch laat ons nu van dit besonder woord wat nader spreken.

§. 9. Belangende dan dese *Terafijm*, so wijzen ons de *Oversetters* op de kant tot het gene sp daar over Genes. 31: 19. daar dit woord allereerst voorkomt / aangehekend hebben. Laat ons dan eerst besien / wat sp daar over seggen / en dan ook andere geleerde schrijvers vragen. *Terafijm* (dit zijn de woorden onser *Oversetters*) zijn geweest een soorte van beelden, na menschelike figure gemaakt 1. Sam. 19: 13/16. tot Afgoden Gen. 31: 30/31. om die van toekomende dingen te vragen. Ezech. 21: 21. en waar door sy van den Duivel antwoorde kregen, (waarom doch van den Duivel? Dit setten sp daar by na hun geboelen; want geen van alle die schrijftuurplaatsen spreekt daar van) met waarheid of met leugen. Zach. 10: 2. dat (konden immers wel de Papen doen / niet konst als of de Goden door die beelden spraken.) Van de *Terafijm* word ook gesproken. Jud. 17: 5. en 18: 14/17/18/20. 1. Sam. 15: 23. 2. Kon. 23: 24. Hof. 3: 4. Doch in de plaatse 1. Sam. 15: 23. hebben sp daar voor in 't duitisch beeldendienst gesteld / en cap. 19: 13/16. blotelike beeld. Mit d'andere schrijftuurplaatsen by onse *Oversetters* aangewesen / is wel af te neemen / dat de *Terafijm* spreekende beelden waren; dat is / door welken d'Afgod scheen te spreken : en uit het doen van Micha / en die van Dan; Richt. 17. en 18 / dat sp deselve in den dienst der Afgoden insgelijk gebruikten / als de *Urim* en *Tummim* in den dienst des waren Gods. Maar 't onderscheid was klaar; dat d'*Urim* en de *Tummim* altijd waarheid; maar de *Terafim* niet dan ydelheid en spraken. Zach. 10: 2. Nu laat ons op deselve plaats Gen. 31: 19. ook *Quisus* eens horen.

§. 10. Op de woorden / Rachel stal de *Terafim*, die haar vader hadde / schrijft sp aldus : *תבשיל אשר עשה אבי עובד עבודה* *etb Therafijm aschet leaviba*. Som-
minge

73 Sommige meinen dat het sijne huisgoden geweest zijn; daar Jofefus seer
 74 na helt / *Quod*. 1. 19. deselve noemende τὰς τύπους τῶν θεῶν αὐτοῦ εἰδῶν
 75 καὶ εἰς ὄψας, νόμισμα ἔν; dat is / afbeeldselen der Goden van's Lands
 76 Godsdienst. Hoe 't zy / hy noemte sijne Goden, vs. 30. Daarom heb ik
 77 't liever *idola* (afgodsbeelden,) dan *imagines*, (beelden) of *simula-*
 78 *era* (gelijkenissen) vertaald. Want al is 't dat *eidola* in 't Grieksch so veel is
 79 als *simulacra* in 't Latijn: nochtans de herkelike schrybers verstaan daar
 80 door besonderlik sodanige beeltenissen / waarmede enige Godheid / of die
 81 daar voor geacht is / vertoond word. Doch so veel als men bemerkten kan /
 82 zijn dese beeltenissen menscheliker gestalte geweest; het gene af te nemen zy
 83 uit sulx als men in de historie van David leest. Siet daar van 1 Sam. 19:
 84 13. Hier op brengt hy ons de Overfetterz by malkander. De LXX. seg-
 85 gen εἰδῶλα *eidola*; Hieronymus en Severus desgelijx *idola* (dat is / als
 86 daar nu effen is betekend / afgodsbeelden) *Aquila μορφομάτα morformata*,
 87 (afbeeldselen.) *Symmachus* / na de chaldeewsche uitspraak θεομορφῶν *theo-*
 88 *rafin*. *Onkelos* כַּוְכָבֵי תְּהַמָּנָא beeltenissen. *Jonathan* op Hof. 3:4. כַּוְכָבֵי
 89 *mechavei* bedieders: want sy gebruiktense om het toekomende te bedieden.
 Den oorsprong van het woord en kan men niet wel seggen / om dat daar
 af geen grond- of wortel- woord meer in 't gebruik is / waar uit men
 anders de betekenis afleiden moeste. Also dan over 't woord niets meer te
 seggen valt / so willen wy de sake slechts bezagen / en over die verscheiden
 oordeel hooren.

§: 11. Het maken van de Terasim, het gene *Dyusus* uit *Mercerus*
 meld / sal ik hier uit de Prikel Elieser self verhalen / daar uit *Mercerus* 't
 heeft. In 't 36. perek. of hoofdstuk / lees ik by hem dus. Wat zijn *Terasim*?
 Sy slagteden den eerstgeborenen van enen mensche, kloofden sijn hoofd,
 bewreven dat met sout en olie, en schreven op ene goudene plate den naam
 eens onreinen geestes, (dat is heidenschen *Daimons*) en leiden die onder
 sijne tonge. Dat hoofd steldense dan tegen den muur, en brandende keerfen
 daar by; baden 't dan aan, en krogender antwoord van. Maar waar uit weet
 gy dat de *Terasim* spraken? Uit dien datter geseid word, de *Terasim* spreken
 ydelheid. (*Zach*. 10: 2. Is 't niet een schoon bewijs?) Daarom staltse Rachel,
 op datse Laban niet en souden seggen dat Jakob ontvlucht was. *enf*. *Guil*,
Wozsius / die tekent hier op aan / dat de Hebrezen geen eenerleije beschryvin-
 doen van de *Terasim*, doch alle eben onwaarschijnlijk. *Kimchi* meint,
 dat het beeltenissen waren die de Sterrekijkers maakten, gelijk als de uurwer-
 ken zijn, en datse toekomstige dingen wikten. Andere, dat het kopere werk-
 tuigen waren, 't onderscheid van tijden en uren aanwijfende. *Aben Esra*
 merkt aan, dat het beelden met menschen aangesichten geweest zijn, bequaam
 om d'invloeiing der hemelsche lichamen te ontvangen, maar bekent, dat
 hy niet kan seggen hoedanig sy geweest zijn. 't Zy hoe 't wil, het blijkt
 klaarlik uit *Ezech*. 21: 21. dat het gebruik der *Terasim* by de Afgodendienaars
 geweest zy, om hen raad te vragen; om dat sulx van den Koning van Babel
 uit-

uitdrukkelijk word aangemeld. enz. Daar by gezeyd hebbende het selfde dat van onse Oversetters en van Druisus gezeyd is / so vervolgt hy dus. Het gene R. Elieser van dien grouweliken toestel der Terafim verhaalt, desgelijx Tanchuma uit hem, de Targum van Jonathan, Elias Levyt, en anderen; is geheel onseker, en uit den poel der Overleveringen geschept. Het is niet wel te denken, dat sulck ene wreedheid in het huisgesin van Laban zy gepleegd geweest (de reben die hy geeft voldoet my niet) al is 't dat anders langen tijd by die van Kartago, 't menschen offer aan Saturnus in 't gebruik gebleven is. Nochtans is uit Eliezers seggen noch af te nemen / hoedanig dat in synen tijd / het geboelen van de Joden zy geweest: also hy na 't eenstemmig seggen in de tijden der Apostelen geleefd heeft / en gehouden word de sifers maar geweest te zijn van dien Gamaliël / wien self de Apostel Paulus synen meester noemt. Hand. 22: 3. en 5: 24.

§. 12. Ik sal nu mijne meeninge wat nader seggen / met de woorden eens Theologants / by Druisus aldaar verhaald; doch wien hy niet en noemt. Te deser plaatse worden Beelden, *Terafim*, genoemd de afbeeltenissen en gedaanten der versierde Goden, die uit sich self wel geen vermogen hadden om antwoord te geven; maar dan als God rechtveerdiglik de menschen straffen wilde, die daargelooft aan sloegen. By anderen zijn 't beeldekens geweest, navolgens welker insien dese Heidenen door ydelheid bedrogen, hun voorgenomen werk ter hand namen of nalieten: hoedanige figuren enige ongesourene Sterrekijkers gewoon zijn toe te stellen, onder sekere *constellations* of 't samenstellingen der Sterren; also sy meinen, dat deselve d'invloeiinge der hemelskrachten ook bequaam zijn aan te nemen, doch ondertusschen soo wyd als den Hemel is met hunne invloeiingen verdolen. Dit is het naaste dat uit al 't voorszeyde / en al wat ik meer daar af geleszen hebbe / (te veel om hier al mede by te schrijven) by een gebzragt kan worden / dat ergens na gelijkt. En over sijn en geest ons hier de Schrift ook niet het minste teken of bewijs / van enige gemeenschap met den Duivel in 't gebruik der Terafim / maar van Afgodery. Doch wy betwijfelen hier niet / of d' Afgodendienars by gelovige gebruiken hadden; maar offe daarin met den Duivel self te rade gingen / en met hem stonden in Verbond. Daar aan ontbreekt bewijs.

§. 13. Wy gaan van 't oude Testament nu over tot het Nieuwe / en sien eens wat ons daarin voorzocht nopende den handel met dit slag van volk. Hier komen ons de Magi dan ten eersten voor; maar niet op eenderhande wijze by de Oversetters aangesien: eens wel in eerst voor goed / doch dan wel tweemaal voor seer quaad. Sodanig is ook metter daad het onderscheid / also het haare werken wel betoonden: maar of de naam ook daarom in het Duitsch moft onderscheiden worden / dat sie ik niet voor nodig aan. Want tusschen d'Engelen, Gods en des Duivels / is veel groter onderscheid; nochtans geest self de Schrift aan beiden even seer dien naam: gelijk sy ^{magis} noemt de genen / die op 't waarnemen eener Sterre / ('t welk hun beroep ook mede bzaght) van 't Oosten quamen tot Jerusalem / om aan te bidden onsen Koning Jesus; Matt. 2: 1. en Simon, die geveinsdelick sich van

van Philippus dopen liet / misbruikende de konste van *magia*, om 't volk van Jeshus af te leiden; Hand. 8:9 — 24. en desgelijc Barjesus of Elymas, die te Pafos den Apostel Paulus wederstond. Hand. 13:6 — 10. Wat dit voor luiden zijn geweest / daar komt 'et nu noch niet op aan. Maar aangesien sp alle Magi waren / soo staat ons hier slechts te besien / of en hoe verze de *Magia* diese oefenden / gemeenschap met den Duivel hadde. Doch aangenemerkt I. de Magi, die het kindeken aanbadden / kennelick van God geleid / en self ook in een Nachtgesichte zijn vernaaud geweest: so valt daar geen bedenken op; gelijk dat ook de reden wesen moet / waarom sp van de Oversetters wijsen, en geen toveraars, (als die twee anderen) genaamd zijn / hoewel 't het selfde woord is in het Grieksch.

§. 14. II. Wangaande desen Simon dan; ik weet wat al vertellingen by d'oude kerckelike schrybers van hem zijn; die hier noch niet te passe komen; noch ook wat hem daar by word nagegeven. Wy sullen sien wat sijn bezijf was in den text / so als hy daar beschreven word. Die seit / dat seker man, met name Simon, eer tot Samarien het Evangelium gepredikt wierd / te voren in die stad was toverye plegende, *μαγέων* dat is doende 't gene dat de Magi doen / de konst van *Magia* oefenende / die by de Heidenen (gelijk die van Samarien ten halven waren) voor goddelijk en heilig wierd geacht. Daar van was 't ook dat hy daar door de sinnen van het volk verukkende, *ἔπισων*, *existoon* (door verwonderinge 't volk tot sich trekkende / so als het Beza neemt) sich uitgaf voor wat groots; voor geen gemeenen Magus wissende gehonden zijn / also hy hen misachtien in dese konst te boven ging. Dies hingen sp hem aan / de kleinsten met de grootsten / seggende / dese is Gods groie kraght. Sp hielden 't dan geensins voor Duivels kraght; en dat is iny genoegh.

§. 15. Maar 't volk daarna meer kraght van woorden en van werken in d'Apostelen bemerkende / verliet die grote achttinge van sijne wonderen / en liet sich dopen: hy self was mede overtuigd / (gelijk de Magi van Egypten Exod. 8:19.) en ontsedede sich *ἔπισατο existato*, (so staat hier ook in 't Grieksch) so wel voor dese werken der Apostelen / als 't volk ontsert geweest was om de sijne. Met een verliet hy ook de oefeninge sijner konst / en quam geveinsdelick tot Christus over: in meininge dat Petrus en Philippus ook al Magi waren / maar datse hem noch in die konst te boven gingen. Dies was het doch nu met hem uit / indien hy ook niet dede 't gene hy hen sagh doen; maar wist niet hoe. Dies vernst hy 't Kyzistendom: door die gelegentheid gedurig by Philippus blijvende, om hem die konst / (gelijk hy meinde) af te sien. Maar hebbende verloren moeiten aangewend / meint hy 't op 't lest van Petrus noch voor geld te leeren. Die sagh doe eerst / dat die belydenis van Simon also wel bedroggh was / als de konsten die hy dede / waar door hy sulken roem verkregen hadde by het volk; die nu geheel tot schande wierd. Wat is hier verder in dit werk te sien? Hy was een Magus / en hy bleef 'er een; maar dat hy met den Duivel omging / daar sie ik taal noch teken van.

§. 16. III. Nu volgt Bar-jesus, anders Elymas genaamd: Hand. 13: 6/ 8. (van welke naambediedinge wy hier niet nodig hebben iets te seggen) die by den stadhouder Sergius Paulus te Pafos / op 't westeinde van 't eiland Cyprius was / en den Apostel Paulus, (na dien tyd mede vernoemd Paulus) in sijne predikingen tegenstond. Hy wordt daar ingelyk in 't duitsch een Toveraar, maar μάγος magos in den griekschēn tekst genaamd. So was hy dan al mede van die Magi, dat is Geheimwysen der Nature; en daar by ook een Heiden / die den Apostel in 't bekeeren van den Stadhouder tegenstond. Maar deed hy dat dooz Duivels konst? dat staat 'er niet: alleen dat Paulus hem een kind des Duivels noemt; om reden / dat hy in 't verkeeren van Gods wegen den Duivel, als een kind sijnen Vader, volgde en gehoorzaamde. Joh. 8: 44. gelijk het onse Oversetters op de kant verklarēn. Wil iemand meer / die sie dan toe / of ook de Saligmaker doe de Joden schold vooz Toveraars / (gelijken die nu noemt) waarmee hy seide dat de Duivel / en niet Abraham hun Vader was / gelijk het staat ter plaatse daar ons d' Oversetters wijzen? Ja heeft hy Judas wel daar vooz gehouden / van wien hy seide dat hy self een Duivel, en niet blotelik een kind des Duivels was? Joh. 6: 70. So was dan dese Elymas geen ander toveraar dan alle Filosofen: van dien tyd en sulck een Duivels kind gelijk sy alle zijn die hun verstand misbruikten tot bedrogh, vol van arglistigheid, en vyand van gerechtigheid, gelijk het Paulus self uitdukkelik verklaart.

§. 17. IV. Van sekerer Dienstvaagd / die daar hadde πνεύμα πύθωνος *pneuma pythonos* enen geest van pythoon, dat is in duitsch vertaald / waarleggenden geest, te lesen Hand. 16: 16. heb ik in 't II. b. XXIV. §. 19. soo veel geseid als tot dien Geest behoort: te kennen gebevende / dat het geen dingen waren daar openbaringe toe nodig was / die van haar daar verhaald staan / datse seide. Ten minsten 't bleek niet dat het van den Duivel was. Om dat hier nader te verstaan / so moetmen weten wat dan πύθωνος *pythoon* was. Hesychius noemt het δαίμονιον μαντικόν, *daimonion mantikon*, enen wichelenden, of waarleggenden daemon, sonder meer daar by te seggen. Doch daar eben vooz betekent hy / dat seker persoon / πύθωνος *pythoon* genaamd / is geweest een ἐγγαστριμύθος *engastrimythos*, buikgeheimspreker *ἢ ἐγγαστριμαντίς* *ee engastrimantis* of buikwichelaar, en dat hy was Βυζάντιος *Byzantios* τὸ γένος, *Byzantios rogenos* een Byzantijner van geslacht. Van dese namen is hier vooz VI. §. 10. genoegh geseid. Indienmen nu vooz seker seggen konde / dat sulck een Wichelaar van desen naam in over oude tijden sy geweest; so soude lichtelik den oorsprong van 't gebruik des woords in desen best gebonden zijn: also 't wel meer gebeurt / dat iets na sijnen vinder / of voornaamsten handelaar den naam ontleend. Altoos en is 't niet sekerder / het selve uit de grieksche fabeldichters af te leiden / van 't bijster groot Serpent / dat Pytho was genaamd / en van Apollo dood geschoten; die ter gewachtemis een van de vierdeslepe grieksche spelen / *pythia* genaamd / had ingesteld.

gesteld. Dat ook derhalven hem de eer daarom gevolgd zy / dat hy wierd Apollo Pythius genaamd; en desgelijc de Priestersinnen van dien afgod / die van sinen wege antwoord gaben. Plutarcius geeft nochtans te kennen / dat al in sinen tijd / (dat was niet lange na de tijden der Apostelen) de naam van Pytho in 't gemein aan al dat slag van Sulksprekers en Wicche-laars gegeven wierd.

§. 18. Dit aangemerkt / so isser niet de minste swarigheid ontrent die Dienstvaagd tot Filippi / om uit te vinden wat haar waarleggende geest geweest magh zijn. Te weten hare konste van bedriegen / en goeder geluk seggen / daarin sy boven anderen bedreben was. En so quam 't hy / dat ook de heeren daar sy by te dienen quam / gevoelig waren van de winste die sy van haar trokken: waar dooz sy buiten twijfel ook so veel te meer heeft konnen gelden; also de dienstboden doe en daar te lande niet verhuurd en warden / maar verkocht. Maar datse met den Duivel ontging / daar van gelijkt ons niet een woord. Want het zy πνευμα πνευμα geest of demon; het is nu dikmaals al getoond / dat sulc in desen maar ene eigenschap / of immers ene wyse van benoemen is; dooz sulke menschen in 't gebruik gekomen / die meenen dat een demon tet is / of oorzak is van iet dat het gemeen begrijp te boven gaat.

§. 19. V. Gelijk nu dese eene Waarsegster was / so waren ook die seben omsweevende ἐξορισται exorkistai besweorders; tsamen sonen van den overpriester Sceva. Want het woord Duivel staat niet in den griekschēn text / 't welk de Vertalers ook te kennen geben / dooz dien sy dat met andere letters / of tusschen haarkens hebben ingevoegd. 't Wordt ook geen Duivel, maer een bosc geest genoemd / den welken sy alhier besworen hebben. Maar men vind menighen van bosc geesten die geen Duivel zijn: also een ieder mensche eemen by sich heeft; indien de lesse des Apostels nodig is / die ons vermaant onself van de besmettingen des Geestes ook te reinigen, om onse heiligmakinge in Godes bzeese te voleindigen. 2. Kor. 7: 1. De geest der Weereld is een bosc geest: 2. Kor. 2: 12. Want de geheele Weereld is in 't bosc. 1 Joh. 4: 19. Besonder zijn verleidende geesten bosc geesten. 1 Tim. 4: 1. Valsche leeraars zijn onreine geesten, hoedanige Johannes drie sagh komen uit den mond der Drake. Openb. 10: 13. De Geest van 't Beeld der Beeste kan ook anders niet dan boos zijn; Openb. 13: 15; om dat het een quaad Beest is / dat aldaar beschreven word. De geest der dwalinge is buiten twijfel ook een bosc geest / en de geest des Antichrists en kan niet beter zijn / om dat hy niet uit God is, 1 Joh. 4: 3/6. Dewyl'er dan so veelrelepe bosc geesten in de weereld / en in alle menschen zijn: so konde wel in desen man een seer onreine geest zijn / al en was 't de Duivel niet. Doozts wil ik hier den Leser eens te rugge wijsen na de Geesten / daar ik in 't XXVII. hoofdstuk van het II. boek / besonderlik §. 11 - 14. bewijs af tone.

§. 20. Maar dese seben Priesters kinderen / hoe hebbense gemeind de bosc geesten uit te drijben? Dooz Jesus naam te noemen, seit de text / en Paulus naam.

naam daar by. Maar dit en was geen geest die beider spand was / maar beider vijand: indien het dooz dien Geest was dat de man dus sprak / Jesus kenne ik, en Paulus weet ik; maar gyliden, wie zijt gy? Het was geen Duivel daar sp mede stonden in Verbond; also by hen niet eens en kende. En was het dooz den Duivel dat hen dese man op 't lijf viel / en hen dede vlughten; so waren sp des Duivels volk niet: want geen koningrijke in sich self verdeeld en kan bestaan. Matt. 12: 25. Was 't ook uit eigene beweegingen dat dese man 't so qualik nam / wanneer men hem verlossen wilde van den bosen geest; hoe had by hem dan niet te missen? Of wasfer noch een ander bose geest in hem: wat dan ook geen goede geest hemself ooit wrecken / of goed niet quaad / noch quaad niet quaad vergelden sal; noch een man seven man de lyve trekken. Wie siet dan niet / dat dit een man was / die van Jesus noch van Paulus wel geen quaad gevoelen hadde: maar qualik met sijn hoofd bewaard / geen tegenspraak in sijne dulligheid verdragen konde / en van hem beet / en scheurde wat hem aangquam; gelijk degene die na meldinge des Euangeliums in 't 29. hoofdstuk II. boeks §. 4 - 8. beschreven is.

§. 21. En wat verhalven dese seven mannen aantelant / die sulken Geest bestonden te besweeren: men magh hen insgelijx aan Simon leeren kennen / die niet gelijk Elymas den Apostel openlik in 't aangesichte tegen sprak; maar siende dat de konste der besweeringe / daar sp dus lang met ongelopen hadden / te hoort quam by degene die sp Paulus sagen doen: denselven naam / en dien van Jesus noch daar by (van Paulus self genoemd) gebruikten / om dies te meerder kraght te doen. Want overmits dat slag van menschen / daar sp waarlik meinen iets te doen / (behalven 't veelertep bedrog / dat sp daar onder laten spelen) besondere kraght in woorden / namen / tekenen sijn stellende: (als in het 1. boek XIII §. 7-14. is getoont) so hebben sp gemeind / dat dit hen ook gelukken soude. Maar tot hun ongeluk / sp gaven dus maar stoffe tot ontde klinge van 't onderscheid der duisternisse en des lichts / der kraghten van de dwalinge en van de waarheid; en tot vermindering des lusters van het Euangelium / dooz onbetwistelijke wonderen / daar alle menschelike kunst en list voor wijken moet.

VIII. HOOFDSTUK.

Verscheidene Wetten, door God aan 't volk Israel gegeven, betreffende dat slag van menschen, en melden mede van gemeenschap met den Duivel niet.

§. 1.

Wp hebben dus lang in dize naastvoorzgaande hoofdstukken alle sulke plaatsen doorzocht / daar ons van sulke menschen met derselven handelingen en bedrijf iet word verhaald / van welken het gemein gevoelen is / dat

dat sy daar in gemeenschap met den Duivel hebben: maar niet met allen konnen binden, noch in het gene dat van hen geseid word / noch in de namen of manier van spreken die de Schrift van hen gebuikt / het gene daar het alderminst bewijs van geeft. Men moest dan nu eens sien / of 't uit de Wetten ook te halen zy / die God daar over aan sijn volk gegeven heeft / of uit de Lessen en de Spreuken / die in sijn Woord daar van te lesen zijn: so als ik dat in 't V. Hoofdstuk §. 1. onderscheiden hebbe. Dit en het volgende sal ik genoegsaam met de Wetten vullen / en 't oberige voor het X. Hoofdstuk sparen. Der uitgedrukte wetten zijnder seben: I. Exod. 22: 18. II. Lev. 19: 26. III. Lev. 19: 31. IV. Lev. 20: 6. V. Lev. 20: 27. VI. Deut. 13: 1. en VII. Deut. 18: 10 / 11 / 14. die laat ons nu dan oydentlijk gaan lesen / en ook so veel als nodig onderzoeken.

§. 2. I. De woorden van de eerste wet zijn dese. Exod. 22: 18. מכשפה מעאשכעפא ene Toveresse תהאא' lo techaie sult gy niet laten leeven. D'aantekeninge onser Oversetters is hier alleenlik op N°. 32. Verstaat dit ook gesproken te zijn van de Toveraars. Deut. 18: 10. Meer en staat 'er heden niet / so als het met gemeen advijs der Oversetters uitgegeven is; maar d'Oversetters selve hadden dit daar by geboegd: de H. Schrift spreekt dikwijlder van de Toveressen dan van Toveraars; om dat de Duivel de vrouwen lichteliker bedriegt, ende tot dese sonde brengt, dan de mannen. De sake schein wel te vereischen / dat de Uitleggers reden gaven / waarom datmen hier van Toveresse leest en niet van Toveraar; derhalven magh men na de reden giffen / waarom sy die hier hebben wech genomen. Te weten / nergens dan op dese eene plaats vindmen *mecasscheefa* toveresse, en dyemaal *mecasscheef*, toveraar, gelijk hier voor IV. §. 5. is aangewesen. Zoo bleek dan ook de reden niet / dat vrouwen lichteliker van den Duivel te verleiden zijn dan mannen; noch ook dat hier verledinge des Duivels plaats moet hebben. Daar over dan niet eens; so hebbense hier liever dit gedeelte der aantekeninge nagelaten / om 't een noch 't ander vast te stellen. Nu laat ons sien / wat andere / en die van d'oudste oversetters / hier van seggen.

§. 3. Dyzusus went / datmen beter seide vergiftigster, gelijk in 't Grieksch staat *Φαρμακος*, *farmakous*; en in die spreuk van Hillel / die veel wijven neemt, die neemt veel venijngeesters. Hieronimus *maleficos*, quaaddoenders eigenlijk, Jonathan / al wie quaad of schade doet. Want de wet is buiten twyffel algemeen. Tremellius *praeſtigiaticum*, ene guichelster, andere beleersche. Nicolaus seit: in 't hebreewsch staat / ene wicchelaarster, (*sortilegam*) de wicchelaars wel mede moetende daar by verstaan zijn; maar past nochtans de Schrift alhier den vrouweliken naam / om dat het by volk meest op wikkery bebonden word. Rabbi Salomo spreekt op den selfden sin / en Aben Estrades gelijk. In 't Fransch *soviere*, dat ook al 't selfde is. En voorts al wat hy bybrengt / dat komt vast hier op uit / dat wikkers, of waarsetters, of die niet beledigen of vergiftigen be-
dyegen of beledigen / hier te verstaan zijn.

„ Gy sultse niet laten leeven. Na d'Uitlegginge van Hieronimus is 't / niet

„ tijden datte leve. 't Hebreeuwſch ſeit eigentlijk / gy ſultſe niet levendig ma-
 „ ken ; 't welk by ons ſoo veel iſ als / in 't leven niet behouden. Jonathan
 „ doet 'er by uit Lev. 20: 21. 't welk geen vertalen maar verklaren iſ ; maar
 „ ſal dood geſleenigd worden : Doch hier moet ik nu tuffchen ſeggen / dat
 „ meer dan 't gene hy daar heeft by een gebraght / den hebendaagſchen Overſet-
 „ ſen woord te laſte geleid : te weten dat ſy alles door den Duivel doen / en met
 „ hem naalw verbonden zijn. Daar af en ſeggen alle d'oude Overſetters met
 „ een woord Het moet dan wel wat anders zijn / waarom die ſlagh van men-
 „ ſchen onder Iſrael niet leven moght. „ De LXX. ſetten 't over /
 „ οὐ περιποιήσετε ou peripoioſete , gy ſultſe niet met vrede laten ; doch
 „ by ſonnige boeken leeftmen / & περιβίωσετε , ou peribioſete , gy ſultſe niet
 „ in 't leven houden. Druſius had liever peripoieſete , behouden , bewaren ,
 „ te weten in 't leven. Siet Lev. 19: 26. Deut. 18: 10.

§. 4. Wy hebben / ſo veel als den naam betreft / hier boven al genoegſaam
 aangemerkt / dat *mecaſſobeeffa* geen gemeenſchap met den Duivel te verſtaan
 geeft ; geliĳk nu mede uit verſcheidene vertalingen van Druſius by een ge-
 braght / niet diergelijĳ te halen iſ. Het ſoude dan de Wet hier moeten zijn /
 waar uit men dat beſluiten moeſte / om dat die ſulken ſnoden volk geen le-
 ven laat. Daar volgt wel uit / dat God die menſchen ſeer verſoet / en datſe
 't leven ſelf niet weerdig zijn ; maar niet / dat ſy derhalven omgang met den
 Duivel houden. Want dan moeſt alle ſonde / die God meer met den dood
 geſtraft wil hebben / ook bondgenootſchap met den Duivel zijn : godſlaſterin-
 ge / ſabbathſchendinge / en diergelijĳe ; waarvan nochtanſ by niemant die
 gedachten zijn. Want ſiet eens onder anderen maar deſe plaatſen na / daar ook
 de doodſtraffe word geeſcht : en oordeelt / of dat iſ / om dat die menſchen
 in verbond ſtaan met den Duivel. Exod. 21: 12 / 15 / 16 / 17 / 29. en 31: 14 /
 15. Maar ſo gy wilt de rechte oorſaak weten / gy ſultſe vinden in de derde
 plaats : Nu laat ons eerſt de tweede ſien.

§. 5. II. Levit. 19: 26. *וְרַחֵם אֶת לֹא תִנְאֹחַשׁוּר*. *Non augurabimini*, in 't
 „ Latijn / dat iſ / gy en ſult niet wicchelen of waarſeggen ; 't welk hier onſe
 „ Overſetters in 't beſonder noemen op vogelgeſchrei acht geven. Jonathan :
 „ gy ſult op geen wichelry of waarſeggery acht geven. De LXX. οὐκ οὐ-
 „ νεῖδε οὐκ οὐνεῖſτε , wicchelt niet , volgens de bebedinge van 't oud griekſch
 „ woordenboek. Men magh 't ook van de Vogelwiccheling ſe verſtaan. In
 „ 't boek Peſichta , by ſ. Salomon / ſ. Jacchi / en ſ. Levi / zijn diergelijĳe
 „ exempel tot verklaringe deſer plaats te vinden / als ik in 't l. b. III. §. 7.
 „ van de Vogelſchouwinge aangeſekend hebbe. Maar hy byengt uit Hiſcuni
 „ noch iet ſonderlings te berde. Want die ſiet op den ſamenhang der
 „ woorden in dit vers / aldus beginnende : gy en ſult niet met den bloede
 „ eten ; en daar terſtond aan / ſonder iets tuffchen beiden / *la tenachaschoe* ,
 „ gy en ſult niet wicchelen. De woorden van dien ſchryver zijn : Hy wil
 „ ſeggen , by 't graf van enen die gedood iſ ; op dat gy moogt ontkomen , dat hy
 „ ſich

ſich niet wreeke, na 't gebruik der Amoryten. En dewijle hy gewagh
 „ maakt van niet te eten metten bloede, 't welk de gewoonte der onbefneede-
 „ nen is / ſo meld hy daar dan aan derſelver byzondere gewoonten. Wat meer
 uit het hebreewſch *nicheeſch*, en *nechaſchijm*, en *menacheeſch* te halen zy / is
 voor VI. §. 3/4. geſeid.

§. 6. Doch 't gene hier beſondere opmerkinge berdiend / is / dat de ſelfde
 Diſcuni verder aangetekend heeft. Te voren had hy op de woorden / gy en
 ſult met den bloede niet eten, enige diergelijke verklaringen uit *ſ. Levi*
voorzegbraght / die 'er dit van ſeit: Om dat daar naaſt aan volgt, Gy en ſult
 niet wicchelen; ſo is te merken dat dit eten met den bloede geſchied is mer
 een oogmerk om het toekomstige te mogen weten; en ſo was het ook. Want
 by 't offeren der beeſten vloeide 't bloed in eene groeve, nevens welken ſy het
 vleeſch der ſelven aten; meinende dat ſy dus doende met de Dæmons als
 aan eene tafel waren eetende. Dus wierd de liefde en maatschap tuſſchen hen
 bevestigd, tot dat de Dæmons het toekomstige te kennen gaven; gelijk die
 leeraar gedenkt dat hy heeft geſien in hunne boeken. Dat laat ik daar:
 en waat hier op ſijn Joods en Heidens van den Dæmons word geſeid / dat
 raakt den Duivel niet; alſo die van de Dæmons merkeliik verſcheiden is /
 na 't gene in mijn II. b. XXVI. genoegſaam is getoond. Wat anders
 aangaat dat ſy ſeggen van de tſainenboeginge des bloed-etens met de waar-
 ſegginge; dat men ik heeft ook grond genoeg in den hebreewſchen text;
 daar ſtaat / *לֹא תֹכֵּחַ אֶת הַדָּם* *lo tocheloe al haddaam*; 't welk eigentliik te ſeggen
 is / gy en ſult niet eten of of over het bloed. Want daar is niets dat ons
 noodſaakt / om dit hier al ebenens te verſtaan / als elders / daar God het
 eten des bloeds, of des vleeſches MET of IN ſijn bloed verbied uit Gen. 9: 4.
Lev. 2: 17. en 7: 16. en 17: 14. Deut. 12: 23. alſo het ook op geene van die
 plaatſen met wetten van dien aart als deſe woord verknocht.

§. 7. Nu volgt het ander lid: *וְעֵינַיִךְ לֹא תִטְעֶנּוּ* *lo teoneenu*, 't welk onſe Over-
 ſetters vertalen / gy en ſult geen guichelrye plegen. En daar op ſeggenſe
 No. 37. Het woord is, met verblindinge der ogen toveren; waar door
 men meint te ſien dat niet en is. So is by hen dan mede toveren, de
 ogen te beguichelen en ſo te verblinden / waar toe de Duivel niet
 van noden is. Zy ſeggen verder / dat het in voorzeyden ſin by ſommi-
 gen genomen word: en wiſſen ons tot andere plaatſen meer / daar 't ſo zy
 te verſtaan; te weten deſe / daar wy nu in beſig zyn / en dan voorts tot
 2. Reg. 2: 6. 2. Chron. 21: 6. Jefa. 2: 6. ende 57: 3, 7. Jerem. 7: 9. Deſe ſtaan
 noch alle te volgen. Doch d'Overſetters ſeggen alhier verder: dat het an-
 dere verſtaan van de Daghverkieſinge, ofte van de Waarſeggerye uit het aan-
 ſchouwen vande wolken, ende des hemels geſalteniſſe, dewelke Sterrekij-
 rye genoemd word. Hoe anderen dit ſelfde woord verſcheideliik vertalen /
 dat heb ik boven IV. §. 7. al getoond: waar uit genoegſaam blijkt / dat geen
 vertalinge hier ſeker gaat. Dat ſal ons Druſius nu noch wel nader ſeggen.

§. 8. *Non eritis praestigiatores*: gy ſult geen guichelaars weſen. Hierou-
 „ mus; gy ſult op geen Dromen aght geven. De LXX. *ἐπιθεοσκοπήσεις*

„ oed ornithoskopeefste; 't welk sp vertalen *neque auspicabimini*, noch op vo-
 „ gelgeschrey acht geven. **R.** Salomo seit / dat het betekent *my onooth de*
 „ tijden en uren / die de daghverkiefers uitschppen / om dit of dat te begin-
 „ nen of uit te voeren. Doch is eigentlijk hier sijn gevoelen / dat het komt
 van *anaan* wolke: so dat hy onder dese daghverkiefers in 't besonder wol-
 kengiffers, gelijk voor V. §. 7.) wil verstaan; op welken 't ook onse O-
 berfeters nevens anderen / so als wy / in hunne aantekeninge passen. De
 selfoe Rabbi verklaart daar sijn gevoelen nader uit taalkundige aammerkun-
 gen / die hier noch nut noch nodig zijn om hy te boegen. In 't boek Pesich-
 ta zijn het wederomme guichelaars, en by Hiscuni daghverkiefers. **R.** Levi
 neemt het mede in den laastten sin; en daar uit ook gelegenheid om sijn
 meininge op 't onderscheiden van de tijden te verklaren; waar van wy noch
 hier na in 't XXII. hoofdstuk wel tet nader sullen spreken. Doch verder
 byengt hy 't op d'afgoderpe t'huis / dat iemand onderscheid van tijden
 maakt / uit insight van de achtunge van godheid die sp aan de hemelslich-
 ten toeschrijven / door welken alle tijden worden afgemeten. En dat is recht
 den spijker op het hoofd geslagen / indien ik van die dingen tet versta. Daar
 is van wederom niet van den Duivel in dit gansche werk. Nu volgt de derde
 plaats.

§. 9. III. Gy en sult u niet keeren tot de *Ovooth*, Waarleggers, en *Fid-onijm*
 Duivelskonstenaars: en soektse niet, u met hen verontreinigende; Ik ben de
 HEERE uwe God. **Levit.** 19: 31. In d'uitlegginge sullen hier de *Overset-*
ters nu bevestigen het gene boven VI. §. 9-12. van de woorden *Oov* en *Fid-*
onijm uit andere schryvers is geseid: maar van de saken seggende veel meer.
 Want op 't woord waarleggers tekenen sp aan No. 40. dat het ook vertaald
 kan worden / waarleggende geesten. Want, seggende / het woord betekent so
 wel de Geesten die over onbekende en verborgene dingen gevraagd zijnde ant-
 woorde gaven, als de Waarleggers, soo mannen als vrouwen, die Geesten
 vraagden om antwoorde te krijgen. Siet van dese ook onder 20: 27. **Deut.** 18: 11.
 1. Sam. 28: 3/9. 2. Reg 21: 6. 1. Chron. 10: 13. **Act.** 13: 16. Ik sta het toe
 van Geesten / na 't gevoelen van de Heidenen en Joden; maar niet na waar-
 heid / of de eigentlike kragt van 't woord; gelijk voor henen al genoegsaam
 is getoond. Het is van d'*Overseters* met goed recht daar by gedaan / dat
 die menschen wel na 't gemeen gebruik Waarleggers genaamd maar in der
 daad dien naam onweerdig zijn, om datse menigmaal valsheid antwoorden;
 ende de waarheid niet dan om te bedriegen en schade te doen. Op 't gene dat
 ter staat Duivelskonstenaars, (*Fid-onijm*) bekennen sp / het gene ik VI. §. 12.
 aangewesen hebbe / dat het hebreewsch woord komt van *weten*: om dat dese
 lieden sich roemden ende uitgaven veel te weten; namelijk, niet alleene dat
 geschied en anderen onbekend was, maar ook dat namaals geschieden soude,
 ende hier toe ydele en duivelsche konsten gebruikten. Siet van dese ook onder
 20: 6, 27. 1. Sam. 28: 3, 9. **Jes.** 8: 19. Ik sta toe dat van duivelsche konsten,
 in sulken sin als de wijsheid die den mensche niet van boven komt / aardich,
 natuurlijk, en *dæmoniācus* *dæmonioōes* duivelsch is; **Jak.** 3: 15. dat is so
 danig.

danig als de Heidenen met hunne ingebeelde Dæmons hebben / meinende dat een Afgod iets is / daar hy waarlijk niets behalven een verdichtfel is.

§. 10. Laat ons nu sien wat Dyrusus hier over heeft by een gebzagt. Over de woorden in 't Duitsch: gy en sult u niet keeren tot de Waarleggers. Hieronymus vertaaltet / *Ne declinetis ad Magos*, wijkt niet af tot de Magi. [Heidensche Wijsen of Wicchelaars] anderen / verbind u niet. Ontlees / siet niet na de *Pythones*; Jonathan wijkt niet af achter de genen die de *Pythones* vragen. De LXX οὐκ ἐπακολούθησεν ἐγγυασίμους οὐκ ἐπακολούθησεν ἐναστρίμους, en volgt de buiksprekers niet na. Rabbi Salomo: 't is ene vermaninge aangaande den buikspreker, welken hy noemt אבא ליה האל Oov. (gelijk VI §. 9.) Maar wat is een buikspreker? 't Is een *pythoon*, die uit sijne oxelen spreekt. [VI §. 12.] *Hiscuni*: [siende niet een op het wooggaande ber] Eerbiedet mijn Heiligdom; en daarom keert u niet tot de *pythons* en wicchelaars. Want wat hebt gy toch daar mede te doen? Gy hebt het Heiligdom, waarin de Urim en Tummim zijn. Of dus: mijn heiligdom, dat is, mijne heilige geboden, sult gy vresen. Alle geboden worden כבוד קדושה heiligheid genaamd. Doch in 't gene dat volet; *ontreinigende mijnen heiligen naam*, daar wederhaalt hy of verdubbelt sijne reden: ende maghmen dat eigenlijk niet uitleggen in de berekenis van 't Heiligdom; want daar in bestaat enige ontreiniging des Heiligdoms, dat men van sijn zaad aan Moloch overbrengt. Aben Ezra 't Is de reden van 't gene dat hy seit, *Ik ben de HEERE*: want so sy sijn Heiligdom niet ontsien noch eeren, so sal hy se straffen. Daar by gedenkt hy ook der *Pythons* en Wicchelaars over enen doden. Want so staat by Jetaias; *voor de leevendigen tot de doden.* (Jes. 8: 19.) Tot de Waarleggers, } *Pythons*. In 't boek Pesichta staat: אבא Oov is een *Python* te seggen die uit sijne oxelen spreekt. En so seit hy self, *ende uwe stemme was die van enen Python uit der aarde.* Aben Ezra אבא Oovoth komt van אבא ורחם, *ve-Ovoth chadashim*, en de nieuwe Lederzakken: want die zijde de gronden van dit werk. [Vergelijkt dit nu eens niet het gene VI. §. 9. op Job 32: 28/29. geseid is.] Het schijnt / seit Dyrusus / dat Aben Ezra siet op 't wicchelen door enen ledersak / het gene heben noch door enen teems geschied. [Siet i. v. III §. 18.] Rabbi Levi. 't Is bekend, uit dien dat Saul enen Python door ene waarlegster gevraagd heeft: want Python is, wanneer sy enen doden doen opkomen; en degene die hem vraagt, de stemme des doden schijnt te horen, die hem het toekomende te kennen geeft. Die stemme nu was seer diep en laag; waarom wy lesen, *uwe stemme gaat stiller dan een Python.* (Jes. 29: 4.) Van dit s'gh is 't, wanneer daar toe een bekenneel gebruikt werd. Ik vind ook in Jonathan / boven 't gene boven is verhaald / het chaldeesch woord אבא zechoeroe, [waar van hier na] indien maar zechoeroe en pythoon een en 't selfde is / die ook genaamd word אבא dechoeroe, gelijk 't Elias Levita mede aantrekt in sijn woordenboek uit den Talmud van Jerusalem. Dit brengt hier Dyrusus wel by:

maar Burtoſt paſt die twee chaldeewſche namen op het volgende / te weten *Fid-oni*. Een weinig verder ſeit dan *Dyſius* / dat de buikſprekers dus genaamd zijn / om dat hunne buiken ſwollen gelijk ledersakken. Hy ſpreekt na vele anderen uit *Fagius*. Wy hebben ook in onſen tijd van die buikſpreekſters geſien; dewelke ſittende een woordje uit hunne heimelijkheid verwekten, en antwoord gaven op het gene dat gevraagd wierd. Ik hebbe 't ſelf ook willen horen; niet dat ik enigſins daar aan geloofde, maar om te weten de bedriegerijen van de boſe geeſten. Maar hy en ſoude niet veel om de boſe geeſten denken / had hy op heden eens met Jochem, in 't oud vrouwen huus alhier; geſproken waaraan wy noch in 't IV. boek gedenken ſullen.

§. 11. De (*Fid-onijm*) *Ariolor*, Waarleggers, ſtaat in 't Latijn. *Santes* noemtſe *aruspices*, ingewandkijkers. [Siet i. li. III. §. 5.] Dat voegt hy met het volgende / en vraagt niet by de Ingewandkijkers, om u met deſelve te verontreingen. De LXX. καὶ τοῖς ἐπακούοις ἔπεροκομήθησθε, ἐμπιανθήναι ἐν αὐτοῖς: ende kleeft niet aan de beſweerders, om met deſelve niet verontreinigd te worden. De Romeinſche vertaler deſgelijx. So zijn dan *Fid-onijm* beſweerders, *Jonathan* gebuikt het woord *Jadoca*, 't welk by hen ſeker dier betekent / gelijk VI. §. 12. al eens is aangemerkt. Onkelos heeft in 't Chaldeewſch hier dat woord זכור, *Zeechoeroe*, het gene *Jonathan* daar boven op het eerſte paſte. *Elias* noemt het זכור *dechoeroe*; en ſeit dat in den Targum, of Uitlegginge van *Jeruſalem* / *dechoeroe* is de verklaringe van *Oov*. Waar *Munſter* in ſijn *Lexicon*, ſeit dat het paſt op *Fid-oni*, waarlegger, magus, beſweerder. *Dyſius* doet 'er by wicchelaar; want ſo verklaren ſe 't hebreeuwſch woord *Fid-oni* doorgaans. *Elias* wederom op 't woord זכור *zachar*: De Targum van *Jeruſalem* vertaalt *Fid-oni* in 't chaldeewſch *zeechoerijn*; en *oov* en *ovooth*, het woord behoudende / *ova* en *ovijn*. De ſelfe *Elias* leert ons / dat *Jonathan* 't woord *oov* over al in 't chaldeewſch overſet *bidijn*. En dat hy voor *fid-oni* en *fid-onijm* altijd ſtelt *zeechoeroe*. *Rabbi Salomon*. *Fid-oni* is de gene die een been van 't dier *Jadoca* in ſijnen mond neemt, en dat been ſpreekt. Beter laſen wy te voren VI. §. 12. in 't boek *Aruch*, dat die menſche ſpreekt door dat been. *Phesichta*. *Fid-oni* is de gene die met den mond ſpreekt. Want hy neemt een been van 't beest *Jadoca* in ſijnen mond, en ſpreekt van ſelf. *Jadoca* nu is een ſlagh van een dier. Siet deſe werden geſteenigd; en die daar gevraagd word, ſlechts vermaand. Het zijn ſlechthoofden, ſeit *Aben Eſra* / welke ſeggen, datter is een ſlagh van *Magie* ſonder *Ovooth*, die waaraghtig is: welke niet verboden zy in de *Schrift*. Want, ſeit hy / de *Schrift* verbied geen waarheid, maar de leugen. *R. Levi* geeft te kennen dat *Jadoca* ſeker vogel is; en ſpreekt gelijk de anderen van het gebuikt. *R. Salomo* deſgelijx. *Fagius* doet 'er by een verhaal uit de *Rabbijnen* / van het als een lang tolv / uitwaſſende van ſekeren wortel uit der aarde / daar ſich het beest *Jadoca* verhoud: dat van boven af tot ſijnen nabel toe geheel en al gelijk een menſch is; maar van den nabel als een konkommer / alwaar het vaſt is aan die ſtreng / en ſo daarmede aan dien wortel onder d'aarde. So menig als 'er nader aan dat beest komt

„ dan

„ dan de lengde van die streng / die raakt om hals : ja self dat tow verblind
 „ al wat rondom is. Maar die op dese jaght gaan / doozschieten dese streng;
 „ waarmede 't beest *jadoca* los geraakt / dan aanstonds sterft. Bodin ook in
 „ sijne *Dæmonol. l. i. c. 6.* 't woord *Jid-oni* mede gelijksstellende met *Daimoon*
 „ en *Magus*, schrijft verder: dat de Joden in 't boek van de 613. Geboden, daar by
 „ verstaan de genen die den Duivel vragen, welke schuilt onder de beenderen
 „ van een beest *Jadoca* genaamd, dodende, met het gesicht, en moettende met
 „ pijlen dood geschoten worden. *Athenæus* noemt het *κατωβλεπάδα katoble-*
 „ *pada*, [nederfichtig] seggende dat het een dier is als een kalf, altijd gaat
 „ weiden, en de ogen naawlijx opslaan kan: en so 't dier menschen aansiet,
 „ die sterven. Met recht houd *Dyusus* dit maar dooz grollen / en past
 „ daar op /

„ *Qualiacunque voles Judei somnia vendunt.*

„ Nooit iet so sottelijk gemijmerd en gedroomd,

„ Of 't Jodendom verkoopt het onbeschroomd.

„ In 'aantekeningen op den Roomschen druk staat onder anderen / *μη επι-*
 „ *κλίνας* *ως* *ε* *δ* *ελυγας* *η* *της* *γ* *νωσας*. Wijkt niet af tot de willigen en tot
 „ de wittigen. Hier moet ik tusschen beiden seggen / dat het de wijze was van
 „ *Aquila* / *Christen Jode* / wiens oversettinge men giff dat dit geweest zy / dat
 „ hy in 't oversetten sijn telk den sin en oorsprong van de woorden volgde; en
 „ schijnt gemeind te hebben / dat *Oov* so veel is als gewillig, te weten (so ik
 „ giffe /) om iets dat verborgen is te seggen. Daar is *Jid-oni* dan so veel / als
 „ *γ* *νωσας*, *gnoostes*, die het toekomstige meint te weten / 't gene hy niet en
 „ weet / als een wijsneus; die pas lesen of schryven kan / een halfbakken
 „ letterknaap. Hier wijst ons *Dyusus* tot sijne aantekeningen op 2 *Kon. 10* :
 „ 11. in *Fragm. Ver. Interpr.* daar hy dit bybrengt uit *Theodoretus* : Men
 „ noemde sommige *gnoostas* *Wittigen*, de *Wicchelaars* die sich vermeten het
 „ toekomstige te weten. Want gelijk men de *Profeten* *Sienders* en *Schouwers*
 „ noemde, als voorziende 't gene noch te gebeuren stond: also hebben se ook
 „ de *wicchelaars gnoostas* *Wittigen* genoemd, als meinnende 't verborgene te
 „ weten, en voorkennisse te hebben van 't gene noch niet en was. De *LXX.*
 „ hebben dit woord op 1 *Sam. 28* : 3. gebruikt: doch *Deut. 18* : 11. het selfde
 „ *τεγατοσκοπης* *teratoskopous* [wonderschouwers] vertaald. *Hieronymus*
 „ ter selfde plaats *divinus* *wicchelaar*. Doch over dese plaats seint *Theo-*
 „ *doretus*. Sommige die van enige *Dæmons* gequeld waren, bedrogender
 „ vele van de sinnelosen, als offe voortseggingen deden, welken de *Grieken*
 „ *εντερομανταις* *enteromanteis* [ingewandkijkers] noemden. om dat de *Dæ-*
 „ *mon* van binnen schijnt te spreken. Een ander geest het desen sin: Volgt
 „ de *Buiksprekers* niet, ende voegt u niet met de *Vergiftigers*. Daar zijn
 „ der die dooz *jadoca* eenen quiksteert verstaan / in 't *Grieksch* *σεισπουγης*.
 „ *Seisopugis*.

§. 12. Verontreinigt u met hen niet.] Dit woord op beiden geseld / de O-
 vooch en de Fid-onijm. In Pesichtha staat / datte tot niemant en komen, dan
 die sijn gemoed tot hen gekceerd, en daar mede verontreinigd heeft. Rabbi
 Salomon verklaartet dus. Soekter u niet mede te bemocyen : want so
 gy dat doet, so sult gy voor my onrein zijn, en ik sal u verfoeyen. Abett
 Efra. Hy seit verontreinigen : om dat ene ziele die sich omkeert of omsiet,
 onrein is; want sy hangt God niet aan. En waarlikt sal dit d'eenigste oor-
 saak sijn / waarom de wet dat slaghe van volk gemijd wil hebben / dewijle sy
 altoos uit God niet sprekent / ende nochtans als uit God. Doch dese reden sal
 hier na noch eerst ter plaatse komen. Dan 't blykt uit alle die verscheidene
 verklaringen / dat het d'uitleggers echter in 't gelijk op ydele en nietige / ja
 vuile en bespottelike wicchelrypen duiden. En of schoon d'een of ander enen
 Demon, of den Duivel self daar onder mengt; so staanse echter altegaar be-
 kend / dat sulx niet in de kraght der woorden leit. De daad of wyse deser
 wicchelrype / hoe verscheideliks en ook hoe onwaarschyneliks / ja leugenachtig
 by derselver sommigen gemeld; geeft insgelijx het minste niet te kennen / dat
 enige gemeenschap met den Duivel heeft. So dat van uit de bygeboegde reden
 deser wet gehaald moet worden: so salmen 't selfde ook besluiten mogen van
 de genen die herboden spijssen eten. Want daar van seit de HEERE insge-
 lijx als hier: en verontreinigt u daar niet aan, dat gy daar aan verontreinigt
 soud worden. Want ik ben de HEERE uwe God; daarom sult gy u heili-
 gen enz. Nochtans is hy de selfde God / die 't kruipende gedierte, en al-
 les self geschapen heeft, na sijnen aart; Gen. 1: 25. en alle Gods schepsel is
 in hemselven goed, met danksegginge genoten zijnde. 1. Tim 4: 4.

§. 9. Wy gaan dan voort. IV. In 't volgende kapittel op 't 6 vs verbied de
 HEERE sulx bedryf met groten ernst. Wanneer ene ziele is die haar tot de
 Waarleggers, אבא Ovooth, en tot de Duivelkonstenaren אריר Fid-onijm sal
 gekceerd hebben, om die na te hoereeren; so sal ik mijn aangesicht tegen die
 ziele setten, ende false uit het midden haars volx uitroeijen. Daarom heiligt u,
 ende weest heilig; want ik ben de HEERE uwe God. Lev. 20: 6. D'Oversetters
 hadden hier / gelijk ook in 't voozgaande / Waargisseren in plaatse van Waar-
 leggers gesteld; en op de kant Ps. 12. dit aangetekend: Anders ordinaarlik
 Waarleggers genaamd; (Dese woorden heeft Fullenius / een der Over-
 setters / doozgestreken; keurende / so 't schijnt het woord Waarleggers niet
 booz goed) doch onweerdig zijnde desen name, als die menigmaal valsheid
 antwoorden, ende de waarheid niet dan om te bedriegen, ende schade te doen.
 Dit is van d'anderen ook uitgedaan / en op de eerste plaatse ingeboegd / als
 flus §. 5. gesien is / daar het beter paste. En so en staat hier nu dan anders
 niet / dan datse ons daar heuen wijzen. Want ook also het maar deselfde
 namen sijn / so hadden die hier geen besondere verklaringe van node: van
 wel so veel de reden van de Wet belangt / daar 't hier nu meest op aan wil
 komen. Nu laat ons Dylusus op 't een en 't ander horen.

§. 14. Ene Ziele] Dat is / een mensche: so vertaalt het Onkelos; en desge-
 lijx ook Jonathan; want וְיָרַח בַּר נַפְשׁוֹ, menschen soen, so veel is als
 een mensch. Die

Die sich sal geleerd hebben] Hieronymus en Jonathan / die sich afgekeerd sal hebben. De LXX. ἢ εἰ ἐπαυοῦσθεσιν indiensē gevolgd sal hebben. Enige willen 't liever so / die sich sal gebogen hebben : 't welk nochtans al op een uit komt.

Tot de Waarzeggers, *Ovooth*] Hieronymus seit *ad magos*, tot de Magi. Onkelos in 't Chaldeeusch בידין *bidijn*, 't gene *Fagus* vertaalt *Pythons*, al dikmaals nū gemeld. Jonathan stelt בידין שבעלבי *sebealei bidijn*, die de *pythons* of *bidijn* vragen. De LXX. hier wederom ἐγγαστριμύθος, *engastri-mythous*.

En de Duivelskonstenaars, *Jid-onijm*,] *Arioli*, de *Wicchelaars*. De LXX. ἢ ἐπαυοῦσθεσιν, *ee epauidous*, of *beswuerders*. Jonathan / achter de genen die de בוכו *zechoeroe* doen opkomen, (hier vooz ook al genoemd vs 6. doch namaals nader uit te leggen) en het been van 't beest *jiddoea* (S. 7. al eens gemeld) gaan vragen. In 't boek *Pesichtha* word het dus verklaard; die een werk doet, en niet blotelik 't gesicht bequichelt : hoewel dat sulx te doen verboden is. Iemant magh sich self wel leeren; om datter staat, gy sult 'et niet leeren om te doen; maar leert het om te verstaan, en daar in anderen te onderwijfen. *Aben Esra* neemtet dus. De sin van desen is; gelijk ik hem sal uitroeijen, die van sijn zaad, in 't heimelik of openbaar, aan *Moloch* sal gegeven hebben; (want daaraf spreekt het naastvoorgaande vers) indien sijn landsgenoot hem niet en heeft gedood : so sal ik insgelijx uitroeijen dien, die achter my omsien sal na de *Pythons*; enz.

Mijn aangesicht:] Dat is te seggen mijnen toorn / of toornig aangesicht. Hier tegen staat / Het aangesicht des HEEREN was na hem. want dat is evenveel als of men seide / sijnē gunst.

Tegen die ziele.] Dat is / na *Jonathan* en *Onkelos* vertalinge in 't Chaldeeusch / so veel te seggen als dien mensche. Van *Jonathan* seit als boven / menschen kind.

Ende false uitroeijen uit het midden sijns volx.] Om dat hy op 't 5. vs geseid hadde / tegen dien man ende sijn huisgesin; te weten so hem dat na hoereert. Anders elk besonder mensch uit sijn huisgesin / so dat niet mede schuldig is; en een geheel huisgesin uit sijn volk.

§. 11. Daarom heiligt u af.] 't Schijnt dat hy seggen wil / scheid u selden van de Afgoden en alle onreinigheid. Want / seit ik. *Salomo* / heiligung is ene afscheidinge van uitheemschen of vreemden godsdienst. In *Pesichtha* word het uitgeleid: So gy u selden weinig heiligt, ik sal u veel heiligen : leerende, dathy genoemd word verontreinigt die de *Pythons* en *Wicchelaars* vraagt, om dat een onreine geelt op hem rust. En dus spreekt hy self, ik sal enen onreinen geest uit d'aarde doen doorgaan. *Aben Esra*. Dit nu al eens gesegd zijnde, en hier wederhaald; is om de vreemdelingen die onder *Israel* verkeerden, die ook heilig moesten zijn, om datse woonden in een heilig land : te weten in so verre / datse sich van die verboden *Wicchelery* onthouden moesten.

Ik ben de HEERE uwe God.] Daar vooz stelt Jonathan / die u heilige, genomen uit het naaste vers daar aan. De sin is: Bewijle ik / uwe God / heilig ben / so weest gy dan ook heilig.

Die heiligheid is hier dan wederom de reden / waarom God desen handel so verboden heeft: welk ook deselfde is / die doorgaans op die wetten word gepast / waar in hy Israeël van andere volkeren / die hem den waren God / niet kennen / wil onderscheiden hebben. Also hy dan alleen de gene is die alles weet / en self de Priesters met de Urijim en de Tummim heeft gesteld / dooz welken hy hen antwoord geven wil; of self Profeten senden die betonen konnen datse van hem zijn gelast: so wil hy geensins dulden sulke menschen ofte middelen die van hem niet en zijn / en die ook aad d'afgoederpe vast zijn; om dingen die alleen aan hem bekend / en eeniglijk in sijn vermogen zijn / daar dooz gewaar te werden. Nu laat ons sien / of wy noch andere reden vinden konnen in 't gene volgen sal.

§. 12. V. Hier altoos niet / in 't gene op het einde van dat selfde hoofdstuk volgt. Na dat hy op 't 23. vs geseld hadde / en wandelt niet in de insettingen deses volx, 't welk ik voor uw aangesicht uitwerpe; want alle dese dingen hebben sy gedaan; waarom ik over hen verdrietig ben geworden: so herinnert hy hen sijne belofte / dat sy dat land besitten souden; maar dat hy ook hun God was / die hen van de volkeren afgesonderd hadde. vs 24. 't Welk sy dan ook dooz onderscheid van spijzen onder anderen betuigen souden / nalatende te eten het gene de Heidenen aten; om self ook geen gemeenschap van tafel met deselve te houden. Daar op so wederhaalt hy 't selfde oogmerk deser wetten; seggende: Gy sult my heilig zijn; want ik de HEERE heilig ben; en ik heb u van de volkeren afgesonderd, op dat gy mijne soudet zijn. vs. 26. En sonder enige tusschenreden so voegt hy daar dan aan: Als nu een man ofte vrouwe in sich enen waarseggenden geest (וַיִּשְׁרָא אֶל וְדַעַר אֶל וְדַעַר al wederom; d'Oversetters hadden self vooz 't oversien gesteld waargissenden geest) sal hebben, ofte een duivelskonstenaar (וַיִּשְׁרָא לִידֹנִי sal zijn; sy sullen sekerlik gedood worden; men salse met steenen steenigen; hun bloed is op hen. vs. 2. En dat is 't einde en slot van alles: waar dooz ons dan wel klaarlijk word geleerd / dat die afscheidinge des volx van Israeël tot sijnen dienst / niet lijden konde dat gemeen gebruik van die verbanen volkeren / waar dooz een ander dan de God van Israeël / dooz middelen van hem niet ingesteld / om kennis van verborgentheid wierd aangesocht. Onse Oversetters merken hier op aan / dat wel op 't 6. vs verboden is / hy sulke menschen raad te vragten: maar dat hier nu de straffe op die menschen self / die sulke dingen handelen / gesteld word. Sy seggen ook daar by / en sulke duivels konsten meer: maar hoe het Duivelskonsten zijn / daar soeken wy noch na; of 't in 't vervolg der heiliger Schryfturen sal te vinden zijn. Doch eer wy verder gaan / laat ons in desen noch eens d'andere Oversetters horen.

§. 13. Die brengt ons wederom hier Quisius by een. Op de woorden van 't 27. vs. Waarseggende geest of Duivelskonstenaar [in 't Latijn Pythion vel Ariolus, een buikspreker of wicchelaar.] Hieronymus so ook. Dooz 't laat

't laatste setten hier de LXX. besweerder. Onkelos heeft nu wederom dechoeroe, en Jonathan ירחי זעוהוה als voren. s. 6. 't Ja dan geen Python, gelijk ik voor desen gemeind hebbe. Hy brengt vervolgens tet uit G. Salomo / uit Aben Esra / en meest Pesichta by / daar niet besonders in / is / buiten 't gene in voorgaanden is gemeld.

Maar op het stuk van 't steenigen, so seit het selfde boek Pesichta : Die plaats is de voornaamste, waar uit besloten word, dat al waar datmen leeft, syn bloed is op hem, of hun bloed is op hem ; sulx van 't steenigen verstaan moet worden. De LXX. seggen daar ober ενοχοι εσσι, sy zijn schuldig. Onkelos en Jonathan : sy zijn aan doodslag schuldig. Tremellius / de oorzaak huns dood is in hen selve. Dat is dan / dat sodanige gesellen niet beter weerdig zijn. De reden is te voren al geseid. Want waren 't Heidenen die sulks deden : sy moesten weten / datse in hun eigen land niet meer en waren ; en aan die van dit afgesonderd volk sich onderwerpen moesten : maar waren 't self Israelijten / de straffe was te beter noch verdiend ; also sy weten moesten / wat God is / en dat die hen afgescheiden hadde ; om hem alleen te eeren en te dienen / na sijne eigene wetten aan hen voorgesteld.

§. 14. VI. Nu volgt ene voornamste plaats / en die ook van besonderen inhoud is / van alle de voorgaanden onderscheiden. Wanneer een Profeet ofte Droomdromer in 't midden van u sal opstaan (seit Moses tot sijn volk) ende u geven een Teken ofte Wonder ; ende dat Teken ofte Wonder komt dat hy tot u gesproken hadde , seggende, laat ons andere Goden, die gy niet gekend en hebt, navolgen, ende hen dienen : so en sulx gy na de woorden van dien Profeet, ofte na dien Droomdromer niet horen. Want de HEERE uwe God verfoekt ulieden, om te weten of gy den HEERE uwen God lief hebt met uw gansch herte, ende met uwe gansche ziele. Deut. 13: 1/2/3. De gene daar de Wet af spreekt word een Propheet genaamd : verstaat enen valichen Profeet, die valschelik roemt van godlike gesichten en openbaringen ; so seggen onse Oversetters / en ik ook. Ende voorts een Droomdromer : waar dooz sy insgelijcx verstaan sulke enen / die sich valschelik beroemt van goddelike dromen. Siet Num. 12: 6. Dit sta ik mede toe / en met my alle Godgeleerden die ik weet. ^{אז} Ooh Teken is in 't algemeen geseid ; מופת Moses wonderreken, in 't besonder / 't gene buiten den gemeenen loop der Nature gaat / of daar boven werd geacht te zijn van sulke die de kraghten der Nature niet verstaan. De draad en stijl der rede goest te kennen / dat sulke Teken en Wonderen hier te verstaan zijn / die sulke een valsch Profeet of Dromer seide dat gebeurden soude : om als 't gebeurde / daar uit dan bewijs te tonen / dat hy wettelik van sulken God gesonden was / wiens dienst hy leerde / en dat hy waarlik God was ; gelijk het met de Teken en geweest is die Moses en Aaron in Egypten deden. Maar hoe nu beide die Profeet en Dromer valsch / en ebenwel het Teken ofte Wonder kon waarachtig zijn : dat heeft de meeste swarigheid / en geven geen van alle Oversetters in verscheidene talen / ons daar van de minste verklaringe. Dan ik hebber reeds het mijne toe geseid in 't XXXIV. hoofdstuk van het II, boek §. 20. te weten / dat so wel het Te-

ken als de Droom en openbaringe valsch moet zijn.

§. 15. De swarigheid die hier noch meer in steekt / en hoe deselve op te lossen 3p / also deselve tot de sake self behoort : sal in hier na / en ter bequa- mer plaats in 't XV. hoofdstuk tonen. Hier stond ons maar te sien / of dese plaats ook enige gemeenschap sulker menschen met den Duivel stelt. Doch 't is so verre daar van af / dat / so men in 't gemein bescheid der groot- ste Uitleggenen gerust magh zijn ; die menschen / of de Duivel self / gemein- schap hebben met den allerheiligsten en hoogsten God / die alleen wonderen doet. Psal. 72: 8. Is dat niet growwelijk te denken ? Word so Gods wonder- dadige en grote Daan niet seer ontheiligt en verkleind : of d'albersnoodste mensch / ja 't allerbuilft bedozven schepsel meest geheiligt en verhoogd ? want waarin steltmen doch de growwelijkheid der sonde van de so genaamde Toveraars ? Is 't blotelik in 't quaad dat sy den menschen doen ? Acen / maar in die gemeenschap en dat vloektverbond / so als men seit / waar in sy met den besen Duivel staan ; al is 't ook dat se goed doen / self ook met oog- werk wel om quaad te doen. Maar so sy nu tot boozstand van de doling en Afgoderp / en sulx niet een quaad oogwerk / door des Duivels dienst / maar door Gods kragt / die wondertekenen verrichten : so moeten se booz Gods gesanten worden aangenomen. Maakt hen gemeenschap met den Duivel quaad ; soo maakt gemeenschap die de Duivel heeft met God / hem ook van goed. Ik segge goed / so verre als desen dienst en leeringe des Dromers aanbelaugt / daar onse text van spreekt.

§. 16. Booz 't laats / (so verre als ik nu ditmaal slechts wil gaan) men lese dese woorden gins en weder / door en door : waar is een eenig woord dat van den Duivel meld of daar hy in te passe komt ? Hy word een Dromer en Profet genaamd / van wien de text hier spreekt. Is dromen dan een Duivels werk / of geest het woord Profet iets diergelijke te verstaan ? En is de boosheid in den mensche self niet groot genoeg / om tot Afgoderpe te vervallen / en anderen daar toe verleiden ? En sienwe niet / hoe ieder een genogen is / den anderen tot sijn geboelen in 't Gelove af te trekken : beson- der hoe 't afgodisch Pausdom : steeds mirakelen ter bane brengt ? Nochtans bekennen wy / dat tusschen enen Mispiester / of Paapstheesteliken en enen Toveraar groot onderscheid te maken 3p. Bedriegelike wondertekenen booz 't volk te doen / dat noemt men nimmer geen toveren. Ik meen / dat Marcus d'Abiano / die algemeene landsbedzieger van Europa / met reden onder dese Dromers en Profeten magh gerekend zijn : maar wete niet / dat hy booz enen Toveraar (so als dat woord gemeenelik verstaan word) of die iet door ge- meenschap met den Duivel doet / self by de pverigste Protestanten ooit ge- houden is. En schoon sijn Teken quam / men heeft hem echter nooit ge- loofd. Maar hoe het Teken van alsulken Dromer of Profete komt / gelijck de text hier luid / dat spaar ik / (als geseld) noch tot de plaats daar 't behoort.

IX. HOOFDSTUK.

Selvs ook die breede Wet, waar in 't register aller Wichlery begrepen is, Deut. 18. maakt van den Duivel geen gewagh.

§. 1.

De zevende en laatste plaats / Deut. 18: 10 / 14. daartoe nu toe komen / is so gewichtig en van sulken breed beslag / dat naawelike dit gansche hoofdstuk daar toe groot genoeg sal zijn. Want niet alleenlik zijn daar alle soorten der gebruikelijke Wichleryen van dien tijd / en onder Irael bekend / by een gesteld: maar / dat het meeste hier moet gelden / gesteld in vergelykinge / en tegen onsen Hoofdprofeet / dien sy alleen / en boven Moses horen; en d'anderen daar buiten / of daar tegen / alle even seer verwierpen moesten. Want men wil doch / dat ook de Duivel self een Koninkryke tegen dat van Christus heeft; so ook ene Schole tegen die van Christus: en een Byesterdom / dat tegen 't sijne aangesteld / de menschen / in de toverscholen onderwesen / hem ook leert offerhanden doen; gelyk het ook Danus in mijn I. b. XXII. §. 12. bescheidenlik voor ogen stelt. Hier word nu al dat volk by een gesteld / dat tegen onsen groten Leeraar staat; en altemaal geweerd / of immers wel sozbuldiglik gemind moet worden / indien men hem gehoor sal geven. Want om ons tot geen hoedere saken / dan die tot ons bestek behoren / uit te laten; so stellen wy voor af voor vast / dat die Profeet / van welken God op 't 15. en 18. vs. belofte doet / de Heere **JESUS** is.

§. 2. Om alles echter van den grond af op te neemen / (also daarna op dese plaats niet besonders meer te doen sal zijn) so staat te merken / dat hier het volk van Moses hertelik gewaarschoud word / voor allerhande leeringe en Leeraars / die tot bestuur van 's menschen levensstreek / by sonderlingen voorbal van die Heidenen geraadbyzaagd wierden: en dat om tweederleye reden / waarom hen dat niet paste / en dat het hen ook niet te raden was. Het paste niet: om dat het grouwelen van dese heidensche Kanaanyten waren / voor hen gansch niet betamelijk om na te volgen. Dit seit het 9. vs. Wanneerge komt in 't land, dat u de HEERE uwe God sal geven; so sult gy niet leeren doen na de grouwelen derselver volkeren. Dat selbe word daar na op 't 12. nader aangedrongen; want al wie sulx doet is den HEERE een grouwel. En buiten dat so was 't genoeg / dat sy van dese volkeren door Godts genadige verhuysinge genoegsaam onderscheiden waren; en daarom van d'Afgoden tot den waren God beheerd / ook niet der Heidenen gewaanden godspreek geen gemeenschap moesten hebben. Want dese volkeren (seit hy op 't 14. vs) die gy sult erven, horen na Guichelaars (dus by meening ende Waarsleggers [dus by ketsenijm:] maar u, aangaande, de HEERE uwe God. en heeft u sulx niet toegelaten. Ende dit / na dat hy te voren ge-

feit hadde op het 13. vs. Oprecht, oprecht sult gy zijn, met den Heere uwen God: te kennen gevende / dat sy den waren God nu dienende / de anderen verlaten moesten / en niet op twee gedachten / hinken; 1. Kon. 18:21. also Gods Tempel en der Afgoden geen gemeenschap t'samen hebben. 2. Kon. 6:16.

§. 3. Nu volgt de tweede reden / waarom het Israël ook sonder die boozgaande reden niet te raden was: en schoon sy dat boozseide onderscheid niet wel begrepen / genoegzaam konde dienen / om hen van sulken doen op 't kragtighst / af te schrikken. Wat seyt sy verder op het 12 vs. Om deser grouwelen wille, verdelgts de HEERE uwe God voor uw aangesichte uit de besittinge. Wat soude 't baten / datse dooz sulken sterken hand van so veel tekenen en wonderen / verlost uit d' allermoeijetste slaverij / nu 40. jaren lang geswozven hebbende dooz veel verbaarlike woestijnen /

Per varios casus, per tot discrima rerum;

Met veel gevaar en swarigheid,
Door duisend wegen omgeleid;

en eindelik 't beloofde Land betredende: daar in niet souden konnen duren? Maar wat moecht Israël daarvan verskeren / so sy den waren God nu so wel kennende / noch deden als de gene die hem niet en kennen; en pdele Godspraak volgende / verdichten Goden d'eere deden van den waren God / en hunne dienaars neffens of in plaats der Profeten gingen bidden? En hadden dese Heidenen / niet beter weetende / om datse beter moesten weten / daar dooz hun land en goed / en lijfen leven al met een verbeurd: hoe souden sy daar by bestaan / die 't so wel wisten / die so schonen weet in handen / en die grote wonderen noch ook booz ogen hadden; indiens 't selfde deden waarom de andere volkeren berdyeden waren?

§. 4. Dat dit nu alles wozyd geseid in tegenstellinge van onsen algemeenen Opzetter Jesus / dien Profet / die na den inhoud deser Profesye in de weerd komen soude: (Joh. 6:14.) dat blykt uit dien / dat sy tot tweemaal toe daar tusschen beiden van hem spreekt. En eerst / na dat sy op 't 14. vs geseid hadde / dat God hen niet en hadde toegelaten, na guichelaars en waarleggers te horen: na wien van? Enen Profet (seyt sy op 't 15. vs) uit het midden van u, uit uwe broederen, als my, sal u de HEERE uwe God verweken; na hem sult gy horen. Sy hadden tot so lange sich te houden aan de Wet van Mose / den knecht des Heeren / tot dat sy nader soude tot hen spreken dooz den Sone. Mal. 4:4. Heb. 1:1. en 2:1-6. Daarna gebied sy also sterk / na dien Profet te horen / als sy verboden hadde d'anderen te bidden: wozyd deden geëvende / dat sy daar toe van God gelast en onderricht sal zijn; en dzeigende verhalven / dat sy de ongehorigen wel swaarlik straffen sal. Het eerste: wederhalende de vorige belofte / seyt sy op 't 18 vs. Ik sal mijne woorden in synen mond geven, en sy sal tot hen spreken alles wat ik hem gebieden sal. Het ander volgt terstond daar aan: vs 19. De man die niet sal horen

boren na mijne woorden, die hy in mijnen name spreken sal, van dien sal ik het zoeken.

§. 5. En om voor al gewis te zijn in dit geboelen / dat Moyses in 't verbieden van die weetenschappen / konsten / handelingen in het 10. en 11. vs (waartoe ik nu terstond sal komen) geen andere verstaan wil hebben / dan die maat op de doling in de Leere sien / en tegen Gods geopenbaarde Wetten strijdig zijn: so stelt hy noch daar by op 't 20 vs de straffe des doods / by sulke mensche te verbeuren / die veinsen moghte / wel geen van die voorz. noemde wicchelaars / maar een Profet des waren Gods te zijn; indien daar iemand so hoogmoediglik moght handelen, een woord in 's HEEREN naam te spreken, 't welk hy hem niet geboden hadde; op datse niet bedrogen wierden. Of ook indien maar een soo onbeschhaamd moght zijn / om self in 't eigen uitverkoren land des volk van Israel / en by dat volk te spreken in den naam van andere verdicte Goden. Maar of die straffe op alsulken schendaad daar gesteld / niet hinderde dat echter sulke valsche Leeraars noch gevonden wierden: op dat d'oprechten ebenwel daar mede niet bedrogen waren / so geeft hy op het einde te verstaan / waar by het woord te kennen soude zijn / dat God de HEERE niet gesproken hadde; waar van (gelijkt hier voor VIII. §. 15. eens geseid is) hier na in 't XV. hoofdstuk noch besonder sal gesproken worden.

§. 6. Wat nu de namen self betreft / waarmede die verboden en verdicte Godspreek hier word uitgedrukt: sy zijn meest alle hier te boren al verblaard; gelijk op ieder in 't vervolg sal aangewesen werden / en die ons noch niet voorgekomen zijn / hier op het naaste uit te leggen. De draad der rede heeft 'er negen aan malkanderen geregen: waar van de eerste niet alleen tot noch toe ons niet voorkomt / maar ook sich twijfelachtig aansien laat / of 't hier wel toe behoort. Want het ontwijfelik een slag van Afgodsdienst geweest is / daar in bestaande / dat d'onders hunne kinderen den koperen beelde van Saturnus / heet gebuurd / (dat meintmen dat de so genaamde Moloch der Hebzeers is) in d'armen gaven / en so een gruwelofserhande deden; of datse die op eigen armen tusschen twee buren voor gedragen / en onbeschadigd blyvende / daar voor verskerd stelden voor het ongeluk en tegenspoed: gelijk daaraf verschillende geboelens zijn; derwelker sommigen het eerste / anderen het laatste / en wederom noch anderen het alle beide voor waarachtig houden. Men magh daar van eens nasien Lev. 18: 21. en 20: 2. 2 Kon. 17: 17. en 23: 10. Nu in den laatste sin so was het seker slag van wicchelepe: insonderheid indien daar by komt het gene de doozleerde Jak. Alting / mijn seer waarde en getrouwe meester eertijds in de hebzeerwische tale / ter deser plaats seft; en 't gene ik by Seldenus / Bynius / Bossius / Goodwijn en anderen niet vinde: te weten / dat sy meinden na die so gepleegde offerhande in den Droom van God verlicht te worden / aangaande 't gene namaals te gebeuren soude. Indien dat is / so heeft 'et reden / waarom de Dromen by alle dese wicchelepe niet gendeind zijn; die echter buiten allen twijfel mede tot dit:

dit doen behoren: want dan so soude dit in plaats der *Droombediedinge* hier staan / en dese *smoedste* en *verfoeyrigste* wijze als by *nitneemtheit* in plaats van alle d'andere getekend zijn.

§. 7. Doch d'eerste soorte die met duidelijke onderscheidinge betekend word / is hier degene die met waarseggingen omgaat, (d'Oversetters hadden voor 't oversien waargiffingen gesteld) *וּדְבַר כֹּסֵם כְּסַמִּימ*. Dat vertalen d'onfen in de *tauttekeninge* anders voorlegget der voorseggingen, ofte rader der raadfelen, gisser der giffingen. Ik hebbe van dit woord en van deszelfs vertalinge het nodigst aangetekend IV. §. 8, en met een doen bliken / dat deszelfs besondere betekenis niet seker is. So veel de sake self betreft / zijn ons alsulke lieden noch al eens te voren 1 Sam. 6: 2. met de *Filistijnsche* *Priesteren* ontmoet. VI. §. 5. Hier sal ik nu tot nadere verklaringe de woorden mijns voorschrevenen *Meesters* by stellen / die daar op dese plaats dus van schijft. 't Word somtijds in 't goede genomen, ende is te seggen *giffinge*. Spr. 16: 10. *Waarsegginge is op de lippen des Konings; by sal niet overtreeden in 't gerichte*. Sodanig was die van Salomo, om te weten welke de moeder was van 't kind. 1 Kon. 3. en van David, over den raad van Joab 2 Sam. 14. Dus worden *Profeet* en *Waarsegger* *tsamengeroegd*, welke God beide beneffens andere *nitneemende* mannen door sijne oordeelen wech neemen soude Jef. 2: 2. Gewoonlik seit het iemand die het toekomstige giff door ingeevinge, *hy doet 'er by* / des Duivels: doch dat is 't gene dat wy nu noch ondersoeken / *Bileam* word *וּדְבַר כֹּסֵם* een *Waarsegger* genaamd, Jos. 23: 22. (gelijck van my VI. §. 2. ook al is aangetekend) die na de *wildernisse* ging, om daar *aanwijfinge* te bekomen door ingeevingen. Men gebruikte daar ook *ge-reedschap* toe. Ezech. 21: 21. *De Koning van Babel sal staan aan de weghscheidinge, om waarsegginge te gebruiken*. Hier toe brengense Hof. 4: 12. *Mijn volk vraagt sijn hout, ende sijn stok sal 't hem bekend maken*. Maar *Goodwijn* in sijn *Mofes* en *Aaron*, en *Seldemus* de *Diis Syris* maken hier een onderscheiden slag van *waarseggerpe* van. Altoos hier moeten de *kosemym* en *kesamijm* *Waarseggers* en *Waarseggeren* in 't quade verstaan / om datse hier *verboden* worden.

§. 8. Waar nu dat quaad in steekt dat sal behalven 't gene op 't begin van dit kapittel in 't gemeen geseid is / hier na noch wel wat nader aangeliefen worden. Hier is 't genoegh / dat van den *Duivel* niet alleen geen meldinge gedaan / maar elders ook betekend word / dat het geheel wat anders is. Want de *kosemym* of *waarleggingen* des *Konings* van *Babel* Ezech. 21: 21. *bestonden* in de pijlen te slipen, de *Terahim* te vragen, en de lever te besien. Het slipen van de pijlen souden niet reden mogen denken dat op de *voorzberedfelen* des oorlogs sagh; also de pijlen moeten sekerlyc zijn / *sose* schaden sullen: ten ware dat het woord *waarlegginge* *voorgegaan* zijnde / noch twee andere volgden / die ter selfde sake behoren. It sal my hier niet dieper in die plaats geven / om dat deselve noch in 't naaste hoofdstuk op sich self besien moet worden. Maar ook niet een van alle d'anderen / daar ons dit woord / daar van afgeleid / ontmoet / byngt met sich 't allerminste teken van

van den Duivel. Ik salse hier alle aantekenen / die ik behalven de voornoemde binden kan / en laten 't oordeel aan den Leser. Num. 22: 17. en 23. 23. Jos. 13: 22. 1 Sam. 6: 2. en 28: 8. 2. Kon. 17: 17. Spr. 16: 10. Jes. 3: 2. en 44: 25. Jer. 14: 14. en 27: 9. en 29: 8. Ezech. 12: 24. en 13: 6/7. en 22: 28. Mich. 3: 6/7. Zach. 10: 2. Van desen hebben wy alreeds verscheidene verhandeld: en self degene daar Saul tot de Toberesse segt; voorszeg my door den waarlegenden Geest. 1 Sam. 28: 8. doch met eene gesien VI. §. 8 - 16. dat daar de Duivel niet eens by te passe quam. En d'overige plaatsen sullen wy noch in 't naastvolgende hoofdstuk elk besonder doorgaan en besien.

§. 9. (2) De tweede soorte der verbodene wicchelepe is *מַעֲוֵוּת* Meoneen; in onsen duitschen bijbel Guichelaar; en d'Oversetters wijsen na hunne aantekeninge op Lev. 18: 28. waar over doe geseid is al wat hier te passe komen kan. Nochtans magh hier wel by / het gene Goodwijn daar van schryft. Niet so veel als 't woordt betreft / waarvan ter voorszgelde plaats al genoegh geseid is: maar van de sake self te spreken / so meint hy / dat de Meoneen alhier gemeld / de verwe en beweginge der wolken schowde / en die met de Planeten en derselver werkinge op sulken tijd te samen paste / om de goede of quade uitkomst vooz te spellen. Dat dese lieden stonden / als se die waarneemingen te werk stelden / met het aangesicht na 't Oosten / met den rugge na het Westen / de reghter hand na het Zuden / de linker na het Noorden strekkende. En daar in meint hy dat de reden leit / waarom d'Hebreen 't Oosten noemen *מִזְרָח* kadym 't voorste van de weerd / het Westen *מַגְרֵב* achter 't achterste, het Zuden *מִזְרָח* jamijn de reghter, en 't Noorden *מִצְפֵּן* schemool de linker zyde. Dat laat ik mijnen Leser in bedenkinge: besluitende alleenlik / datter noch al niemant komt / die ons in dit bedryf der Heidenen / alhier verboden in de Wett / den Duivel toont.

§. 10. (3) Nu volgt de *מַעֲוֵוּת* Menacheesh, die op vogelgeschrey acht geeft, volgens onse Heberditsche Oversettinge / ende also niet een woordt Vogelwicchelaar. Dat woordt is by verscheidene Oversetters verscheidentlik vertaald / so als hier vooz IV. §. 7. 8. is aangetekend: en wat de sake self belangt / wy hebben die in Bileam gesien. VI. §. 3. So daar noch tet is by te doen / het sal uit Goodwijn zijn; dewelke desen van den naastvoorzgaanden daar in onderscheid / dat hy 't gebeurlike niet uit d'oorzaken / ('t zy datmen die dan uit de wolken of ook uit de sterren hale) maar uit de gevolgen / of voozvallende ontmoetingen by ondervindingen te voren spelle. Daar toe brengt hy uit klucht dit te pas. Een Menacheesh sal seggen, om dat een kruimken broods uit sijnen mond, of stok uit sijne hand gevallen is; of sijn soon hem wederom roept, of ene kraaye hem toeschreewt, of ene geite hem voorby gaat; of ene slang aan sijne reghter, of een vos aan sijne linker zijde sich bevind: daarom laat hem van dage dit ofte dat niet doen. Doch om ons verder niet met dese dingen op te houden; het komt al meest op 't selfde uit als 't gene van de velerhande wicchelplegtingen der owde en hedendaagsche Heidenen in 't 3. en 8. hoofdstuk van mijn eerste boek is aangetekend.

(4.) Den מכשר Mecaſſcheef Toveraar, heb ik den Leſer eerst IV. §. 5. Daarna de vertalinge van 't woord Mechasscheefa Toveresse VIII. §. 2/3/4. wel so klaar vertoond / dat daar nu niet meer by behoest.

§. 11. (5.) Van den חכר Choveer Besweerder, en de חכר Chover besweeringe, is ter gemelde plaats vooz af meldinge geschied / IV. §. 4/5/6. so veel als de vertalinge van 't woord betreft: welc eigentlike en oorspronkelijke betekenis so veel seggen wil als vergaderen, en maatschap maken. En d'oorzaak meint Bodijn in sijne Dæmonol. l. 1. c. 6. dat in die Toversabbaten des Duivels en desselven bondgenoten gelegen is. Doch hy moet meinen dat die sabbaten bewijzen zijn / daaraf wy in 't verbolg noch nader spreken sullen. 't Zijn echter wijse mannen die so gissen / dat dese Chaverijm, vergaderaars of metgesellen, so genoemd zijn / om dat sy met de Dæmons sich vereenigd hielden; waar door sy nadere kennis van geheime saken hadden / die hen de Dæmons openbaarden. Dit moest dan by de Heidenen / by welken Dæmones en Ondergoden evenveel zijn geldende / een naam van groter eere zijn; in voegen schier als Pairs van 't Rijk der Goden / of als de Socy of metgesellen waren van d'oudroomſche heerschappye; of gelijkt sich heden noch de Jesuwijten / also lasterlik als grootſch / Societatis Jesu, van 't geselschap onses Heeren Jesus noemen. Of / (indien dit laatste iemand beter moght behagen) gelijkt in Engelland verscheidene Societeiten, dat is Geselschappen der hoge Scholen zijn; also genaamd. Want een Fellow of metgesel is daar de gene die niet meer een leerling is / maar die in de eene of andere wetenschap bequaamheid heeft verkregen / om anderen daar in te onderwijſen. Dat Onkelos het woord van חכר rataan mompelaar alhier gebuikt; ('t welk dan so veel als 't grieksch woord κρυπιδανς kryfalbes is / verscheidemalen al gemeld. V. §. 3/6/9/14.) dat siet op hunne wijze van belesen / ook daar ter voozgemelde plaatsen al geseid.

§. 12. Doch somen echter op de saken let / dit desen Choverijm der Dæmons of der Magen worden toegeschreven / derselver חכר chover of vertalmeling schijnt dat meest bestond in woorden dus of so te schikken / om door de kragt der selve en der schikkinge iets uit te werken / wanneer sy die in 't lesen en besweeren ober dit of dat gebuikten. Dit laat ons uit het boek van R. Moses Mahmonsoon / den besten aller Joodsche schrijvers / van de Afgoderij cap. 11. sect. 10. wat nader horen. „ Een Besweerder is / „ die duistere / vzeemde woorden / en van sonderlingen sin is spreekende; „ met dese sotte meeninge / dat daar in voozdeel steekt: in voegen / dat so „ iemand ene slange of enen schoypioen toespreekt / deselve aan den mensch „ geen leed kan doen; of dat een mensche dus of so daarmsde aangesproken „ vooz onheil is bewaard. Die met geslotene haken ober ene wonde mompelt / of een veers uit den Bijbel leest; of iets leest ober een kind / dat het „ niet verschylikken sal; of legt het Wetboek of gedenkbriefje op het kind / „ om het te doen slapen: sodantge zijn niet alleenlik in 't gemeen Belesers; „ maar ook besonderlik van het getal der genen die de Schrifst verdoemt / om „ datse de Schrifsture / ter geneesinge der zielen strekkende / misbuiken tot „ een

„ een middel om het lichaam te genesen. Dit is het naaste dat men hier van seggen kan; geen ander Jode sal het beter doen: en 't komt ook met de Joodsche lettergrillen / in 't I. boek XIII. §. 9—12 gedacht / wel over een. Doch daar uit sietmen ook met een / dat self een Jode eer op allerhande oorzaak denkt / dan dat hy de besweeringe aan Duivels kraght / of enige gemeenschap van die menschen met denselven / toepassen soude.

§. 13. De twee die hier a. in volgen zijn (6) שׂוֹמֵר שׂוֹמֵר Schoel Oov, die enen waarzeggenden Geest vraagt, en (7) יוֹרֵר יוֹרֵר Tid-oni, dat heet hier wederomme Duivelskonstenaar. Doch wat die woorden eigentlijk en op het naast betekenen / is ook hier vooz V. §. 5/7. en VI. §. 10—14. en VII. §. 2. en vooz namelijk VIII, §. 6—12. over de twee plaatsen Levit. 19: 30. en 20: 6. daar dese selfde namen staan / genoegh geseid. Alleenlik is hier aante merken / dat hier de Oov is de Waarzeggende Geest, also genaamd / of daar vooz gehouden; niet de Waarsegger / als ter gemelde plaatsen ook betekend word. Want die word nu genoemd de gene die hem vraagt, en volgens dien ook van den genen die gebzaagd word onderscheiden. Het konde anders vooz den vrager wel betekend worden de gene die by sulken wicchelaar komt vragen; en vooz den Oov de wicchelaar: indien wy niet en sagen / dat dit swart register met die andere namen op degenen wijst die dese konsten oefenen / en daarom van het bygelovig volk gesocht en aangesproken worden.

§. 14. (8.) De laatste komt ons hier de eerste maal vooz ogen / en sal derhalven enige verklaringe behoeven. Dat is שׂוֹמֵר שׂוֹמֵר doreesch el-hammehijm, een die de doden vraagt. Dit en vind ik nergens meer aldus gemeld / behalven Jes. 8: 19. van welke plaats wy in 't volgende hoofdstuk spreken sullen. Doch van de selve hebben wy 't bedryf der Toberes tot Endoz eens en andermaal gesien; eerst wel in aansen van den Geest / die men wil seggen dat met haar gesproken heeft / II. b. XXIV. §. 1—15. en naderhande nu in dit III. boek VI. §. 9—17. Dit is die νεκρομαντεία Nekromanteia Dodinginge van ouds by Heidenen gebuikt / waarvan in 't I. b. III. §. 12. is meldinge gedaan. Seldenus maakt daar van dese korte verklaringe. Vernachtende by de graven, so meindense daar te verneemen door den droom 't gene sy begeerig waren om te weten: deswegen sy dan door die wicchelsters opkomen deden de gedaanten van deselve, gelijk van Samuel gesegd word, om hen raad te vragen. de Diiis Syris l. 1. c. 2. Hy schijnt / om dit te seggen / slechts bewogen vooz 'tgeboelen / dat de Toberes tot Endoz waarlik de gelijkenis of schaduwe van Samuel heeft uitgehaald: het gene echter / so ik meine / VI. §. 8—17. genoegsaam is weerleid. Waimonides in sijn voozseide boek van d' Afgodery 12. kap. §. 15. verklaart de sake dus: Dat sulc een na lang vasten op het kerkhof gaat, hen sich daar neder legt, tot dat de doode hem verschijne in den droom, (dooz kraght van dwase inbeeldinge / gelijk het Aesius over Gootwin schryvende / mijns oordeels wel begrijpt) en aan hem segge, so wat hy wil weten. Andere sich op besondere wijze kledende, spreken seekere gewoone woorden uit, met reukwerk daar by: slapen voorts alleen; op dat de dode, dien sy soeken, by hen kome, en met hen spreke in den Droom. En

dit versta ik eben eens als 't ander : sy dromen 't mogelijk wel eens in slaap / waar aan sy wakende / en p'hoofd'ig vastende / so dikwijls en so sterk te worden dachten.

§. 15. Doch dat van beiden nopende de graven word gesegd / komt met dat gene over een 't welk aan de Joden eertijds wierd verweeten / datse waren sittende by de graven . en vernachtende by degenen die bewaard wierden , of / in de holen , of verborgene , of woefte plaatsen , of bewaarde begravenissen : gelijk het andere vertalen / en 't ook van onse Oversetters aangekend is. Jesa. 65:4. Dit heeft my *Musculus* wel best en breedst verklaard. Sy vraagden , seit hy / aan de doden , en van de *Dæmons* (hy seit *à Dæmonibus* , en niet *à Diabolo* van den Duivel .) 't gene sy begeerig waren om te weten . Dus satense of binnen of tusschen de graven , de verschijningen der Doden uithalende ; en vernachteden in woefte plaatsen , spreidden daar de vellen der geofferde beesten , en gingen daar op liggen slapen ; om in den droom so te verneemen 't gene te gebeuren stond . Siet (seit hy verder) wat kan de bygelovigheyd niet doen : maar niet / wat kan de Duivel doen ? Doch hoe het ook van anderen verklaard magh worden / of wat misschien die menschen self daar af geloofden : *Maionides* een Jode self / geloofde niet / so als terstond §. 12. gesien is / dat dese menschen door den Duivel deden / of van hem te weten quamen / 't gene sy op dese wijze quamen vragen . En sekerlik / de Schryft op 't diepste uitgehaald / geeft niet de minste openinge van 't gene dat daar na gelijkt . Wy hebben met de Wetten nu gedaan ; verhalben laat ons voort tot andere plaatsen overstappen.

X. HOOFDSTUK.

Ons komen ook geen andere Lessen in den Bijbel voor , waar uit te merken zy , dat die verbodene Konsten enige gemeenschap met den Duivel hadden.

§. 1.

Behalven dese uitgedrukte Wetten ontmoeten ons verscheidene Lessen in de Schryft / die van dat gene datmen *Toverpe* noemt / metten aanklebe / op d'eene of d'andere wijze gewagen : welke wy niet mogen overslaan / om overal den grond te peilen daar dit werk op rust ; en toe te sien of daar iets onder leit dat van den Duivel zy . Derselver sommigen zijn sprekende van 't gene tot de *Wichlery* of waarsegginge behoort ; te weten alle die van 't oude Testament ; anderen van 't gene men besonderlik *Betoveringe* noemt / te weten die van 't Nieuwe : en wederom noch andere van 't middel of gebruyk dat by hen allen word gepleegd / 't welk is *Besweeringe* / die ook alleen in 't Oude Testament te vinden zijn . Met dese onderscheidinge sal ik nu d'order van de boeken der Schryfture volgen : en wat besonderlik die van de eerste soort betreft / selfs ook degene laten voorgaan / waarin

waarin het niet wel seker is / of ook wel andere zijn te verstaan / dan die in
 's **H E E R E S** name profeteerden / doch sonder last of openbaringe van
 hem / en daarom / ydel en van geen gevolg.

§. 2. II. (1.) Dit is dan d'eerste van den eersten slag / Jes. 3: 2. daar
 God den Joden dreigt beneffens andere straffen hunder sonden / hen dooz
 het middel der verwoesting door de Chaldeen te beroven van den Profect, en
 den oop *Koseem* Waarsegger, en den Ouden. Ik heb in 't naastvoorzgaande
 hoofdstuk §. 7. over Deut. 18: 11. op dese plaats al eens gewesen / daer-
 mede vergelykende ene andere van Salomo / Spreuk. 16: 10. die seit / dat
 oop *Kesem*, Waarsegginge is op de lippen des Konings, en dat hy daarom
 niet sal overtreden in 't gerichte. Welke tsamenvoeginge der Waarsegginge
 met het Gerichte genoegh te kennen geeft / dat hy daar dooz beradenheid en
 wyse achtzaamheid verstaat; dooz onderbindinge en oberleg van vele saken
 hem de bequaamheid aangekomen zijnde / om wel vooz uit te sien. 't Is in
 gelijker voegen hier ook wel te sien / dat anders niet gemeend word / dan
 dat veer uitfiende luiden / diemen naast Profeten stellen magh / dan schaars
 te vinden sullen zijn / om hen van 't nakende verderf waarfchouwinge te
 doen. Want ook de Ouden / dooz veel onderbindinge der uitkomsten en ge-
 volgen van verscheidene ontmoetingen / en handelingen en beradingen der
 menschen / enigsin voozseggen konnen / wat den uitflagh van het tegen-
 woordige sal zijn / of wat daar naast op te verwachten staat. Derhalven is
 in dese plaats niets / dat op des Duibels Profeszen of Waarseggerpen / ge-
 meentlik so genaamd / gepast kan worden.

§. 3. (2.) Het gene Jerem. 14: 14. staat / verklaart sijn selven. Dat Je-
 remias niet en wierd geloofd gelijk 't behoorde / was / dat hy niet en profete-
 eerde als van swarigheid; en datter andere Profeten waren / die sich daar
 tegen stelden / om na den sin van 't volk / so als sy 't gaerne hadden / sich te
 schikken; en gaven also sterk vooz als hy self / dat sy dit spraken uit Gods
 last. Daarop dan seit de **H E E R E**: Die Profeten profeteeren valsch in
 mijnen naam. Ik en hebbe niet gefonden, nochte hen bevel gegeven, nochte
 tot hen gesproken. Sy profeteeren u lieden een valsch gesichte, ende oop *ke-
 sem* Waarsegginge, ende nietigheid, en huns herten bedriegerye. Hier magh
 men duidelik bemerken / dat het woord *kesem* Waarseggerye in 't quade word
 verstaan. Te weten dat die voozgewende profeszen beter niet en waren
 dan die van de Heidenen / met hunne *עלילים* *Elilym* nietige Goden; die niets
 en weten / gelijke niet en zijn. Niet dat se daarom eben eens gelijk de heid-
 enische Profeten daarin te werke gingen; (want sy en souden so niet zijn ge-
 loofd geweest / voorgebende dat sy in 's **H E E R E S** name spraken:) maar
 datse also wel als die / niet anders dan bedriegeryen van hun eigen herte boozt
 en braghten. Hier is vooz eerst van ook al 't minste van den Duivel niet;
 maar wel / dat d'oorzprong deser *kesemijm* of waarsegingen niet anders is
 dan eigene bedriegerye van die menschen. En daarom hieten sy by God
 maar *kesemijm* Wicchelaars, in noch ene andere plaats die van eenen selfden
 inhoud is. (3) Jerem. 29: 8. Laat uwe Profeten, die in 't midden van u zijn, en

uwe Waarleggers, (*Kofemijm*) u niet bedriegen; noch en hoeret niet na uwe Dromers, die gy doet dromen, (dat is / gy steltse te werk / om u uit hunne dromen iets te voorsseggen:) Want sy profeteeren u valschelek in mijnen name; ik en hebse niet gefonden, spreekt de HEERE. (4) Het selfde is te vinden by Ezechiel 13: 6. Sy sien ydelheid ende leugenachtige Voorsegginge, (opp *kesem*) die daar seggen de HEERE heeft gesproken; daar hen de HEERE niet gefonden heeft. **Verhalven dreigt hy die Profeten, als hyse noemt / of daar sy sich vooz uitgaven / omdatse leugenen voorseiden.**

§. 4. (5.) Dit volgende gaat noch wat hoger. Jerem. 27: 9/10. Gy lieden, en hoeret niet na uwe Profeten, ende na uwe Waarleggers, (opp *kofemijm*) na uwe Dromers, (*חלומות chalomoot*) ende na uwe Guichelaars (*חונני onenijm*) ende na uwe Toveraars (*קספים kasschafijm*) de welke tot u spreken, seggende: Gy en sult den Koning van Babel niet dienen. Want sy profeteeren u valsheid. Van de *Kofemijm* Wicchelaars, is hier vooz te sien. IV. §. 8. VI. §. 2/3/7. en IX. §. 7/8. Van de Droomdromers. VIII. §. 14. Van de *onenijm* Weergiffers, Wolkengiffers, Daghverkiefers, IV. §. 7. VII. §. 2. VIII. §. 7. en IX. §. 13. **Desgelijc ook van de *Casschafijm* en *Mecasschafijm*, IV. §. 5. VIII. §. 2/3. en IX. §. 10. En nademaal wy in 't besonder ondersoek van dese namen / als ook der omstandigheden daar wy die op soo veel plaatsen in gebonden hebben / ons 't minste niet gebleken is / dat na gemeenschap met den Duivel smaakt: so moest het dese plaats self al mede brengen / waaruit men sulx besluuten moghte. Maar siet eens: daar en staat geen andere reden / waarom het volk na dese menschen niet moest hooren / dan om datse valsheid profeteerden. En om de valsheid hunner profeteeringe geeft hy hen ook den naam der afgodsdienstige Profeten, 't datse 't waren of niet en waren: by God en stonden sy geensins in hoger achtunge / dan al dat sloydig volk van *Kofemijm*, van *Onenijm* en *Casschafijm*, die by de blinde Heidenen in plaats der profeten waren. So heeft van dese plaats niet met allen in van 't gene daar wy noch om soeken.**

§. 5. (6.) De volgende dreigt dese pbele Profeten / die sijn volk verleiden: hen seggende / dat het vooz hen nacht sal worden van wegen het Gesichte, en duisternisse zijn van wegen der Waarsegginge, (opp *kesoom*, 't selfde betekeneude als *kesem*) ens. Dat ook de Waarleggers (*Kofemijm*) schaamrood worden sullen; dewijl van God geen antwoord wesen sal. Mich. 3: 5/6/7. **Maar waar in bestond hunne misdaad? Indien het ware geweest / datse gemeenschap met den Duivel / of door sijn ingeeven dus gewicched hadden; soude dat de *HEERE* daar hy sulken pber toont / niet eens te kennen geven; maar andere redenen daar van seggen / die wel seer gewichtig / maar nochtans so swaar niet zijn als dat? Waar eensdeels / als in den voozgdaanden ook geseid is / om de valsheid hunder Profeten; en ten anderen hier in 't besonder / so als hy nader seit op 't 11. vs. dat hunne Priesters om loon leerden, en hunne Profeten *Giksema* waarseiden om geld: misbrukende also des *HEERE* naam tot vuil gewin.**

§. 6. (7.) Ter plaats die nu volgt / vertroost de *HEERE* sijn gelovig en

en boertbeerdig volk daarmede / dat niet alleen de dagen dooz waarachtige Profeten / hen voozseid naby gekomen waren / maar dat ook geen ydel gesichte, noch vlejende Waarlegginge (וּדְבַר מִיִּם כְּסוּמָה חָלָאֵק) in 't midden van 't huis Israels meer wesen soude. Ezech. 12: 24. 't Zp dat hy dit versta van sulken die in 's HECHEP name profeteerden / so als van d'anderen die sich tot heidensche behulpselen begaben; also sp doe ten tijde hunder balingschap sich rondom onder Heidenen bevonden. Doch 't eerste schijnt nochtans wel 't naaste / dewijle de voozgaande plaatsen mede van dien inhoud zijn / en van het laatste sich geen teken in den stijl of in den tsamenhang der woorden openbaart. Doch also weinig isser ook van die miksoom waarlegginge of wichlerye, dat daar de Duivel hand in hadde: dan 't gene daar op veel te seggen was / de ydelheid van sulc een voozgewend Gesichte, en dat het maar versierd wierd om het volk te vlegen. Het worden dan in dese en de naastvoozgaande plaats alsulke Leeraars aangewesen / van welken Petrus seide / datse met gemaakte woorden door gierigheid, gelijk als koopmanschappen met de profeszen. 2. Pet. 2: 3.

§. 7. II. De gene die nu volgen / zijn tegen de waarseggeren van de Heidenen / in tegenstellinge der ware Profesze die onder 't volk van Israel alleen te vinden was. (1.) Jes. 19: 3. D'Egyptenaars / wanneer hen eens de rampen dooz Gods rechtveerdig oordeel over hen bestemd / en dooz den dienst van Jesaias voozverkondigd / treffen souden / in d'utterste vertwijfeld geraakt: so souden sp d'afgoden vragen, en de o'oss Irijm Besweerders, en de o'oss O'voorb Waarleggers, en de o'oss Fid-onijm, Duivelskonstenaars: doch te vergeefs. Van de O'voorb en de Fid-onijm, behoeft niet meer gesproken te worden IX. 13. aangewesen. De Irijm worden nergens buiten dese plaats genoemd / en daarom van de taalkundigen verstaan na dat de sin is van een woord / daar 't schijnt dat dit van afgekomen zp. So is dan at, aat en arat so veel te seggen als maar stillekens of sachtjes gaan: Derhalven meintmen dat de Irijm zijn die kryfsta hier vooz V. §. 9 / 11 / 14. die stillekens en sachtjes waren sprekende in hunne besweeringen. Altoos de latere Joodsche schryvers hebben 't so verstaan: alsmede de Chaldeeische Overfetter Jonathan; also hy 't alhier vertaald heeft: וְהָיָה חַרָּאֵם בְּהֵימָן, het welk na vorige aanwijfinge V. §. 3. de naam der veelgemenelde Magi is / en eigentlijk Nilsprekers ofte mompelaars betekent. Het gene dan op dese luiden hier te seggen valt / dat is op die voozgaanden al geseid: en oversulc geen andere reden hier te vinden in 't besonder / dan datse in die heufelingen hunnen o'oss elijm nietigheden, dat is / nietige afgoden (gelijk het hier vertaald is) dienden.

§. 8. (2) By den selfden Profet Jes. 44: 25 / 26. word onder anderen tot lof des groten Gods van Israel / en in tegenstellinge der ware en valsche profesze dit geseid: van d'eene zijde / dat hy de ickenen der leugendichters (וְהָיָה בַּדְּבָרִים) vernietigt, en de Waarleggers (וְהָיָה בַּדְּבָרִים קֹסֵמִים) dul maakt; de Wijzen (וְהָיָה בַּדְּבָרִים חַכָּמִים) achterwaars doet keeren, ende hunne weetschap verdwaast: ende van d'andere zijde / het woord

het woord sijns knechts bevestigt, en den raad sijner boden, (dat is dien hy dooz sijne boden aan sijn volk laat weten) volbrengt. Hier word den heidenschen Profeten / of Waarszeggeren / niet anders opgeleid / dan datse met geen waarheid omgaan / en hunne boozseggingen verachtelen / en daarom pdel zyn: alleen waarachtig ende seker zijnde degene die van God zyn ingegeven. Maar van den Duivel word hier taal noch teken in bemerkat. Laat daar van tet in 't volgende te vinden zy.

§. 9. (3.) Want Jesa. 47: 12 / 13. beschimpt hy die van Babel / met sulken hatelike tale / dat daar de Duivel geensins hadde kunnen buiten blijven / so hy maare enigins in dese sake moest begrepen worden. Staat nu met uwe Besweeringen (*Chavarij*) ende met de veelheid uwer Toveren, (*Keschafism*) waarinne gy gearbeid hebt van uwe jeugd af: of gy misschien voordeel kondet doen, of gy misschien u selven sterken kondet. Gy zijt moede geworden in de veelheid uwer raadslagen. Laat nu opstaan die den Hemel waarneemen, die in de Sterren kijken, die na de nieuwe Mane voorseggen; ende laats u verlossen van de dingen die over u komen sullen. Men siet wel / dat dit gantsch beslagh van woorden anders niet en is / dan om die heidensche Profeten van hunne pdelheid en nietigheid te overtuigen / also derselbe niets en werkten / nochte iets daar van na quam 't gene hy hun volk wijs maakten. In desen sietmen tweederhande wijs / so hy daar gewoonlik en van jongs op in te werke gingen: de *chavarij*, verlamelingen, het zy van woorden daar die kragt in sieken soude / het zy van volk om hunne boozseggingen daar aan te doen; en neffens dien de *keschafism* goeder gelukseggingen: in welken sin wy vinden dat die twee hebreeuwse woorden by taalkundigen verklaard zyn. VII. §. 2. 3. en IX. §. 10: Begrond van dese Chavarij en Keschafism en was niet datse van den Duivel nut te hebben onderwesen wierden; maare namen 't uit den Hemel waar, nits datse in de sterren keken, en boozelden / of verkondigden 't op hunne wijs / na dat de nieuwe Mane sich als dan vertoonde. So dat die menschen op hun best voor Sterrekijzers / en op het ergst voor Dagh-verkiezers waren aangesien.

§. 10. III. Sels de maniere van 't bedrijf der Wicchelaren op het hatelijc beschrijvende / en maakt hy van den Duivel geen gemagh / Jes. 9: 19. Indien sy tot u seggen, Vraagt de Waarszeggers en Duivelkonstenaars, die daar piepen en binnen 'smonds mompelen: Sal niet een volk sijnen God vragen? Salmen voor de levendigen de doden vragen? Wat zyn 't voor luiden daar hy hier van spreekt? De woorden *מק* Ooroch en *דבר* Jid-onijm, als booz desen meermaal IV. §. 5 / 7. en VI. §. 9 - 13. in den eigentliken en oorspronkeliken sin vertaald / en geben anders niet te kennen dan dat het Buitprekers en Wijshoofden, of na d'andere verklaringe Beemompelaars / (dooz 't been van het versierde beest *jiddoea*) waren. En hun bedrijf of wijs was alleenlik in een naar gepiep of mompeling bestaande: niet anders zijnde van bedrog / op dat de stemme niet hun eigen / maare eens Damons moghte schijnen; of wel de mompeling de twijfelachtigheid van hunne redenen te hulpe komen / hoe 't optuiel / datse 't altijd konden draajen in alsulken sin als sy begeerden.

§. 11. II. (2.) Gelijkerwijze word dat volk by andere gelegenheid beschre-
ven / Jefa. 29: 4. daar God aan die van Ariel / (Jerusalem word daar al-
so genaamd) vooyft / in wat benaauwdheids sp door 't bypands leger komen
fouden: te weten / datse fouden uit der aarde spreken, ende hunne sprake
fachtkens uit het stof voortkomen; dat hunne stemme soude zijn uit der aarde
als eens Toveraars, (in 't hebzeewsch staat 218 Oov) en hunne sprake uit het
stof piepen. Vozeerst is dat hier wat besonders / dat sp 't wooyd Oov door
Toveraar vertalen / daar anders altijd waarsegger of waarseggende geest
in 't Duitsch booz staat; gelijk ik dat al in 't begin IV. §. 5. heb aangetekend.
Men fiet dan / wat booz toveraars het zijn / die ons hier tegen komen. Ten
anderen soo sienwe / dat wel tweemaal hunne sprake uit der aarde word ge-
boegd met een gepiep en fachtkens spreken uit het stof; op datmen niet en
denke / dat die sprake sulken diepte in der aarden hadde / als offe uit der
hellen ware: want het stof ligt boven op der aarde. Het is dan anders niet
dan die gewoone monypeling der Wicchelaars / waarvan so dikmaals al ge-
meld is; en niet dat na gemeenschap van den Duivel sweemt.

§. 12. (3.) Indienwe daar af meer behoeven / het sal ons dese plaats
geven / Ezech. 21: 21/22, alwaar de Waarsegginge des Konings van Ba-
bel / waarmede hy den vooygang en den vooyspoed in den oorlogh proeben
soude / also beschreven word: dat hy sal aan de weghscheidinge staan, in
twyfel op wat land of stad hy 't aanleggen sal; opp' opp' *liksoom kesem*, om
wiclerye te wicchelen, dat is / om waarsegginge te gebruiken, gelijk 't in
onsen Bijbel is vertaald. En hoe sal hy dat doen? Hy sal sijne pijlen slijpen,
hy sal de Terafim vragen, hy sal de lever besien. Onse Oversetters / die self
anders mede op verscheidene plaatsen den Duivel mede in sulck werk benoe-
men / alswe weten: maken echter hier van hem de minste meldinge niet.
Want dat van de pijlen word by hen aldus verklaard: dat die geslepen wier-
den / om aan sijne Afgoden te presentereen; ten einde datse hem, als hy se na
sijne superstitieuse maniere gebruikt soude hebben (hoedanigen maniere / dat
is heden konst te weten) te verstaan moghten geven, welken wegh hy kiesen
soude. Andere vertalen het woord van *pijlen*, *messen*, dewelke gevaagd en
genettet wierden, als men vele offerhanden daar mede gedaan hadde, uit wel-
ken de Heidenen hunne waarsegginge maaken. Van de Terafim is te voren
al geseid / ook self uit dese plaats / 't gene daar toe dient. VII. §. 9-12. Van
ik behinde dat hier van de Oversetters 't selbe wooyd verduitscht geweest
is: also in de gedrukte Coppe die ik hebbe Huisbeelden staat; het welk mijns
oordeels verdere nadenkinge weerdig is. En van de lever te besien, een
deel van d'ingewandgiffinge zijnde / waar van hier vooz I. b. III. §. 5. het
was / huns oordeels dan de lever der geslachte beesten, (tot offerhanden /
wel te weten) Uit de gestalte nu der lever oordeelden sy, na hare afgodische
superstitie, wat hen te doen of te laten stond. Ik heb'er niet een wooyd
tegen: also ik vastelik gelove dat het heidensch bygelove / blotelik de doling
huns verdozenen verstands toe te schryven / de ware voorzaak is geweest van
sulken Afgodsdienst. 't Is dan Afgoderij / en anders niet.

§. 13. Doch laat ons / aangezien dit een vooymantie plaats is / hier over noch andere uitleggers en vertalers horen. Na Junius verklaringe staan hier drie soorten van Waarseggerpe by malkander uitgebrukt: de *ειδωμαντεία* *Sidromanteia*, Yser- of staal-gissinge, uit de pijlen / *ειδωλευμαντεία*, *eidolomanteia*, Beeldgissinge uit de huisbeelden of Terasim / en *Ανuspicina*, Ingewandgissinge uit de lever. Andere vertalen 't woord *επιπικκαλ* 't slijpen van de pijlen / mengen: en verstaan 't so / dat deselve door malkanderen vermengd / na dat op ieder een besondere naam van sekere plaag geschreven was; de gene die eerst uitquam vooz een teken was te nemen / op welke plaats de Goden wilden dat den oorlog aangaan soude. En dit of diergelijke noemden sy *Βελουμαντεία*, *Belomanteia*, Pijlgissinge. Wat andere geboelen van de Terasim / is ter gemelde plaats breed genoegh geseyd. Van 't besien der lever meinen sommige te seggen / datse merkten na wat kant de lever hing of mikte; of gemeenlik d'ingewanden / wat gedaante of hoe sy gelegen waren. Doch het en lust my niet / en 't soude buiten twijfel mijnen Leser ook verbeelen / al die verscheidenheid by een te halen van der geleerden meeningen in desen; genoegh bewijsende / dat sy het niet wel eens en zijn. Doch dies te kragtiger is dan mijn seggen / dat in dit gansche werk niets van den Duivel was; also niet een van allen daar het minste woord van rept.

§. 14. IV. Daar zijn noch andere plaatsen der Schrifture / waar in het Joodsche volk bestraft word / datse self aan dese heidensche Waarseggerpen schuldig waren: nochtans en wierd hen nooit daar by verweeten / dat sy daar inne met den Duivel enige gemeenschap hadden. Wy sullen 't horen. (1.) Jesa. 2:6. geeft God die reden / waarom sy sijn volk verlaten heeft / datse meer dan die van 't Oosten vervuld met sulke dingen / guichelrye pleegden (in 't hebreewsch staat *עונות* *onenijm*, wolkengissers, daghverkiefers waren) gelijk de Filistijnen. Doch van de Onenijm is nu al dikmaal aangewezen watsen waren / IV. §. 7. en VII. §. 2. en VIII. §. 7/8. en wat de Filistijnen daar in deden VI. §. 6/7/8. ook getoond. Dat uit de plaatsen die ik daar verhandeld hebbe niet te halen was / dat is hier ook niet in. Want al wat hier besonders word daar by geboegd / is / datse aan de kinderen der vreemden hun behagen roonden. Onse Oversetters geven ons daar tweederley verklaring af: als / dat het is te seggen / aan der vreemdelingen zeden en manieren; of dat het zy gesproken van de huweliken hunder dochteren aan de vreemde natien; die verboden waren, Deut. 7:1, 2, 3. En d'anderen en seggender ook niet veel anders toe. Terhalven word ten hoogsten hier gemeenschap met der Heidenen Afgodery bestraft: so als uitdrukkeliker op het 8. vs gesegd word / dat het land daaraf verbuld was / en so de Joden overdadiger daar in dan selfs de Heidenen; gelijk het bleek in desen / datse selfs de Filistijnen in het plegen der waarseggerpe te boven gingen. (2.) Met dese plaats magh men vergelijken / dat sy by Jef. 57:3. vooz kinderen der guichelereffe *בנות* *benei mena* staan uitgemaakt / also de redenen geheel deselfde zijn.

§. 15. (3.) Gelijke klaghte van den selfden tijd / en over de tien stammen

in het afgesonderd rijk van Israël / staat by Hoseas dus te lesen. cap. 4: 12. Mijn volk vraagt sijn Hout, en sijn stok sal het hem bekend maken. **O**nse **O**berletters sullen 't ons alleen wel seggen wat by andere schrybers hier te vinden is. Dooz 't Hout verstaant enen houten afgod, (verachtelik hier na de slechtste stoffe so genoemd / waar van men sien magh Jes. 44: 16/ 17.) dien hy (d'afgodendienaar) meint dat hem sal kunnen voorleggen. So ook verstaanse dooz den Stok, den selven afgod mede: also hy sich daarop als op enen staf verlaat. Maar sommige (dit seggen sy daar verder) verstaan hier door, het hout, daar d'afgod Baal van gemaakt is. (siet Deut. 28: 26.) Andere meinen, dat het siet op de maniere van waarseggingen door enen stok ofte roede. Dat soude dan die *Rabdomantia*, of Stokwiccheling der Ouden zyn / waar van ik het gebruik der oude Duitschen in 't stuk der Lotgissinge l. b. III. §. 10. mit Tacitus heb aangewesen. Doch d'onsen geven mede te verstaan / dat men dit op de genen ook magh passen / die op vogelgeschrey acht geven, dragende een stokken in de hand. 't Is wel: al lasen wy hier honderd andere boeken van / gelijk 'er by Seldenus / Goodwin / Vossius en andere / noch veel meer andere geboeken en gebruiken van te lesen staan / gelijk van al 't voorgaande; het soude ons niet wyser maken. Doch dies te meer bevestigen sy mijn gevoelen / dewijlse niemant hunder allen 't allerminste van de werkinge des Duivels of gemeenschap met de menschen insulck doen te kennen geven.

§. 16. V. Gelijk dit nu dus verre tot verrijt der afgodisten onder 't volk der Joden srecht: so vindmen ook aan d'andere zijde / daar den gelovigen tot woest gesegd word / dat hen van die heidensche en bygelovige waarseggeren gantsch geen leed toekomen sal. Maar ik en vinde niet daar by een eentig woord / betekeneude / dat hen God / so doende / dooz des Duivels werken sal verlossen of bewaren / als of die daar de hand in hadde. (i.) Het moeste Bileam / dooz dyt van Godes geest / en tegen sijnen sin bekennen / datter geen Toverye (wiz nachasch) in of tegen Jakob noch Waarseggerye, (wiz kesem) in of tegen Israël en zy. Num. 23: 23. Want op beiderleijse wijse word het hebreewsch *be-Jakob* en *be-Israël* verklaard. In 't ware Israël en moest die niet geleiden worden / en TEGEN Israël en hadde die geen kragt. De naastvoorgaande en naastvolgende betuigingen van 's volk volstrekte heilichheid en kragt / dooz Godes bescherminge en hulpe / betonen dat de woorden in den laasten sin alhier te neemen zyn. En 't blykt daar uit / dat nachasch nochte kesem niet van God is: maar dassen daarom van den Duivel zyn / daar van blykt niet met al.

§. 17. (2.) Gelijk nu echter by verhal van Godesdienst tot Afgodery / die beiderleijse en meer ander slaghe van Wicchelinghe onder 't volk van Israël geboonden is; waarom het ook van God ten swaarsten is gestraft: so heeft hy wederom d'oprechten onder hen vertroost / met die beloftenisse: Ik sal de Toveryen (*keschafim*) uit uwer hand uitroeijen, en gy en sult geene Guichelaars (*me-onenim*) hebben. Mich. 5: 11. Dewijlse nu genoegsaam uit voorgaande ondersoek bekend is / dat die beide namen / nu al dikmaals wederhaald /

die bondgenootſchap met den Duivel geenſins mede bzingen: ſo moeft het hier de bzaad der rede doen. Doch 't gene voorgeet / dat God ook de peerden, en wagenen, met de ſteden en veſtingen uitroepen en verbreken ſal; geeft ſulx geenſins te kennen: 't en zy men ſeggen wil / dat peerden / wagenen / ſteden / veſtingen / ook werken van den Duivel zyn. En 't gene volgt zyn de gefmedene en opgerichte beelden, en de boſſchen, die God ook met een verdelgen ſoude: doch niet als werken van den Duivel / maar als een werk van menſchen handen; gelijk hy in het 12. vs met nitgedrukte woor- den ſeit / dat gy u niet ſult nederbuigen voor de werken UWER HANDEN. Daar in beſtond het quaad / dat ſy de goddelijke eere deden aan 't gene van henſelf met eigene handen was gemaakt; gelijk als mede wel te ſien is uit Jef. 44. en Hof. 4: 12. ſo eben daar gemeld.

§. 18. (3.) So trooſtelijk als dit den rechtgeloobigen voor af verkou- digd wierde / ſo vreeſelijk was ook de dreiging voor ſulken die ſich aan die grouwelbaden ſchuldig wiſten. Ik ſal (ſeit God / Mal. 3: 5.) tot u ten oor- deel naderen; en ſal een ſnel getuige zyn tegen de Toveraars (*Mecaffehesjm*) en tegen de Overſpeelders, en tegen de gene die valſchelik ſweeren, en tegen de geenen die den loon des dagloners met geweld inhouden; die de weduwe, en den weſe, en den vreemdeling het recht verkeeren, ende my niet en vree- ſen, ſeit de HEERE der heirſcharen. Indien men nu magh ſeggen / dat al dit ſlagh van menſchen hier genoemd / beſondere gemeenſchap / verdragh of verbond met den Duivel heeft; ſo magh men dat van die Mecaffehesjm van ook verſtaan. Maar aangeſien de Schryft die ſonden altermaal ſeer dik- maals op het hatelijcke overhaalt; en echter nooit van eene onder allen ſeit / dat die deſelbe doen / in ſulken maatschappys met den Duivel ſtaan / waar door ſy dat ſo doen: ſo is het byſter ongerijmd / van eene ſulx te ſeggen / die eben eens als d'andere alhier ſtaat uitgedrukt.

§. 19. Wy hebben dus 't geheele oude Teſtament van voor tot achter voor- geſocht; en niets gebonden / waar uit blyken magh / dat enige van al dat veelerhande ſlagh van Wichelaars / beſondere gemeenſchap met den Duivel hadde: in 't Nieuw en worden die niet eens gedacht / behalven in de plaatſen die voorszenen VII. §. 13-20. al verhandeld zyn. De weinig redenen die ons daarin ontmoeten van de Toveraars / en bzingen niets met allen mede dat ons diergelyk iets in gedachten bzingen kan. (1.) Dat Pau- lus de Galateren betoverd noemt / Gal. 3: 1. dat ſeggen onſe Overſetters datmen moet verſtaan van een verblindinge der ogen van 't verſtand; dat ſy de waarheid niet en konden ſien; gelijk de guichelaars der menſchen uiterli- ke ogen betoveren, dat ſy meinen te ſien 't gene ſy niet en ſien. En dit en ſchryven ſy geenſins den Duivel toe: maar ſeggen / dat d'Apſtel hier de Leeraars by de guichelaars gelijkt, en geeft hen de voornaamſte ſchuld van de- ſe verleidinge, die als bedriegers met ſchoonſpreken en liſigheden d'eer- vondige verleiden. En dat is recht. Want hier het woord *βασανισμὸν* *beſkanein* in den tert ſo veel is als 't geſicht bequichelen. End'aardigheid van 't ſeggen des Apſtels bzingt my hier Erasmus in den ſm / gemeric het ſchijnt

schijnt op d'ogen self geseid / also terstond dan volgt / voor welker ogen Christus is geschilderd, onder u gekruist zijnde: als oft hy seide / sien hoor ogen is geen quichelspel; of hebt gij mis gessen / wanneer gij Christus saagt gekruist? So niet / het hapert dan aan uw verstand: wie heeft dat van bequichelt of betoverd; also het gene gij (te weten sommige doe uit Galatien op 't Pascha te Jerusalem geweest) niet ogen hebt gessen / of immers klare tekenen / bevestigende 't prediken van den gekruisten Jesus / niet anders wesen kan; en dat gij evenwel niet al uw doen bewijst / dat gij het niet geloofd?

§. 20. De volgende vijf plaatsen hebben 't woord van *Φαρμακεία farmakeia*, *Φαρμακείης farmakeias* en *Φαρμακός, farmakos*; hier voor al eens en andermaal uit griekische oversettingen des ouden Testaments / IV. §. 6. V. §. 6. VIII. §. 3. in opzigt van verscheidene hebreewsche woorden aangehaald. En om dat hier de Schryft nu self die woorden spreekt: so komt 't nu te pas / daar van te seggen / dat het eerste in den oorsprong anders niet dan maar geneesinge van siekten is te seggen. Doch door onkunde of quaadaardigheid der menschen menigmaal misbruikt; so dat men metter tijd door *Φαρμακείον, farmakon*, so wel vergift als heilsaam geneesmiddel heeft verstaan: so is door *farmakeia* meer vergiftiging betekend dan geneesinge; en door 't woord *farmakeus* of *farmakos* doozgaans niet anders dan vergiftiger gemeend geweest. En nademaal degene die dat doen / doozgaans ook d'andere onbyse konsten oefenden / van welken dus lang onder beelerlep benamingen gesproken is: so heeft men desen naam ook wel in 't groot aan alle d'anderen gemeen gemaakt. Dit is de reden / dat de griekische Oversetters ter naast voorgeselde plaats Mal. 3: 5. 't hebreewsch *meassebesjim* vertalen *farmakous*. En 't heeft Calvijn verhalven niet onvoegelik daar by geseid: *verum quidem est, in ea alia superstitionum genera hoc nomen poni: sed quia hic solum legitur, non dubium est quin Propheta complecti voluerit omnes Divinos, Ariolos & Pyhonicos, & quicumque tales sunt.* 't Is waar, dat dit de naam van seker slag van bygelovig misgebruik betekent; maar overmits die hier alleen staat, so heeft het geen twijfel, of 't is de meininge van den Profeet geweest, daar mede alle Wicchelaars, Waarzeggers, Buikspreekers, en al wat sulker meer is, te verstaan.

§. 21. Daar mede heeft het nu te minder swarigheid / so wy de voorgeselde woorden niet met eenrehande duitisch in onsen Nederduitschen Bijbel vinden; na dat den Oversetters of den Oversenders heeft gedacht / dat op de eene plaats de sin niet dit / en elders niet een ander woord bequamenlyt verduitscht kon worden: hoewel ik niet en sie / dat een der onderscheidene vijf plaatsen eischt het griekisch niet enig ander duitisch woord te vertalen / dan in de eerste plaats. Doch laatse ons eens alle by malkeer stellen. (2.) Gal. 5: 20. telt Paulus onder de verdoemelijke werken van het vleesch, de *Φαρμακεία, farmakeia*, venijgevinge. (3.) Openb. 9: 21. word van der menschen onboetvaardigheid geseid / dat sy sich niet bekeerden / onder anderen / van hunne *Φαρμακείαι farmakeiai*, venijgevingen. (4.) Openb.

18: 24. wordt aan 't afgodisch Babylon verweeten / dat sy de volkeren door hare *Φαρμακεία* *farmakeia* toverrye (seggense nu hier) verleid heeft. (5.) Openb. 21: 8. daar worden in den poel die steeds van vuur en swelbel byand / beneffens anderen gewesē de *Φαρμακείας*, *farmakeias* toveraars. En laatstelijk wordt Openb. 22: 15. noch geseid / dat daarom ook deselbe *Φαρμακείας* toveraars, met d'andere grove sondaars sullen buiten 't nieuw Jerusalem verstaten zyn. Doch geen van dese plaatsen geeft te kennen / dat dese menschen meer dan andere gemeenschap of verbintenis met den Duivel hebben: maar wordt de *farmakeia*, het zy toverrye of venijngevinge verduitscht / daarom veroordeeld / dat het een der werken is van 't vleesch; en so de *farmakoi*, of *farmakeis* (alhier geheten toveraars) ook buiten in den poel geworpen / om datse 't vleesch niet overwinnen / maar gehoorsaamd; en Gods geboden niet ge-
daan / maar overtreden hebben: geliĳt dat uit de vergelykinge der naastvoorgaande tegenstelling Openb. 21: 7 / 8. en 22: 14 / 15. klaarlik blykt. Dus veel dan van die plaatsen der Schryfture / in welken ons de handelungen Wetten / Spreuken / noemde de menschen die men met den Duivel oordeelt om te gaan / voor ogen zyn gestelt.

XI. HOOFDSTUK.

Veel minder vindmen 't minste in de Schrift, ook daar sy van Verbond tot boosheid spreekt, het gene na dat toverlich Vlockverbond geliĳt.

§. 1.

In dien de Schryft in al't boosseyde / so als nu gebleken is / ons niet het minste te verstaan geeft / dat de menschen / diemen noemt Waarsleggers / Duivelskonstenaars en Toveraars / het minste datse doen door werkinge des Duivels doen / of meer dan andere verwaaten sondaars / met hem omgaan of gemeenschap hebben: so is het verre af van een Verbond met hen te hebben / waar door sy 't al met sijnen bystand doen / of hy door hen en ook tot hun believen werkt. Doch om op alle wegen uit te sien / waar door ons iets van desen aart ontmoeten konde: so sal ik noch eens nader soeken / of ook wel ergens wordt van een Verbond gesproken / of enige besondere gemeenschap met den Duivel of verbloekte geesten / die op dat slag van volk besonderlik gepast magh worden. Ik sal derhalven alle sulke plaatsen in de Schryft vervolgens gaan besochten / daar van iets diergelijĳ gesproken word; en met voornamē taal. en schryftgeleerden overleggen / wat in deselbe magh te vinden zyn het gene verre of naby na enige verbintenis der menschen met den bosē Geest geliĳt.

§. 2. En om hier inne niets voorby te gaan / so soek in de Concordantien van

van Chyromnius/ dat onwaardeerlijk boek / met reght hoor't leidsnoer der opreghte Schryftgeleerdheid te bevoemen; de plaatsen der Schryfture by malkander / dier enigfins van een verdzaght / verbintenis of verbond zijn sprekende: en so bevind ik datter 103. befondere plaatsen zijn in 't Oude Testament / die van verbintenis / verdzaght ofte verbond der menschen met malkanderen / en tegen andere menschen sprekten; en 171. die Gods verbond met menschen melden / en der menschen wederom met God; 't welk daar en boven tweemaal word genaamt een sout verbond, de Schryft 4. maal het Boek van dat Verbond / en ook so veelmaal de Arke (in duitfch de kiste) van dat selve goddelijk Verbond. Sy sprekten ook van verbintenis der menschen / by gelijkenisse; met de beesten / Job 40:23. Hof. 2:17. met de steenen / Job 5:23. ende met hunne eigene ogen; al ten goede. So ook in 't Nieuw Testament: daar word maar 4 maal van een menschelyk verbond / en dat wel dyemaal op het huwelijk gesproken; en dan noch 15 maal van 't goddelijk verbond met sijn gelowig volk vermaand / en tweemaal d'arke des Verbonds genoemt; al op den selfden sin.

§. 3. Maar dat en is het niet: het moet verbintenis in 't quade zijn / daar wy na zoeken / en die wel met den Duivel self; niet by gelijkenis / maar na de letter te verstaan. Doch suly en vind ik nergens: de Duivel word in geen verbond / noch letterlyk noch geestelyk in 't minst gedacht; maar wel Verbond in 't quaad. 't Welk echter noch ten overbloed wat nader ondersocht moet worden: of tenigfins na dat Verbond des Duivels wat gelijken mooghte / daar 't ons om is te doen. Ik vinde van maar 10 plaatsen / te weten 8. in 't oud / en 2. in 't nieuwe Testament / die hier op in bedenkinge te nemen zijn. Derselver sprekten 6. van een Verbond of tsamenrottunge der menschen tegen God; dat immers al na by komt / so daar tet diergelijk in wesen mooghte; een / die van een Verbond met den Afgoden meld: twee van alsulke / die sich selften quade overgaven / en verbloekten; en eindelik noch een van die so boos zijn / dat sy geen verbond en houden. Is daar de Duivel nu niet in te vinden / so word na sijn Verbond met Coberaars en Coberessen in den ganschen Bybel te vergeefs gesocht. Wy sullen volgens dese onderscheidinge die alle van verbolgens overgaan.

§. 4. I. Van d'eerste soojt beginnende (1.) de Koningen der aarde stelden sich op, en de vorsten beraadslagen tsamen, tegen den HEERE en sijnen Gefalften. Dat doen die koningen en vorsten niet malkander; maar geen van allen niet den Duivel. Of gaf hen dat de Duivel in? dat moest dan eerst bewesen worden: maar dan en souden et noch al geen Verbond zijn / daar wy nu nochtans van sprekten. So ook niet (2) dat de koningen te samen tegen God en sijn kerk vergaderd, en te samen doorgetogen waren. Psal. 48:5. want dit gelijkt so weinig na sulke een verbond / dat ik byna beschaamt ben dese plaats alhier te pas te brengen. (3) En van den selfden inhoud is de derde Jesa. 8:9-12. Daar God de bynden sijns volk doet tarten / over hunne nietige raadpleginge en verbintenis / tot onderdrukkinge des volk van sijn Verbond. Vergesellet u te samen, gy volkeren; doch werdet verbro-

broken. ens. Beraadslaagt enen raad; doch hy sal te niete worden. ens. Gy en sult ook niet seggen ene verbintenisse, van alles daar dit volk van seit, ene verbintenisse ens. Het is te seggen / dat God het alles sal verpdelen; so dat het niet te achten zp.

§. 5. (4.) Maar 't gene hier nu volgt / schijnt by wat meer te willen seggen. Indien daar menschen in de Schrift bekend zijn / die ooit verband self met den Duivel hadden / so zijn de Overheden van Gods volk de eersten daarmede dat afleest. Want dit woord van de Heerschers te Jeruſalem geseld: als dat sy sich beroemen / wy hebben een Verbond met den Dood gemaakt, en met de Helle hebben wy een voorsichtig verdragh gemaakt ens. Jes. 8: 9-12. Genoegh / het en behoest niet verder. Nu / met de Helle, is dat nu niet genoegzaam / niet den Duivel? En isser wel voorsichtiger verdragh dan 't gene Glabill en Danzus ons beschryven / so als de Duivel met sijn volk gewoon is op te richten; in even veel artikelen bestaande als 't gene God met Israeel gemaakt heeft / op dat hy immers ook in het getal Gods aap magh zijn? Maar hier is dienstig eens vooz al te weten / dat in den gantschen Bijbel over al de Helle ledig is van Duivelen; maar vol van dode menschen / en woymen die hen 't vleesch van het gebeente knagen: dat is / de Hel is anders niet dan 't graf. 't Hebræwische woord *ḥayy Scheool*, dat hier staat helle, woord 65. maal / en 't griekisch woord *ἄδης Hadees*, elf maal gebonden in den Bijbel. *Scheool*, dat hebben onse Overfetterz op 28. plaatsen Helle, en 26. malen graf vertaald: Hadees altijd Helle; ook op plaatsen daar 't de Helle niet wesen kan / gelijkt als Hand. 2: 27 / 31. Nu seg ik / dat de schryvers altemaal / so oud als 'er iemand is / so Heidenen als Kristenen en Joden / daar in te samen stemmen / dat Hadees en *Scheool* het een als 't ander betekenen de onderaardsche plaats der doden. En om dat die na aller menschen kennisse het Graf is / al even veel 't verscheiden oordeel dat de menschen hebben van de Ziel: so is 'er niet een eenige plaats in de Schrift / daar Hadees en *Scheool* niet beide van het graf verstaan kan worden; en veele daar het so moet zijn verstaan. Van dese laatste soort betoon ik dat de plaats is daar ik nu in besig ben.

§. 6. Want laat nu dat eerst met onse eigene vertaalders eens bewijzen; van wien dit volgende hier op de kant staat aangekend. Op de woorden / met de helle hebben wy ens. No. 49. Of wy hebben een overlegginge met het Graf, of helle gemaakt. Dit soudemen seggen op de hedendaagsche maniere van spreken; wy hebben intelligentie of correspondentie met de Helle, of 't Graf. De weelde en de hoogheid deses weerelds maakt de godlose gemeenelik so verwaand ende so moedig; dat sy sich laten voorstaan, datse noch dood noch helle hebben te vresen; so dat sy self den Almaghtigen uitdagende ende trotsen. Siet Jes. 5: 19. ende Job 5: op vs. 23. Die twee plaatsen alhier aangewezen / zijn van ongelijken inhoud / ende dienen nochtans wel ter sake. Oeerste Jesa. 5: 19. meldt de woorden of gedachten van dit selfde slagh van menschen / die uit trotsheid allen ernst der goddelike dreiginghe bespotten; als offe seiden; (dit zijn de woorden onser Overfetterz) men dreigt ons elke reise, maar
daar

daar en volgt niet op. Is't Gode ernst, so laat hem spoeden, wy en vragen na uwe dreigementen niet; laat God vry komen als hy wil: aldus bespottende de lankmoedigheid des Heeren. Hiermede maghmen vergelijken 1. Pet. 3: 3/4. Maar dat by Job in tegendeel 't hertrouwen der gelovigen op God / dat hen verskert en gerust doet sitten tegen allerley gebaar en ongeniak. Met de steenen des velds (seft Elifaz) sal uw verbond zijn, en 't gedierte des velds sal met u bevredigd zijn. Dat is / (seggen hier op onse Oversetters) sy sult van alle perijckelen vry zijn, ens. en sy wijsen ons daarna tot dese selfde plaats van Jesajas.

§. 7. Na dese opening ons hier van hen gegeven / en alle verbere omstandigheden van den tert / so is genoeghsaam te verstaan / dat hier word uitgebeeld / hoe trotselik de menschen in dien tijd henzelven lieten voorstaan / datse lichtelik so haast noch geenen nood en hadden van 't menigvuldig onheil dat hen de Profeten dreigden; en dat het lang noch op geen sterken aanquam. Immers sy en waren dooz geen dreigen te verbaeren / so verhard als sy doe in de sonden waren: eben of sy zegel ende byieven hadden / dat sy wel sonden in de sonde waren: s lands algemeen bederf; en dat een verwoestenden oorlog / het land als een overvloeyende geessel doortrekkende, haar neffens anderen niet soude tressen. Want datse seggen / wy hebben ons de leugen tot enen toevlught gesteld, en onder de valsheid hebben wy ons verborgen: dat is so veel als datse sich verlieten op de middelen en wegen van snesse en dooystekene beziegerpen / waarmede sy sich altijd meinden te behelpen / om in den swaren oberval in 's vlands handen niet te komen. So zijn het dan geen Toveraars tot welken hier gesproken word; der Toverpen / noch der heidsche gebuiken met verscheidene hebruewsche woorden uitgedrukt / en in booggaanden onderscheidelik verklaard / en word hier niet gedacht: maar der gemeene sonden van het land / en sonderling der trotsse onbekeerlikheid en hardigheid des volx.

§. 8. Ten anderen / de Helle (so als wy daar dooz verstaan) en word in dit kapittel niet gedreigd: maar dat den oorlog der Assyriers / dooz welken God het Koninkrijk van Israel verwoesten wilde / veel doede luiden maken soude. En booz de doden is het Graf; dat stellen onse Oversetters tweemaal in de keur benebens het woord Helle; seggende / de helle of het graf. Ik neem de keur / en kies het Graf: dat past hier by den dood; en word'er altijd by gevoegd / maar nooit de hell / in sulken sin / dat daar de plaats der verdoemden dooz verstaan moet worden. En desgelijx / daar in ons Duitisch staat met de Helle, daar heeft de Syrtische oversettinge / met den kuil, de Chalbeewsche / met den verderver ('t graf verderft en versind alles / Sprenk. 30: 15/16.) Twee Latijnsche Oversettingen van Vagnin en Tremellius / de Fransche / d'Italiaansche / d'Hoogduitische van Piscator / stellen altemaal het Graf / en niet de Hell: veel weiniger den Duivel / van wiens graf men nergens leeft. So is hier dan ook niet een woord van iets dat na 't Verbond der Toveraars en Toveressen met den Duivel sweems.

§. 9. (5) By Jeremias word cap. 11:9. wel gesproken van verbintenisse, die onder die van Juda en Jerusalem bevonden was: doch dat was om sich wederom (als of 't niet opsett ware) te keeren tot de ongerechtigheden hunder vaderen, na Gods Profeten niet te horen / den afgoden na te gaan / en Gods Verbond also te bzeken; so als hy 't self aldaar verklaart. Maar van verbintenisse met den Duivel niet een woord. Geen wonder dat ter sulke verbintenisse ten quade wierd bevonden onder 't volk. De verbintenisse hunner valsche Propheten was in 't midden des selfs; so als de volgende woorden mede bzingen / tegen de Wet / en tegen de Profeten die sich voor de waarheid stelden. Ezech. 22:25. So dat het volk was als de Leerars waren; en by gebolge een algemeen verbaal in Godsdiens / Leer en Leben; als of se elkanderen gesworen hadden om God af te gaan / en 't heilig heilverbond trouwlooslik te vernietigen. Op dese kragtige maniere spreken de Profeten / om 's volk verdooyentheid op 't nuiste en na waarheid af te beelden / en Gods gedreygde straffen des te blykeliiker te rechtbeerdigen. Maar wat is daar toch in / dat na sulck doen gelijkt als van dit Bloekverbond der Cobereffen met den Duivel word verteld?

§. 10. II. Maar eene plaats is 'er by Hoseas / detwelke sett dat Efraim (dat is te seggen de 10 stammen / of het volk des rijk van Israel / dat doe van Juda afgescheiden was) sich vergeselde met de Afgoden. Hos. 4:17. Doch ieder een kan sien / dat dit in 't nuiste niet gelijkt na sulck Verbond des Duivels met de Coberaars. Want eerstelik so is het vergesellen aanstonds geen verbond: of ummers niet so veel te seggen / als met sinen bloede te onderschrijven sekere artikelen / van sulken inhoud als Danaus maakt van dat Verbond. Ten anderen / so zijn d'Afgoden ook geen Duivelen. De Duivel is een geest / die vleesch noch been en heeft: maar d'Afden derheidenen zijn silver en goud, en werk van menschen handen. Psal. 115:4. de Duivel is van menschen handen niet gemaakt. D'Afgoden hebben monden, maar en spreken niet; de Duivel / seggens / heeft geenen mond / en hy spreekt: d'Afgoden hebben ogen, maar en sien niet; de Duivel siet / na hun geboden oeral / en hy heeft geen ogen: d'Afgoden hebben oren, maar sy horen niet; de Duivel hoozt seer wel / en sonder ooren; sy hebben enen neuse, maar en rieken niet; maar hy doorknuffelt alle dingen / sonder neus: sy hebben handen, maar en tasten niet; hy daar en tegen tast het alles sonder hand of handshoen aan / so dat hy bergen kan versetten / also ongelovig als hy is: sy hebben voeten, maar sy gaan niet; hy loopt en draaft de gansche weereld door / hoewel hy geene voeten heeft: sy geven door de keele geen geloid; hy geeft geluid / en raast en baart op allerlepe wijze / sonder keel. Daar is dan gansch in den Afgoden niets / daarmede sich d'afballige Israeljiten vergeselden / dat in den Duivel word gesteld te zijn in opsight van 't Verbond der coberaars met hem. En op dat niemant denke / dat ik hier te spottelike op dese wijze spreek: men tone my maar eene plaats in 't onde Testament / alwaar een Afgod anders set te seggen is dan sulken beeld / van menschen handen toegesteld. Want het komt altijd op die woorden van Hiz-

lyas

hvas uit; het waren geene Goden, maar het werk van menschen handen, hout ende steen. Jes. 37: 19. Met d' Afgoden is dan te seggen / met d' Afgoderdienaars in den Afgodsdienst gemeenschap hebben.

§. 11. III. (1) Wy komen tot den stoel der schadelikheden (of elendighe-den) die moete verdicht by (of tegen) de insettingen; en sich met God niet ver-geselschappen sal. Psal. 94: 20. De genen die Coccejus volgen / en dese woorden op den stoel der Roomsche Pausen passen / en sullen niet verstaan / dat hier van sulken stoel als men den Duivel sett / in sulken bloedig bloek-verbond / gesproken word. Maar onse Oversetters neemen 't van de bose schadelike Reghters; en ik ook: te weten / onder 't volk waar aan die Psalms gegeven is / 't welk denselven in den Tempel song en speelde / en God klaagde / en om hulpe bad / tegen sulke sware onderdrukkinge; sich troo-stende / dat hy 't als een rechtveerdig God ook soude doen. Het was dan naawelx de pijn weerdt / dat ik tot desen einde dat wy hier beogen dese plaat-se bpbzacht; maar het is om te betonen / dat ik niets wil overslaan.

§. 12. (2) Siet hier nochtans een bloekverbond. Guin veertig mannen hadden sich met ene vervloeking verbonden, om te eeten noch te drinken / voor datse Paulus hadden om den hals gebzacht. Hand. 23: 21. Doch alinea 't wel besiet / die *ἀναθεματισμοῦς ἀναθηματισμός* vloekverbintnisse, was met den Duivel niet / maar van die 40. Joden met malkander; niet volgens wetten van den Duivel voorgescreven / maar op voorwaarden by hen self gesteld: niet om hun lijf en ziel te geven aan den Duivel; maar (so der Joden anathema mede bzacht) Gods plagen in dit leven over sich beroepende / indien hen dese sake quam te ontstaan. Ja self en salmen niet betonen konnen / dat dit altyd so verre ging; also noch 't griek-sche woord *anathema* sulx mede bzengt / noch ook 't gebruik der Joden / no-pende verscheidene trappen van verbintenis / te lang / onseker / en onnodig om hier te verhalen.

§. 13. (3) Ik sluite dan met noch een slag van menschen welke Paulus on-der d' allersnoodste stelt / en dat van Heidenen: te weten de verbondbrekers (*ἀσυνθετοὶ ἀσυνθετοὶ* by hem genaamd) Rom. 1: 31. Het is dat hy verstaat dat sp 't Verbond met God of menschen bzeken; indien wy 't al op 't ergste neemen / so weet d' Apostel / die verlicht was van Gods Geest / geen snoo-der menschen / in den staat des Heidendoms en der verdozene natuur / van die alleenlik in 't verbond dat sp met God of menschen hadden niet en blijven. Hoe soud hy dan van Christenen geweten hebben / die sich noch daar en boven in een nieu Verbond begeben souden met den Duivel / en God verlooghe-nen / om sich met lijf en ziel aan synen byand / en van alle hope hunder salig-heid / ter eeuwige verdoemenisse souden overgeven? Sie Leser / sulx een bzeem-de saak is dat Verbond / in alle schriften die van God zijn ingegeven / dat sp genoegh het tegendeel daar van betoonen. En dus veel van besondere schrif-turen: nu laat ons haren ganschen dzaad en algemeenen inhoud eens met dat gevoelen vergelijken.

XII. HOOFDSTUK.

Het kan ook met den draad der leere van de Schrift aangaande Gods Verbond geensins bestaan.

§. 1.

N A dat wy nu de gansche H. Schryfture door en door / op alle sulke plaatsen daer in 't minste maar gerept word van die onbetamelike konsten / welke aan den Duivel toegeschreven worden / als mede daer van een Verbond ten quade word gesproken / ten diepsten hebben ondersoek gedaan ; en echter 't alderminste niet gebonden dat na een Verbond der bose menschen met den Duivel enigens gelijkt : so mogen wy nu byzelik wel een stap verder gaan / en sien of 't wel bestaan kan met de Schrift / en met den draad en grond der leeringe van onse saligheid daar in geopenbaard. Om dit te weten dunkt my best / eerst d'order en 't vervolg der Openbaring na te speuren / daar in de gronden en de reghen van Gods Heilverbond te sien. Sijne huis-houdinge daer over met sijn volk word van de Schryftgeleerden in drie termijnen onderscheiden ; so verre als 't opsicht heeft op 't volk van Israel en 't zaad van Abraham / den Vader der gelovigen : eerst onder de Belofkens / doe onder de bedieninge der Wet / en namaals tot op heden onder 't Evangelium.

§. 2. Door af is dienstig te bemerken / dat het voorsz. Bloekverbond seer breed word opgegeven. Het is niet / dat so hier of daar / so nu en dan man ofte vrouwe in vertwijfeldheid geraakt / sich al te verre bloot geeft aan den Duivel ; of dat hy ergens enen Judas ofte Ananias in sijn herte vaart : maar 't word gehouden voor een algemeen en ordinair werk. Daar is nooit Toveraar geweest, (so hebben wy I. b. XXII. §. 9/12. onsen eigenen Vanneus horen seggen /) die geen verbond gemaakt heeft met den Satan. En so gy noch wat verder leest / so is dit een Verbond dat pleghetlik bezegeld en bevestigd word ; dat ook door Offerhande en wederzijdsche pandwisseling bevestigd word. Daar is dan nauwelijx so veel beslaghs in Gods Verbond te merken / als na dit seggen in 't Verbond des Duivels word gemaakt. Nu merk eens / Leser / hoe hier uit moet volgen / dat Gods allerheiligste verbond / daer so veel goddelike boeken van beschreven sijn / dat so geroemd word in die boeken / insonderheid na dat het is vernietigd door 't dierbaar Bloed van Gods geliefden Zoon / en seer verheerlijkt door heilighen gaben van Gods Geest : dat dit geen noemens noch beroemens waerdig is / in vergelijkinge van dat Verbond des Duivels / indien dat is gelijkvriendaar van spreekt. Want men moet stellen / dat de Heidenen en ongelovigen / die sich behelpen met des Duivels volk / in dat Verbond begrepen sijn. Dese volkeren horen na Guichelaars en Waarleggers : seide Moses van de Kanaanijzen. Deut. 18: 14. En 't eerste Boek heeft ons getoond / hoe aller Heidenen gods

godsdiensd door dat volk van ouds af heeft bestaan / en noch bestaat. Sp
zijn dan altemaal of in of onder dat Verbond.

§. 3. Niet hoger te beginnen dan van Abraham / die ook dan al moet onder
dat Verbond geweest zijn / wanneer hy self noch een Afgodendienaar was ;
(Jof. 24: 2.) indien te sijnen tijde niemand God en kende dan hy met de sijnen/
en dat hy nu geroepen was: wat warender al Overaars de gansche Weereld
door / besett met het afgodisch Heidendom; en volgens dien ook bondgenot
ten van den Duivel / gelijk Danaus seit dat sy daar alle zijn. Siet daar den
Duivel al met sijn Verbond / al diep geworteld in de weereld / en ten einden
uit verspreid / eer iemand buiten Abraham en sijne huysgenoten daar voor eens
bekend was / dat hy stond in een Verbond met God. Wiens bondgenoten
grote dingen souden doen / wanneer sy ruim 400 jaren na dien tijd / het land
dat tusschen den Jordaan en halve breedte van de inddellandsche Zee bepaald
is / en dat noch na so veele mitgestane swarigheden en gevaren / erven souden :
terwijl de Duivel lang voorheen het volk van sijn Verbond de gansche wijde
weereld (wel driestindmaal so groot als 't land van Israel) ten besten geeft.
Maar is dat wel begrijpelijk? Heeft God de weereld dan geschapen voor den
Duivel? Heeft hy niet alles om sijns selfs wille gewrocht, ook den godlosen
tot den dach des quaads? Spreek. 16: 4. Hoe kan dit dan met die huishou
dinge des groten / wijzen / goeden Gods met sijne kerk bestaan?

§. 4. Indien men seit / dat ik niet een den Heidenen de saligheid toe schrij
ven moeste / om dese selfde redenen / dat anders veel meer menschen souden
in 't verderf dan tot het leven komen: so geefmij my de naaste reden in den
mond / dat God de Heidenen heeft laten wandelen in huone wegen; Hand.
14: 16. en om derselver ongerechtigheden tot vordere begeerlikheden noch
wel overgeeft; Rom. 1: 24/26. maar nergens staat 'er / aan den Duivel.
En hier was 't evenwel dat het uitzukkelijk geseld moest zijn / indien daar
sulke verbond was met den Duivel: also het by wat meer was / daar van
by gemaakt / dan blotelik slechts van den doolwegh op den rechten wegh
bekeerd te zijn. Wel wist ons Paulus dit te seggen / dat doe wy in 't heiden
dom tot stomme Afgoden, maar niet tot ewen sprekenden Duivel / die sul
ke gruwelike wetten spreekt / zijn afgetrokken en geleid geweest. 1. Kor.
12: 2. En soude hy / of soude Moses al in sijnen tijd / en soude God aan A
brahim / niet eens betuiginge daar af met woord of teken hebben willen
doen; dat sulken sake was / daar 't onderscheid des eersten en des tweeden
stands van den verlostten mensche so veel groter en veel klaarder stelt? Of
salmen mogen seggen / dat God niet heeft gewild of ook geweten / sijnen
volke de alderkrachtigste overtuiginge te doen / hoe seer sy aan hem zijn ver
plicht; en dat op sulke plaatsen / en in sulke reden / die geschikt zijn om de
eere sijner eindelose goedheid te vermelden / hoedanige verscheide Psalmen
zijn / de loffangen van Maria en van Zacharias / de Sendbrieven van Pau
lus aan de Galaters en Efezers; en besondere plaatsen in deselve daar na
dukkelik van sprekende. Niet een van allen meld van dat Verbond des
Duibels 't allerminste woord.

§. 5. Maar ik en sie niet / datter een van allen ooit geweest is / die sich eens bedacht heeft / om het met Schryfture te bewijfen. Dit was wel nodig / om den mensch te doen geloven / dat God wijs en goed genoeg is / om hem uit de sondige verdoorntheid te helpen / en door een Verbond op sijns Soons offerhande met sich eewig te versoenen. Nochtans word dat / hoe klaar het is geopenbaard / van 't meerendeel der menschen niet geloofd. Ja self by dat geloof bywijzen noch veel aanstoets by Gods bondgenoten. En dese evenwel / ja self so grote Leeraars onder hen / geloven sonder schryft van God of menschen / op 't bloot verklaren van een ongeletterd volk / van menschen / die de minste oefening en onderbinding hebben / so als gemeenlik dese Duivels bondgenoten zijn; dat die vervloekte Geest / die al ten tijde datter maar twee menschen in de weereld waren / voor eewig is van God verbloekt geweest; de maght van eersten af gehad / de gantsche weereld door gebynkt / en tot op deser ure toe behouden heeft / en heden self ook onder 't volk van Gods Verbond / en van d'herbovnde Kerk; om onder hen gedurigh en overal de menschen af te trekken tot sijn vloekverbond / tot sijnen Dienst / en Doop / en Offerhande: en kondense noch meer bedenken / sy seiden meer. En waarom is dit toch te doen? wat geeft de Duivel / so hy hen al woord houd / by dat God bereid heeft voor de sijnen? Wat winnen sy / voor 't gene sy verliezen? Sy sweeren / seitmen / God eerst af / en volgens dien het einde hunz geloofs / de saligheid der zielen / voor altoos. Daar voor genietense / so 't waar word / wat de Koninkrijken deser weereld / met al der selver heerlijkheid? Lang niet: maar 't meestendeel blijft alsse waren / gering / en arm / en by de weereld self veracht / en een rampspoedig einde voor het laaft. Beloost hy hen ook veel? Dat sal Danæus u wel seggen: somtijds een Duivels nachtmaal / en de kragt om menschen quaad te doen / die hem in 't een of andere beledigd hebben: daar voor hy hen niet eens be waard heeft / noch vergoedinge genieten laat; so dat het maar een arme wraak is / daar sy God om afgaan / en des Duivels eigen worden. Hoe is dat in te schikken by 't Gelobe dat ons God in sijne Schryften leert / en de Verbonden ons daar in van sijne zijde voorgesteld?

§. 6. Is 't dan geen schande / sulx als niet alleen ten aensien van den mensch / (waaraf te horen al gesproken is. III. 9. 14.) maar ook van God en van sijn Woord / so ongerijnd / so tegenstrijdig / ja onmogelijk is toe te staan; nochtans van so vermaarde mannen / ook in onse Kerk word voorgestaan / en 't domme volk dus buiten de Schryfture / en tegen haren inhoud omgeleid? Of wil ik hen noch self een weinig helpen / om een bewijs te geven uit de Schryft / daar op sy nooit eens zijn bedacht geweest? Het sal dan zijn dat God ons heeft getrokken uit de Maght der duisternisse, en overgeset in 't Koninkrijke sijns geliefden Soons, Kol. 1: 13. en dat wy van de maght des Satans zijn bekeerd tot God. Hand. 26: 18. ontwaakt met eenen uit den Strik des Duivels, onder welchen wy gevangen waren tot sijnen Wille. 2. Tim. 2: 26. Ook word uitspreekelikh geseid / dat Christus heeft genesen sulke menschen die van den Duivel overweldigd waren, Hand. 10: 38. Ik weet geen kragt

krachtiger Schryffuur te binden / om hen self te helpen die dat Verbond des Duivels met so veel omstandigheden ons beschryven / dat te bewijzen / van de gene die daar nu staan uitgedrukt. Moest ik voor hem geboelen stryden / ik soude 't daar uit nemen moeten : of hebbe reden om hen af te brengen wat sy beters hebben. Of is het wel van noden dat wy 't doen? Want niemant van hen allen / schoon dese plaatsen van 't geweld verstaande / daar de Duivel alle menschen onder houd ; heeft echter ooit gedacht / deselve op 't Verbond / of op de Overaars / als Duivels bondgenoten / toe te passen. Of meinen wy / dat al de kristen Kolossensen / of Efesiërs / by wien Timotheus een leeraar was / en voorts ook al die Heidenen / tot welken Paulus wierd gesonden om te prediken / te voren altesamen overaars geweest zijn? Dat heeft noch niemant van hen ooit geseyd / of daar gedachten van getoond. En wat de woorden des Apostels aanbelange / Hand. 10: 38. van sulke menschen als de Heer genesen hadde : die wilmien van besetenen verstaan / daar hy de bose geesten uit gedreven heeft ; en heeftse na 't uitspreken van mijn II. Boek ook tegen mijn geboelen ingebracht / om te bewijzen / dat Dæmon en Diabolos een ding is. So van Besetenen / gelijkt betoverde van Overaars te onderscheiden zijn ; so heeft ook niemant de gedachten ooit gevat / om dese plaats tot bewijs van dat Verbond ooit by te brengen.

S. 7. Nu laet ons evenwel die beide plaatsen van naby besien ; te meer / also ik die in 't II. boek / daar 't pas gaf / niet verhandeld hebbe / en datse my zijn voorzeggen. 2. Tim. 2: 26. De woorden in haarselven / buiten menschelijc voorzoordeel ingesien / zijn eerst in hunnen tsaanhang te sien. D'Apostel hoopte / dat een Leeraar als Timotheus / sachtmoedigheid gebruikende / in 't onderwijzen ; van God den segen hebben soude / om hen die tegenstaan te brengen tot erkentenis der waarheid en bekeeringe. 't Welk so veel soude zijn / als een ontwaken uit den strik des Duivels ; en niet dat dit daar eerst op volgen soude : also hy die alreeds bekeerd is / niet meer kan slapen in den strik als onder dien gevangen zijnde. Maar nu ontwaaken sy door dien sy sich bekeeren ; waar toe? tot sijnen wille ; niet des genen die hen eerst gevangen hield / maar die hen de genade tot erkentenis der waarheid doet / te weten Gods. Gelijkt d'Apostel elders seit / hy volmake u in allengoede werke, op dat gyijnen wille doet. Heb. 13: 21. en / op dat gy moogt beproeven sijnen wille. Rom. 12: 2. Dus hadden 't onse Oversetters ook eerst aan de Oversetters opgegeven / en op de kant de woorden tot sijnen wille, N. 93. aldus verklaard. Namelik, Gods wille, om dien te doen. Andere verstaan dit van den wille des Satans, ende voegen het by het woord *gevangen waren*, namelik, om den wille des Satans te doen : Dan het eerste (seggense) komt beter over een met den griekschen text. Het schijnt dan datse van de Oversetters overstemd geweest zijn / om dat het daar nu so niet staat. Nochtans was Beza ook van hun verstand / en Hammond desgelijc ; voortreffelijke mannen / en welker eerste 't nieuw Testament alleen vertaald heeft in 't Latijn / so goed als wy het hebben in het Duitseh.

Duitsch. So hangt de rede dus aan een. „Of God hen gade de bekeeringe „ tot erkentenis der waarheid / en sp dus uit den strik des Duivels / onder „ hem gebangenen zijnde / tot sijnen (niet αὐτῶ, *autou*, dat soude op den naa- „ sten / dat is den Duivel / slaan; maar daar staat ἐκείνου *ekimou*, dat „ wijst op den eerstgenoemden / te weten / Gods) goeden en volmaachten „ wille, ontwakten moghten.

§. 8. Is nu de Duivel hier de helsche geest; en is 't sijn strik, en zijn daar menschen in gevangen; altoos het is tot sijnen wille niet / dat hyse vangt of houdt: dat hy so wetten stellen kan / en een verbond oprichten / en sijnen wille dooz die arme menschen doen. Maar laat ons sien of 't ook sijn strik wel is; so niet / wie dese Duivel wesen magh. 't Woord *παγίς* *pagis*, strik, word noch tweemalen op de sonde / en tweemaal op de straffe toegepast. Luk. 21:35. en Rom. 11:9. op de straffe / en 1 Tim. 3:7. en 6:9. op de sonde / gelijk de woorden dat daar mede brengen. Hier magh men 't ook niet anders dan van sonde / waar van de mensch bekeerd sal worden / of ontwaken sal / verstaan; op dat hy niet ontslope in den tweeden dood. Die rijkt willen worden / vallen in verfoeking / en in den strik, en in vele dwaase en schadelikke begeerlikheden. 1. Tim. 6:9. Siet daar den strik der sonde dooz begeerlikheid; die ons daas toe verfoekt / aftrekt en verlokt. Jak. 1:14. Daar is ook noch een strik des Lasteraars, *ἡ διαβολῆς τοῦ Διαβόλου*, des Duivels staat in 't Duitsch / 1. Tim. 3:7. Onse Overtsetters staan my toe / dat tweemaal 't selfde woord van Duivel daar verduitscht magh worden Lasteraar: en also des Duivels oordeel en sijn strik, geseid zijn oordeel en de strik des lasteraars. Indien dat daar so is / so hier dan ook. Wie is dan dese Duivel / dat is lasteraar / die d'ongelovigen en sondaars als met enen strik ἐξωγενήσουσ *ezogremenoos*, gelijk als levendig, gevangen houdt? (want dit is de kragt van het grieksche woord.) Het reden is also te noemen ὁ σὺλαγωγὸν *hosylagogen* degene die als enen roof vervoert der menschen herten dooz Filosofie en dooz ydele verleidinge en overleveringe der menschen Kol. 2:8. hoedanig aller Heidenen godsdiensstigheid bestaat. Sulke overlevering is het mede / die hier de menschen dus doet slapen in 't gelove van sulck een Verbond des Duivels. Dat is dan dese strik niet / maar hy is in den strik die dat gelooft.

§. 9. In de woorden des Apostels Hand. 10:38. Cornelius / die een Romein was / en daar by een Heiden / en konde dooz *διαβολῆς* *diabolos* (Duivel staat in 't Duitsch) geene Daimons verstaan; want die nooit also by hen noch by de Grieken zijn genoemd geweest. En heeft hy den Apostel niet verstaan / hoe is hy dooz desselfs vertoog bewogen tot bekeeringe? En so de Duivel al een Daimoon was; die naam was doe noch by de Heidenen veel meer in 't goede dan ten quade in 't gebruik: so moest het hem geweldig stoen / hoe sp de menschen plaagden / en het een weldaad was van Christus / de selve van hen *καταδυναστεύοντες* *katadynasteuomenoos* overweldigd, te genesen. Altoos het kan op dat Verbond niet passen / dat siet een ieder wel. Men hoorde noch en las te dier tijd in geen boeken van sulck een Verbond / waer van de

de tien Artijkelen door Danaus opgesteld / eerst lang daar na en in 't verballen Kristendom versonnen zijn.

§. 10. Het zy dan dat d' Apostel in sijne eigene / dat is de Joodsche taal gesproken heeft / en dat Cornelius die wel verstond; so niet / indien hy in 't Latijn gesproken heeft / gelijk hy konde door Gods geest: altoos heeft Lukas / dit in 't Grieksch beschrijvende / door 't woord *διὰ τὸν ὄν*, dat geen van beiden die voornoemde talen eigen is / iets aangewesen / het gene op die wijze daar van Petrus is geseid; dat het Cornelius verstaan heeft van sulks iets / waar van de Heere Jesus menigen genesen heeft. Nu by d' Apostelen was in 't gebruik *diabolos* te noemen de wroegingen der sonde / of beschuldigingen van een boos geweten over het begangen quaad: gelijk als dat uit het voorschreven II. b. XVII. XVIII. blijkt. Dat boos geweld was hy voornamelijk gekomen te genesen: Matt. 9: 6/ 12. en 't is door hem / dat God ook is genesende (in 't grieksch is daar ook 't woord *ἰωμενος*) alle krankheden der gelovigen / mitsdien dat hy hen alle ongerechtigheid ver geeft. Psal. 103: 3. En dat was ook de lesse die Cornelius van noden hadde. Daar is dan niets in desen text / en so ook in geen anderen / die noch in lang so groten schijn niet hebben / dat op 't Verbond des Duibels met de Coheraars te passen zy.

§. 11. Waar gaan we nu na toe? mijne eerstgestelde oyder roept my wederom te rugge na den eersten tijd van Gods Verbond / doe 't noch maar op Beloftemis bevestigd was; Daar stryd het kragtig tegen aan / dat dies tijds al een vloekverbond zy tegen God geweest / door al de weereld heen / met Adams kinderen: als 't volk noch lang daarna eerst soude geboren worden / en 't land geruimd / waarin sy hun Verbond met God beleben souden. God gaf aan Abraham het Teken der Besnijdenis: de Duivel doet noch meer. Want tot verlekeringe, seit Danaus / dyukt hy hen een Teken in / het zy onder d' oogleden / het zy tusschen de billen / of aan 't gehemelte. Dat gaat van de Besnijdenis te boven: die was maar voor de mannen / dit voor mans en vrouwen; ook wierd de Besnijdenisse van Gods wege door de menschen uitericht; maar 't Duibels teken dyukt hy self den menschen in. Is hy daar in dan ook Gods aap / so moet ik wel bekennen / *quod sit facile aliquid addere inventis*, dat een die nakomt lichtelik iet naders kan bedenken boven 't gene dat een ander uitgebonden heeft. Altoos / tot meerder sekerheid / daar gaat niets voor den man self.

§. 12. Wy komen tot Gods nadere huishouding in 't Verbond op Sinai gemaakt. Siet welk een onderscheid of overeenkomst dat Verbond des Duibels met 's volks uitgang uit Egypten heeft / en met de pleghthelikeit van Gods Verbond. Heeft God het uitgeleide sijns volk Israel bereerd met wonderbaden / en so de Wett door kragt van tekenen bevestigd: dat was voor eerst. Wanneer nu dat geslaght was uitgestorven / so stond een ander op / dat so den **VEELKE** niet en kende. Richt. 2: 10. Maar siet de Duivel / om de sekerheid / houd nooit op met mirakelen; maar doet en leertse

leertte sijn volk alle Sabbaten. Sy zijn ook geensins minder / maar noch groter dan degenen die God eerst door Mozes en Aaron dede. De staden wierden slangen; de slangen staden; maar menschen worden katten / wolven / en ik weet niet wat al meer. Ook was 't maar eens dat die verschepinginge voor Farao gebaan wierd: de Duivel doetse elken Sabbath / en ook al den dagh. God voerde 't volk maar eenmaal door de Roodde Zee / en eens door den Jordaan; de Duivel voert de sijnen alle dagen door de lucht; en dat onzichtbaar. Maar 't volk Israel ging so verborzen niet: had Farao slechts konnen by hen komen / sy souden sijnen ogen also weinig zijn ontkomen als sijne handen. Tien plagen hebben eerst d'Egyptenaars gedrukt: de Duivel en sijn volk zijn noch gedurig bezig die te plagen diese willen. Een vreeslijk onweer eens was een van dese plagen: maar sulx verwekt de Duivel door de kollen dageliks; doet hen den wind opknopen en verkopen / het gene Mozes nocht het herte heeft gehad te onderleggen of te denken: maar 't was God die den oosten en den westen wind dan telkens komen dede. Exod. 10: 13/19. en 14: 21.

§. 13. Nu laat ons komen tot dit plegtelijk bestel van Gods Verbond met Israel. De Duivel hadde sijne Tien geboden al so lang geschreven in het vleesch / en met het bloed van so veel menschen onder alle volkeren / geslachten / talen; natien; eer God de sijne voor dat eene volk in steenen tafelen geschreven hadde. Doe was 't wat groots / dat God beloofde sijnen Tabernakel onder Israel te setten / in 't midden van sijn volk te wandelen / en te wonen. Exod. 29: 45. Lev. 26: 11. doch dat was na den geest en van sijne genade te verstaan. Maar nu de Duivel roept sijn volkje self by een / en draagtse die niet gaan en konnen; verschijnt daar sightbaarlik; en onderwijst hen ook van mond tot mond; daar God alleenlik de Profeten toe gebruikte. Mijne Sabbaten sult gy houden, sprakt de H. G. A. S. Lev. 26: 2. Maar de Duivel komt self Sabbath houden met sijn volk / verschijnt lijfhaftig in des selfs vergaderingen / en springt daar lustig met hen om. En schoon God sijn volk Israel self tot een priesterlijk koninkrijk en heilig volk had aangenomen: nochtans en moghten sy hem self niet naderen met Offerhande; de Priesters waren daar befonder toe geheiligd / om tot hem te naderen uit den naam des volks. Maar aan den Duivel offeren sy alles self; met ongelijk veel byper geest / van die verdienstbaarheid tot vreesse was. En 't gene sy van offeren is niet bepaald door onderscheid van rein en onrein vee; maar al wat sy maar missen willen: en houden sy het beste (dat God eischte) voor henselve slechts; de Duivel is niet hond of kat te vreden / als 't maar hun eigen is; waarmede d'armste mensch in Israel niet moght volstaan. Segt niet / dat kat of hond al te geringen schepsel is voor God: want alle schepsel aan sijn selve goed is; en hadde God gewild het selve rein te noemen / het soude rein zijn.

§. 14. Wy komen tot de dagen van het Nieuwe Testament. Deselve insgeleyt bemerkende als die van 't Oude; eerst in derselver ophomst / en bestellinge / daarna in huune bestieringe: so sienwe dat die tekenen en wonderen en

menigerleye kraghten en bedeeelingen des H. Geestes, door welken God mede getuigde, dat het Evangelium ons door den Zonne toegebraght / de waarheid was / Heb. 2: 4. de wondertekenen die noch de Duivel door sijn volk gedurig doet / so als men wil / te boven gaan. Heeft Christus allerhande siekte en quale onder 't volk genesen: de Heren senden eerst den menschen allerhande qualen toe / en nemense ook wegh / slechts met een woord te spreken / het welk sy noemen segenen. De kraght is / seggen sy wel / in die woorden niet / maar in den Duivel die sulx alles doet. 't Is wel: als Christus seide / sta op, en wandel; de kraght was ook al in die woorden niet / maar in hem diese sprak. Heeft Christus kreupelen doen wandelen; de Duivel doetse vliegen. Heeft Christus tweemaal duisenden gespyst daar niet genoeg te eten was; de Duivel doet het dagelyc op sijne Sabbatmalen / al is 'er niet met al. En maakte ooit de Heer van water wijn; en die waarschijnelk maar eenerley: de Duivel maakt vastt allerhande wjn / en dat uit niet. Segt niet / dat die het slechte volk alleen gelooft: 't is noch niet lang geleden / dat my van sulx een proefftuk / als geloofswaerdig / door een welgeleerd man is verhaald. Ten laasten / om 'er af te komen; Hoedanig een is dese, seide 't volk / met d' uiterste verwonderinge / dat hem de winden en de zee gehoorsam zijn? Matt. 8: 7. Waarom en seidense niet / het is de Duivel / of een toveraar / indien doe maar het gemeene volk / so diwers als heden / self ook wel geleerden / geloofde dat de kollen sulx gemeenlik door den Duivel doen? Insonderheid daar sy doch so gereed met seggen waren; hy heeft den Duivel. Maar kan de Duivel ook der blinden ogen openen? Joh. 10: 20/21. Ja / seggen onse Iesden; en ook de ogen so verblinden dat de menschen niet en sien het gene is / en sien het gene niet en is.

§. 15. En waarom / (dat we tot d' Apostelen ook mogen komen) heeft God so groten werk gemaakt van desen Pinxterdagh / als een besonder en uitstekend wonder / dat ongeleerd en ongeoesend volk in alle vzeemde talen sprak; en al wat meer is van de Tekenen die onse grote God en Saligmaker by sijnen Hemelvaart aan sijne Apostelen en vordere gelovigen heeft toegeseid? Mar. 16: 17/18. Waarom en seiden doe de spotters niet / dat sy den Duivel in hadden / in plaats van vol des soeten wjns te zyn; indien de Duivel vzeemde talen spreekt / door sulke die van hem beseten zyn? Dit gaat so verre / dat het een gewisse proebe word geacht te zyn / dat iemand van den bosen geest beseten is; indien sy vzeemde talen spreekt. Niets onder alle dese beuselingen is so gemeen als dit: geleerd en ongeleerd neemt dit aan sonder schroom. Gy Israelitische mannen / wat stond gy op den Pinxterdagh so twijfelmoedig? men hoort noch heden door ingeben van den Duivel / Gods grote daden en verborghtheden door de menschen spreken. Want onder de tekenen van besetenheid stelt Voetius *disp. sel. p. I. pag. 1031.* en dat uit *Baldwinus / occultorum futurorum &c. revelationem*, de openbaringe van dingen die noch toekomstende en verborgen zyn; en voortz *peregrinarum linguarum &c. nullo studio comparatam scientiam*, de kennisse

van vreemde talen sonder die geleerd te hebben. 't Bedrog der Papen / of dergenen die sich weinzen so gesteld te zijn / behelpt sich al gemeenlik met dit middel / dat sy enige latijnsche woorden meer als van enige andere tale ('t schijnt datmen meest Latijn spreekt in de Helt) van buiten leeren / om te betonen dat de Duivel door hen spreekt. O salige Apostelen / is dit de mening van Paulus dan geweest / wanneer hy seide; dat de talen tot een teken zijn niet den gelovigen, maar den ongelovigen? 1. Kor. 14: 20. Segt my / verkondigers van 't Euangelium; hoe sult gy uwe Puerterpredicatie ten jongsten dage konnen staande houden / wanneer de Duivel / als verklager van de hoederen / u dit sal tegen werpen?

§. 16. Van dese eerstelingen tot de woedere werkingen van Gods gesanten hoort te gaan: 't is heben weinig dat d'Apostelen de wonderwerken die sy deden ronduit verklaarden / niet te doen / dan maar in Jesus naam. De toberaars doen groter dingen / en dat (o schrikkelike sake!) in Duivels naam. Want (als gesaid) sy hebben God al afgesworen eer sy dat eens bestaan. En of de Apostelen met het opleggen van enen neusdoek / ofte gozdel / gelijk Paulus; Hand. 19: 12. of door het bloot aanwaken / of door 't voorbpgaan van de schaduw / als Petrus; Hand. 5: 15. de siekten deden wech gaan van de menschen: wat helpt dat doch die goede luiden? also de Duivel door den dienst der Toberaars en kollen / segt Danus / de menschen sonder raken / en van verre wederom bederven kan? Doet hier nu by / dat die godvughtige en hoogverlichte mannen die wonderwerken doe wel deden: maar dat deselve tsevert hebben opgehouden; so verre dat het als een spreekwoord is geworden / God doet nu geen mirakel meer. Maar dit Verbond des Duivels doet mirakel op mirakel / het is der heeren dagelijc bedrijf / en dat Verbond word elkemaal met nieuwe tekenen en wonderen bevestigd / als sy by malkander zijn. Op hunne Toberabbathen geest weder rekenschap aan synen nieuwen God den Duivel / van 't gene door deselven kragt van hem bedreven is. Dus kragtig moet de Duivel dan gedurig werken / niet door Gods kragt / maar tegen God; en boven hem: also hy 't werk alsnu gedurig by der hand heeft / daar d'Oppermogentheid so lang al uitgescheiden is. O gruweljk verstand!

§. 17. Waar blijft nu Gods genadig Zoenverbond / gevestigd op het Bloed syns Soons? waar blijft de roem des Nieuwen Testaments; van so veel overvloediger genade; van so veel klaarder licht; van so veel treffeliker dienst / van so veel sonen / dochteren / jongelingen / maagden / die alle als van God geleerde profeteeren souden: indien de Duivel dagelijc en overal noch menigten van menschen heeft die hem aanbidden / die hem ten dienste staan / die by hem menigmaal ten Nachemaal gaan / die in synen naam gedoopt zijn / die syn merkteken dragen? (van 't Beest / dat heeft Joannes wel geprofeteert / maar van den Duivel niet.) Wat kragt en wat geweld heeft Christus hem benoemen; indien hy werkt niet meerder kragt in 't wolk van syn Verbond / dan Christus Geest doet in syn eigen duurwerkge-

gen volk? indien de Wofe dus noch midden onder 't selve waart / en sijn volk afrekt door so veel geringer goederen / dan ons van God gesthorcken zijn? So die drie onbeweegelijke banden / Gods hoge heilige heerlijkheid / en Christus dierbaar Bloed / en 't onderpand van sijnen Geest / niet vaster houden / als dat de Duivel die so verre blyken kan / dat hy God noch verlooghenen en hem sich overgeven: wat is dan 't Evangelium? waar is de sekerheid der keere van de saligheid? waar is de Geest nu / die getuigt als dat die Geest de waarheid is? Wie komt door water ende Bloed? 1. Joh. 5:6. De Duivel doopt sijn volk met water / en hy doetse onderschryven met hun bloed / het droevig handschrift tegen God en sijn salige rechtveerdigheid. Dit seit Danaus niet uitdrukkelijk: maar 't laatste weet ik wat eerwaardig Predikant het openlik noch op den Predikstoel bevestigd heeft: en boorts de menschen na de Lappen en de Finnen heen gewesene; om self de jeugd te doen geloven / dat Coberaars door Duivels kraght den wind verknopen en verkopen konnen. En dese was het utet alleen.

§. 18. De Leser moet hier mijne taal verschonene; ik kan / ik magh in dit gebat niet sachtter spreken. Gods eere eischt geen koeler pber: en dunkt die iemant noch te heet; hy sal dien dies te meer ontfteken / en ik sal seggen dat het is godslasteringe / en diemen door geen uitblught ooit verschonene sal; mits vooz te wenden / (gelijkmen op het uiterste geperst dien toedlught neemt; doch anders denken hy so verre niet) dat God het doet / die sulke dingen door den Duivel werkt. Maar is dat niet wel schoon gemaakt / hem self van 't eene vuil te wentelen in 't ander? Want kannen God ook swaarder lasteren / dan so te spreken / dat hy de Heren hem versaken / en aan den Duivel sweeren doet? dat hy hen door den Duivel doet godslasteringen spreken? dat hy hen door des Duivels dienst de menschen doet beledigen / die hy gebied te helpen en beminnen? dat hy hen door den Duivel 't onweer doet herwekken / en allerhande wonderen te doen; waarmede hy plagh te bewijfen dat hy God is / en sijn Woord de waarheid is? En dit noch altemaal / ten einde datse sullen denken; dat God het niet en doet; also sp eerst daar moeten sweeren / als dat hy God versaken / en dat de Duivel self de God is die dat doet? Seit dat Danaus niet uitdrukkelijk / en is 'er iemant van hen allen / die van die dingen schryvende / het selve tegenspreekt.

§. 19. Nu wil ik van besluiten / dat dit Verbond / waar van de weereeld noch so vol is / waarin de menschen sich dus met den Duivel tegen God verbinden souden / en datmen vooz den grondslag van de hedendaagse Coberp is houdende; in alle deelen onwaarachtig is: als zynde vooz den Duivel en den Mensch onmogelijk / en Gode toe te laten onbetamelijk / der leere van het Evangelium recht uit contrarie; om niet met een te seggen / dat sulx te geloven is ten uitersten bespottelijk. En is 'er iet wat ernstigs in / het is de grondslag van het Manicheisdom: het stelt den Duivel werkzaam tegen God / en daarom sonder God; en dat noch erger dan de Manicheen / boven God. Het stelt ons menschen die door Duivels kraght al doen (en noch veel meer) wat ooit Profeten of Apostelen (ja Christus

zelf) door Gods kraght deden / en dat tegen God. En daarom zeg ik / dat al wie sulx wel beseffende / en met de Schryft en lieben vergelijkende / nochtans geloofst: dat ik niet sie / hoe dat hy kan geloven dat hy Kristen is.

XIII. HOOFDSTUK.

Men dient dan nader te vernemen, wathet voor luiden waren, die in den Bijbel met voorschreven namen, en op sulken wijze staan vermeld.

§. 1.

Wij hebben dan klaarlijk gesien / dat in de Schryft geen taal noch teken is van sulke Oversep / en wat van diegelyken naam is / als die men in 't gemeen daar voor is houdende; te weten / daar de Duyvel 't werk in doet / en die op een Verbond met hem verist: ja datter self geen plaats voor is / 't en zy Gods eigen Heilverbond met syn gelovig volk vernietigd werde. Radien dan ebenwel so veelerhande Namen / Daden / Wetten / Spreuken ons daar in te voren komen / waarmede so betekend worden / die in 't gemeen voor sulx geachte zijn / als wy nu bevinden datse niet en zijn: so wil de reden / dat we nader gaan / en sien / waar voor die menschen dan gehouden waren / so by hun eigen volk / als by Gods echte bondgenoten; en wat het gene was dat sy bedyeden. Hier toe en hebben wy geen schryften meer van node / dan die alreeds in vorigen zijn bygebragt; alleenlik / dat we 't gene dus lang so vervolgens uit vermaarde schryvers is gemeld / na dat de plaatsen der Schryfture / die ons in de handten quamen / dat vereischten; by desen nu te samen brengen / en elke soort met sulke namen / eigenschappen / handelingen / op al deselve toegepast / beschryven / als door de gansche Schryft verspreid / daar toe te vinden zijn.

§. 2. Laat ons voor eerst dan alle dese namen wederom eens by malander stellen: so als die in den grondtext / dat is in 't Hebræesch of Grieksch te lesen staan / met hune oorspronkelijke betekenis / te voren aangewesen. Want de vertaling onser eigene Oversetters is voor af in 't 4. hoofdstuk aangeroken / waar mede dan de Leser dit eens vergelyken magh. Tot welken einde ik met een de plaatsen der Schryfture / daar ik vervolgens daar geweest hebbe / met de plaatsen daar ik die verhandel in de ses hoofdstukken daar aannolgende / daar by sal tekenen; op dat den Leser te gereder zy / om na te sien / hoe dese namen so van saken als personen / by d'Uitleggers en Vertalers zijn verstaan. Ik stell eerst de hebræwsche uit het Oude / en daar na de Grieksche uit het nieuwe Testament.

Chachaam een Wijse. Gen. 41: 8. Ex. 7: 11 / 12. verklaard in 't V. hoofdstuk / §. 2 / 3 / 4.

Char

- Cherboom*, Natuurwijze *Ex.* 7: 11/12/22. *V.* §. 5. *Exod.* 8: 7/18/19. *V.* §. 11/12/13. 2. *Kron.* 33: 6. *Dan.* 2: 2/10. *Dan.* 4: 7/9. en 5: 11/12. *VII.* §. 5/6.
- Mecasscheef* *Wicchelaar*, of *Guichelaar*, en *Mecasscheefa* *Wichelster*, *Exod.* 7: 11/12. *V.* §. 6. *Exod.* 22: 18. *VIII.* §. 2'3/4. *Jerem.* 27: 9/10. *X.* §. 4. *Mal.* 3: 5. *X.* §. 18. en *Casschaaf* *Wichelarye*, goeder geluksegginge, *Mich.* 5: 11. *X.* §. 9/17.
- Kesem*, *Wicchelaar* *Deut.* 18: 11. *IX.* 7/8. *Jos.* 23: 22. *VI.* §. 2. *Jes.* 3: 2. *X.* §. 2. *Jer.* 14: 14. *X.* §. 2. *Jerem.* 27: 9/10. en 29: 8. *Ezech.* 13: 6. *X.* §. 3/4. *Kesem*, *kesoom*, *miksoom*, *wichelarye* *Mich.* 3: 5/6/7. *Ezech.* 12: 24. *X.* §. 5/6. *Ezech.* 21: 21/22. *XI.* §. 12/13/15.
- Oov* *Lederlak*, *Buikspreker*, *buisprake*, 1 *Sam.* 28: 7/8. *VI.* §. 9/10. *Lev.* 19: 31. *VIII.* §. 9/10. *Scho. e. l' oov*, *Geestvrager*, *buikspreker*, *Deut.* 18: 11. *IX.* §. 11. *Jes.* 8: 19. *X.* §. 11.
- Jid-onie*, *Wittige*, *Wijshoofd*, *Weteveel*, *Wonderkijker*, 1 *Sam.* 28: 3. *VI.* §. 12/13. *Levit.* 19: 31. *VIII.* §. 11/12/13. *Jes.* 19: 3. en 8: 19. *X.* §. 7/10.
- Oncen* en *Meo-oen*, *Wolkengisser*, *Daghverkiefer*. 2. *Kron.* 33: 6. *VII.* §. 2. *Levit.* 19: 26. *VIII.* §. 7/8. *Deut.* 18. 10. *IX.* §. 9. *Jes.* 2: 6. *X.* §. 14.
- Afshaaf*, *Kijker*, *Dan.* 2: 2/10. en 5: 11/12. *VII.* §. 3/4/6.
- Gofrijn* *Opfniijders*, *Schifters*, *Dan.* 2: 27. en 4: 7/9. en 5: 11/12. *VII.* §. 4.
- Chasdijm*, *Chaldeërs*, *Dan.* 2: 10. *VII.* §. 4.
- Menacheefsch*, *Welervaren*, *Onderfoeker*. *Lev.* 19: 26. *VIII.* §. 5. *Deut.* 18: 10. *X.* §. 10. *nacha'eb*, *ondervindinge*, *onderloek*, *Ruin.* 23: 23. *X.* §. 16.
- Ebolcem*, *Dromer*, *Deut.* 13: 1/2. *VIII.* §. 18.
- Choveer*, *Verfamelaar*, *Beteefser* of *Befweerder*, *Chever*, *besweeringe*. *Deut.* 18: 11. *IX.* §. 11/12. *Jes.* 47: 12/13. *X.* §. 9.
- Dereefsch el hammeibijm*. Die na de doden vraagt. *Deut.* 18: 11. *IX.* §. 14. 15.
- Ebofe bacoobavijm*, *Sterrenkijker*. *Jes.* 47: 12/13. *X.* §. 9.
- Baddijm*, *Leugenaars* (*ik soude seggen* *alleensprekers*, *gelijch* *die mompelaars* *met hunne besweeringen* / *van 773 badad*,) *Jes.* 44: 25/26. *X.* §. 8.
- Itijm*, *Mompelaars*, *besweerders*. *Jes.* 19: 3. *X.* §. 7.

Dit zijn de hebreuwische namen / nu volgen ook de grietische.

- Magos*, *Geheimwijze*. *Mat.* 2: 1. *Hand.* 8: 9. en 13: 16. *VII.* §. 13-16.
- Pythoon*, *Vraag geest*, *wicchelaar*. *Hand.* 16: 16. *VII.* §. 17.
- Exarkistes*, *Befweerder*, *Hand.* 19: 13/14. *VII.* §. 19.
- Farmakos* en *Farmakeus*, *Geneesmeester* en *Vergiftiger*, *Openb.* 9: 21. en 18: 22. en 21: 8. en 22: 15. *Farmakeia*, *geneesinge*, *vergiftinge*, *Gal.* 5: 20. *X.* 20/21.
- By desen quamen ook de *Terasijm*, *huisbeelden*, in de *wiccheling* te pas. *Gen.* 31: 30/31. 2. *Kon.* 23: 24. *VII.* 9-12. Waar mede al dat gene me

genoemd is / dat ons in de Schryft van dese menschen en van hun bedryf ontmoet.

§. 3. Doch dit zijn nu de namen slechts : indientwe desgelijx acht geben op de saken / so sullenwe uit alle die booznoemde plaatsen sien / dat daar seer weinig af te seggen zy. Alleenlik is te merken / dat geen andere alhier betekend worden / dan die by d'oude Heidenen / met welken 't volk van Israel in en ontrent hun land verkeerde / booz wijs en gaatw en wel erbaaren zijn geacht geweest / en als gemeenschap met de Goden ofte Demons hebbende : waar dooz sy wisten 't gene booz 't gemeen verborzen was : en tot bewijs van hunnen omgang met de Goden / dooz d'uitwendigste Natuurkunde te wege braghten / dingen / die dooz d'ongewoonte aan de menschen scheenen boven de Natuur te gaan ; gelijk in 't 4. hoofdstuk van mijn 1. boek / dat dooz Agrippa is verklaard. Derhalven wierden sy ook van die Heidenen in tijd van swarigheid / en over duistere en twijfelachtige gevallen aangesocht / en van de sekerheid van den aanstaanden uitslagh hunder saken / en voortz om raad gevraagd. Want alle die exempelen / wetten / spreuken uit het oude Testament / tot hier toe bygebraght / zijn van dien inhoud / dat die menschen / evenbeel wat naam sy hadden / over sulke saken zijn gevraagd geweest : alleenlik uitgesonderd Bileam / en die aan 't Hof van Farao / die tegen Moses en Aaron stonden / van welken dat niet so uitsprekelyk en wordt geseyd. Want d'eerste Farao / en desgelijx Nebucadnetsar / sochten d'uitlegginge van hunne dromen by die lieden / en Belsasar die van 't schryft aan de wand ; Nebucadnetsar wederom / wat wegh sy met sijn heit optrekken soude ; de Filistijnsche Priesters / waar sy met de Bondkist henen souden ; Saul dwijf tot Endor / hoe 't met sijne saken soude gaan. Een te der heidensch volck dat vraagde dooz die menschen sijnen God. Jes. 8: 19. en hoorden na deselve. Deut. 18: 14

§. 5 En om de menschen in 't geloof te brengen en te houden 'als dat sy alles dooz gemeenschap met de Demons wisten : so pleegden sy uitwendige gebeden / ondermengd met woorden / om de Geesten of de Zielen van de doden uit te halen ; gelijk de toberes (also genaamd) tot Endor. 1 Sam. 28. Dat was de doden voor de leevendigen vragen. Jes. 8: 19. Maar wy en lesen niet / dat dese menschen / so beyr als 't ons de Schryft beduid / sich ooit vermaten iets te doen / dat de Natuur (so 't scheen) te boven ging : 't en ware om daar mede te bevestigen / dat hunne antwoorden / openbaringen / of boozseggingen sodanig waren / die van de Goden ofte Demons / welker die naars sy gehouden wilden zijn / den oorspronk hadden ; en om de menschen tot derselver diensten so met een te overreden. Om dese reden deden Jambres ende Jambres al hun best / om Moses en Aarons sending vruchteloos te maken ; mitsdien sy mede 't selfde deden / so het scheen / om te bewijzen dat de God of Demon der Hebreen / gansch van geen meer vermogen was / dan so veel Demons der Egyptenaren : en dat het daarom niet geraden was na die twee wijzen der Hebreen meer te luisteren / om 't volk te laten trekken ; dan na so groten aantal wijzen van hun eigen volk / dewelke sulx ont-
rieden.

rieden. Doch hier van sal in 't naaste hoofdstuk beter passen meer te spreken.

§. 6. Daar zijnder nochtans onder / welker doen in iets te doen bestond : ten minsten waren dat de *Farmakeis* of *Farmakoi* Vergiftigers, hoedantge de *Mecasscheef* en *Mecasscheefa*, in 't Hebreeuwsch ook meest by d'aangemelde schryvers zijn verstaan. De *Affchafijm* zijn ook by velen daar voor aangesien; so als het Gejer over Daniel op 't naatst beduid. Doch dien aangaande sal de Leser in voorgaande taalbediedingen der oversetters merken / dat twee sijn het gebruik der woorden metter tijd veranderd is. Want (so als meer geseld) het waren wel verscheidene konsten / maar welker meer dan eene by een persoon gemeenlik te vinden waren / die hier den naam van d'eene konst / en daar van d'andere hadde; waar door van ook door eenen uit verscheidene te noemen / somtijds ook d'andere zijn te verstaan geweest; gelijk dat uit Calvijn al eens is aangemerkt. X. §. 20. Behoudens dat verstaen en konden d'*Affchafijm* als *Medicijns* noch als *Vergiftigers* geen plaats ten hove vinden / om 's Konings dromen te verklaren / noch konde de besweeringe in 't Grieksch den naam van *Farmakeia* dragen / gelijk we sien dat V. §. 10. by de Grieken is vertaald geweest.

§. 7. Gelijk ons nu de woorden 't onderscheid niet duidelik vertonen; so is het ook beswaarlik uit so veel vertalingen te halen / als in de vorige kapitelen op ieder woord en plaats zijn aangemeld. Want laat ons nu dezelfde namen noch eens na malkander stellen / met die vertalingen als ter gemelde plaatsen daar zijn by gesteld : en siet eens hoe dat alles door malkander loopt.

Chartummijm, ἐχρηται Uitleggers, giffers, geheimsprekers, mompelaars, (VI. §. 9.) geheimwijse (gelijk 't woord *magos* mijns oordeels altijd beter vertaald magh worden) dodenwicchelaars : V. §. 3. toveraars, besweerders, geheimwijzen, geboortelefers, V. §. 6. sterrengiffers. V. §. 9.

13. *Mecasscheefijm*, Guichelaars, V. §. 5. quaad volk (in 't besonder so genaamd) sterrewijzen, Vergiftigers, besweerders, guichelaars, V. §. 6. VII. §. 4. toveraars VIII. §. 2.

Menacheesch, Waarsegger, slangenwicchelaar, VI. §. 3. VIII. §. 5. die op vogelgeschrei acht geeft. IX. §. 10.

Koseem, Waarsegger, voorsegger, VI. §. 2/5.

Oov, Waarleggende geeft, VI. §. 9. waarsegger. §. 10. buikspreker, §. 11. VIII. §. 10.

Fid-oni, Duivelskonstenaar, wicchelaar (VIII. §. 14.) goedergeluksegger. VI. §. 12. *demon*, voorkondiger. §. 13. waarsegger, wittige VIII. §. 11. besweerder, §. 17.

Ooneen, *Me-oneen*, Guichelaar, wolkengiffers VIII. §. 7. 8. droombedieder, vogelschouwer, of vogelwicchelaar, daghverkiefer. §. 8. guichelaar. IX. §. 9.

Daar de *Chachamijm*, Wijzen, *Casdijm*, Chaldeers, *Baddijm*, dichters, *Itijm*,

zijn, Mompelaars, en diergelijke / valt buiten het voorsz. niet besond'rs
meer te spreken.

§. 8. Maar om dit volk uit de voorsz. te nemen / so veel mogelijk /
noch wat besonderder te onderkennen / so heesturen hier in acht te nemen /
dat die van Chachamim en Magos algemeen / op allen sonder onderscheid
toepasselijk; de Chaldim, of Chaldeen / by uitnemmentheid also genoemd zijn:
het zo om alle de Chaldeeische Wyzen / of met een ook die van eenerley be-
dyf / al waren sy van andere volkeren of landen / nabolgens dese weten-
schappen by hen eerst gebonden of in 't werk gesteld / daarmede te betekenen.
Gelyk VII. §. 17. van een Python aangemerkt is / dat hy door de wylsprak
boven anderen vermaard / of mogelijk de eerste vinder zynde; sijn naam van
hem op allen / die de selve kunst of diergelijke namaals oefenden / schijnt
overerfd te zijn. De Kohanim, of Priesters / heb ik onder d'anderen niet
rens gesteld: om dat die naam soo wel den dienaar van den waren God /
(en dat ook met het grootste en het oudste recht) als den Afgodendienaar
toegeschreven word; van welker wicshelinge ik te spreken hadde / en niet
van ware profeten. Hoewel het anders wel bekend is / dat alle Priesters
de gewoonlikste Profeten zijn: so onder 't volk des waren Gods / dien sy
door Uriim en de Tummim vraagden; als van de Heidenen / gelikmen in
't besond' VI §. 6/7/8. aan de Filistijnen heeft bespeurd.

§. 9. De Baddim van de bygebrachte schryvers in 't voorsz. aan slechts
gemeid / wanneer ik op den ooyhsong sie van 't woord / soo dunkt my dat
daar noch wel iets meer af te seggen valt. Want somen desen naam af lei-
den wil van 't wortelwoord בָּדָה, 't welk sy vertalen eenszaam zijn; sult
de verdubbeling der letter b, in *baddim*, na d'eigenschap der tale niet on-
eigen is: sookan 't op d'eenszaamheid der plaats sien / daar dese wicshelaars
sich afgesloten hielden / dat niemant merken konde wat sy by henzel-
ven sutselden / so als VI. §. 17. aan 't wyl tot Endor ook te merken was.
Maar neemmen 't van בָּדָה *b. da*, 't welk liegen of verdichten is te seggen;
waarvan op heden op het joodsch בָּדָה *baddaj* een leugenaar, en בָּדָה *bid-
duj*, een leugen heet: so geve ik in bedenken / of dan בָּדָה *Baddim* mysthien
geen Dichters of Poeten zijn; also deselve ook by de Romeinen *Vates*, dat is
voorsleggers zijn genoemd geweest / de voorseggingen der oudste Heidenen in
dicht of veerssen was begrepen / en al hun Godsdienst ook in konstelik
verdichte sabelen bestond / gelijke noch op heden doet? De godspreek der
Sibyllen / by den Romeinen eertijds hoor een sonderling geheim gehouden /
was ook in louter griekische veerssen; en indiens'er ooit geweest zijn / ten
minsten de geheele inhoud van deselve gansch verdicht. Verhalven dunkt
my / dat de Schrift mysthien wel in 't besond' op der Heidenen Poeten siet:
maar hen op 't grootste / om de valsheid hunder voorsz. godspreek
baddim, dat is / leugenaars, of (so als 't by onse Oversetters na voorsz.
mening wat gepasselijker is vertaald) liever leugen-dichters noemt.

§. 10. Wat nu de vordere benamingen betreft / het is te merken dat de
meesten wel de saken self betekenen / die sy voorsz. of bedzegen; doch
andere

andere de wijze van bedrijs. Van d'eerste soorte zijn / behalven die nu laast genoemd zijn / de Gostrijm Charumimim, de Aschafim, de Jid-onim, de Choleimim, de Kolemim, Mecasschijm, Menachschijm, Meonenim, of immers na de meeste overeenkomst der vertalingen hier vooz in order na te sien. Tot d'anderen behoren meest de Choverim, Menachschijm; en mogetlik tot beiden de Oooth en Pythones. De Wijse hunder wicthelingen besond in 't gene dooz de namen lattim ofte lehattim, en de nachaschijm en farmakeim, §. 6/8/9/10/12/14. de nachaschijm en kesamim, VI. §. 12. de chavarim IX. §. 11. X. §. 9. betekend wierd. De Middelen daer toe gebuikt de Terasim. VII. §. 9-12. IX. §. 8. als ook de Pijlen/ Messen/ Stokken/ die de Wicthelaars gebuikten in besondere gevallen. X. §. 12/13/15. D'onsekerheid van alles op die plaatsen aangewesen / dooz 't groot verschil en d'ongewisheid der vermaardste schryvers / moet de nieuwsgierigheid beteugelen/ die ons behaagen mocht om meer daar van te weten; also h' selfsitter wosser daar in zijn.

§. 11. Doch niettemin is lichtelik te sien / dat daar so veel en veelchante namen in den Bijbel staan / en menig boozval van 't bedrijs der menschen / die also genaamd zijn / ook met verschiedene benamingen betekend / word verhaald; nochtans noch woord noch letter onder allen boozkint / noch in die uitgebukte teksten van de Schryft / noch in d'uitleggingen van joodsche en kristene vertalers daaymede tets te kennen word gegeven / het gene na de hebraagische Tobery gelijkt / so als men die geloof. Niets 't allerminste van dat gruwelijk Verbond des Duibels met de Covenaren / (sulx is in twee kapitelen nu al gstoond) niets van alsulke betoveren der menschen / of het beschadigen van vee of zuivel dooz des Duibels kraaght; niets van sijn lichaam tegen schoot of steekte harden; niets van ter schoofteen uit / op half of bok te rijden; niet van in wolven / katten / ratten / padden / of meer ander wild of buil gebierte / en van die in menschen te veranderen; niets van den wind te kopen of verkopen / te binden of ontbinden / de lucht of 't water te beroeren; of diergelijke meer / het gene vast gelieenlik by het volk / en vooz een deel ook by de Leeraars word geloofd. Hoe komen dan die dingen in den man? Of is 't in oude tijden so noch niet geweest; hoe gaar de Duivel heden onder 't menw Verbond so grof / daar h' so merkelik veel minder dan in 't oude moest te seggen hebben?

§. 12. Noch nader / om degene die alsulke Tobery geloben / met hun eigen redenen te overtuigen: waat komt dat doch by toe / dat men geloof d'Orakelen niet d'opkomst van het Kristendom tot swigen / en so veel ander Duibels werk te horen nooit gehoort / daar tegen opgebraght te zijn? Hoe konnt dat onder 't Heidendom in desen tyd so weenig als by ouds / van al die dingen gantsch geen kennis is; (het moest ons anders nit het 4. 6. 8. 9. 10. 11. hoofdstuk van het 1. boek alreing gebleken zijn) dat Joben noch Mahometanen daer ook niet van weten / niet tegenskaande al 't booznaamste hunder toberhand in 't 13. en 14. hoofdstuk is by tengebraght? Heeft dan de Duivel over 't Kristendom alleen so grote maght? Wat krifkent al te secht. Of segt g' / dat het buiten ons toch alles vooz en inet hem is / so

dat hy daar geen ander werk behoeft; en dat hy daarom hier so woelt / de-
 wijl hem 't *Kristendom* so tegen is: Wel seker / heerscht hy buiten 't *Kristen-*
dom alreeds soo breed / dat op sijn breedst genomen / naawlyc 't seste deel
 des *Weerlds* is; en doet hy midden onder 't selve noch so groote kraght /
 meer dan de *Koning Jesus* self te werke stelt: so jammiert ny te meer de staat
 van 't hemelsch *Koninkrijk* op aarden / als buiten dat genoegh beswalkt
 met so veel sabelen / die vooz de waarheid van *Gods* heilig *Woord* verstu-
 ven moesten. Maar dan wil ik aan mijne naaste bondgenoten noch wel
 vraghen / hoe 't komt dat de gereformeerde *Kerk* / na mate van so veel te gro-
 ter licht der waarheid dan in 't *Pauzdom* schijnt / niet so veel meer dan die
 van 't *Roomsch* gelobe van den *Duivel* zijn geplaagd; nadien hy doch in 't
 midden van dat *Babylon* / gelijk de *Draak* / so veel te ruimer en geruster
 heerscht? Nochtans geloofst een ieder *Protestant* het tegendeel: also hy houd /
 dat dooz het licht des *Euangeliums* / de *Duivel* met sijn werk van duister-
 nisse so niet duren kan.

§. 13. Twee dingen moet ik in 't besonder melden / daar self geleerden
 onder ons vooz staan: hoewel vooz't eerste onder ons met veel; by *Protestan-*
ten oventwel. Van *Zanchius* / die een van onse *Leeraars* in de eerste *Re-*
formatie geweest is / wordt duidelik geleerd de *oper. Creat. Part. 1. lib. 4. c.*
116. th. 1. dat de *Duivel* vleeschelike gemeenschap heeft met mans en vrou-
 wen / ende ook vrucht kan teelen; en *Doctius* *Disp. part. I. pag. 927.* staat toe
 dat sulke vleeschelike gemeenschap geschieden kan; hoe wel hy dat van de
 teelinge in twyfel trekt. Doch twyfelende / so spreekt hy het niet tegen; ge-
 gelijk hy soude moeten doen / om de allerheiligste geboorte onses *Heilands* nie-
 de *Maagd* behooylik tegen *Joodsche* lastering te suveren / en ons gelobe
 byp van twyfeling temaken. Maar hoe veel beter seggen *Keinholt* *Schor* dan
 en *Wérwis* / so die beuyuarde *Godgeleerde* self aldaar bekent / dat dit gevoelen
 een godloos gevoelen is. En nademaal sy reden van hun seggen geven /
 gelijk ik mede doe: so had het hier sijn plicht geweest / die beide mannen /
 en noch so vele die het (*Gode* zy daar vooz noch dank geseyd) met hem zijn
 houdende / te wederleggen. Doch ik en hebbe noch by hem / noch ook by
 iemand anders 't allerminste teken van bewijs gebonden: en so ik self wil
 soeken / waar sy 't mogelijk op souden moeten munt; het soude met wat
 schijns van schijn te halen zijn / uit die beroemde *Keusen* / die al vooz
 den *Sondbloed* van *Gods* sonen met de dochteren der menschen zijn ge-
 teeld geweest. *Gen. 6: 2/4.* Dit heb ik in 't 15. hoofdstuk van mijn 1.
 boek getoond een oud gevoelen onder 't *Kristendom* geweest te zijn: maar
 aangefien niet een *Theologant* na 't opgaan van de *Reformatie* van dat ver-
 stand ooit is geweest; so valt het ook van selfs.

§. 14. Het ander is van dat verhoeren / dat de *Duivel* na hun seggen aan
 sijn volk doet dooz de *Lucht*. Dit heeft by *Doctius* den naam van *Strigip-*
porium, 't welk *Hexvervoeringe* of *Hexendraght* te seggen is. En hebben-
 de verscheidene gevoelens over hoop gehaald / self *Roomsch* gesinde schryvers
 die 't ontkennen; en willende niet alles dat men daar van seit bevestigen: so
 meent

meint hy ebenwel / *non esse negandam omnem translationis seu strigipartii veritatem* datmen die vervoeringe of hexenvaart niet in alles moet ontkennen. *Disput. part. III. pag. 580.* Dewijle wy hier verder niet van dese dingen spreken / dan ons de H. Schryfture meld; so is het noch te vzoegh dat ik hem tegenspreke in 't gene hy terstond daar by seit / dat die vervoeringe niet moet onmogelijck geoordeeld worden. Maar is se mogelijk / en hedendaags een ding dat d'gelic gebeurt: so seg ik wederom / dat dan de mode van de toberpe te maken moet veranderd zijn; also het of niet mogelijk / of immers geen gebruik te wesen plagh / dat ooit de Duivel onder 't end of in 't begin des nieuwen Testaments de menschen voerde door de lucht. Maar 't wierd hoor wat besonders aangemerkt / dat eens een Engel Habbakuk so hy de hairen greep en voerde; gelijk men in 't Vanhangsel leest van Daniel: dan soo veel word hem ebenwel niet toegeschreven / dat hy hem self ten bok / of kalf / of peerd gemaakt heeft / op welken de Profet niet meer gemak had konnen rijden. Waar uit dan mede volght / dat ook het gene dat de Duivel heden alle dagen aan de sijnen doet / so veel gemakkeliker toegaat / dan 't gene eens een Engel heeft gedaan. Ook was de oorzak ginder niet so aangenaam: te wesen / om niet voor hemself / maar Daniel de spijse self te dragen / doch die den maagers ondertusschen wierd onthouden / (het gene mede sonder swarigheid niet was) maar dese luden varen derwaerts ende rijden, maghmen seggen / boven alle hooghten van der aarde; ('t welck van Gods wege eene van de heerlikste belostenissen voor sijn volck geweest is. *Jes. 58: 14.*) sonder ballast / wy en onbeladen / ter plaatsen daar sy voor hen self de tafel vinden toebereid. Hoe veel verscheelt dan niet de hedendaagse Toberp van d'oude / so veel als die bekend is in Gods Woord?

§. 15. Maar is 't geen wonder / datmen geen bewijs van desen gauschen handel vind / dan by Perkins; daar so veel grote mannen onder ons dat Duivels toberwerk / verbond / vervoeringe / en diergelijck / gelooflijk / en der Schryfture gelijkmatig stellen? Hy seit nochtans / dat het woord Choverijm alsulck te heimen geest (de leser sie van de betekenis hier voor §. 2. en 7.) en weet also de woorden *Psal. 58: 6.* uit te leggen: dat het die luden zijn / die so versamelen, of die versamelingen weten te belggen; 't welck wy in 't Duitsch vertaald sien besweerder, den genen die ervaren is met besweeringen (bestaande / als *IX. §. 11. 12.* geseid is / in versameling van woorden) om te gaan. Siet so moet hier Gods Woord gelozongen worden / om sulken sin daar uit te persen als men hebben wil. Met sulck voozoordeel kommen tot de Schryft / en heeftse d'een en d'ander man van name dus verklaard / dat gaat by overleveringe voort. Wee dan den genen die dat niet en volgt / en de Schryfture self in den grond besiende / deselve derf verklaren buiten den gemeenen trant.

§. 16. Daar is noch al iet meer / daar d'oude Toberaars niet af en wisten / en 't gene d'hedendaagse alle dagen doen. Te weten / nergens lasmen / dat sy andere menschen of hen self onzichtbaar maakten / of ook in allerhande heesten sonden doen veranderen. Self deden dat d'Egyptische Besweerders niet: maar stehs op 't hoogste / datse scheenen humme stikken / (die geen
ment-

menschēn waren / te veranderen in slangen; en datse vosschen / niet by verschoppinge uit andere dieren / of uit menschēn / maar na gelijkemis van Moyses en Aaron werken maakten. Maar watse waerlijk deden / sal ik in 't XV. Hoofdstuk tonen. 't Is waar / dat onse Schryftgeleerden die verandering niet weesentlijk geloven te geschieden: maar wel dat d'inbeeldinge so van den Duivel word bedurben en beset / dat sy sich wanen sulke beesten waerlijk te zyn; en oversuly ook soo dan doen / gelijk die doen. Doch nergens las ik sulx ooit van de Toveraars die in den Bybel staan gemeld. De Leser heeft na te sien / al wat daar van te seggen was. Eens heeft God gedaan aan Bezucadnetsar (gelijk ik 't over den Profet Daniël §. 281 — 285 heb aangewesen / het gene dese nieuwe Toveraars (so als men seit) nu alle dagen door den Duivel doen.

§. 17. Het derde stuk is van de vzeemde talen / daar sy heden de Besetenheid aan kennen; gelijk in d'eerste kristen kerk de genen die verbouid geweest zyn van Gods Geest. Men leest in 't geheel oud Testament niet een enig woord van iemand die beseten was; behalven dat van Saul iets diergelijk gesegd word / dat een bose geest van den H E E R E (niet van den Duivel) hem verschrikte. Dies ook de hovelingen tot hem seiden; Siet doch / een bose Geest Gods verschrikt u: 1. Sam. 16: 14 / 15. het gene sy hen wel verwacht souden hebben so te seggen / so sy of hy daar door derstonden dat hy was beseten van de Duivel. Men leest ook niet in einigen artikel van 't versierde Duivels Vloekverboud / dat sulken Duivel door het snarenspeel berdoeben word / gelijk het ging met desen geest van Saul. Dat soude dan so veel geweest zyn als belezen; en moeste David een uitstekend toveraar geweest zyn / die best van allen op de harpe speelde: want dat was voor Saul van ene verademinge, ende het werd beter met hem, en de bose geest weck van hem. vs 23. Siet of van David niet en was een Choeveer, een Epaoïdos, een Beleser en Besweerder / van den bosen geest; indien die geest een Duivel was: en dat terwijl self des HEEREN Geest was veerdig over hem, van dien dag af dat hy in 't hemelisk gesalvd was in de plaats van Saul / eer dit gebeurde / ende ook voortaan vs 13. Behalven dat / so sprak de geest van Saul geen vzeemde talen: en zyn ook onse schryftgeleerden meest al eens / dat het niet anders dan droefgeestigheid geweest is die hem quelde / en dikmaals oprees tot een slag van dulligheid; waer mede God hem strafte / na dat sijn eerste pdergeest in hem verdoeld / en hy van 't goede spoor geweken was.

§. 18. In 't nieuwe Testament / waer in so veel exempelen van bōse geesten, na de oude tale der Hebrēn / of van Demons, na de nieuwe tale dese tseberd door den omgang met de grieksche Heidenen sich hadden aangewend / beschreven staan; en komt ons echter nergens voor / dat iemand der besetenen ooit vzeemde talen sprak. Rochaus verst die vermaarde Doethus dat stellen / wanner hy hoopneemt tekenen te roepen van besetenheid, die tekernt en door de Schriftuur en ondervindinge bevestigd zyn / so als ik sijn XII §. 15. aangerkend hebbe. Waer las hy ooit van sulken teken in de Schryft? Hy

Hy wijst ons met d'Exempelen na Balduinus toe / uit wien hy dese schone tekenen getrokken heeft. Maar wy en sullen die niet meer van noden hebben / wanneer eens al degene die ik tot het IV. boek beware / sullen onderzocht zijn / en bevonden datse niet met al bewijzen. En 't soude wel wat wonders moeten zijn / dat na de tijden der Apostelen / aan wien de maght gegeven was om bose Geesten uit te drijven / een nieuwe soort van Duivels opgehomen waren / die vzeemde talen spraken; nu niemant hen dat naboen of verleren kan: en datter doe geen waren die dat deden / of ten minsten nabootsten / om den Apostelen dat voorrecht te bedisputeeren; gelijkt de Egyptische besweerders alles poogden na te doen / wat Moses en Aaron deden / om hun doen vryghelees te maken. Is 't niet een schoone theologie? Doe was het (als hier vooz XII. S. 14 / 18. aangewesen is) een onseilbaar teken van Gods Geest / so iemant vzeemde talen sprak; nu is dat een onseilbaar teken van den Duivel: en dat is dan noch uit de Schrift so wel als uit de ondervindinge te tonen / welke dat op 't netst en sekerste de tekenen zijn van Besetenheid.

XIV. HOOFDSTUK.

Daar uit moet sich dan verder openbaren, wat van 't bedrijf van sulke menschen, die tegen Moses, de Profeten en Apostelen zijn aan geweest, te houden zy.

S. 1.

Ik soude mogen staande houden / dat ik hiermede nu der sake had genoegh gedaan: bewezen hebbende / dat niet alleen gansch geen bewijs vooz die gemeenelikt genaamde Toverij te vinden is; maar dat deselve ook dooz den geheelen inhoud / draad en tsamenhang der H. Schrifture wederproven word. Doch niettemin wil ik / toe meerder sekerheid en onderricht des Lesers / deselve lieden uit de Schrift noch eens vertonen / so als die ons daar in voozogen zijn gesteld: waar dooz ik meine dat hy alle voozoordeelen sal verlaten / indien hy noch ired enige belemmerd is; of so hy self daar om verlegen is / haar van verlost sal worden; en eindelikt / klaar uit sijne ogen siende / ten u.^o esten verwondert staan / hoe 't mogelijk geweest is / dat sulkt een geboelen dus lang in de protestantsche kerken noch geleden is / als of de Schrift van sulke Toverij sprak / als onder het gemeen op heden word geloofd. Want ik gelobe / dat elk een van die genaamde Toveraren van Egypten / Filistijnen en Chaldeen / niet weiniger verwondert souden staan / indien sy heden opsien mochten / en horen ons van sulke menschen spreken so als men heden Toveraars en Kollen noemt / en van a sulken Duivel als men hem beschrijft / en sulken wonderlijkt en grouwelijkt Verbond / als 't 't seggen is dat hy met dese menschen heeft. Ik sal dan eens de plaatsen die in 't

in 't V. V. VII. hoofdstuk ondersocht zijn / overgaan : te sien wat eigenlijk die menschen deden / van welken ons 't verhaal daar in woord opgegeven / en wat hun oogmerk en beleid daar in geweest magh zijn. Daarmede sal dit hoofdstuk groot genoege zijn : en het ander ons vervolgens dienen / om het gene ik hier sal seggen waar te maken / betoouende dat het niet anders zy geweest als dat. Dan sal ik d'andere Schryfturen / die in het VIII. IX. en X. hoofdstuk Wetten ofte Leeringen vertoonden / ook noch overzien ; en onderzoeken wat de reden zy geweest / waarom die menschen en hun doen so seer versoeid zijn in Gods Woord / en by Gods Volk.

§. 2. Het eerste dan / dat hier nu is te doen / vereischt dat wy voorz af bedenken 't onderscheid van Godsdienst tusschen 't volk van Israël en d'andere volkeren / van eersten af tot op de tijden der Apostelen. 't Geslacht van Abraham / dat door de linie van Isaak en Jakob tot een volk geworden is / 't welk na den tweeden naam huns Vaders Jakob (in de woestelinge des geloofs verkregen Gen. 22: 28. Israël genaamd is ; had in dien ganschen tijd alleen de kennis en den Dienst des waren Gods. Maar alle d'andere volkeren / die God so lang liet wandelen in huane wegen, (Hand. 14: 16.) hoewel erkennende een opperst wesen en volslagen oorzak aller dingen : geloofden echter dat verscheiden Ondergoden / in alle talen met gemeene naam van Goden, besonder in 't hebreeuwisch van Baalijm, in 't grieksch van Daimones, en in 't latijn ook wel van Geny ; elk in zijn deel en doen 't bestuur des weerelds hadden : gelijk dat aan de Heidenen in 't algemeen noch tot op heden blijkt ; so als in 't I. boek / het II. VII. IX. X. XI. hoofdstuk aangewesen is. Daar by quam / dat d'Israelijten / wel wettende dat God geen steen of hout gelijk, (Hand. 17: 29.) noch ook by enig ding te vergelijken is ; (Deut. 4: 15.) so lang als sy sich hielden aan de Wet / geen beelden in den Godsdienst leden noch gebruikten. Maar wat de Heidenen belangt / hoewel de schranderste van d'oppergodheid nooit ook andere gedachten hadden : gelovende nochtans dat hunne Daimones al meest lichamelijk / en sommige van afkomst menschen waren ; verstonden daarom / dat men die wel uiterlijk verbeelden moght ; ja meinden (als noch heden d'afgoddienars altemaal) dat het also behoorde / om 't volk de eigenschappen en 't besonderste bewind van hunne Goden / door simebeelden te vertoonen.

§. 3. Uit desen rees van noch een tweede onderscheid : dat Israël en d'andere volkeren / geen eenderley gevoelen van de Godheid hebbende / ook van malkanderen / en van elkanders God of Goden seer verscheiden oordeel hadden. Want Israël vast houdende / dat al wat God heet buiten desen eenen God / geen God en is / en dat een Afgod niets met allen is : (1. Kor. 8: 4.) so noemden syse ook na datse weerdig waren / *Elilijm*, Nietigheden ; of om de wuiligheden van de diensten die de Heidenen daar aan beweesen / *Gillulijm*, Dreckgoden, Stinkgoden ; (VII. 9. 8.) en daarenboven noch *Schedijm*, Verwoesters, en *Se-riym*, Ruighairen, (gelijk voorz desen II. v. XXVI. §. 1—11. in 't byede is getoond) om der gedaanten wille hunder beel-

beelden daarmede sp die Goden wild en woest in hunne Tempelen vertoon-
den. En sp en konden om boozseide reden gansch geen andere gedachten
van die Goden hebben / noch hen booz Goden houden. Maar dese Hei-
denen de veelheid en verscheidenheid der Goden houdende / en dat geen land
noch volk is sonder God die hun beschermmer zy 2 en konden geenfins sulke
gevoelen hebben van den God van Israël. Want op hunne eigene gronden
moesten sp geloven / dat wel deselve waarlik was een God : maar sulke een
als een ander ; dat is als een der Goden / onder d'oppergodheid staande / een
ieder ober sijn besouder volk en land. Dat saghuert aan de Spriers. 1 Kon.
20: 23. en d'Asspriers / 2. Kon. 17: 26. hoe elke God de sterkste wierd ge-
houden in sijn land. En so sp mede meinden / dat d'eeue God den anderen
in kragt en maght te boven gaat : so achten sp deselven / en insonderheid
den God van Israël / niet alle eben veel. De Kanaanijten en de Filistijnen
hadden van den selven eertijds een besouder groot gevoelen ; als blijkt
uit de belijdens van Kachab. Jos. 2: 11. ender Filistijnen selve. 1 Sam.
4: 7 / 8. Maar Kabsake de Assprier / als ook Nebucadnetzar ende Bel-
sazar / chaldeewsche Koningen / die spraken in het eerste van hem seer verach-
telik : als meinnende dat het hun eigen ofte hunder Goden kragt geweest
was / die hen de landen van so vele andere Goden / en wel besouderlik des
Gods van Israël / geholpen hadde te overtwinnen : so als sp dat elk op sich
self te kennen gaben ; Jesa. 36: 18 / 19. en 37: 10: 11. Dan. 3: 15. en 5: 3 /
4. doch 't gene sp ook alle drie haast anders zyn gewaar geworden / so ons
't vervolg van die geschiedenissen leert.

S. 4. Nu was dan al 't verschil des volk van Israël met alle Heidenen
daar sp ooit mede omgang hadden / niet / of Jehova (so men heden desen
naam leest in 't hebreeuwsch / waar booz in onsen Bijbel H E E R E staat)
ook wel een God was ; want dat stonden sp gesamentlijk bekend : maar of hy
meer was dan een van die andere Goden ; en nader / of hy was de Opper-
god die 't geheel Al bestiert : en eindelik daar 't meest op aan quam / of hy
alleene God was ; en alle d'andere niet met al. Het laatste hielden alle
rechtgelovige Israëlijten staande / en 't eerste was 't gemeen gevoelen van
het Heidendom. Dit is te merken in al die disputen welken de Profeten met
d' Afgodendienars hadden / 1. Kon 18: 24. Jes. 37: 18 / 19 / 20. en
44: 20 / 21. en 46: 5 / 6 / 7. Jerem. 10: 8. en 11: 12. en 14: 22. en 16: 20 / 21.
en verscheidene andere plaatsen meer. Den naam Jehova gaben sp hem
niet gelijk de Joden / om sijn volstrekt en eeuwig wesen te betekenen : maar
so gelijk sp elken God by sijnen name noemden ; het zy dat die een hunder eige-
ne Goden / of ook van enig ander volk of land moght zyn. Dat blijkt met
allen klaar aanden gemelden Kabsake : door dien dat hy den God van Is-
raël noemt H E E R E , of Jehova, self daar hy op 't verachtelike van hem
spreekt / en dat het niet in sijn vermogen was / sijn volk uit sines Konings
hand te redden. Jes. 36: 15 / 18.

S. 5. Hier hy staat nu noch aan te merken / dat self d'Israëlijten / hoewel
sp dese kennis hadden / en door de Wet van Mozes tot den Dienst des wa-
ren

ren Gods verbonden waren: nochtans niet alle noch al even lang daar by gebleven zijn / maar al van eersten aan / v'een vooz en d'ander na sich met d' Afgoderp der Heidenen besoebeld hebben: gelijk sulx niet alleen de historien des Bijbels / van Josua tot Esra toe: gedurig tonen; maar meest al de Profeten hen daar ober aangesproken hebben. En 't is ook d'oorzaak wel voornamelik geweest / waarom eerst de 10. Stammen van de 12 / die t'sedert Salomon een Koninkrijke op sich selven hadden / het rijk van Israael genaamd / en eerst verbielen / dooz d'Assyriens; daar na ook de twee anderen / het rijk van Juda zijnde / dooz die van Babel overwonen wierden: also hen God sulx lang te voren had gedreigd. D'oorzaken hunder afgodsdienstigheden waren meer dan eene. En eerst / dat sy uit eigen aart daar toe geneegen waren / als zijnde een hardnekkig volk: Exod. 32: 9. en 33: 3. Deut. 9: 6/13. Jes. 48: 4. Hos. 4: 16/17. te kennen gebende / dat sy niet wel te leeren of gewennen waren / om sich aan eenen God alleen te houden. Ten anderen / ook in Egypten groot gemaakt / so haddense derselver zeden aangeleerd; een onverstendig en onbandig volk / Psal. 95: 10. Hos. 4: 16/17. aan wien geen God noch Godsdienst veel met redenen te leeren was; maar volgden slechts den slender van de weerd / en 't goetduncken van hun herte. Dat wilde daar van node uit; en quam / 't en zo dooz hardigheid weerhouden / van self al telkens wederom. Exod. 32: 7/8. Psal. 78: 57. en 81: 10/13. en 106: 19-22. Het derde was / dat sy omringd en ook doozmengd met Heidenen / sich lichtelik verleiden lieten tot derselver afgodsdiensten. Rieht. 2: 10/11/12. Daar toe hielp kragtiglik / ten vterden / dat sy tot vleescheliken wellust seer geneegen waren; en lieten sich dus lichtelik verleiden tot de hoerverpe / of op het best genomen tot verboden huweliken met die Heidenen: waar dooz sy eerst verleid zijn tot afgoderpe / wanneer se noch maar op de greusen van 't beloofde land waren; Num. 25. daarna in 't land gekomen / in 't gemeen bedorven zijn. Rieht. 3: 5/6/7. Daar dooz zijn ook de koningen / eerst Salomo / en daarna Achab / tot Afgoderp vervoerd geweest. 1. Kon. 11: 1-8. en 16: 31/32/33.

§. 6. Hier uit ontstond dan nu / dat Godsdienst en Afgoderp dikmaals so qualik onder hen te scheiden waren; dat verderlepe Priesters en Profeten (gelijk dat aan Elias en de Baals-Priesters bleek / 1. Kon. 18.) ook om de waarheid van den Godsdienst streeden: dat Israels Profeten wel van Heidenen geraad- bjaagd / of om hulp gebeden zijn / gelijk als Baaman de Sprier Elifa dede; 2. Kon. 5. en wederom die van de Heidenen by Joden self zijn aangesocht / gelijk als Achazia daarom aan den Filistijnschen Afgod sond; 2. Kon. 1: 1/2/3. schoon van rechtsumtge Israelijten niet recht veraghtelik Baal-zebul. dat Heer der vliegen seggen wil / genaamd. Die Afgodspriesters van / of so te seggen dese veelerhande meesters en bedieners van den afgodsdienst; bedenkende dat al wie neering doet sich onder 't volk moet geben / en daar vermoedelik de meest gegadingde te vinden zijn: so blieden sy sich onder 't volk van Israael / 't zo heimelik of openbaar / na dat de Wetten tegen sulke menscheit in 't VIII. en IX. hoofdstuk hier verhandeld / streng op slappeliks dooz d'Over- heden

den onderhouden wierden; so als aan Saul / 1 Sam. 28: 3. besouder is te sien. Ja self d' Israeljten / in gebolge hunner koningen meermaals verballen tot Afgoderp / begaven sich aan dese konsten mede; als in 't besouder aan Manasse was te sien. 2. K. 23: 6. en aan so vele klaghten der profeten. Jes. 8: 19. Jer. 27: 19. VII. §. 2. X. §. 4.

§. 7. Bemerk't mi met my eens den staat des Joodschen volk in vergelijkinge van ons; en dat sy sich ontrent het Heidendom so dzoegen / als wy nu nopens 't Pausdom doen; waer van wy ook zijn uitgegaan / dat ons noch beelsins aanhangt / daer menig wederom toe keert / of sich daarmede dus of so besmet. Wy hebben tot geburen volkeren die meer dan God alleen aanbidden; wy hebben ook deselven onder ons; en van de onsen woonender in paapsthe landen. De twist is over het vermogen niet des Gods / dien wy aanbidden; want daer in zynse met ons eens: maar over menigte van hunne Demons en Heroes, die sy Heiligen / en in 't latijn Divos; dat is Goden noemen; die sy aanbidden / en welker groot vermogen / (sonderling der Maagd Maria) sy met menigte van wonderwerken of mirakelen betonen willen. Daer over worden wonderlike kunstjes uit bedacht / en ook te werk gesteld: die Sauten, dat is Heiligen / om hulp en antwoord aangelopen. Dat volk boozingenomen niet sulck een geboelen van die Heiligen / geloof al blindelings al watmen vooz mirakel opgeeft / sonder nodig ondersoek. So ook de Heidenen by ouds / en heden noch / met den Mahometanen / eben eens. Wanneermen reeds geloof dat iets geschieden kan / en gaerne heeft dat sulc geschiede: so beedmen sich licht in dat het geschied / wanneer het slechts uitwendig wat daer na gelijkt. Men ondersoekt niet na 't bedrog: om datmen wil bedrogen zijn; en niet beschaamd staan vooz degene die van ons geloof en godsdiens niet en zijn; en tegen welken wy het willen staande houden / om toch den name niet te hebben dat wy dolen. De Paven en de so genaamde Geesteliken / wien meest daer aan gelegen is / het zy dan Heidenen / Mahometanen of Papisten / doen al hun best / om sich dooz kunst van redeneeren en scherpsinnig herrewarten te verweeren / en daer die te kort konit dooz mirakelen.

§. 8. Nu / uit dit alles maghmen klaarkijk als in enen spiegel sien / al 't gene dat ons van den twist der heilige Profeten en Apostelen met die genaamde Toberaars / dat is de Geesteliken van het Heidendom te boren konit: ook buiten twist / van enige gevallen / waarin deselbe in hun stuk te kort gekomen / het aan de Leeraars en de Dienaars van den waren God gewonnen gaben. Sodanig was het eerste met den droom van Farao. Gen. 41. Hy roept by ten de Chachamijn; gelijkt in D.ankrijk de Sorbonne over sware saken van den Godsdiens word gebraght; hy roept de Chartummijn, het gansch geselschap van de Oratoire. So deden Babels koningen ook by sich komen hunne Afschafijn, Gofrijn; Mecasscheijn, l'Academie des sciences; dat is / de Opperschool der weetenschappen der Chaldeen. Dan. 2: 4 / 5. om hunne koninkrijke twijfelingen / belangende den staat van hunne koninkrijken / in spijght van gebragte swarigheden op te lossen. Doch daer was doe dooz kennis van Natuur of kunst niet in te doen: also die Dromen / en dat schrift vooz

door Belsasar van hoger oorzak waren. Derhalven hebben sy so wel als humane Koningen rond uit beleeden / dat dit een werk was van Gods geeft. Gen. 41: 28. waarom dan Daniel daar voor erkend geweest is / als dat de Geeft der heilige goden in hem was, Dan. 4: 9. derwelker wooninge by 't vleesch (dat is by menschen / die uit vleesch en bloed bestaan) niet is; gelijk sy echter van de Demons, daar sy in verlegentheid sich op beriepen / nieest geloofden. Dan. 2: 11.

§. 9. Laat nu eens sien / wat tusschen tijden in Egypten met de Chachamijn, Mecasscheijn en Chartummijn te doen geweest is / als Aaron ende Moses daar verscheenen. Hier quam het vraagstuk / als in d'andere gevallen / van den Koning met / maar aan den Koning. Die word versocht door die twee hooftden van 't volk Israël / om hen te laten trekken uit sijn land. Sy hadden last van God / het naaste hem te seggen / maar het aller-naaste niet. Want hy en moght niet weten / hoe verre in alles of hoe lang: naar slechts / waartoe / en dat ook noch maar voor een deel; te weten om aan hunnen God te offeren in de woestijne. Sy doen de voodschap op den naam van der Hebreën God / so als d'Israeliten hunder tale halven zijn genaamd geweest. Daar ober toont sich dese Koning niet verwonderd: als wel wettende / dat sy 't niet sijne Goden niet en hielden; en dat het wel gebeurt / dat volgens uitspraak van de Papen / een God wel eens op sekere besondere plaats gediend wil zijn: dat waren sy so wel gewend. Maar nademaal de Koning wederom den God van Israël niet hoger schatte dan van andere volkeren / en landen: so was 't voor hem bedenkelyk / of hy so veel gehoorzamest geven aan de Priesters van den God eens vzeemden volks / dat blotelik maar by vergunninge in sijn land woonde; als of een God die voor sijn eigen volk geen land en hadde / so veel in dat van andere Goden moest te seggen hebben. Want het moghte sulken God wel zijn / docht hem / hy souder meer af hebben hooren spreken: maar self de naam Jehova was hem onbekend; gelijk hy seide / Wie is JHVH, wiens stem ik gehoorsamen soude, om Israël te laten trekken: ik en kenne geen JHVH, ende sal ook Israël niet laten trekken. Exod. 3: 2. Dus was 't hem ook niet eens de pijn weerd / den Raad daar over te beleggen.

§. 10. Maar als die twee gebroeders wederquamten; en tot bewijs der grote maght van hunnen God / en dat sy wettelik van hem gesonden waren / mirakel deden; mits dat een staf veranderde in ene draak / en wederom de draak tot een staf: Exod. 7: 10 / 11 / 12. so moest de Musti, (op sijn Turks gesproken) eerst gebraagd / en de Clerge (Jofestus in 't 2. Kap. van sijn VI. boek der Oudheden / noemise Priesters ende Wijzen) by een geroepen; om eens te sien wie 't winnen soude: Eusebius seit hier / dat Jannes ende Jambres / als *ἰεροεγυπτιαίς*, hierogrammatcis, heiligeschrijftgeleerden, daar toe vertooren zijn / Prap. Euang. l. 8. t. 8. en dat het beide *ἰερεῖς ἰνὰ τὴν πόλιν* hiereischyper Memphin Priesters over de stad Memphis waren. Het sy de Chachamijn ende Mecasscheijn 't niet doen en konden / al wierdense daar by geroepen; de Chartummijn altoos betoonden dat sy 't stuk verstonden. Want siende dese twee Hebreën

buiten twijfel eerst hunne ogen na den Hemel heffen / of ook nadrukkelijke woorden spreken / of by sich biddende (want Christus self heeft so gedaan / Mark. 7: 34. Joh. 11: 41 / 42.) dan in den naam huns Gods den staf ter aarde werpen; en dat die dan een slange wierd: om hier de minste niet te wesen / sy deden ook also belabatteihem met hunne mompelingen, diemen noemt besweeringen; op dat sy dus te kennen gaven / dat sy die woorden spraken / om de Demons of de Goden uit te halen / en dat sy ook mirakel deden. Zulke doende / en de sake hen so bezre ook gelukkende / dat sy den Koning maar by sijn gelobe hielden: 't was hen genoeg om ook in hui bewind te blijven / waaraf hui schoorsteen rookte; en daar sy groot gebaar van liepen / so de Hebreën iets bedyeben / dat den Koning dochte een bewijs van groter God te zyn / dan een van hunne Goden was.

S. 11. Maar dus en hadden sy noch geen gewonnen spel. Was Farao aldus te vreden: siet Moses en Aaron toonden / dat sy niet behoorde so gerust te zyn. Want siet / Aarons staf verslond de staven van die Chartummijm. Hoe ging dat in sijn werk? Het metten souwinge / dat obermits de staven, niet de draken hier genoemd staan: het so veel te seggen zy / als dat Aaron toonde dat het sijne waarlik was een dyake; maar dat die van de Chartummijm naauw ondersocht het niet en waren: en dat also Gods kragt hier in Aaron werkende / de konst en list van de Chartummijm te niete maakte. Daar ik en sie niet / (schoon wy dit wel dienen soude) om wat reden konst of kragt meer door het woord van slaven te verstaan zy dan de dyaken / die daar uit geworden waren. 't Was dan genoeg / dat Moses en Aaron niet alleenlik doe / maar telkenmale namaals noch de meeste waren. Dat Farao nochtans daar door niet te bewegen was / daar hadden sy noch buiten twijfel reden toe; 't geloof mischien op dien tijd al te klein / 't zy van den Koning / of ook van de geesteliken: 't was te herdoen; met een spel noch niet al verloren; of diergelijke vonden meer: gelijk wy sien / dat ook de Papen in het Pausdom / als aan 't mirakel werk iets hapert / het weten goed te maken.

S. 12. Het tweede wonder wisten sy ook na te maken. Exod. 7: 22. het water namelijk in bloed veranderd: hoewel dit weinig wesen konde / also al 't water der rivier / endat voozts noch in kreken en in sloten stond / alreeds veranderd was. Sy deden 't selfde met de boyfchen ook. Ex. 8: 7. dat is / sy deden noch hui best so lang als sy maar konden. Maar 't was met die dyemalen ook gedaan; en hebben sy also niet meer dan in de eerste twee landplagen iets in 't werk gesteld; maar met de Luifen hield het op; 't welk sende / wierden sy geperst om te bekenen / dat dit Gods vinger was. Ps 18 / 19. Acht sware plagen / naderhands gebolgd / van der Hebréen God hen toegesonden / berrugden klaarluk dat dit waar was; en dede dit de H E E N / om sich te doen kennen / en Farao die woorden af te leeren / ik kenne geen God van sulken naam: want daar aan (seit sy) sult gy weten dat ik ben JHVH, of de H E E N. Ex. 7: 17.

S. 13. Wat listen dese Chachamijm, Mecasscheijm, en Chartummijm, dan voozts gebzullaten / om hunnen Koning by sijn stuk te houden / daar van

wozd niet gemeld : maar 't is te sien / dat hy nochtans doe meer verlegen wierd / also hy hoorde in onderhandeling met Moses en Aaron quam ; eerst om de plagen telkens af te bidden aan den selfden God die daar af d'oorzaak was. Hy die te voren so verachtelijk van hem gesproken hadde / wist nu te seggen / bid Jehova, 8: 8. so wel wist hy nu al te noemen der Hebrezen God / en beter dan sijn eigene geëerde Goden: hy deed ook al een bod/ op hunnen eisch/ hoewel hy hen geen woord en hield. Dat eerst wel om de vorschten : maar wonder was 't dat hem de luisen niet bewogen / waar aan de Charammijm, daar hy sich dus lang op verlaten hadde / Gods vinger sagen / en hem daar doe voorzitten lieten. Nochtans kon 't ongedierte so veel doen/ (de vierde plage die hem overquam) dat hy tot loben ende bidden quam. 8: 25 — 28. Maar op de vijfde / welke was de Peste / bond hy sich niet eens geraakt. 9: 7. De peste / namelijk de sweeren aan de menschen en het vee, gingen hem al mede niet aan 't herte: vs 12. misschien om dat hy dooz gewoonte harder wierd / indien men verder niet dan op 't natuurlyk ster. Maar 't zevende / te weten dat verbaatlik ontweer donder ende blixem / met sulke ongemeene hagelsteenen / zelfs in Egypten als 't gemeen is ongemeen; bracht hem so verze / dat hy der Hebrezen God rechtveerdigde / ende hem self in 't ongelijf stellende / om vergiffenisse bad. vs 27. Doch als het ontweer ophield / bleef hy eben seer verhard. vs 34 / 35. 't Had ebenwel op 't gantsche hof so veel gewerkt / dat sy hem rieden 't volk te laten gaan : dies hy so weinig niet en konde doen / of moeste met d' Hebrezen noch eens nader in ene onderhandeling komen; maar blyvende te stijf staan op sijn stuk / moest hy de achste plage / de Spyzinkhanen / noch besuren; vs. 12. die hem het herte wederom wat weeker maakten; vs. 16. Doch wederom verhard als voren / word hem de negende op 't lijf gesonden / bestaande in seer dikke duisternisse / dooz sijn gheele land / drie dagen lang. vs. 21. die hem de ogen so verze open dede / dat hy wat meerder begon toe te geven. Maar aangestien d' Hebrezen bleven hy den eersten eisch / daar van sy ook niet wijken moghten : so keerde Farao ook wederom tot vorrige gedachten; vs. 27. daar hy vergramd op die twee mannen / daar hy dus van geplaagd wierd / verbood hen 't hof vs 28. Ten laasten word hy dooz de tiende plage / welke was de dood der eerstgeborenen dooz 't gantsche land / nu buiten hope van ontzett en van verlossinge gebraght : so seer dat hy den morgenstond niet eens verwachtte; maar 't volk / in plaate van te laten trekken / uit den lande joegh. 12: 29 / 31.

§. 14. Die wispelturige hardnekkigheid / hoewel dooz Gods rechtveerdig oordeel sich in desen Koning openbarende; op dat Jehovah sijne kragt aan hem betoonde, en al de weereld weten moghte dat hy God is / van wien de Egyptenaar in 't eerst so smadelik gesproken hadde: 9: 16. nochtans / dewijle dese Koning op sijn Heidens ebenwel noch buiten twijfel in dit alles sijne eigene gedachten hadde; wat konde hy nader denken / dan dat hy sich aan sijne Goden mogelijk besondigd hebbende / nu van deselbe dus gestraft wierd / dooz hem voorz enen tijd dus in de maght eens vreedenden Gods te laten komen. Of sijne Geesteliken hebben hem geduriglik getweten met die

die hope op te houden / dat dese plagen haast een einde nemten / en hunne Goden wederom ontmaken souden. Daar toe hy buiten twijfel nieuwen moed kreeg / wanneer hem voorgequam / dat dit volk / welks God hem dus verbaarlijk plaagde / nu uit sijn land vertrokken / 't geleende goud en silber met sich hadden wech geboerd; en / so als hy 't begreep / daar door be-toond / dat sy maar dieven waren / die self in hunnen uitraght geen en boozspoed hebben souden. Dat mogelijk hun God niet beter / maar wel een Kadaimoon, een hese Dæmon was; gelijk gesien is dat de Heidenen so quade als goede Goden stellen. 1. B. XI. §. 5. en d'een noch d'ander niet te goed / dat sy hem dienstbaar bleven. Iosephus meent / dat hy het gantsche werk de boosheid en 't bedroggh van Moses wijten wilde; en dat hy / hem in handen hebbende / voortaan wel ruste in sijn land behouden soude. Dat heeft hem mogelijk de Geseftelikeit so wijs gemaakt: also hy doch geen filosoof was / maar een politijk; en ook misschien noch jong van jaren / also hy / na des selfden schryvers seggen / doe onlangs op den troon gekomen / en so te lichter om te setten was

§. 15. Wy sien dan dat het gantsche werk van die Egyptenaars / gewoonlik Toveraars genaamd / niet anders is geweest dan een bedroggh van 't heidensch Priesterdom / dat voorde Goden en den Godsdienst der Egyptenaren streef: en Moses met Aaron daar in tegen stond / dat sy den God en Godsdienst der Hebreen / die doe maar vreedelingen / en slechts ter hede in dat land geleben waren; dus boven hunne eigene Goden wilden stellen / den Koning soekende te oberyeden / om aan den vreedenden God gehoor te geven. Waar toe hy by hemselfen weerloos / hen als Godgeleerden en Natuurkundigen te hulpe nam: die sy hem ook (als 't blijkt) na hun vermogen boden; maar quamten aanstonds veel te kort. In 't werk niet meer vermogende / so onderhieldense den Koning buiten twijfel (so den aart van sulken volk is) in dken waan; in voegen als boozschreben is / dat hy het alles noch te boven komen soude / indien hy maar standvastig bleef. En sekerlik / dat quam'er dikmaels seer op aen / als hy sulke harde stoten kreeg; (self sijne Gaden hem als daen begebende) so verze dat hy eens geheel besweek (ik sprekke na 't gevoelen van die menschen) om 't volk te laten trekken: waar van hy echter wederom berouw kreeg / daar sy hem in stijden / als in 't laats te sien is / dat se seiden / Wel waarom hebben wy toch dat gedaan? Exod. 14: 5. En so en is daar niet het alderminste van die Tobery / waar af men heden spreekt.

§. 16. Dus verze zijn d'Egyptenaars met die Chaldeen sulken klare spiegel van dit werk / dat wy met d'anderen nu niet veel moeite hebben sullen / om te verklaren wat het was het gene van hen woord verhaald. Der Moabitien Koning Balak / en de Midianiten sijne bondgenoten en geburen / berlegen met het volk van Israël / dat in al sulken menigte / veel sterker dan het sijne op sijn land gelegerd was; en sich onmaghtig bindende om het met wapenen te keeren; na dat hy ook van sulke bestaan den quaden uitslagh aan de beide koningen / die sijne naaste buren waren / en booz dat vreedende volk

volk hun land genoodsaakt waren met verlies huns levens in teruinen/vernomen hadde. Num. 21. so vind hy anders geenen raad als middelen van Godsdiens aan te wenden. Vertrouwt sich echter op sijne eigene Goden of derselver Priesters niet genoegh; maar nodigt Bileam/als hoven anderen vermaard in desen dienst/ van wien hy sulck een groot gevoelen hadde/ dat hy seide; ik weet, dat wien gy segent, die sal gelegend zijn, en dien gy vervloekt die sal vervloekt zijn, tot hem te komen. Num. 22:6. Doch aan hem self was die een lofe bog/dien 't maar om 't meeste geld te doen was / 2. Pet. 2: 15. 't welck hy van desen Koning tot genoeghen hadde konnen krijgen/ had hy na sijnen wille mogen hier begaan. Maar God belett hem dat: hem enen Engel op de heenreis tegenstellende / en door het spreken sijner eselinne overtuigende. Mits geeft hem God ook in wat hy sal spreken / 't welck regelrecht het tegendeel behelsde van des Konings ogemerck. Want God verplightte hem het volk te segenen / in plaats van vloeken; als uit het 23. kapittel klaarlck blijkt.

§. 17. Niet tegenstaande dat hy dus gedrongen duidelik de waarheid sprak / 't welck God so schikte om door die gelegentheid den roem sijns groten naamis noch so veel kragtiger dus op te setten; en dat Gods geest doe op hem was, waar door hem d'ogen mit ontdekt waren / sich roemende daar in een hoorder van Gods redenen te zijn / die des Almaghtigen gesichte sagh, en geheel verrukt was: so was 't hem evenwel geen ernst; gelijk dat uit twee saken klaarlck bleek. Door eerst / dat hy niet tegenstaande vorige ontrouwinge op sijnen wegh; noch al sijn beste dede om 't geld aan den Koning te verdienen: hoewel hy voorgaf dat het hem maar om de waarheid was te doen / 23: 12. en dat hy niet geen geld was om te setten / 22: 18. en 24: 13. Dat hadde hy goed seggen / wanneer hy sagh dat daar voor hem niet aan te komen was. Hy noemde ook JHVH sijnen God, om dat hy hoopte niet des selven goeden wille 't volk te vloeken: dat is niet bouwen van altaren / en 't doen van offerhande / dan hier dan daar (want dit der Heidenen gevoelen is / dat by de Goden onderscheid van plaatsen is / die sp' lteffst willen / of daar sp' meest werksaam zijn) 1. Kon. 20: 23. van hem verwerben soude / dat hyse uyt der Moabiten land vertrekken dede; want ik dat vloeken verder niet versta / het gene Balak op hem was begeerende. Doch daarin was / of 't Balak niet de Midianijten wist of niet en wist / na Bileams gevoelen sonder der Hebreën God niet in te doen. Maar mits die hem in 't eerst niet openbaarde / hoe hy 't voor hadde: so stelt de Wicchelaar de *nechaschijm* of wiccheligen noch te werk: cap. 24: 1. daar in bestaande / dat hy meent (so 't schijnt) uit die geslaghte offerhanden iets te lesen / dat mogelik voor sijne huirders dienen konde. Want dus vind ik dat by Jhesus ook begrepen / dat des gehuurden Wicchelaars gedurig oogmerk was / in 't IV. b. der Gudh. 6. c. En wie sal seggen / wat hy hen niet soude hebben wijs gemaakt / dat sp' lieffst horen wilden / had hemde God van Israël / door d'ang van sijn gemoed / niet telkens daarin overdwerst?

§. 18. Het ander was / dat hy mit siende / dat geen *nechaschijm* hier iets ver-

vermoghten; dat heur van plaats / altaar of offerhande niet en hielp; deselve doe wel baren liet / en sprak so als het hem van God wierd ingegeven; Num. 24: 1. maar toonde hoe sijn herte met de Moabijten en Medianjten was; en met een tot hun geld. Want t'huis gekomen / gaf hy hen noch desen raad / (Josefus seit ter jongstgemelde plaatsen / dat hy d'oversten der beide volkeren by sich ontbood) dat sy door vrouwbolk vriendschap met d'Israelijten maken / en hen tot afval moesten sien te trekken; waar door hun God op hen vergramd / self dan den bloek daar ober brengen soude. Van desen raad heeft Moses achterna noch meldinge gedaan / Num. 31: 16. die ook ten deele welgelukt is: also die 24000 menschen 't leven koste / 25: 9. doch eindelik den Midianjten self noch hummen ondergaangh / en Bileam sijn leven ook niet een. 31: 8. Hier uit is dan te sien / dat hy niet meer geweest is aan hemselfen dan een heidensch Wicchelaar / als onder Heidenen verkeerende / en by de Heidenen vermaard / en met de Heidenen het houdende; en na gedwongen profesze door ene ongewoone inspraak van Gods Geest / sich weder tot de Heidenen begevende / met sijnen raad deselve ondersteunende / tot bloek des volk dat hy gesegend hadde. En 't gene boven alles uitsteekt / was / dat hy sich noch als Legerpredikant / aan 't hoofd des heits van 't heidensch volk begeeft / dat sich verweerde tegen dat gesegend volk; en in dien staat sijn leven liet.

§. 19. De Filistijnsche Kolemijm en Kohanijm of Priesters / 1 Sam 6. meer gemeld / sijn mijns bedinkens VI. §. 6/7/8. al so veel beschreven / dat van hun bedrijf en oogmerk niet besonders meer te seggen valt. De Vrouwe met den Oor tot Endor 1 Sam. 28. desgelijx. VI. §. 9-17. Ook heb ik van de Magi in 't Nieuw Testament vermeld / Matth. 2. Hand. 8. en 13. niet wel so weinig komen melden / ter plaatse daar het pas gaf hente te ontdekken / VII. §. 13-16. of 't is bykans genoegh geweest om ook hun doen en oogmerk teffens daar uit af te meten. Altoos van die Besweerders Hand. 19: 13/14. is daar ter plaatse na mijn oordeel al genoegh geseid. VI. §. 19/20/21. Doch ondertusschen sal ik noch wat toedoen by dat van de Magi, en de Dienstvaagd tot Filippi / Hand. 16: 16. VII. §. 17/18. vooz de tweede maal ten toon gesteld.

§. 20. Wat van de Magi (dan eens Wijse / dan eens Overnaars verduitscht) vooz 't laast betreft: hun onderscheid bestond alleenlik in 't gebruik of misbruik hunder konst en wetenschap / tot dienst van God en Christus / of daar tegen aan. Die op het sien de Sterre quamen aangaan mit den Oosten / welke landstreek was het vaderland van Bileam: men magh niet reden wel vermoeden / dat sijn profesze daar te lande by sijn eigen volk so wel te boek gesteld geweest is als by Moses: die onder anderen daar uit vermeld; dat ene Sterre voortgaan sal uit Jakob, en ook een scepter uit Israel opkomen sal; die noch de palen van de Moabijten eens verslaan, en alle kinderen van Seth verfloten sal. Num. 24: 17. De naam van Sterre daar gevoegd met enen Scepter / moest hen in bedenken brengen / dat noch een seer doozuchtig Koning na dat volk eens opstaan soude. En sy die daar benef-

sens

senz kennis der Natuur en Sterreen hadden / die 't ook hun werk was daar uit te voorsseggen; die konden (self ook sonder enige besondere openbaringe van God / of / so die daar noch by quam / dies te beter) wel bezoe-den / dat hen die vzeemde Sterre diese sagen / de plaats des opgangs / dat is der geboorte / van dien groten scepterdrager wees; al ware 't dat sy alles niet verstonden / wat sijne geestelijke onderdauen en gelijke heerschappij betrof.

§. 21. Sy dan / na d'algemeene Gesichtsberanderinge of Parrallaxis wel bemerkende / dat dese Sterre niet so diep stond in den Hemel als de andere; maar wel so dichtte by der Marden / dat sy haar de plaats betekende / te weten of de Stad Jerusalem / of immers in 't gemeen het Joodsche land; daar van sy echter dese hoofdstad als de koninglike sitplaats sochten: so gaven sy sich derwaarts op den wegh. En 's daags geen Sterre siende / die ebenwel tot in Judsa vast al op of by dien streek des weghs tot aan Jerusalem verbleef / so als men denken magh: wanneer sy die des nachts de laatste maal noch hadden konnen sien; also toch Bethlehem maar weinig weghs ter zijden af ligt van die stad: so haddense daar reden om te vragen / waar dat de nieuwe boren Koning was. Het blijkt met een / dat God die Sterre (so genaamd / want het onmogelik een ware sterre wesen konde) of liever dat licht schijn-sel als ene sterre sich vertoonende / ten dienste van die mannen dus besteld heeft en bestierd; en hen ook achterna met nachtgesichten heeft vereerd: op dat sy eventwel (hoe verre sy ook self in hun verstand verlicht / of hunne herten zijn bekeerd geweest) die burgerlike diensten van *προσκυνωσις* *proskunesis*, aanbiddinge, of wel eerbiedinge aan synen Zoon bewijzende / en overal daar van vermeldende; wijdlustige getuigen van 't opgaande licht des Euangeliums verstreken souden.

§. 22. Nu heb ik noch te seggen / volgens 't gene op het einde des 24. Hoofdstuks in het II. boek beloofd hebbe / wat verder van die Dienstmaagd zy te seggen / die te Filippi sprak / so 't hiet / door enen waarseggendengeest: Hand. 16:16-19. Wat Geest / en dat het immers niet en moet geoordeeld worden dat dese geest een Duivel was / is daar / so als ik meene / wel getoond; en nu hier VII. §. 17. 18. in gevolge van voorgaande onderrichtinge over diergelijken slag / VI. §. 7-19. voorts aangewesen / waar dat die geest van Python in bestond. Nu soude noch te seggen vallen / wat wy van van dat vromensch denken sullen / dat sy d'Apostelen so naliep / en hen nactiep / derselver lof verkondigde / en sulken loffelikh getuigenisse sprak van 't Euangelium? wat hadde sy daar mede voor? want het so klaarlkh niet van haar en blijkt / als wel van d'anderen: het zy van Bileam ten quade; het zy van sijne nasaten / daar wy so effen van gesproken hebben / in het gorde. Indien dit vromensch met d'Apostelen heeft willen zijn / hoe wierdse dan van hen bestrast? En was het om hen nadeel toe te brengen / hoe sprakse dan so loffelikh van hen / en liep hen so gedurig na? Doch mijns bedunkens heeft men slechts de omstandigheden aan te merken / dooz welken sy met haar bedryf alhier beschreven word: die sullen 't ons van self dan

dan wel doen sien. Sy heeft 'er hare vyfheid dooz gesocht.

§. 23. Want merkt dat sy in dienst van meer dan eenen Heere was: also de tekst van hare Heeren spreekt. Doch hoe beswaarlyk 't zy slechts maar twee Heeren te bedienen / dat heeft ons onse eenigste Heer Jesus Matt. 6: 24. Luk. 16: 13. eens vooz al geleerd. Daar by quam / dat'er toch niet ryk by wierd: sy was ene dienstmaagd / en sy bleef 't: en daarom ook te minder om te missen vooz de Heeren; vooz wien al 't geld was datse won / en 't welk niet weinig was. Want men moet weten / dat het niet in hare eigene maght was / sich aan anderen / den tijd om zijnde / te verhuuren / of op haar self te wonen: dan hadde se de winst ook self gehad. Maar daar te lande / en vast in die tijden overal / en waist noch weertmen heden van geen dienstvolk / dan gekocht / en vooz hun leven eigen; of ook aan anderen verkocht / so dikmaals als het geld of dienstvolk iemands gading is. Dit meischen was dooz hare grote winsten / vermits 't geluk of immers 't woord dat sy veel anderen in die waarseggeren oobetrof / by duurt van geld: (also elk slave geld na dat sy werken ofte winnen kan) en daarom hadden enige der burgers tot Filippi elk enen stutber by geleid / om dese dienstmaagd / en de winst die daar van quam / gemeen te hebben. Of was sy hen dooz erfensse tsamen toegefallen: sy hebbense dus lieber in gemeenschap willen houden / dan tegen iets / dat haar niet eben waerdig was / verwisselen. Indien sy onder Joodsche heeren had gestaan / sy hadde sich getroosten konnen met de wett Exod. 21: 2. om met de seiven jaren by te zijn: te weten / so sy self ook een Jodinne was. Maar hare heeren seiden self / dat sy Romeinen waren / vs. 21. en konden niet verzoagen / dat d' Apostelen / die sy verachtelik ook Joden noemden vs. 20. hen dooz 't doen swijgen hunder dienstmaagd dese schone winsten uit den neuse stieten.

§. 24. Sy dan / de dienstmaagd selve / nu siende dat d' Apostelen so grote dingen deden / en sulken aanhang kregen; socht dan derselver gunst te verwerven / dooz so te spreken als haar dochte dat sy gaerne horen souden: in hope dat sy hebbende haar selven hier dooz aangenaam gemaakt / van hen mocht werden vyfgekocht. Dan joodsch geworden / (of mischien was sy het al) so hadde se altoos met seiven jaren / als geseld is / by geweest. Mischien was ook d'inbeeldinge noch wel so groot / dat haar d' Apostelen / of goede rijke luden in de stad hen toegedaan / haar wel om sulck een loffelyk getuigenisse na gedanen hoop de vyfheid (daar sy buiten twyfel om was suchende) geschonken hadden. Wie weet wat hope sy in desen wel op Lydia gehad magh hebben / die / na 't mit alle dingen schijnt / een welgestelde vrouwe / en daar by goedaardig schijnt geweest te zijn. Hoe 't zy / dat slaght van volk is loos / en dese moest dat ook niet weinig zijn / also sy so veel gelds met hare wiskerpen wist te winnen. Maar of haar dese hond al wel beslagen is / heeft groot bedenken: altoos sy was dien heeren nu geen geld meer waerd; also sy niet gelwend was anders veel te doen als by de straat te lopen / goeder geluk seggen / en 's abonds enen goeden stutber t'huis te byngen. Maar nu daar mit gescheiden / so was sy nergens veel toe nut: wat

Wat zouden sy dan langer met dat vrouwenfch doen?

§. 25. Ik achte dan (het mijne echter geern om beter gebende) dat Patrus / door de kragt des Geestes dese Dienftmaagd met fo groten ernst in Jezus naam bestraffende / om dese snode levenswijfe te verlaten / haar 't herte heeft geraakt: fo verre datse heeft bedacht / dat het wel waar moght wesen / 't gene sy de Apostelen / had nageroepen / schoon doe niet veel daar om bekommerd zijnde / of 't waar of leugen was. Sy sagh dien ernst en pter deser mannen: en van natuurlyk oordeel geenfins misgedeeld (also sy sonder dat tot sulken kouwte niet bequaam en was) fo merkte sy dat sy booztaanfich van dat doen onthoudende / daar van sy doch niets voor haar felven opstak / maar eer te langer dienftbaar bleef; best voor haar felven soude doen. En of de heeren sich daar over qualik hielden / als ook om sulke getuigenisse den Apostelen gegeven / dat hen nu sulken schade dede: het was geen halsfakke / en moefte noch ten besten komen / het ging dan so als 't ging. Doch ik en wil met mijne giffingen den Leser niet verveelen / maar ook iet aan hem felven overlaten. Nochtans heb ik se veel daar mede uitgericht / fo als ik meene / dat elk een lichtelik sal konnen sien / hoe saken van dien aart gemakkelik zijn t'huif te brengen by de menschen; veel eer / dan dat wy daar den Duivel in behalen / van wien wy geen bewijs ter weereld hebben / dat hy of deel of maght in menschelike saken heeft.

XV. HOOFDSTUK.

Het is met eenen uit Gods Woord seer wel te weten, dat die genaamde Wicchelaars in waarheid niets en weten noch vermogen.

§. 1.

N Ik heb ik mijnen Leser dese plaatsfen der Schryfture / die van Wicchelaars en Toberaars / also genaamd / gewagen / twee en dxiemalen voorgefteld: om te doen sien / eerst / dat die menschen / 't gene sy voorzeyden ofte deden / niet en seiden ofte deden door den Duivel: daarna / dat noch veel minder een Verbond des Duivels met die menschen daar in 't minste by te vinden zy; maar dat het tegendeel gendeegzaam blijkt / en eindelik / wat sy voor luden waren / wat hun oogmerk was / en watse deden. Maar nu is noch de vrage (om niets voorby te gaan) of 't enkel schijn was en bedriegerye: dan of sy waarlik iets van 't gene wiffen datmen hen quam vragen; ofte deden sulke wonderlike dingen als hen daar in nagegeven werden. Dat laet ons nu dan sien; eerst van de Wicchelaars / en 't gene dat die seiden datse wiffen; dan van de Toberaars / en 't gene sy vertoonden datse deden. In beiden sal ik maar behoeven kort te gaan / om dat de wegh door al 't voorgeaande nu al eens geoffend is.

§. 2. De Wijsen van Egypten en de Chartummijn, van Faraos om sijn droom by een geroepen / en wisten altoos niet met al. Dies gaven 't op / en een hebreewsch gebangen man voldebe deses eisch. En die en magtigde hemself niet aan / dat hy daar van meer wiste dan een ander; maar dat het God was / die het hem te kennen gaf: 't is buiten my; dan God sal Faraos welland aanseggen, vs. 16. gelijk te horen tot de twee in de gebanknisse / 40: 8. zijn d'uitleggingen niet Godes? Hoewel hy niet ontbeinsde / dat hem God die gunst wel dede / en nu in desen / so hy vastelik vertrouwde / ook wel soude doen: waarom hy ook in eenen aassen daar by seide / vertelt my slechts den droom. So hier ook: God sal 't aanseggen. En als hy d'uitlegginge tot veel genoegen van den vorst met goeden raad besloten hadde: verklaarde die ook self / in 't volle hof / (en geen van allen sprak het tegen) dat het niet anders was dan door Gods Geest Gen. 41: 8 / 38.

§. 3. Die aan het hof van Babel wisten daar niet meer af dan d'Egyptenaars; so weinig / datse self rond uit beleden / dat noch sy nochte enig mensch op aarden sulks den Koning (daar sy anders meer voor souden doen dan wel hoor temant in de weereld) maghtig was bekend te maken. Daar was ook / seidense / geen Koning ooit geweest / die sulken sake als Nebucadnetsar eischte / van enigen Chartoom, Asschaaf, of Chaldeer had ge-eischt. En wat was doch die sake? Niet wat sijn droom bediedde / maar wat hy had gedroomd: dat eerst / en dan ook de beduidinge daar by. Het laatste namen sy wel aan: maar 't eerste seidense was boven menschen kennis / en niemant die dat weten konde van de Goden, der welker wooninge by 't vleesch niet is. Dan. 2: 10 / 11. De Goden / Genii, of Daimones, die by het vleesch verkeeren / dat is met menschen omgang hebben / van hen gevraagd / na datse eerst belezen zijn / vermoghten sulx als sy beloofden hen te openbaren: en 't seggen was / dat dese Daimones het alles weten en besturen wat de menschen aanbelangt. So hebben wy in 't II. hoofdstuk van het I. boek §. 11. den groten Plato daar van horen spreken. Maar hier was nu een vond / om sich daar uit te redden: dat quanswijs sulken sake als de Koning eischte / boven alle kennis van dese Demions was; en maar bekend by hoger Goden / die niet de menschen geen omgang hebben. Was dat niet wel bedacht?

§. 4. Maar neen: de Koning is so gek niet / dat hy sich dat in de hand laat steken; also hy bleef by 't gene hy te horen al had aangemerkt: dat sy den tijd maar sochten te verlengen / om sich te samen te bedenken / wat sy hem seggen souden / dat of best geleek / of hem het aangenaamste moght te zijn; en 't gene sy / het viel van uit so als het uitviel / dus ofte so van draagen konden / om altijd noch op 't woord te blijven / dat sy eerwaardige Profeten waren. De sake self seit ons dat ook. Want wat was lichter / het toekomende te weten of 't verledene? De droom was al geweest; en sy en konden niet al hun verstand niet weten watter was gedroomd. De saken door den Droom betekend souden noch eerst wesen / en waren daarom so veel beswaarliker om uit te vinden. 't Is waar / daar moghten tekenen te

merken zijn/waar aan men weten konde wat alsulken Droom beduidde/wanneer ons die bekenit mogt wesen:gelijk een schryft datmen verklaren kan/wanneer 't boek voor ons open ligt/en dat men 't leest. Maar so 't gefloten/of de bytief verzegeld is:wie sal ons seggen/hoe de letters zijn te lesen of de woorden te verstaan/die niemant sien en magh? Jes. 29: 11/12/13. Doch niettemin/die sich doch daar voor uitgeest/als dat hy alles uit de Sterren fiet/of van de Goden leert:hoe komt dat hy so wel niet sien kan/so de Son in 't Oosten noch maar eben rijst/dat het niet lang te voren nacht geweest is; of so hy dicht tot aan de kimmien daalt in 't Westen/dat haast de nacht daar wederom op volgen sal: of dat de Demons/die ook self de Dromen in den mensch verwekken en bestieren/I. b. II. S. 11/13. niet so wel weten souden/of te kennen geben het gene van hen is gedaan/als 't gene sy noch sullen doen?

S. 5. Maar nu eens/om te sien/of 't hen wel ernst was/datse 't schryft (om so te seggen) van des Konings herffenen verklaren souden/indien hy 't hen eerst had voorgelesen:so laat ons eens bemerken/hoe sy in desen Belsasar voldeeden/wanneer sy 't schryft uitwendig aan de wand voor ogen sagen. Dan. 5. Moest Daniel hier wederom 't geheele werk niet doen/het schryft eerst lesen/en daar na verklaren? Want schoon daar quamen al de Chachamijm, en de Asschafijm, sy konden 't schrift niet lesen, of den Koning d'uitlegginge te kennen geven. vs. 8/15. Maar hoe van Daniël? om dat in hem/seit hier de Koninginne self/de geest der heilige Goden was; soo soude die/haars oordeels/d'uitlegginge te kennen geben. vs 11/12. En ook so dede hy 't vs 25-28. Was dit geschryft hier aan de wand niet slechts maar onverstaaenbaar/voor den genen die 't maar las/maar ook onleesbaar maakte: daar van geef ik te kennen mijne gissingen/in mijne Uitt. over Daniel S. 338. waar Genen ik den Leser wijs.

S. 6. Van d'anderen en heb ik nu niet meer te spreken. Want Bileam bekende selve/dat sulc als hy voorszede; was door Godes geest/en hy verliet de kelsamijm en nechaschijm; Num. 24: 1. verklarende dat die de minste kraght niet hadden in of tegen Israël. 23: 23. Maar waarom niet/so toch de Daimones van alles wisten/na hun seggen? Of so de Duyvel heden weet so vele dingen die de kristen Kerck betreffen/als men seit: 't was wonder dat hy die niet wist doe noch de Kerck so klein/en lichteliker door te sniiben was/hy datse nu is; en ook noch niet so na met God vereend/dat voor dien vosen geest so veel te lichtter tusschen beiden in te voren was: waarom d'orakelen/(gelijkmen ons uit sekere bekende overleveringen van de eerste kristenen doch wijs wil maken) na eigene verklaringen ook haast verstornd/en so de wichlary verdweenen is? Van 't Filistijnsche Driesterdom is ter gelegenheid van 't wederwenden der Verbondkiste niet met al voorszede; maar d'uitkomst in 't onseker tusschen beiden heen gesteld. Indien tet anders ware voorgeballen/sy hadden lichtelik wat uitgebonden/om dat hy hunne Heidenen/die doch van hunnen mond afhingen/goed te maken:gelijk een onervaren medecyn/indien het met de siekte anders uitvalt

Walt dan hy hadde voorgespeeld / sich seer gereed behelpt met desen uitblught / dat het is geweest een toeval / die van duisendmaal niet eens gebeurt / en daarom ook niet te verhoeden of vermoeden was. Van 't wijf tot Endor / in so veel als haren geest betrof / die aan haar quanswijs / en door haar aan Saul sijn einde heeft voorszeld : ik heb in 't XXIV. hoofdstuk van het tweede boek omstandig aangewesen / hoe verre dat dit mis was : en de geest der Dienstvaagd tot Philippi / dat die gansch niet met allen heeft voorszeld / dat ieder een niet seggen konde / en so veel menschen wisten en geloofden.

§. 7. Dus kom ik hier nu van de Reunis tot de Kraght; daar toe ik de voornaamste stukken uit Egypten hale. 't Is lang en veel by schriftgeleerden heen en weer betwist / of die Mecasschesim en Chartummim die Moses en Aaron tegenstonden / deselve dingen waarlijk deden / of in schijn. Wy hebben dien aangaande V. 6. 5. de meening onser Oversetters al verstaan / dat sy alleenlijk d'ogen van de menschen dus beguichelden, en dat het inderdaad so niet en was. De Duivel word 'er van hen bygevoegd : doch om alleenlijk enen schijn te maken / en hadden sy den Duivel niet van doen. Sy deden ook also, gelijk als Moses en Aaron deden / seit de text : te weten, so veel als den uiterliken schijn aanging; maar niet in der daad, is daar op 't seggen onser Oversetters / en ook het mijne. Sy deden so, met hunne besweeringe; 't zy datter iet op volgde of ook niet met al. Want lett 'er op : sy deden so met hunne besweeringen; Wat dedense? een pgeelijk wierp sijnen staf neder, gelijke sagen dat Gods twee gesanten deden. Wat volgde doe? en sy wierden draken. Ex. 7: 11/12. Daarna als 't water door het gansche land in bloed veranderd was : d'Egyptische Chartummim deden ook also met hunne besweeringen, Ex. 22. Daar staat niet by / noch watse deden / noch wat 'er ook op volgde. Ten derdenmale / met de vorschten : De Chartummim deden ook also met hunne besweeringen. En wat? Sy deden Vorschten over Egyptenland opkomen. 8: 7. Maar hoorz hoe 't vorder ging / doe Moses en Aaron 't stofcot luisen maakten : De Chartummim al wederom / die deden ook also met hunne besweeringen. Wat meinen wy dat sy dan deden? Sy sloegen (seggen onse Oversetters op de kant) tegen d'aarde in het stof, gelijk Aaron gedaan hadde. 't Is wel te denken : en wat hadden sy daar mede voorsz? ook luisen voort te brengen : doch sy en konden niet. vs 18. Hier stond met hen de konst van still : laat ons bessen wat daar van d'oorzaak zy geweest.

§. 8. Wy alle schryvers die ik hier van lese vind ik 't antwoord eenderley : te weten / dat door Gods rechtveerdig oordeel hier de kraght der Tobery / of (seggen sommige) des Duivels (want sy meenen 't doch al even eens) gestuit is. Maar / magh ik het behoudens gunste van so veel geleerde mannen seggen : om sulken antwoord had ik niet van node so veel boeken na te sien. So ik het niet en wiste / een kind van minder dan tien jaren / sou my dat konnen seggen. Want eer ik noch so oud was / had ik meer dan eens die les uit onsen Catechismus opgeleid / dat alle schepselen also in Godes hand zijn, datse tegen sijnen wille hen noch roeren noch bewegen konnen; so als in de antwoord op de 28. vage staat. De Schryft / waar uit het reght bescheit op sulke

fulke vragen van elk een gehaald moet worden / en geeft ons geen exempel van sulke antwoord / dat ik wete. Want eens geseld / dat God de eerste en de opperoorzaak aller dingen is ; en datter ook geen quaad self van de menschen word gedaan / wanneer sy anderen verdrukken en vertreden / of 't is so veel als Gods bevel : Kilaagl. 3: 34-38. so is dat niet genoegh / wanneer men na de reden vzaagt / waarom ene onderoorzaak iets kan doen of niet kan doen ; te seggen / dat het God also belieft. Want dat weet ieder een / en 't maakt den mensch niet wijser dan hy is. Een ieder schepsel werkt na sijnen aart / en na de kraght van God hem ingeschapen / en door sijne altyddurende voorsienigheid altijd en overal deselfde blijvende : besonderlik het redemmaghtig schepsel / so als de Engelen en menschen zijn / die humen wille en verkiefsing hebben in al 't gene dat se doen ; doch onder God. Daarom sy ook het gene sy lieft willen doen / ook doen so verre als hun vermogen strekt. So sy 't dan niet en doen / het gene sy wel willen doen : het is om dat de kraght daar toe ontbreekt ; of dat een groter hen daar in belett.

S. 9. Nu dese Chartummijm betreffende : hun wille was voorwaart / om luisen uit het stof te doen verschijnen ; maar sy en konden niet. Was dat door dien Gods kraght hen daar onmiddelik in tegen stond / of enig ander onderoorzaak in den wege was ? Neen : als iet so gelegen is / dan seit de Schryft dat God het heeft belett, verhindert of niet toegelaten ; Genes. 20: 6. Hand. 16: 6/7. ook wel een minder oorzaak onder Gods bestuur. Rom. 1: 13. Theff. 2: 18. Of so van menschen uit alsulken oorzaak word geseid dat sy niet konden, so word er ook de oorzaak by geseid : so dat Moses niet en konde ingaan in de Tente der tsamenkomst, dewijle de wolke daar op bleef. Exod. 40: 35. Want anders miste hy noch sijne kraghten niet / gelijk wanneer hy 40 jaren ouder was / en seide / ik en sal niet meer kunnen uit en in gaan. Deut. 3: 31. Hoe wel dat iemant ook op sijne beenen stond / wanneer het was een tijd van plasregen / so kondemen daar buiten op de straat niet staan. Est. 10: 13. Maar hier staat slechts / sy konden niet ; gelijk als enige die sich voor Joden uitgaven geen Joodschen konden spreken ; Nehem. 13: 24. of so als Kabzake sich liet bedunken / dat Israels God niet en soude kunnen sijn volk redden ; gelijk hy dat niet waarheid seide / dat d'andere Goden hume volkeren niet konden helpen. 2. Kron. 32: 15. 't Ontbrazt dan aan hen self ; te weten aan de keunis / om hebreewsch te spreken / of aan de kraght / om iemant te verlossen.

S. 10. Nu seg ik dan / de Chartummijm en konden geene luisen maken / om dat het hen aan beiden seilde : sy wisten niet hoe dat te doen moght wesen / noch sy en hadden ook de kraght niet om het uit te werken. Hoe? konden sy dan dzaken / bloed / en vorszchen maken / en geen luisen? Want van al 't ander word geseid / dat sy het deden. Ik magh my self noch mijnen Leser niet vermoeden / met veel verscheidene geboelens te verhalen / so als by joodsche en by kristen schrybers op dit stuk zijn uitgedacht : also niet een van allen iets bewijst / dan ieder giff maar so wat heen. Maar waarlik deden sy het miste niet van 't gene Moses en Aaron deden ; en nergens word dat ook geseid.

geleid. Want nergens staat ja-alsoe zooth sy deden dat, maar alleenlik t'elker plaatse ja-alsoe keen, sy deden so. Hoe dedense? Sy deden so met hunne beswoeringen; dat is/ sy deden een bewijs daar na/ gelijk als Moses en Aaron deden. Maar ik moet hier eens seggen/ hoe my dunkt dat sy maar deden/ om Aaron ende Moses slechts in schijn wat na te bootsen; so lang als die drie eerste handelingen duurden/ en eer het tot de Luifen quam. Daar uit sal dan wel klaarliik zijn te sien/ hoe 't byquam dat sy geene luifen maken konden/ noch in waarheid noch in schijn.

§. 11. Wat dan het eerste werk betreft: sy konden seer bequamelik wel slangen/ of so kleine dzaken seer verborogen by sich houden/ en die wel geestig/ en gelijk als uit den aafsak dan ten voorschijn bzingen; de stokken ondertusschen wederom verbergende. Maar siet/ Aarons staf verslondse haast. Daar heb ik in het naaste hoofdstuk §. 11. iets van aangeroord: hier sal ik seggen/ wat 'er mijns bedunkens is geschied. Aaron hadde staf of dzake; sy hadden staf en dzake: sy lieten eerst het een/ en dan het ander sien. Aarons staf veranderde gansch van nature/ ende wierd een weesentlike dzak: maar hunne staven zijn alleenlik maar van plaats veranderd/ gelijk de dzaken ook. Wanneer Aarons staf verslond de staven van de Chartummijn, so waren die te niere; ende konden sy den schijn niet geven/ dat sy de dzaken wederom tot stokken maakten: die haddense niet meer. Of sy en konden hunne stokken niet in schijn tot staven maken; also die van Aaron hunne slangen ofte dzaken/ op de bloer daar liggende/ had ingeslokt; doe haddense geen dzaken meer om vooz den dagh te bzingen; en so was 't uit niet hunne kunst. 't Was met het water en de vofschien eben licht te doen. Het water maakten sy tot Bloed; niet ober 't gansche land; want het nu overal reeds bloed was wat men sagh: noch 't water in de Rode Zee/ daar sy in seben dagen (so langen tijd als 't bloedig water duurde) wel gins en weder komen konden; maar mogelik van daar gehaald/ en met het een of 't ander/ op 't behendigste daar in gewozpen/ rood geberfd. Sy deden vofschien opkomen; daar staat niet/ datse vofschien maakten. Van Moses en Aaron trouwens mede niet: maar deden ook de Chartummijn de vofschien aanstonds komen/ en in sulken menigte/ uit de riviere? Sy hadden hier nu overbloed/ vooz 't wonder der Hebrzewfche Gods gesanten/ om seer behendelik een menigte van vofschien op te rapen/ en als 't hen goed docht vooz den dagh te bzingen.

§. 12. Nu sien we wel/ waarom sy geene Luifen konden vooz bzingen. Niet dat geen Coveraars/ noch ook de Duitvel (als de Joden kallen) een kleinder schepfel dan een gerstenkoren kan te wege bzingen: (als of sy iets in 't minste scheppen konde) maar waarlik evenwel/ om dat die beestjes al te klein zijn/ om daar mede te bedziagen. Want om te tonen dat het luifen waren/ so moesten sy dicht onder ogen komen. Van verre kaminen slangen/ dzaken/ vofschien/ bloedig water sien/ of daar vooz aansien: maar salmen sien of meinen dat men luifen siet/ daar moet het oge dichtter by. Sy konden met geen luifen uit den naadsak spelen: of enige handelingen so vertonen/

als of sy die daar komen deden / daar sy te voren niet en waren. En 't is anmerkens' waardig / hoe dat de Chartummijm dit self aldus bekenden / en so genoegzaam 't spel gewonnen gaven / daar sy dus lang den Koning mede onderhouden hadden; en dat het louter ernst was 't gene de Hebreën deden. Sy gaben nu denselven groot gelijk / dat sy die wonderen opgaven tot bewijs dat JHVH God is / en dat hy hen voer seer getrouwe dienaars hield; also hy sulke grote dingen door hen wrocht. Dat dit de grond was blyk noch meer / uit dien dat sy daar voorts ook uitgescheiden zijn / en nooit meer ondernomen ook also te doen met hunne besweeringen: uit vrees / als men denken magh / dat Moses en Aaron / so sy na sodanige vrywillige bekentenis noch so hardnekkig bleven / om hen na te apen; ook noch wel eens hant snood bedrogh ontdekken mochten: en dan so soude 't met hen zijn gedaan geweest.

§ 13. Nu achter dese zijnder geen in 't oude Testament / van wien wy meer te spreken hebben; in 't Nieuw en is ons niemand voorgekomen / behalven Simon en des Overpriesters sonen Hand. 8: 9-24. en 19: 13-18. die voorgeben iets te doen. Maar 't gene ontrent den eersten albereids is aangemerkt VII. §. 14/ 15. geeft niet te kennen / dat hy 't allerminste metter daad heeft uitgewerkt of voortgebragt dat niet natuurlijk was. Met quichelrijen / of natuurlijke bewegingen die onnatuurlijk schenen / en door besondere kennis van Natuurs verborghtheden / was hy wel maghtig te vertonen of te doen / 't welk den gemeenen volke toescheen / dat niet minder dan Gods grote kragt moest zijn. Maar 't waren gene Chartummijm, of Magi self / die hem so grote eere gaven / gelijk sy Moses en Aaron deden: het blinde volk der halfflaght heidensche Samaritanen / so als hunne afkomst 2. Kon. 17: 24-34. word verhaald / was niet bequaam reghmatig oordeel van sulke doen te geben; derwelker sinnen boven dien door sijnen *magieai magieai* verborgene konsten (onse Oversetters noemen dat nu toveryen) zijn verrukt geweest. Want toveryen is het woord / dat geeft niet; verborgene konsten, of geheimkundige handelingen is de sake / die door 't griekische woord betekend word. Daar is dan in den Bijbel niets / waar uit men 't allerminste magh besluiten / dat dese Simon ietwes metter daad heeft uitgewerkt.

§ 14. Doch aangemerkt / dat hy ook d'eenigste is van allen die daar in staan aangetekend / wiens vorder leven en bedryf ook in d'histories des eersten Kristendoms beschreven staat: so laat ons dese vyfheid nemen / dat wy / self den geleerden te geballe die so veel staats op die histories zijn makende / so verzevens af treden; en so ook tonen dat wy verben uitkomen / alwaar men voer geeft dat men ons wel beter leeren sal. 't Is waar / dat by verscheidene / als Epifanius / Eusebius en anderen / van desen Simon wonderlike dingen nagelaten zijn / van onbedenkelike ketterpen die hy heeft gesaaid / en ontberpelyke werken die hy door des Duiwels of der Demons kraghten heeft gedaan: maar sy en hebben die nooit self van hem gehoord nochte gesien; also 't ontrent drie hondert jaren na den tijd was / dat sy sulx van hem bescre-

schreven; nochte sy en noemen niet een boek waar in alsulke ketterpen van hem staan. Maar 't is Justinus / met wiens woorden ons Eusebius in 't boek sijner kerkelijke historien iets wonderlijx van hem verhaalt: die self ook schoon vast 150. jaren onder / nochtans ook noch so lang wel na den tijd dat Simon van Filippus wierd gedoopt / dat heeft te boek gesteld. Doch dat is wel van de eere die hem van de Heidenen na sijnen dood zy aangedaan; 't welk tot ons oogmerk niet behoort: maar niet van enig groot of wonderbaarlijk werk / dat hy door sijne Toverpen heeft verricht. De volgende vermelden wel van nieuwen tegenstand / door den voornoemden Simon den Apostel Petrus binnen Rome van den Keiser Nero noch geboden: maar sy en noemen niemant daar sy dat van hebben / ende komen ook in saken noch omstandigheden niet wel over een. Daarom behoefmen op dat vliegen / 't welk sy seggen dat hy voorgenomen hadde / maar verhinderd door 't gebed van Petrus / hem van boven neder en te bersten dede vallen / niet veel staats te maken.

§. 15. Dat van de seiven Overpriesters souen openbaert sich selven. Want hadde hun besweeren van de minste kraght geweest: die man / wiens geest sy meinden uit te drijven / en soude hen so qualik niet gehabend hebben; so dat sy selve van den bosen geest verdreven wierden / en blijde waren datse 't met hun naakte lijf / hoewel niet met de heele huid / ontquamen. Verhalven is van desen VII. §. 20. al genoegh geseyd. Indien sy self al van die meininge geweest zijn / dat de letters of de namen iets vermogen / en daarom 't nu met Jesus naam eens wilden wagen: sy sagen echter nu wel 't hunder schanden ende smerte / dat sy bedrogen waren. En eindelik / al wie gaat lopen / die geest te kennen dat hy niet derv staan. Waar so gy segt / dat hier de kraght der wonderwerkinge van wegen der Apostelen d'oorzake sulker uitkomst zy geweest: het sal self van d'histoire weersproken worden; also d'Apostolen daar in niet met het minste teken zijn genoemd; maar 't was de man die den onreinen geest hadde, self dewelke op hen sprong, hun meester wierd, en d'overhand gekregen hebbende / hen dus te keere ging. Want dulle menschen / door d'opfiedentheid des bloeds / en 't kraghtig drijven van de geesten / al tijd sterker zijn van andere: so dat hier niets gebeurd is dat niet ganstij natuurlijk is.

XVI. HOOFDSTUK.

De plaatsen daar de Schrift so spreekt, als of die menschen waarlik noch iet wisten ofte werkten, behoorlik ondersocht, en seggen sulx in 't minste niet.

§. 1.

Wij hebben nu noch desen gang te doen / dat wy besien of ook wel in een van de plaatsen der Schrifture / die dus veyre over ende weder ondersocht

§. 2

socht

socht zijn / of in enige andere die noch niet zijn aan geraakt / iets magh te binden zijn / waaruit men magh besluiten dat die Wicchelaars en so genaamde Toberaars ooit metter daad iets hebben uitgewerkt / of maghtig zijn om het te doen. Wy binden onder alle plaatsen / die tot hier aan toe gelesen en herlesen zijn / niet eene die daar enigfins toe dienen kan / behalven die van Moses / Deut. 13: 1/2. waaraf in 't VIII. hoofdstuk §. 18/19/20. al so veel als daar te pas quam / is geseyd. Van andere / die nu noch eerst te passe komen souden / sal ik nu in dit hoofdstuk spreken / na dat ik 't overige daar dit nu eigentlijk de plaats toe is / op die voornoemde Wet van Moses / hier sal hebben voorgebragen.

§. 2. De woorden daar 't nu eigentlijk dan noch op aankomt zijn daar / dat die Dromer stelt een Teken , en dat Teken komt. Ik sie wel dat my buiten d' Oversetters niet een Uitlegger van de Schrift in handen komt / of zijn gemeenelick in dat verstand / dat God den Duivel somtijds toelaat sijne dwaars niet alsulke wonderwerken by te staan / waar door dan ook de schranderste noodjakeelick licht om berleiden zijn. En als 't er evenwel op aankomt / so ontkennen sy / dat eigentlijk de Duivel ware wonderwerken kan verrichten ; en houden staande dat hy alles maar natuurlick doet : also nochtans / dat hy door dieper kennis der Nature / door meerder kraght en door geswindigheid des geestelicken wesens / veel kan doen / dat boven de Nature schijnt te zijn. Dit al so zijnde / (het gene ik echter in dat selfde hoofdstuk al genoegzaam meine wederleid te hebben) so moeten evenwel niet de Natuurwijzen alleen ; maar ook de beste Godgeleerden (die na hun oordeel geen van beiden so veel weten als de Duivel weet en werken kan) hier bot voor stille staan : also het hen onmogelick sal zijn / ooit uit de Tekenen en wonderen te kunnen weten / dat sulken woord is van den waren God. Het strijd ook duidelick met sulx als God hier na met uitgedrukte woorden stelt. So gy dan in uw herte soudt mogen seggen ; hoe sullen wy het woord kennen , dat de HEERE niet gesproken heeft ? Wanneer die Profeet in den naam des Heeren sal gesproken hebben , ende dat woord en geschied niet , nochte en komt niet ; dat is 't woord dat de HEERE niet gesproken heeft. Deut. 18: 21/22.

§. 3. Wat sullen wy dan seggen ? dat hier Gods Woord so duidelick hemselfen tegenspreekt ? Soo niet : laat ons dan op een middel denken / om 't op de voegelijste wijze over een te brengen. Doch dat en is daar mede niet te doen / dat God den Duivel en verleidenden Profeten ook wel sijne eigene kraghten leent / om sijns volx vastigheid in sijnen Dienst bpwijlen op den toets te stellen : dat is / om hen te tonen / hoe swak sy aan hen selve zijn / indiensse sich verleiden laten ; of hoe oprecht sy in 't geloof door Gods genade zijn / indiensse / dus hard aangesocht / noch echter by de waarheid blijven. Want na het gene dat ik daar op in 't gemelde hoofdstuk al geantwoord hebbe / so kan 't niet zijn / dat eenerleye middelen / beide goddelick / en even kraghtig / den mensche tot de waarheid en de leugen / tot de deugd en ondeugd / tot God en van God af souden leiden. Ik segge eenerleye middelen : so verre als 't beiderzijds Tekenen en Wonderen zijn die tot bevestiging

ge worden bygebraght / even goddelijk ; also het God is die alleen wonderen doet , Psal. 72: 18. en even kragtig door sich selve / om deselve reden. Want indien 't Gods wondertekens zijn / die hy den Duyvel en deselven dienaar tot bevestiging van valsche leerlinge laat doen : so zijne dan van goddelike kragt / en is den armen Israëlijt / so hy geen groter schuld van hardigheid sijns herten / dan sels de Egyptische toberaar wil dragen / genoodsaakt te geloven en verklaren / dat het Gods vinger is / die sich daar in vertoont.

S. 4. Wat is dat van vooz proebe / die geen sterflijk mensche maken kan? en waarin heeft hy schuld / indien hy nooit kan weten / of 't een teken van God self of van den Duyvel is? Altoos van de verschijningen seit Doetius / Disp. p. I. pag. 1014. *Nunquam certi esse possumus in genere de apparitione spiritus, sit ne Diabolica an divina.* Wy kunnen in 't gemein nooit leker zijn van de verschijninge eens geestes, of die zy duivelsch of van God. Ik hadde nooit geloofd / dat een gereformeerd Theologant sulx denken konde / vond ik het daar so niet uitgebrukt staan in sijn boek. Niet in 't gemein, dat is sijn seggen: al even eens als ik ook in 't gemein niet weten kan of hy die my ontmoet en groet / een eerlijk man is of een schelm. So kan sich van de Satan wel veranderen / niet blotelik in enen Engel des lichts ; maar in den Vader der lichten self. Gy kont meinen dat gy God vooz hebt / en gy hebt den Duyvel vooz. Schrikkelike dingen ! Wel / of van Moses ook niet moest getwijfeld hebben / of het God wel was die uit den doornbosch met hem sprak ? Of immers als hem van sijn volk moght voorgeworpen worden / de HEERE en is u niet verscheenen ? Ging dan 't bewijs wel vast / dat hy een teken dede ? Want so God doe sijn volk eens op die wijze had versoeken willen ; so hadden ook de Coveraars wel alle die 10. wondertekens hen kunnen naboen / met hune besweeringen. Deselve Doetius geeft mede toe / dat ook de Duyvel donder / blicem / regen / wind en aardbevingen verwekken kan. Disp. p. I. p. 969. Wat sekerheid had Israëel van van de Wet op Sinai gegeven / dat die noodzakelik van God moest zijn ? Indien alsulke werken als de kraghten der Natuur te boven gaande / en die de Schrift (gelijk deselve Doetius aldaar bekent) aan God op ene sonderbare wijze eigen maakt / ook van den Duyvel of sijn volk wel te verrichten zijn : hoe wisten sy dat God het was die tot den sprak ?

S. 5. Men magh dat eensins nemen op de Wetten self / als door hune eigene volmaaktheid sich genoegsaam openbarende van God te zijn. Want wat sal ons verstand bemaghtigen om te geloven / dat het vierde van de 10. Geboden moet van God zijn / om dat daar de sevenste / en niet de eerste / of een ander dagh der weke ; of juist om de seven en niet om de drie / vier dagen / een tot den dienst van God moet afgesonderd zijn ; of dat God ook niet rusten word gediend ? Het Teken daar de laatste dagh der weke al te voren door bevestigd was / so als men Ex. 16. leeft / doe 't Mat den seften dagh wel dubbeld viel / en op den sevenden gansch niet ; ook dat het gene op den selvendiel / tot 's anderen daags toe duren konde / en anders niet : dat moest den vol-

ke strekken tot bewijs / dat dit gebod van God moest zijn. Noeh eens : wie soude seggen / dat Gods liefste volk so vele van Gods goede scepfeleer niet eten moght / en dat de Wet Levit. 11. so heelerhande visch en vleesch verbiedende / van God herkomstig was ? Ja dat die God / die aan sijn volk so hetten land beloofde / die beesten die sich 't vette mesten laten onrein verklaren soude : verbiedende den aal en 't spek ? Die wetten / wat bewijs van godlikheid is toch daar van ; so 't niet en is / dat Moses / die hem dit so voorschreef / dooz die Teken en bewezen hadde / dat hy van God gesteld was om den volke wetten voor te schrijven / en dat de glans van sijn verheerlijkt aangesicht de goddelike heerlijkheid genoeg bewees ?

§. 6. Maar so de Duivel al die dingen ook kan doen / als 't hem van God word toegelaten ; en God laat hem dat toe : wat sekerheid had dan het volk / of sulke een wett van God of van den Duivel was ? Neemt eens God laat den Duivel toe deselvede wonderen te doen (want dan kan hy 't ook doen / sett Doetius) en dooz den eenen of den anderen profet / als of 't een tweede Moses ware / te gebieden / dat sy den eersten dagh / ofse tweemaal 's weex van hunnen arbeid rusten sullen / en dat sy alles eeten sullen wat God eetbaar voor den mensch geschapen heeft ; of enige andere spijzen rein of onrein achten dan degene die by Moses staan genoemd : Wat dan ? Twee boden / beide wetten op Gods naam verkondigende / die geheel verschillen / sulx dat die beide teffens niet en konnen staan ; en geen van beider boodschap ook sodanig / dat sy dooz 't ingeschapen licht den mensche konnen overtuigen / datse so en anders niet noodzakelijk van God self moeten afgenomen zijn : so moet een godlik teken desen twijfel eindelijk beslechten. Nu / d'eerste heeft dooz sulke tekenen geloof verkregen / dat hy van God gesonden was ; de tweede laat het Manna dubbeld regenen / of op den sebenden / of om den derden dagh / sijn aangesicht dat glimkert even eens : wie van die beiden salmen nu geloven moeten ? Ik segge / desen laatsien. Want so God iet gebied / dat houd so lang tot dat hy 't wederom verbied / of ietswes anders ordineert / gelijk 't niet alle Heeren wetten gaat. En dan so ben ik ongehoorzaam / so ik langer by dat oude blijven wil.

§. 7. 't Is dan plat uit onmogelijk / dat God ooit aan den Duivel toelaat iets te doen van sulke werken / als hy besonderlijk voor sijne werken uitgeeft in sijn Woord. En hier en geld geen seggen / dat het de Duivel niet en doet ; maar God het doet / den Duivel (want so moet het wesen) te geballe ; of om alsulken valschen leeraar in de leugen voor te staan : en dat dooz Gods rechtveerdig oordeel alsamen seit. Want wy en konnen / seggense / niet weten de redenen van Gods geheimen raad : waaraan sy sekerlijk de ronde waarheid seggen / maar niet na waarheid. En komt my desen uitblught van sodanige Theologanten even eens voor ogen / als der filosofen van d'*occultae qualitates*, verborgene hoedanigheden, daar sy sich dan op beroepen als se gansch geen reden weten van hun seggen. Noeh so veel te erger / dat men hier van Gods verborgnen oordeel spreekt / waar van ons 't tegendeel geopenbaard is in sijn Woord. Dat roept van Genesis af tot

Apocalypsis toe / dat God waarheid is / en sijn Woord Waarheid / dat geen leugen in hem is ; dat hy de leugensprekers sal verdoen / dat hy sijne eere aan geen anderen geven sal / daar in bestaande dat hy God is / en geen ander nevens hem : en sal hy dan den Vader van de leugen / sal hy die *Baddijm*, leugendichters, die 't sijn werk is te vernietigen / self noch by staan met sijne almachtigheid ; om self de leugen / tegen sijne waarheid aangekant / met wondertekens te bevestigen / om 't volk te doen geloven dat een ander is de ware God / en dat hy 't niet en is ? Is dat verborzen raad ? ik seg / het tegendeel is ons geopenbaard.

§. 8. Maar noch eens ; dese *Drumer* of *Profeet* / die seit / komt , laat ons anderen Goden dienen. Dat is / *JHVH* is de rechte God niet / wy zijn tot noch toe / in de kennisse des waren Gods verdoeld geweest. De God / of Goden / die (als by exempel) door dat *Kalf* / niet na sijn wesen of gedaante / maar ter gedachtenis is afgebeeld ; en niet *Jehova*, is de gene die ons uit *Egypten* heeft verlost / en so veel wonderen gedaan. Hy stelt een *Wonderteken* tot bewijs ; ik segge een waaragtig *wonderteken* / dat boden / of ook tegen de *Nature* gaat ; en dat *Teken* komt : hoe weet die *Drumer* of *Profeet* / dat sulke een *Teken* komen sal ; also 't in *Duivels* of sijn eigen maght niet is ? So is 't hem van van God geopenbaard. Seer wel : een teken te voorszeggen dat dan komt / of wel te weten dat het komen sal ; dat is 't oprecht *Gelebbe* der *Mirakelen* / dat God ook gelijk wel aan *Judas* / als d'openbaringe van iet geheimis aan *Bileam* gegeven heeft : maar beide tot bevestiging der waarheid / niet der leugen. Was ooit een *Koning* ofte *Doyst* op aarden so uitsinnig / dat hy stafte en zegel van sijn *Koningsryk* aan iemand mede gaf / om 't volk tot oproer of tot afval aan te lokken ? Wat maakten niet ons doende van den groten / wijzen / en op 't hoogst *jaalerschen* God van sijne eere / en van sijn heilig en onseilbaar Woord / so dat in 't alderkrachtigste bewijs noch seilen kan ?

§. 9. Hoe dan dat *Teken* komt / is wel te denken / als men maar versint / dat menig wonder der *Nature* aan de *Magi* of *Geheimwijzen* wel bekend is / daar het volk niet af en weet. Wat seg ik ook / het volk ? Ja self de *priesters* en gewone *leeraars* zijn bywijlen sulke *stechte* *Filosofen* / dat men hen voorsz *wondertekens* sal doen achten 't gene niet dan maar *natuurlik* so geschied / of uit den *algemeenen* en *standvasten* loop voorsz af bekend is dat geschieden sal ? Genomen dan dat *quam* eens na / het gene sulken *Drumer* heeft voorsz : en sy en weten mi niet beter of dat is al sulken wonder : de *Wett* was voorsz 't geheele volk / dat niet *beguaam* is om te onderscheiden of so *ongewonen* sake / als ten *Teken* hen *wozd* voorsz / *natuurlik* sy of niet : sy *konnen* echter *lesen* ; en dat laat hen doen. Tot de *Wett* en tot het *Getuigenisse*, wse niet en sullen spreken na dit woord der *valsche* *leeraars* / dat geen *dageraad* (dat is geen licht van waarheid) heeft. *Jes.* 8: 20. Die *Wett* was niet *onweder*spreekelike *Tekenen* bewezen datse was van God : de *gansche* *Wrevel* *wist* / dat geen *geschapen* oorzak sulke *dingen* werken kan : de *Chartummym*, *Meeaschesym* en *Wijzen* van *Egypten* / die wel wisten wat

natuurlijk / wat door konst gemaakt / of boven de Nature was ; die hadden self Gods vinger daar in aangemerkt. Ex. 8: 18. De volkeren rondom beleeden / dat de God daar dese Wet van quam / een God is boven in den Hemel en beneden op der Aarde. Jos. 2: 11. die Tekenen en konden niet bedriegen : weshalven Moses ook deselve / als onfeilbaar en ten klaarsten overtuigende den volke voorstelt / om hen op het kraghtigste van allen valschen Godsdiens af te schyken. Deut. 4.

§. 10. Hier uit besluit ik dan / dat nooit een valsche Profeet door Gods of Duibels kraght / tot voorstand of bevozdering der valsche leer ; of ook de Duivel of de valsche leeraars door toelatinge van God / een eenig werk dat boven de Nature zy / daar sy een deel van zijn / heeft uitgewerkt of voortgebracht : en dat het daarom gruwelijk om seggen is / so iemand meent / dat God het doet / om 's Duibels bosen wille (tot sijns volk beproevinge quanswys) te volgen / en dat sulx ook met Gods rechtveerdig oordeel kan bestaan. Met een besluit ik ook / dat God sijn volk beproeft / maar niet bespott ; so weinig als hy sich bespotten laat ; en so als hy ten quade niet en word versocht / dat insgelijc hy niemant ook daar toe versoekt. Jak. 1: 13. De tekenen also genaamd die van de Geesten der Duivelen , dat is der Damones (so staat 'er in het Grieksch) van wegen 't Beest en desselvs valschen Profeet / na luid der Profeszen van Joannes / op het hoogst te duchten staan / Openb. 16: 14. en 19: 20. al ware 't datse hy manier van spreken self ook voor uit den Hemel deden komen over d'Aarde. 13: 13. zijn meer niet dan maar tekenen der leugen , dat is valsche tekenen. 2. Thess. 2: 9. niets in waarheid / louter schijn.

§. 11. Het is deshalven al vergeefs gediscuteerd / of en hoe verre ook de Duivel of de valsche leeraars maghtig zijn Mirakelen te doen : dewijle sy het geen van beiden doen ; de Duivel of de so genaamde Toberaars niet meer dan enig ander mensche. Ende derf ik seggen / dat alsulc vragen en bepalingen daar in gemaakt / daar so veel boeken van Natuur / als Schrifst-geleerden van gestapeld zijn / niet dan verkeerde krakkeelen *παπαδιαιριβαι* *paradiarribai* als oft men seide buitensporigheden , zijn. 1. Tim. 6: 4. Dat buitenspoor dan ook ten einde uit gelopen hebbende / belenden sy ten laatsten aan de scheidpaal van het oogmerk / dat by God en Gods Profeten altijd goed / maar by den Duivel en de sijnen quaad is. En dan so meinense dat dese waarlik wonder werken doen ; maar gene geensins ware wonder werken zijn / om dat daar in Gods eere niet en word beoogd. Gelijkwijse zijn dan ook de wonder werken / die de Heer so wel door Judas als door d'andere Apostelen gedaan heeft / niet voor ware wonderwerken ; noch de Profeszen van den valschen Bileam voor Profeszen aan te nemen / om dat noch d'een noch d'ander niet dat oogmerk heeft gesproken of gewrocht : de vraag is over 't oogmerk noch het einde noch het middel noch de palen niet / maar over 't weck.

§. 12. Wy gaan dan over tot noch andere plaatsen der Schrifsture / die noch niet eens verhandeld zijn ; waarin het schijnt dat aan die menschen diement noemt besweerders ofte Toberaars het dabelijks word toegeschreven. Der selver

selber bind ik maar in alles dese. Psal. 58: 6. Psed. 10: 11. Jerem. 8: 17. Ezech. 21: 21/ 22. Door af is aan te merken / dat de drie eerste vast van eenverlepen inhoud zijn: als sprekende van Lachaschijm op de eerste / van Chavarim op de tweede / van Nechaschijm op de derde; woorden / die gelijkelijk te kennen geven de Besweeringen; en van de Kesarnijm Waarzeggingen: in de vierde plaats; van welken allen uit verscheiden andere plaatsen nu al meer dan eens gehandeld is. En die Besweeringen zijn alle eenerley / alsof niet en spreken dan van Slangen: d'eerste plaats van derselver list om sich te wapenen / dat de besweeringe geen kraght en hebbe; de tweede van de kraghteloosheid der besweeringe / wanneer de slange temant al gebeten heeft; de derde spreekt van slangen / die te schadeliker bijten / om datse niet besworen zijn. De vierde plaats heeft in stede van de slangen Terasijm, en dien aangaande is deselve ook al eens verhandeld daar het so te passe quam. X. §. 12/ 13.

§. 13. Wat d'eerste plaats nu in 't besonder aanbelangt / het is de klaghte daar van David / over d'ongedoeligheid en hardnekkigheid der hosen / datse na geen reden luisteren: waarom hy hen dan vergelijkt by enen adder, die sich doof maakt / mits dat sy haar ore toeskopt, op datse niet en hore na de kenne des beleesers, des genen die ervaren is met besweeringen om te gaan. Psal 58: 5/6. Wat kraght in de besweeringen sy ofte niet / sal noch hier na verhandeld worden: hier hebben wy alleenlik maar te sien / of dese woorden ook te kennen geven datter Duivels kraght in steekt. Daar van en blykt het minste niet uit enig woord alhier gebruikt. Ik sal ny niet behoeven te behelpen met den stijl van spreken na 't gebruik der menschen; schoon ik wel meine dat het hier ook plaats heeft: maar segge alleenlik / dat de Schrift hier / na de letter al verstaan / niet meer en seit / dan dat een adder enige natuurlijke begaamtheid heeft / om sich te hoeden tegen 't ongemak / gelijk we sien dat sulx in alle beesten is / een tegelyk na synen aart. Ten anderen / dat ook de adder horen kan / en dat sulx een geluid als de besweerder maakt / deselve ongemakkelijk moet zijn / dat sy hare oren daar voor stopt. Waar uit dan volgt / dat de Besweerder / ook hoe ervaren hy magh zijn / met alle kraghten syner konst niet uit en regh / gelijk de beste lessen vrygheloos gesproken tot dat bose volk.

§. 14. Het tweede moet mijn seggen meer bevestigen dan tegenspreken. De wijse Prediker om by gelijkenis te leeren / datmen temant onderrichten moet / eer hy het quaad bedryve; en dat het al te late komt wanneer de misdaad is begaan: so seit hy dan: Indien de slange gebeten heeft, eer de besweeringe geschied is, dan is 'er geene nuttigheid voor den alderwelsprekensten besweerder. Psed. 10: 11. In 't hebzeelwisch staat *נשׁוּבָה לֵבָא* - al lastoon voor den spraakmeester; so noemt hy den besweerder. En daar uit blykt / dat hy geen bloot oplezen ofte mompelen van woorden / dus of so / verstaat: maar konstig tsaangesteld / en uitgesproken of gesongen; dier voege dat sulx een geluid kan werken op 't gehoor van sulken beest / en het daar door in stille brengen / en so af houden van den mensche op dat pas te beschadigen.

Waar uit dan volgen moet / dat dit gebaan moet worden / eer de bete zy geschied : also die sprak of sanghkonst niet en was om wonden te genesen / maar om slangen af te keeren / datse geen en maakten. Hier is dan wederom het minste niet / waar uit kan blijken / dat ooit door des Duivels kraght iet is gedaan.

§. 15. Ter derde plaats worden de Chaldeen / welker sellen oorlog God den Joden dreigt in 't land te senden / by de slangen ende basiliken vergeleken / tegen welken geene besweeringe is / die hen bijten souden. Jerem. 8 : 17. Dit sietmen klaarlik dat niet meer is dan slechts een gebruik van spreken / by gelijkenisse van dat gene dat in vorigen al eens geseid is. En in waarheid was het so / dat geen besweeringe hier kraght en hadde : het gene voor ons dient / die geensins voor de kraght / maar voor de kraghteloosheid der besweering pleiten. De kraght die sy dan sekerlik hier niet en heeft / die moet men my betonen dat sy elders heeft. Nochtans was Bileam / so 't schijnt / in dat gevoelen / dat ook in sulken val besweeringe te bate komt / om volkeren en heirlegers te verbloeken / waar toe hy by de Moabjten en de Midianjten ook ontboden was ; gelijk voor desen is gesien. Maar als God voor sijn volk wil sorgen / so seit hy / dat geen waarseggerpe noch belesingse iets tegen Israëel vermogen : en als hy 't volk wil straffen / daar helpt ook geen besweeringe / om hen den vrand af te keeren / wien Gods wraakboerende gerechtigheid dan tegens hen gewapend heeft.

§. 16. Dus blijft 'er meer niet over / dan ter laatsie plaats / dat Nebucadnetzar dien wegh kiesse soude voor sijn heir / die hem door waarsegginge gewesen wierd. God spreekt daar ook der Joden meeninge tegen / die seiden / dat die waarsegginge ydel was ; het sal geen ydele waarsegginge zijn. Ezech. 21 : 21 / 22. Maar hoe niet ydel ? Het lot word in den schoot geworpen ; maar het geheel beleid daar van is van den Heere. Spreuk 16 : 33. Ydel was de waarsegginge aan haer selven / dat is klaar ; alleenlik daar uit / (buiten andere reden) dat de Terasim daar in gebraagd zijn : want de Terasim spreken ydelheid , Zach. 10 : 2. Maar 't stond so wel aan God / de Kesamijon of waarseggingen des konings van Babel aan de rechterhand tegen Jerusalem , als aan de linkerhand tegen Egypten te bestieren. Want op beiden was het aangesien ; en stond hy in beraad / op wien hy eerst soude aantrekken : waartoe hy middelen van waarsegginge gebruikte / in haarselven kraghteloos / maar van God also bestierd / dat sijn geheime raad wierd uitgewerkt. Het allerninste komt hier niet in voor / waar uit kan blijken dat de Duivel in die dingen werkt ; die komt 'er niet eens in te pas / het is geen sake die hem aangaat / hy weet 'er ook niet af ; noch hy en hoort geen tijdingen hoe 't met den oorlog tusschen de Chaldeen en de Joden gaat / noch welken wegh uit dat hy met sijn maghtig heir in aantoght is.

XVII. HOOFDSTUK.

Des niettemin is wel te sien, waar in het quaad besta, waarom voor-
seide konsten en hanteeringen bestraf en ook gestraft zijn in
Gods Woord, en door de kristelike Wetten strengelik
verboden zijn.

§. 1.

Die blotelik maar hooren / dat ik 's Duibels kragt en werkinge / in al dat
werk tot dus lang ondersocht en overwoogen / blijf ontkennen; zijn seer
gereed om te vermoeden / dat ik den Duivel of sijn volk wil voorsz. Ge-
lyk het niet alleen Augustus Hsefertans Pastoor en Superintendent
tot Lubek wil bewyzen / in een boecken dat hy tegen my doet drukken in
't hoogduitseh: maar 't hebben my hier al verscheidene verweten / van die
broeders / die dooz kleinheid hunder liefde al te groot zijn van begriip. Maar
die met aandaght en onzijdig al 't voozgaande maar gelesen heeft / sal dat
niet seggen. Want daar uit blijkt genoeghsaam / dat ik dooz en dooz van
al dat doen niet anders dan niet afkeer spreke: die menschen dan en worden
van my niet verschoond. Maar wat den Duivel self berrest; 'tis waar
dat ik hem niet te laste legge 't gene hy niet doen en kan: maar dat ik hem te
meer verkleine / en den groten God verhoze: 't welk mijn uiterst oogmerk
is. Wy zijn 't dan alle seer wel daar in eens / als dat de Duivel hijster quaat
is; maar niet in al het quaad dat hem word toegeschreven: niet of hy 't sou-
de willen doen / indien hy konde; want daar in meen ik mede dat wy alle
sullen seggen / ja. So ook is 't buiten twiifel / dat de so genaamde Tobe-
raars en Waarsseggers grote sonde doen; maar als men seit / dat sy sich met
den Duivel in verbond begeben / dat heb ik nu so klaar bewesen als den dagh
dat gansch niet waar en is. Het staat ons dan / tot dies te meer gerustheid
vooz ons self / en tot so veel te beter openinge en verstand der Schrift / te
onderzoeken / waar in dan eigentlik het quaad besta / waarom die konsten en
hanteeringen als dus lang 't onderhoud van onse oefeninge zijn geweest /
so seer mispresen zijn. En dat in Gods Woord niet alleen / maar by de kri-
sten Keisers desgelijks / in hunne Wetten streng verboden zijn / ja self by Hei-
denen gehaat.

§. 2. So veel als dan Gods Woord berrest / ik meen het is uit alle by-
gebraghte plaatsen wel te sien geweest / dat al wat van dien slagh ons daar
in voozkomt / word vast eenparig overal begrepen in d'Afgodery. En
dat is 't elker plaatse wel soo klaar / dat ik 't herhalen van deselven hier on-
nodig achte. Sy worden dikmaals by den Afgodsdienst genoemd / als
staaltjes van Afgoderye bygebraght: en alle die besweeringen zijn ons
den Afgod op die wijze het geheim te vraghen / of in navolginge der afgods-
dienstige gewoonten: genoeghsaam blijkende het gene ik in 't I. boek XI. §. 12.
uit vorige exempelen betoonde / dat alle Coverplegingen der oude en
hedendaagsche Heidenen maar enkelik uit hunne afgodsdienstige geboe-
lens

lens voortgebraght / en 't grootste deel van hunne afgodsdiensstigheden zijn. Daarom ook Samuël / den Koning Saul bestraffende om ongehoorzaamheid aan God / en willende hem op het kragtighste beduiden / hoe groten sonde dat dit zy : so seit hy ; wederspannigheid is ene sonde der Toverye , (oop *Kesem*) en wederstreven is Afgodery (ix *Aven* eigenlijk ydelheid) en beeldendienst (*Terafim*) 1 Sam. 15: 23. 't Is der hebreeusche tale eigen in de Schryft / veeltijds tweekedige sprekken voor te stellen ; de woorden wel veranderende / maar den selfden sin behoudende : in boegend dat het tweede altijd of tot vergrotinge / of tot verklaringe van 't eerste dient / nooit tot verkleininge. Dese lesse haat de Heere ; ja aan sevene heeft sijne ziele enen grouwel. Spreuk. 6: 16. Abraham weet van ons niet, ende Israël en kent ons niet. Jes. 63: 18. De Heere is na by allen die hem aanroepen ; allen die hem aanroepen in de waarheid. Psal. 145: 18. en so op duisend plaatsen meer. Schoon hier dan in het tweede lid staat *Aven*, ydelheid ; 't welk onse Oversetters / Dr. Luther daar in volgende / vertaald hebben afgoderye : het is genoegzaam te verstaan / dat die daar mede ook gemeend word ; om datter bystaat *Terafim*, 't welk Luther afgodsdiensst, doch d'onse beter (om des selfden woords herhalinge te myden) beeldendienst vertalen. Indien op dan ten eersten niet en mocht herstaan / hoe groten sonde d'ongehoorzaamheid magh zijn ; om dat se met de *Kesem* vergeleken word ; soo seit het tweede lid noech nader / dat de wederstrevinge is *Aven* ende *Terafim*.

§. 3. Het volgt dan / dat gelijk de wederspannigheid en wederstrevenheid maar ene selfde sake zijn ; dat ook also de *Kesem*, en de *Aven* met de *Terafim* vast op gelijke hoogte staan. Daarom / gelijk de wederspannigheid is wederstreven ; so is de *Kesem* wicchelinge (Toverye hier in 't duitsch genaamd) oock dan *Aven*, ydelheid (afgoderye) en *Terafim* afgodsbeelden, en also dan Beeldendienst. Want gelijk hier geen andere ydelheid verstaan kan worden / dan degene die gepleegd word in den dienst der Afgodsbeelden / die daar nevens staan genoemd : so is dan oock de Toverye so genaamd / also wel als 't wederstreven met de Wederspannigheid. So dat de sin is : die sich wederspannig draagt ontrent den God van Israël / die kent hem niet de daad dan niet voor God ; en 't is al evenveel oft hy sig tot den Afgod voegde. Waarin bestond dan dese wederspannigheid van Saul ? Dat hy de godsppraak hem door Samuël gedaan niet achtervolgde. Wat sal hem schelen / dat hy sich tot afgodsdiensstige waarseggingen niet sal begeben ? altoos de eerbiedigheid voor 't gene hem de God van Israël te weten bede / sal hem daar van niet wederhouden ; gelijkmen namaals heeft gesien / dat hy van God verlaten sich tot sulke middelen begaf. 1. Sam. 28. De H. G. E. antwoorde hem niet ; so ging hy dan om raad en kennisse van saken by ene vrontwe / die geen profetesse was / die God door de Urym en de Tumijn niet en vzaagde ; maar die enen waarseggenden geest voorgaf te hebben / en de Demons of de doden uitroepen konde om bescheid te geven.

§. 4. Dit selfde word bevestigd met het gene wy X. §. 10. al eens hebben ingesien. Jes. 8. 19 / 20. Het eene tegen 't ander stellende ; so seit hy eerst / by

wege

Wege van herbijt / vraagt de *Ovooth*, *Waarzeggers*, en de *Fid-onijn*, *Wijs-
hoofden*, *Duivelskonstenaars*: (Wat plaats de *Duivel* in dit woord heeft /
is te horen meer dan eens geseid) en voorts hen scherpelikh bestraffende; sal
niet een volk sijnen God vragen? salmen voor de leevendigen de doden vra-
gen? Hier stelt hy eerst / dat ieder volk sal vragersijnen God; dien sy daar
voorzijn houdende. Daar hy vertoont hy d'ydeltheid der afgodsdienaars /
datse hunne Goden by de doden soghten / de geesten der verstorvenen / of
wel de *Dæmons* / na bewijs der ingewanden enes doden lichaams / vraag-
den. So was dit van de sonde van 't volk *Israël* in desen / dat sy niet vraag-
den hunnen eigenen en waren leevendigen God / sich gevende tot sulke Go-
den / dewelke van de *Ovoot* en de *Fid-onijn*, door hunne nachaschijn en kesa-
mijn of wiccheltrpen uit het midden van de doden uitgeroepen / of door het
middel van de doden aangesproken wierden. Dit is dan van de sotte wijze
hunder afgodsdiensstigheid geseid / so veel de saak betreft; het selfde zynde
daar God ober klaagde / als hy seide: mijn volk heeft twee boosheden ge-
daan: my den sprinkader des leevendigen waters hebbense verlaten; om hen-
selven bakken uit te houwen, gebrokene bakken die geen water houden.
Jerem. 2: 13.

§. 5. Nu is van lichtelikh te sien / hoe groten sonde die genaamde *Coverpe*
en *Waarzeggerpe* sy / al is 't dat sy op geen *Verbond* berust dat met den *Dui-
vel* sy gemaakt / al is 't dat die deselve plegen / geen besondere gemeenschap
met den *Duivel* hebben / al is 't dat daar de *Duivel* niets toe doet / noch af
en weet; al is 't dat sulke menschen God uitrukhelikh niet af en sweeren /
en den *Duivel* hulde doen; geen grofweliker sonde eventwel dan dese so ge-
naamde *Coverpe*. Want schoon dit in dien sin als 't word gebruykt de reghte
naam niet is: het sal *Afgoderpe* zyn / en is het ook. Want hoe kan iemand
tet gaan vragersaan sulck volck / die self verklaren / datse 't van de so genaam-
de *Goden* ofte *Dæmons* halen; en sich niet een niet aan d'*Afgoderpe* schuldig
maken? Kan iemand knielen vooreen *Beeld* / in 't doen van sijn gebed? en
eventwel geen beeldendienaar zyn? Is 't hem niet om het *Beeld* / het is om
den gewaanden God / of *Heilig* wien dat *Beeld* vertoont. So ook de *Te-
rassijn* en wierden self als *Goden* niet gevraagd; maar door de selve / als
een middel om bescheid te krijgen van de *Goden*.

§. 6. Nu moet my niemant hier betwisten / dat in den ganschen *Bijbel*
ons geen sonde swaarder voorkomt dan d'*Afgoderpe*. 't Is 't eerste van de
10. *Geboden*; het is het eerste oogmerk van het *Euangelium* / de menschen
daar van af te trekken: wy verkondigen u, (seit *Paulus*) dat gy u tult bekee-
ren van dese ydele dingen (hy verstaat den afgodsdiensst) tot den leevendigen
God. *Hand. 14: 15.* Het is het slot des briefts van *Jesus* lieveling; kinder-
kens, bewaart u selven van de *Afgoden*. *1 Joh. 5: 21.* Dit sluit op 't gene hy
daar effen had geseid / dat het verstand des *Euangeliums* ons is gegeven /
om den *Waarachtigen* te kennen, en dat de *Soon* ook die waarachtige
God en 't eewig leeven is. Het is 't gewichtigste en grootste deel van sijn
profezen / d'*Afgoderpe* en de geestelike hoerpe van dat geestelike *Wabel* /

van die groote Hoer en van dat sevenhoofdig Beest: en 't is het vijftiende van alle menschelike uitsporigheid / dat sy na d'alberswaarste geesseling van Gods plagen / sich niet bekeeren van 't aanbidden der Dæmonia, dat so veel ander grouwelike sonden met sich sleept. Openb. 9: 20/ 21.

§. 7. De woorden / voor mijn aangesichte, zijn in de Wet niet te vergeefs gesteld. Dat sprak God doe tot Israel / na dat sy hem so klaarlik hadden leeren kennen / dooz hulle uitgeleide in Egypten / hoe goed en groot hy is; en dat geen ander God en is dan hy alleen: die dooz genadige gemeenschap by hen woont / en hen als een verhoren volk gestadig onder ogen houd; 't welk so te seggen vooz syn aangesichte woont en wandelt; dat hy gelijk een man sijne echte vrouwe heeft getrouwd. Dat sulke een volk na andere Goden ont sal sien / dat sulken dienstvolken enen anderen Heere soeken sal / dat sulke kinderen enen anderen Vader noemen sullen; dat sulken Vrouwe met enen anderen man te doen sal hebben / in tegenwoordigheid / en onder d'ogen van al sulken God en heer en vader en getrouwen man: hoe is dat in te schikken? Een lijfeigen knecht begaat geen groter sonde / dan sijnen meester te ontloopen en enen anderen te dienen. Een kind dat van sijne Ouders wech loopt / en sich buiten hun verlosf aan vreemden overgeeft / vergrijpt sich tegen d'eerste Wet der tweede tafel: En vooz eens mans getrouwde vrouw en is geen groter sonde te begaan dan overspel; waarom ook der Israeljten Afgodsdienst gedurighlyk by overspel en hoererye vergeleken word. So als dan dese sonden zijn de grootste die de mensche tegen menschen kan begaan uit oorsaak der bysonderste verplightinge: so kan geen groter ooit bedacht zijn tegen God / aan wien de mensche / en insonderheid syn eigen volk / op so besonderen maniere op het naadst verbonden is.

§. 8. En dit belangende de eerste soorte van die bose menschen / zijnde Witchelaars: de andere / diemen gemeenlyk by den naam van Coberaars verstaat / zijn sulke die de menschen en het vee in 't heimmelik beschadigen / sarmakoi vergiftigers genaamd / als vooz verscheide maal is aangewesen. Al sulke menschen op sich selven aangemerkt / in 't gene sy bedriyven / zijn by de straatschenders en moozdenaars te stellen / ten aansien van 't verderf dat sy den menschen aanbrengen in goed en bloed. Doch aangemerkt / dat sulke die de Heilige Schrifture meest gedenkt / by 't ander volk op eene mate zijn gesteld: so heestmen hen te houden vooz een selfde slag van volk; dooz dien sy sich met den Afgoden vergesellen; als die in allen niet te vreden met de kraghten der Natuur alleen / van hen niet konst in 't werk gesteld / noch meinen dat de Goden of de Dæmons daar de kraght toe leenen moeten. Dies zijne mede vooz Afgodendienaars aan te sien.

§. 9. Niet weiniger zijn de Besweerders ook so aan te merken; also sy meinen dat se goed doen aan de menschen / dooz hen van bose geesten te verlossen. Maar dat vermeinen sy te doen dooz seker slag van kruiden ofte andere saken / welke maghtig sonden zijn de geesten te verdriyven / of sulken kraght in 't vragen van de Goden / die noch boven dese Dæmons zijn. 't Is grotelyx Gods groten naam verkleining aangedaan / wanneer men aan de

schem

ſchepſelen de kraghten toefchijft om de geeften te verduyven / die hem den Schepper onderworpen zijn. Want overmits de geest des menſchen uit het ſchaaſch ſcheidende / tot God dan weder keert: *Psed.* 12: 7. ſo laat hy voor den menſche geene kruiden waſſen / nochte viſſchen in het water / nochte beeſten op der aarde / die hem ſouden konnen dienen om deſelbe ſich te onderwerpen. Derhalven hebben dat d'Apofteſelen ook niet geleden: in welker tegenwoordigheid de ſeven broederen op hunne wiſſe 't ſelbe ondernemende / (hoewel het gene ſy vermeinden uit te duyven in waarheid niet en was) in d'uiterteſte verlegentheid gekomen zijn. *Hand.* 19: 13 / 14. waar af hier voor VII. §. 19 / 20 / 21. ſo veel des nodig al geſproken is. Dit miydende vervallen ſy tot die Afgoderpe / dat ſy de Demons van de Heidenen op heidensche maniere meenen uit te halen; en ook de boſe Demons door 't bevel der goeden / de mindere door kraght der meerdere te doen vertrekken: daar wel noch d'een noch d'ander Demon is; maar daarom geen te minder ſonde / dat ſy voor 't gene niet en is verlaten hem uit wien / door wien en tot wien alle dingen zijn.

§. 10. De wetten van de kristen Kerck / en eerſte kristen Keiſeren / zijn ook gebouwd op deſen grond. In 't Concilie van Niceya / dat ontrent het jaar 300 was / ſtaan op het einde van het eerſte hoofdstuk deſe woorden. *Quisquis aliquid eredit poſſe fieri, aut aliquam creaturam in melius aut in deterius immutari, aut transformari in aliam ſpeciem vel ſimilitudinem, niſi ab ipſo Creatore, qui omnia fecit, & per quem omnia facta ſunt: proculdubio infidelis eſt, & pagano deterior.* Al wie gelooft dat iets geſchieden kan, of enig ſchepſel tot beter of tot erger veranderd, of in een andere gedaante of gelijkenis verſchepen worden, anders dan van den Schepper ſelf, die alles heeft gemaakt, en door wien alles is gemaakt: die is buiten twiſfel ongelovig en erger dan een heiden ſelf. Onthoud dit / Leſer / het ſal hier na noch eens te paſſe komen. De grond is hier het Heidendom / al even eens als Jeremias heeft geſeid / ontſet u niet voor de tekenen des Hemels, dewijle ſich de Heidenen daar voor ontſetten. *Jerem.* 10: 2. Een kristen houd ſich niet van den naam van Heiden ſeer beledigd: ſo moet die dan genoegh zijn / om hem van ſulck gevoelen en bedrijf te doen verſcheiden / ſonder meer. De Roomſchgeſinden ſelf zijn hier van overtuigd; alſo die woorden ook in 't *Jus Canonicum*, de Paulelike Reghten ſtaan / *Decr.* P. II. C. 26. qu. 5. c. II.

§. 11. De keiſerlike wetten nemen 't op de tweede reden: als namelick / dat deſe konſten zijn tot nadeel van het menſchelijk geſlaght. De keiſer Conſtantijn de eerſte ſchreef daarvan in den jare 321. aldus. *Eorum eſt ſcientia punienda, & ſeveriſſimis meritis legibus vindicanda, qui magicis accincti artibus; aut contra ſalutem hominum meliti, pudicos animos ad libidinem deflexiſſe deteguntur.* Men ſal de weetensſchap der genen ſtraffen, en billik door de strengſte wetten wreken, die bevonden worden, dat ſy door middelen van toverye der menſchen geſondheid beſtaan te krenken, of kuifche herten tot dertelheid te verleiden. En daar na in 't jaar 358. ſchrijft hy / dat al dat volck voor vpauden des menſchliken geſlaghts te houden ſy. *L. ix. tit. 18. l. 4. & 7. C. de Malef. & Math.* Het ſchijnt of

Con-

Conſtantija het ſtuk van 't Heidendom lieſt niet heeft willen roeren: om dat het noch ſo magtig was: en daarom liever ſulken reden ſtellen / die ſelf van Heidenen niet konde wederſproken worden: alſo het miſbruik deſer konſten al te openbaar was om te konnen looghnen/ en ſelf het Heidendom daar over klagtig viel; als blijkt uit dien dat ſelf de Keiſers Diocletianus en Maximianus / die het Kriſtendom vervolgden / in de 2. wet ter ſelfde plaatſe ſeggen / *ars mathematica damnable eſt, & interdiſta omnino*. De Wiſkonſt (verſtaande 't vuyl bedrijf der genen die ſich noemden Mathematici (maar ſp en waren de reghte niet) is verdoemelijk, en geheel verboden. Dat heb ik mede in het I. boek. IV. §. 1/7/8. getoond. En 't was ook om deſelfde reden/ dat Apollonius gebynaamd Jpanaus / ſich dooz Tiberius onſchuldigde; dat hy onſchuldig met den laſter van Magia wierd belaſt; ſo als Philoſtratus dat in 't beſchrijven van ſijn Leven in 't 8. boek omſtandig heeft verhaald. Dus ſietmen / welke dat de redenen geweest zijn van 't verbieden deſer konſten / ſonder datter tet behoefde by te komen van dat gene daar men 't meeſt op neemt.

XVIII. HOOFDSTUK.

Men moet ook niet voorbygaan ſulke plaatſen, daar de Schrift verſtaan word van ſodanige te ſpreken, die van den Duivel in 't gemoed beſtreden, of aan den lichame gepijnigd zijn.

§. 1.

Tot noch toe hebben wy geſproken van degenen diemen daar vooz houd / dat ſp ſich met den Duivel wel verſtaan / met hem ſeer naaw vereenigd en verbonden zijn / en dooz deſelfden kraght verwonderlike dingen doen. En 't is bebonden / dat de Schrift van ſulke menſchen niet en weet: dien volgens dat de Duivel ſo veel volz noch ſulken maght in deefe Wereld niet en heeft. Nochtans is 't dit noch niet alleen / het gene men wil hebben dat hy doet / te weten dat hy ſo veel menſchen aſtrekt ende houd in ſijn bedwang: maar men geloof / dat hy noch daar en boden de godbzugtigſten van allen daggelijx in 't midden van de Kerke komt beſtoeken / en deſelve quellen in hun lichaam en gemoed. Ende dit gevoelen is noch veel gemeender dan het ander; ſo verre dat ik niet en wete dat het iemant regenspreekt / maar hore overal de ſelfde taal. Ik ſal het dan nu noch veel quader hebben dan te horen / indien ik hier alleen moet ſtaan / en dit ſtuk onderzoeken / dat ſo vaſt en algemeen is aangenomen / als enig leerſtuk weſen kan / dat niet op het regiſter der Geloofsartijkelen en ſtaat.

§. 2. Maar 't vorig onderzoek heeft ons tot hier toe al te veel geleerd / om nu voortaan ſo licht tet aan te nemen of vooz vaſt te houden / ſo lang als wy het ſelf niet onderzoekt / en niet de Schrift naawkeurig overlofen hebben:

na dat wy den geheelen Bijbel door niet eene letter hebben konnen vinden die dat seit. Het moght hier mede ook so gaan het genemen / van de bestrijdingen of de aanbechtungen des Duibels / en van versoekingen deszelfven spreekt. Als mede van degenen die hy in hun lichaam quelt / en so besett / dat hyse als besit / waar van sy ook Besetenen genoemd zijn; doch van welken schier so veel alreeds in 't II. boek gehandelt is / dat hier niet veel meer sal te seggen vallen. Nochtans so hadde 't hier de plaats ook wel geweest; om dat wy in dit boek van menschen spreken / die gemeenschap / met of tegen hunnen wille / met den Duivel hebben: 't en ware sake / dat ons daar de naam van Daimoon is ontmoet / die ons daartoe so veel te vroeger de gelegentheid in handen gaf; om dat het al te male Daimons zijn / en geen Diaboloi, of Duibels / na de Schrift / van welken dese menschen zijn gequeld geweest. So laat ons nu dan sien / waar spreekt de Schrift van strijd / aanbechtinge / of versoekinge / dat op den Duivel past?

§. 3. Ik sal my self bepalen binnen 't nieuwe Testament: om dat het daar uit meest genomen word / en dat men wil / dat doch de Duivel sich daarin veel meer ter weere stelt dan onder 't Oude; dewijle door de komst des Saligmakers in het vleesch sijn Rijk meer last lijd dan te voren. Een teken dat hem evenwel de nek dan noch so niet gebroken is / als wel beloofd was dat Messias soude doen. Ik sal by een soeken alle sulke plaatsen der Schrijture / waar in van geestelijken Strijd gesproken word; daar na de gene die ons van Versoekinge vermelden. De eersten zijn dan wederomme tweederley: een deel derselbe niet uitdrukkelijk den vband noemende / met welken de gelovigen te strijden hebben / en echter door d'omstandigheden wel te kennen geëvende; en andere waarin de vband word genoemd. Doch alhoewel de woorden / strijd, strijden, oorloge, met verscheiden grieksche woorden in den text betekend worden; so sal ik die nochtans niet onderscheiden / om den Leser niet onnodig te beswaren: gemerkt dat in die grieksche woorden geen so sonderling verschil is van betekenis / dat sulck een onderscheidinge veel nut kan doen.

§. 4. De strijd daar ons de Schrift van spreekt / is somtijds van den pver te verstaan. Men sie daar over dese plaatsen na. Strijd (seit de Heere) om in te gaan door de enge poort, dat is / pveren om prijs. 1. Roj. 9: 25. Dat is een strijd eens kristens ofte leeraars niet met sijnen vband; maar met sijne metgesellen / om den prijs te winnen / met elk op 't seerst te pveren / en malkanderen boozhy te lopen: dat is jagen, Jil. 3: 2. dat is yveren. 1. Roj. 12: 31. en 14: 1.

Daar is een strijd, bestaande in gebeden, tot God den grooten vviend en vader der barmhertigheden; Rom. 15: 30. Dat is te seggen / sulck een pverig gebed / dat God daar door gelijk als overwonnen word / om ons te helpen / wanneer het scheen dat hy in 't eerste geen gehoor en gaf; het gene ons de Heere self door de gelijkenisse des onrechtveerbigen sieghters leert. Luk. 18: 1-8. Dat is gelijk als worstelen met God, en tot hem seggen: Ik en late u niet gaan ten zy dat gy my zegent. Gen. 32: 26. Dat is hem so lang na lopen /

loven / en naroeven / dat hy eindelikt eens omsiet / en ons helpt / gelijk die
Amanesische vrouwe / Matt. 15: 22--21.

§. 5. Dit is so veel als 't woord van strijden aabelangt. Laat ons
besien / hoe ons de Schrift de sake self vooz ogen stelt? partjen noemt / en
hoe sy met malkanderen te werke gaan. Daar is een strijd des menschen met
hem self en met de weerd; dat is met de bese menschen in de weerd.
Tegen d'eerste wil ons Petrus wapenen met dese ernstige vermaninge;
Geliefden, ik vermane u als inwoonders en vreedelingen, dat gy u ont-
houd van de vleeschelike begeerlikheden, welke krijgh voeren tegen de ziele.
1. Pet. 2: 11. Want het vleesch (seggt Paulus) begeert tegen den Geest, en
de Geest tegen het vleesch; ende die twee staan tegen malkanderen, so dat gy
niet en doet het gene gy wilt. Gal. 5: 17. Dit had hy aan hemselfen so be-
vonden: te weten gelijk als 't ware so een bese wett in sijne leden, welke
streed tegen de wett sijns gemoeds, ende hem gevangen nam onder de wet der
sonde, die in sijne leden was. Rom. 7: 23. Dit alles dan in den mensche self
zijnde / hem byliggende / ende met hem geboren / en is hem niet van bui-
ten aangekomen van den Duivel, ende word oock altijd van degenen die vooz
de bestrijdingen des Duivels strijden / daar van wel uitspreekelikt onderschei-
den. Dat is van binnenstrijd / waar in de vleeschelike driften / genegen-
heden en bewegingen / den wille hinderen om vooz te nemen / en in 't werke
te stellen / het gene het verstand / van God verlicht / vooz 't beste keurt.

§. 6. De buitenstrijd word ons geheel beschreven / met so veel beduis-
dinge / dat daar de Duivel als een bese geest niet kon versweegen worden /
indien hy enigsinus daar in begrepen ware. Want wandelende in den vlee-
sche (dat is / gedurende dit leven / terwijl noch de Ziel in 't lichaam is) /
so voeren wy den krijgh niet na den vleesche. Is dat te seggen / niet met men-
schen? dan had hy wel geseid / niet met den vleesche / gelijk als niet te rade
gaan met vleesch en bloed. Gal. 1: 16. Maar laat ons verder lesen / Paulus
sal hemselfen wel verklaren: want de wapenen onses krijgs en zijn niet vlee-
schelikt, maar kraghtig door God. So is het dan in aansien van de wijse en
de kraght van desen oorlog te verstaan / dat die niet na den vleesche, ofte
vleescheliken arm / maar na de goddelike kraght is af te meten; de swakste
man in 't vleesch / dat is van lichaam / kan hier so de sterkste zijn. Maar tegen
wien en waar is eindelikt alsulken strijd op aangeleid? Tot nederwerpinge
der sterkten? Wat zijn dat doch vooz sterkten? dat sullen ons de naaste wooz-
den hier aan volgende wel seggen: dewijle wy de overleggingen ter neder-
werpen, (gelijk Petrus die van Simon / Hand. 8: 22.) die overleggingen
heeft ieder mensche uit hemself / Rom. 1: 21. Joh. 2: 4. ende alle hoogte,
die sich verheft tegen de kennisse van God; (dat zijn de ongelovige Overhe-
den ende maghten deser weerd Es. 6: 12. die de maght misbruyken in 't
hervolgen en verduyken van de kerk. Siet II b. XXXI 2--7.) ende alle
gedachte gevangen leiden tot de gehoorsaamheid van Christus. Souden oock de
Apostelen de Duivelen beheeren / datse sich gehoorsaamlik gevangen gaben
aan het Evangelium van Christus? Ende gereed staan om te wreken alle on-
ge-

gehoorsaamheid, wanneer uwe gehoorzaamheid vervuld sal zijn. 2. Ro. 16: 3-6. Dese gehoorzaamheid is des Geloofs / Rom. 16: 25 en die ongehoorsaamheid des ongeloofs. Joh. 3: 36. die God niet blijwonden hiere wijken sal. 2. Theff. 1: 8. Siet hier nu de geheele beschrijvinge des geestelijken strijds / so veel als ooit een Kristen in dit leven sal verstaan; wel groot en swaar / maar niet de bose menschen; van den Duivel niet een woord. Doch so gy by gelijkemisse sprekten wile. Dit is de krijg tegen den Draak en tegen 't Beest; Openb. 12: 4. te weten / dat de Koningen der aarde hulpe hebben legers vergaderen / om krijg te voeren tegen 't geestelijk heidleger van Gods volk. Openb. 19: 19.

§. 7. Dewijle nu d' Apostelen in desen meest te lijden en te strijden hadden / so word die strijd ook meer dan eens gepast op de bedieninge des Euangeliums / en dese dus besonderlik een strijd genaamd. Eerst vergeliken met den weerdlijken krijg, waar in men dienst neemt op befordinge: 1. Ro. 9: 7. vermaant daar toe d' Apostelijnen soen Timotheus / den goeden strijd te strijden in de Profezyen: 1. Tim. 1: 18. ende noch eens / strijd den goeden strijd des Geloofs, 6: 22. gelijk hy van hem self moght spreken; ik hebbe den goeden strijd gestreden, ik hebbe den loop geëindigd, ik heb het gelove behouden. 2. Tim. 4: 7. Dus sprak d' Apostel op die beide plaatsen / alwaar hy aan Timotheus de goede lessen gaf / om sich als een getrouw en neerstig dienstknecht van den Heere Jesus in 't verkondigen sijns Euangeliums te dragen. Die hier in sijne trouwste Medearbeiders waren / die noemt hy medestrijders, welke eere hy aan Epafroditus en Archippus gaf; Filip. 2: 25. Fileni. vs. 2. maar nergens word by den Apostelen gewagh gemaakt van enig doozhal daar de Duivel hen bestreed.

§. 8. D' Apostel was geweest in vele verduykinge / en vervolginge van bose menschen: van buiten was strijd, van binnen vrese. 2. Ro. 7: 5. Die strijd van buiten met de menschen / en was altoos geen strijd van binnen met den Duivel. Den selfden strijd des lijdens (Hebr. 10: 32.) hadden ook de Filippenzen wel vernomen. Fil. 1: 20. En dese strijd is / sich dooz Gods genade te verharden tegen de vervolginge: mits dapper strijdende voor het Gelove des Euangeliums, op dat gy in geen ding verschrikt en word van degenen die tegenstaan. vs. 27. So dat die strijd bescheidenlik met bose menschen / maar niet met bose geesten is. Dus sprak d' Apostel daar het Euangelium in veel strijds, in aansien van de smaadheid die hy daar booz lijden moeste. 1. Theff. 2: 2. Een goed krijgsknecht van Jesus Christus bestaat daar in / dat hy verdrukkingen lijd. 2. Tim. 2: 3.

Paulus hadde enen groten strijd voor de Kolossensen / tegen de beletselen om by hen te komen / so lang als hy die niet te bidden quam. Kol. 2: 1.

In geen van alle dese plaatsen is een enkel woord of letter van den Duivel. §. 9. Want dat een Engel des Satanas eens vuidslagen aan Paulus gaf / daar over heb ik mijne meening II. b. XXV. §. 21/22/23. al eens geseyd. Men sal my ook niet mogen tegenwerpen / dat doen den Draak, die Michaël bekriygt / de Duivel ende Satanas verstaan moet worden: dewijl het Openb.

12:7/9/17. Wel uitspreekelijk also te lesen staat. Want ik al in het XIX. hoofdstuk van mijn II. boek §. 2/10. heb aangewesen / hoe dit van bose menschen in 't geheel verstaan moet worden. En somen seit / dat die nochtans / om sulx te doen / inwendig van den Satan worden aangepord: so moet ik na de reden vragen / hoe 't komt / dat van de Schryft van sulken vreemde sake niet een woord vermeld? Ook dient hy wel te konnen seggen / hoe 't bykomt / dat daar ons Gods Woord self niet en leid tot die gedachten; ('ten zymen de aangenomene overlevering van uitlegginge voor Gods Woord wilt houden) en ons daarin so breed en hoog van enen swaeren strijd der beste artsenen met hem verdooven vleesch beschreeven word: nochtans verlegen schynen / hoe sy al hun leven aanslagg hebben sullen om te vechten / so hun verdooven vleesch den Duivel niet tot hulpe heeft.

§. 10. Wy komen nu tot de Versoekinghe of Bezzoebinge die men den Satan toeschryft; of liever tot denselven strijd noch eens / met dese namen ook betekend in de Schryft. Doch om elkaanderen in desen te verstaan / so sal men geene moeite hebben met die plaatsender Schryfture / die daar spreken van versoekinghe die God den mensche doet / altijd ten goede; noch van versoekinghe die bose menschen doen aan God; noch die de eene mensch den anderen doet; noch van bezzoebinge sijns selfs / of iemant in 't gelove zy: maar van versoekinghe die den gelowigen self wederbaart / waar door sy in gebaar geraken huns geloofs en hunder saligheit / of in 't gelove schipbreuk lijden. In sommige word d'omstandigheden wel niet genoemd / maar echter door d'omstandigheden wel ontdekt; in anderen word die genoemd; doch so / dat het de Duivel niet en doet. Van is'er noch een derde slag / waarin de naam van Duivel ofte Satanas word uitgedrukt. Daarvolgens dese onderscheidinge laat ons deselve nu met ouder sien.

§. 11. Ten eersten dan so is de bose, of het bose (want het grieksch woord *πονηρος* ponerou betekent so wel 't een als 't ander) Matt. 6:13. en Luk. 11:4. waar tegen ons de Heer belast te bidden / om in geen versoekinghe te komen / uit vorige meldinge seer wel te vinden. De predicatie des Heeren Jesus op den berg is in het 5/6/ en 7. kapittel van Matthaeus achter een begrepen; en dese woorden van 't Gebed niet nebensgaande onderrichtinge om wel te bidden is een deel daar van. Men heeft geen reden om te denken / dat onse Heer in eene selfde reden meer dan eenerlepen sin by sijne woorden heeft. Maar hy en heeft daarin van geene bosen meldinge gedaen / of 't waren menschen. Wederstaat den bosen niet 5:37. God doet sijne Sonne opgaan over bosen ende goeden; vs. 45. en / gy die boos zijt, weet uwe kinderen goedegaven te geven. 7:11. Wie sal my nu bewijzen / dat de bose of het bose, waar uit Jesus seit dan al wat bosen ja oft neen is / sijnen oorsprong heeft / 5:37. ook niet de bose mensch of menschelike boosheit zy? Also ook / by aldien wy daarenboven in de Schryft bevinden konnen / dat d'een mensch den anderen versoekt / of dat hy in hem self van sijne eigen boosheit ook versoekt word: dat een van beiden / of ook beidegaar in dese sesde bede niet en word verstaan.

§. 12. Wat nu de sulke zelf betreft / somtijds is de verfoeking of beproevinge, dat is een proeve of bewijs van 't gene dat een mensche is / uit sulx als hem geschied is / of als hy geleeden heeft.

Sodanig was van die beproevinge, die Paulus was begeerig te verstaan / hoe verre de gehoorzaamheid der kerke tot Korinthgen ging / om sijn voorgaande schryven na te komen: en daarom gaansh niet van dien aart / 2 Kor. 1: 19. om die in 't allerminste tot des Duivels doen te trekken.

So spreekt d' Apostel ook van die beproevinge in welke die van Macedonien door de verdrukkinge gekomen waren. 2 Kor. 8: 2.

De Philippensen wisten de beproevinge van den trouwhertigen Timotheus; te weten / dat hy Paulus / als een kind aan sijnen vader schuldig is / in de bedieninge des Evangeliums geholpen hadde; en so de proeve eens getrouwen Leeraars uitgestaan. Filip. 2: 22.

§. 13. Somwijlen zijn 't verfoekingen die tot beproevinge van onse swakheid dienen moeten.

En mijne verfoeking in 't vleesch (dat is in 't lichaam /) en hebt gy niet veracht noch verfoed, schryft Paulus aan die van Galatien. 4: 14. Maar die verfoeking des Duivels wil men dat op 's menschen ziel is aangesien; van 't lichaam noch hier na. Doch hy seit dat uitdrukkelik van de swakheid des vleesches, of lichamelike swakheid / die hy onderwoyden was / wanneer hy de eerste maal aldaar quam prediken / in 't naastvoorgaande vers gemeld. So lang als het verder niet en gaat / so is het noch maar menschlike befoeking. 1 Kor. 10: 13.

Tegene welke Jesus door sijne eigene verfoeking / dat is door onderbindinge sijns lijdens / wil te hulpe komen / zijn sy die in de swakheden des lichaams geboren de dit leven zijn verfocht. Hebr. 2: 18. en 4: 15.

§. 14. Wel meest word de vervolginge verfoeking genaamd. De tijd der Verfoeking, Luc. 8: 13. in welchen tijdgelovigen ten afval komen / is sulken tijd / wanneer verdrukkinge of vervolginge komt, Matt. 13: 8. So was ook die verfoeking seer wel na hy te vinden / waar tegen onse Heere sijne Apostelen met dese reden wilde wapenen: waakt ende bid, op dat gy in geen verfoeking en komt. Matt. 26: 41. Luc. 22: 40: 46. Want als hy die tweede maal noch sprak, fiet daar ene schare; den Heere Jesus een gebangenen man; en d' Apostelen aan 't vlychten.

De Vaders en Profeten onder 't oude Testament zijn ook verfocht geweest: Hebr. 11: 37. te weten / so het onse Oversetters self verklaren / door sware dreigementen ende pijniging. Dus klaagde Paulus van verfoekingen, die over hem gekomen waren van de Joden. Hand. 20: 19.

In sulker voegen word Jacobus ook door Petrus best verklaard. Want die verfoeking, waarover d' eerste wil dat wy ons grotelijks verblijden sullen / en die hy noemt beproevinge van ons geloof, Jak. 1: 2 / 3. is sulke ene verfoeking / die niemant moet verdragen: vs. 12. maar die van den Duivel soude hy moeten tegenstaan. Deselvede tale spreekt d' Apostel Petrus ook. Verfoekingen daarinmen sich verheugen moet

zijn by hem mede anders niet / dan maar beproevingen van dat geloof. 1. Pet. 5: 6/7. En die versockinge verlaart hy naderhande / dat in het lieden van veel smaadheid om den naam van Jesus / de hitte der verdrukkinge, bestaat. 4: 12/13/14.

§. 15. Ten laastten word de mensche noch versocht / wanneer hy van sijne eigene begeerlikheid afgetrokken en verlost word. Jakt. 1: 14. Ziet II. boek XIX. §. 9.

Die rijk willen worden, vallen in versockinge, ende in den strik, ende vele dwase en schadelike begeerlikheden. 1. Tim. 6: 9. Dit alles is te vinden in den mensch: en word denselven toe gebraght door de begeerlikheid die in de Weereld is: maar niet een woord / dat hier de Duivel iets toe doet.

Siet op u selven, dat gy ook niet versocht en word, gelijk de gene die door ene misdaad overballen is. Gal. 6: 1. Sijn eigen misdaad overvalt hem / maar de Duivel niet. Het quaad dat hem steeds by ligt / (Rom. 7:) heeft eens / als hy niet op en paste / hem verrascht.

§. 16. So vele plaatsen als 'er zijn / waar in de Duivel word uitdrukkelik genoemd / dat is daar 't woord *δὲ δαίμωνος* *diabolos* lasteraar, quaadspreker, achterklapper, vyand, in 't Grieksch te lesen staat: die heb ik al verhandeld in het xix. hoofdstuk van het II. boek / waar henen ik den Leser wijsse. Alleenlik sal ik hier noch by doen / wien d' Apostel by uitteementheid en in 't besonder den Verfoeker noemt / voor wien hy seer beducht was / dat hy sijnen arbeid binnen Thessalonika wel moght verpeld hebben. 1. Thess. 3: 5. So wy te rugge sien / so heeft hy al te voren in het 3. en 4. vs. gesproken van verdrukkingen. Also hy dan daar voor by 't 2. vs. geseid heeft / dat Thimotheus van hem gesonden was geweest / om hen te vermanen van hun gelove; en daar op aanstonds reden geeft / waarom / te weten / dat hy byzede datse de verdrukkingen niet uitstaan souden; en dat hy daarna wederom hen 't selfde seit op 't 5: so sietmen wel / dat die verfoeker de vervolger en verdrukker is. Hier mede kan d' Apostel wel den ganschen hoop / of den aanleider der vervolginge betekend hebben. Indien gy segt; neen / maar den bosen Geest / die de vervolgers drijft; so segt gy wederom het gene ik bewijse dat noch noot bewezen is.

§. 17. Dus bevre dan van die besprijdingen en die versockingen des Duivels in 't gemoed: nu met een woord noch van de quellingen die hy den mensche aan sijn lichaam doet. Want daar noch eens uitvoerlik van te spreken / soude al te overtollig zijn / na dat ik vijf kapitelen mijns II. boes daar aan verbesigd hebbe. Maar ik en hebbe daar noch niet geseid / het gene hier nu wel te passe komt / hoe byzand het 3p / dat die lichamelike quellingen des Duivels / sinen meint / veel meer in acht genomen worden by de menschen dan de geestelike; hoewel sy so veel minder zijn te achten als het lichaam nimmer is. En daar en boven loopt de Ziele meer gevaar / also sy blijft wanneer het lichaam al verlost is door den dood. Nochtans word in het Psalmbornoch de naam der Exorcisten of Besweerders als wat heiligs aan besondere personen onder hunne geestelikeit geeigend / die de minste sozge niet

niet en dzagen voor de Ziel / maar dat de Duivel uit het lichaam magh verdreven werden. In onse Kerken heeft dat nu geen plaats; en wil ik d'Exorcismus of Besweerung van de Protestanten by den Doop daar onder niet gerekend hebben.

§. 18. Een andere ongerijmdheid is het noch / dat als de Duivel iemants lichaam heeft beseten / hy den selven van verborgentheden en ook yceude talen / (maar al meest latijn) doet spyken: erde niet so veel kan werken op de Ziel / dat hy die saken en die talen ook versta / en daar van spyken konne / al en is de Duivel daar van meer niet by. Want sy sich doch niet en ontien te seggen / dat ook de Duivel enigfins onmiddelik en rechtsdraads op 't verstand des menschen werken kan: *Diabolus aliqua ratione immediatè & directè agit in mentem.* Voet. Disp. p. 1. pag. 962. Concl. 5: en wijst ons tot bewijs. pag. 963. na Paapsche schryvers / daar enige exempelen by souden na te lezen zijn. Maar ik en vinde niet / dat sy op 't honderste gedeelte na so veel van enige verduisternis / of ook verlichtinge van 't menschelyk verstand / of de geheugnisse melden / als van bedervinge des lichaams / of dessels beweeginge tot alle ding. Maar kan de Duivel het verstand doen sien / en de geheugnisse indrukken de bevatfelen van saken daar de mensche van te voren niets af wist: so is het byster yceind / dat hy die niet behoud / wanneer de geest is uitgevaren; ten zy deselve ook dat schryft (om so te spyken) of dat indrukfel ook van weder tot sich neemt. Maar so dat is / so is voor sulken mensche groot verlies by het vertrek van sulken geest. Ik sie noch so veel meer wanschiklykheid in dit gevoelen / dat ik mijn boek te veel vergroten soude / indien ik alles daar van seide dat hier van te seggen is.

XIX. HOOFDSTUK.

Uit al 't voorschreven volgt, wat van 't bewijs voor 'r algemeen gevoelen te geloven zy, en hoe de Formulieren dien aangaande moeten zijn verstaan.

§. 1.

Daar is / mijns achtens / al so veel geseid / dat eindelijk wel een besluit gemaakt kon worden / van 't gene men belangende dit gansche werk te denken heeft. Te weten / wat de Keden of de Schryft ons daar van leert / het gene na 't gemeen gevoelen aan de Geesten / aan den Duivel / aan de Wicthelaars en Overaars word toegeschreven. 't Is alles binnen reden / tegen Keden / tegen de Schryfture voor een deel / en buiten de Schryfture voor 't geheel. Daar is geen Duivel / Engel nochte Geest door menschelike reden uit te binden / noch datse sekerlyk in wesen zijn; veel minder wat alsulke een kan doen / en allermintst noch / wat hy doet. Die de schryfture

ture nooit gelezen / noch de kristelike leere ooit gehoord en hebben / die weten van den Duivel niet. Wy weten 't uit de Schrift; maar tienmaal minder dan men daar uit weten wil of meint te weten. Men meint dat het de Schrift is die 't ons seit; het gene men geloofd dat in de Schrift staat / om dies wille dat men 't al geloofde eer men wist of 't daar in stond of niet. 't Verbond der Overaars en Overessen met den Duivel is maar een verlichtfel / in Gods Woord in 't allerminste niet bekend; ja strijdig / beide tegen Gods Verbond en Woord / plat uit onmogelijk / de ongerijndste grol die ooit van heidensche Poeten is verlicht geweest. Nochtans van veel voornamle Leeraars in de Protestantse kerken voorgestaan / indien maar ook niet voor een deel bedacht. Want ik en vinde geen Papisten schter / die van den Duivel en de Overaars meer wonders schryben dan Danus / Zauchius en huns gelijken doen. Waar uit men sien magh den beklageliken staat der kerken / binnen welken sulck een byster monster van gevoelen niet alleen geleden / maar ook noch gekoesterd word.

S. 2. Geleden / seg ik : want wie heeft sich / schoon hy niet so verre in sijne mening gaat / tot hier aan toe met ernst daar tegen aan geset / dat hem sulck wel bekomen zy ? Het Boek van Reinhold Schott (dit seit my Doetius) Disp. p. is over sulck in Engeland verbrand. De Koning selve schreef er tegen; des hadde hy het quaad te winnen. En waarom toch de Koning ? Om dat hem sijne Geesteliken ook so onderwesen hadden: en van wegens ontrow niet aansprakelijk te zijn / het boek veel liever sagen branden / dan sich self genoodsaakt om het te weerleggen. Maar nochtans vele vrome kristenen / en luiden van een gezond verstand / die niet eens wisten of dat Boek verbrand was / zijn daar door verliest geworden / en gewapend tegen bygelovigheid. Dat was mijn oogmerk ook / en d'uitkomst beiderzijds ook van gelijke lot. Met eben grote reden seg ik / dat ook dit gevoelen noch gekoesterd word. Men heeft met schryben en met preken sich daar tegen aangesteld. In Engeland / in Duitsland zijn verscheiden boeken uitgekomen tegen dat van Schott; men heeft hem / en die meer van dat gevoelen waren / als voorsprekers van de heren uitgemaakt / terwijl men sijn best dede om den Duivel door te spreken / en in wat order en vervolg den Bijbel te doen spreken na 't begrip / dat sy maar van des selfs verstand en kraghten sonder Bijbel hebben opgevatt. Geen overdadiger / so veel als mijne kennis toedraegt / in dat stuk / dan Zauchius en Doetius / die menigte van oploffelike vraghen uit hun hoofd oplossen / en bepalingen daar over maken / so verre dat het eind noch palen heeft. Ik sie dat die geleerde Doetius / ons best bekend / in sijne Disputatien P. I. pag. 917. sich dese negen vraghen van de Duivelen voorsfelt / om daar antwoord op te geven. 1. Van waar sy uitgevallen zijn? 2. Welke en hoedanige? 3. Hoe veel? 4. In wat order en vervolg? 5. Waar ter plaats? 6. Wat tijd? 7. Wat sonde 't geweest zy? 8. Hoe groten sonde? 9. En met wat gevolg? Nu is het seker / dat uit den geheelen Bijbel geen bescheid op alle dese vraghen is te halen: moet ik dat van noch Theologie noemen? Dan volgen pag. 634. de bepalingen / wat toch de Duivel doen kan of niet doen en kan / die mynen Leser ophouden en verwerren

werren souden / so ik hem die maar kortelik voor ogen stelde. Van de Spoken / en Besetenen beschrijft hy immer al so veel papiers : van de Toverij in 't III. deel met so veel omslaghs / dat 'er 't einde van wegh is : Alles op dien grond / die in de Schryft niet is te vinden / datter sulck Verbond is met den Duivel / en dat die so wonderlike dingen werken kan. 't Is waar / de laatste is noch de bescheidenste : die al verscheiden dingen weigert toe te stemmen / of in twyffel stelt / daar d'anderen geen been in vinden. En ebenwel gaat dese grote Leeraar noch so verre / als wy hier overal nu ende dan eens hebben moeten sien en tegenstaan. Daar door is 't dan dat ons de wegh te swaarder word / om recht uit voort te gaan / en blotelik maac uit de Schryft te halen het gene waarlik in de selve is / en daar op vast te staan.

§. 3. Nu / nademaal dat de Schryfture self also verklaard word / datse dat gemeen geboelen gunstig zy ; so is 't geen wonder / dat de Godgeleerdheid mede so behandeld word. En niet alleenlik in 't gemein ; maar ook sal temants eigen order en beleid / en stellinge dat in 't besonder so vereischen : so verre dat des eenen gansche godgeleerdheid / na den stijl van sijne handeling ; soude moeten vallen ; indien hy desen grond verliet / dat de Duivel met sijn volck / verbond / bondzegelen / geheimenissen / wonderwerken in alles sijne plaats moet behouden. Dat de verborgentheden des Geloofs niet na behoren te verklaren zijn / 't en zy dat die verborgentheid der ongerechtigheid daar nevens sta : dat geen geschiedenissen van de Kerk genoegzaam te verstaan zijn / so daar niet by getoond kan worden / wat rolle daar de Duivel onder heeft gespeeld. En dit is altemaal / om datmen in de Schryft gewoon is dat te lesen 't gene daar niet in en staat / en enen sin haar toe te schrijven / den welken hare woorden niet te kennen geven ; en 't lichaam van de Godgeleerdheid op te maken met vele stukken / die van God niet zijn geleerd / met vragende die niet uit de Schryft zijn op te lossen : en ebenwel so hier en daar noch met Schryfture / na den klank der woorden / ende so als die maar vertaald zijn / of 't gebruik daar van is ingewoonteld / op te schrijven. Sometijds ontmoet ik stapels van schryftuurplaatsen / blotelik aangewesen ; sonder verklaringe / of bewijs dat die in sulken sin zijn te verstaan / of enige gemeenschap hebben met de sake diemen met deselve wil bewaren.

§. 4. Hoe soudense sulck een gevoelen / dat niet waar is / met Schryfture doch bevestigen : siet eens hoe sy de waachheid selfs somtijds bewijzen. Te weten / by exempel / datter Duivels zijn ; bewijst ons Voetius Disp. p. I. pag. 909. aldus I. Uit ontelbare getuignissen der Schryfture , waar van wy sommige in dese stellingen aantrekken. (Letter wel op/aantrekken , en meer niet.) II. Uit de Spoken ; diemen tot geen natuurlijke oorsaken brengen kan, (doch sulke zijn my noch nooit voorgekomen) noch ook tot God ofte de goede Engelen, van wegen hunne leugenachtige en bose uitwerkingen. Uit dit bewijs trekken d'oude Heidenen dese waarheid : mitsgaders de hedendaagsche, en andere, buiten 't Kristendom, (*extranei*) gelijk de Mahometanen. Hy seit dan dat wy 't immers al behoren te geloben / dewijle 't de Heidenen en Mahometanen geloben. Dit doet my denken aan sekeren goudsmids geselle my voor desen

bekend / die enen mijner neven / zijnde doopsgefind / bewijfen willende / dat d'oorlog door de Kristenen geoorlofd zy; hem dese woorden sprak: De Heidenen en Turken voeren wel oorlog: waarom fouden't dan de Kristenen niet mogen doen? Waarop mijn doopsgefind neef hem antwoorde / om dat het de Heidenen en Turken doen. En wat hier voorts 't bewijs van Doetius belangt: de Heidenen besluiten mede uit de spoken die sy meenen datse sien / hunne Dæmons, Larvas, Lemures, Lares ende Penates; van welken fiet in 't II. hoofdstuk van mijn I. boek / wat hun gevoelen was / en in het III. van het IV. boek / hoe dat de grond van dat gevoelen niet en deugt. Ik ga dan voort met Doetius: hy bewijft het verder III. Uit d'Orakelen, die uit de hollen der aarde, uit de bomen, uit de beelden wierden voortgebracht. Welk bewijs men met gelijken gevolge als het voorgaande aandringen moet. So houd hy 't dan noch voor een dringend argument. Daar voegt hy by / *Vide disp. de Prophetia*, siet mijne disputatie van de Profezy: en ik / *vide Dalenium de Oraculis Gentilium*, siet van Dale, in sijn boek van de Orakelen der Heidenen, daar ik hope dat haast by sal komen 't sijne van de Profezyen, waar en valsch; also ik het byna volschreven onlangs by sijn E. gesien heb in 't Latijn. IV. Uit hunne werkingen in den mensche, (*ex energematis*) en de Besetenen, door 't selfde gevolg. Daar by wijft hy ons na sijn disp. van de Besetenen / in welke hy al eben eens bewijft als hier. V. Uit de uitwerkselen, en toversche mishandelingen, door het selfde gevolg.

§. 5. Siet daar bijf redenen van dien vermaarden Doetius / om te bewijfen datter Duivels zijn / waarvan maar eene goed is / namelijk de eerste. Maar die word slechts genoemd / en niet getoond. Hy wijft ons maar in 't wild heen / dat hy enige van die ontelbare schriften in dit deel heeft aangehaald / en helpt my so aan 't zoeken; de meesten vind ik thes. 1. Daar hy 't Duivels namen optelt / te weten *Diabolos* lasteraar. Matt. 4. Hand. 15. II. *Dæmonion* en *Dæmon*. Matt. 7: 22. en 8: 31, III. *Poneros* Matt. 6. bose en *pneumatika* toes *ponerias* het geestelike der boosheid. Efes. 6. IV. Onreine geest. Luc. 4: 39. en geest. Efes. 2: 2. Hand. 23: 8. Luc. 8: 29. en 9: 39. en bose geest. Luc. 7: 21. V. De Overste en de God des weerlds en deser eewe, Joh. 12: 31. 2 Kor. 4: 4. Overheid, maght, geweldhebber der wereld, overste der maght, kragt; Efes. 6: 12. en 2: 2. Rom. 8: 38. Engel, sonder iet daar by Rom. 8: 38. 1. Kor. 6: 3. en met byvoeginge Engel des Satans. 2. Kor. 12: 7. Engels des Duivels Matt. 25: 41. VII. Slang 2. Kor. 11: 3. en grote draak, oude slang. Openb. 12: 9. VIII. Sommige doender by uit Openb. 9: 11. de namen van Engel des afgronds, *Apollyoon*, in 't hebreewtch *Abaddon*. See. Dit acht die grote man genoegh daar so maar heen te setten; sonder een van alle die getuigenissen eens te openen / om ons voor ogen te doen sien wat daar in word geseyd. Dat heb ik nu gedaan; so als mijn Leser in 't XVII. XVIII. XIX. en XXXI. hoofdstuk van mijn II. boek bevinden moet: en aangefien / dat ik die plaatsen in den grond besienende en ontdekkende / bewijve datter in de meesten sulken sin niet ligt / als mijne meeste medebroeders al.

alsulkerwijs van hunne meesters dat ontvangen hebben / en dat so nageschreven en gepraekt: so seggense dat ik de Schryft verdraage; om dat hen het geheel kompas daar door verdraaid is / daar sy eens gesteld zijn na te zellen.

§. 6. Om te bewijzen de Besetenheid / gebruikt die waarde man al eben sulke bewijs als het voorgaande pag. 1020. I. Uit getuigenissen der Schrifture. Matt. 4: 24. en 8: 16, 28. en 9: 32. en 12: 22. en 15: 22. Hand. 8: 7. en 19: 12, 13. Luc. 4: 3, 41. Siet hier eens wederom Schrifturen aangevessen / niet verklaard. II. Om dat Christus sijnen leerlingen de maght gegeven heeft die Duivelen (*Demonas*) welke de menschen beseten hadden, uit te werpen, en de besetenen te verlossen. Mat. 10. Luk. 9. Mark. 16. Maar dese plaatsen en bewijzen niet dat dese *Demonas* waarlijk zijn het gene dat wy *Duivels* noemen. III. Om dat sommige uitwerkingen in de besetenen noodzakelik tot den Duivel (*ad Dæmonem*) daar tegenwoordig ende werkzaam gebraght moeten worden. En dese zijn, het spreken in een tale hen te voren onbekend, (Siet of dat ook in een van d'aangetroffene getuigenissen staat.) het openbaren van alsulke dingen daarmen van te voren niet af wist, (Doch geen van alle *Demonas* door den Heer of sijne Apostelen uitgedreven en heeft dat ooit gedaan) het overvoeren en vervoeren van sware gewichten, en diergelijke dingen, welker geene van maar eenen uit al die besetenen / daar ons de Schryft af meld / op eene van die aangemelde plaatsen is te sien. Hy byngt noch by IV. De algemeene ondervindinge, so oude als ook versche, in alle soorten: die ik behoudens d'achtinge des mans outkenne / en in mijn IV. boek het tot den grond toe wederlegge. Daar doet hy dan noch by de toekemminge der Vaderen, der Concilien en Godgeleerden onder ons, de Lutheranen en Papisten. etc. die komen achter aan / gelijck ook dit bewijs / dat plat uit paapfch is. Daar op so noemt hy dan verscheidene / en meer dan ik 'er kenne. Doch soder tiennaal minder sulke schrybers waren / mijn schryven hadde noch so nodig niet geweest.

§. 7. Van Spoken / na dat hy pag. 985 - 998. deselve op het breedst van hunne oorzaken / onderscheid / en werkinge beschreven heeft / so vzaagt hy pag. 999. Offer Spoken zijn? En geeft ten eersten een deel hatelike namen / van nieuwe Epikureers, Sadduceers, Vrygeesten, David-Joristen, en Luciaansche spotters, aan sulken die dat niet bekend staan / maar voor sotheid houden; als ik doe. Maar in sijn bewijs is dat hy ons maar wijst / als voren / getuigenissen der Schrifture. Matt. 14: 26. Mark. 6: 49. Luk. 24: 37, 38, 39. met Joh. 6: 19, 20. 1. Sam. 28. alwaar het spook van Samuël verhaald word. Siet 'er de Uitleggers over (die hel ik al gesien / die seggen t: maar ik hebbe de getuigenissen der Schrifture self gesien; die seggen t niet.) Beza (seit hy) doet 'er by Matt. 4, 1, 2, 3. in sijne aantekeningen over Matt. 14. En d'omstandigheden dier verfoekinge geven ons genoegsaam te verstaan, dat het ene uitwendige verschijninge des Duivels was. (Die spookte dan by lichten dage / in de wildernisse / in den Tempel / en op den bergh.) II. Uit deselke reden, met welke wy bewesen hebben datter besetenen zijn. III. Van de ge-

lijkmaticgheid zijnder besetenen, en insitende Duivels; so zijnder ook spoken, dat is, bystaande en verschijnende Duivels. Dus kan ik ook wel seggen: so der inwonende geesten zijn / in 's menschen lichaam / namelijk de Zelen; dat 'er dan ook bystaande zielen moeten zijn; die ons uit het Dagebier / of van elders altemets verschijnen. IV. Soder Toverye en toversche werkingen zijn, so zijnder ook Spoken. etc. V. Soder Duivels (*Demons*) zijn / die door de lucht en over de aarde sweeven, en die hier in en ontrent de menschen werken, volgens Efes. 2:6. 1. Pet. 1, etc. so kan immers met geen reden ontkend worden derselver gevoelige (*sensibilis*) verschijninge, dat is Spoken. VI. Uit de historie van Job Cap. 1. en 2. VII. In dien selfs in den staat der onnosselheid enige verschijninge des Duivels is geweest. Gen. 3:1, 2. vergelcken met 2. Kor. 11:3. wie sal dan looghnen, datter Spoken zijn na den val? VIII. Hy boegt 'er wederom op 't laatste by de ondervindinge; self van Poëten en van Orateurs, en wel tienmaal meer Theologanten onser Kerken dan Apostelen of Profeten. Die in dit III. deel mijns boer tot hier toe wel gelezen heeft / sal weten wat hy van de IV. reden seggen sal. Deselve sal ook uit het III. des II. boer wel sien wat van de lucht-duivels te geloben zy / en XXXI. § 13 - 19. hoe die met de Schryft bewesen worden. Daar na van Job en Paulus, in het XXV. Capittel. Het XX. sal hem de swarigheid doen sien / om in d' historie van 's menschen val te lesen / dat daar de Duivel heeft gespookt / dat is / sich sichtbaerlik vertoond in 't Paradijs. En over d' achtste reden wil ik d' onderbindinge / als boren / geerne laten aan het onderzoek mijns IV. boer.

§. 8. De klem nu van 't bewijs / dat ons d' eerwaarde leeraar van de Tobery geest / is eerst te sien / wanneer men weet wat hy daar dooz verberstaet. Te weten / (so als flus geseid is) part. III. 543. pag. ene onbetamelike konste, om iets wonders (dooz degene die de kraghten der Nature / konst / en 't bedrog niet weten) te bedrijven (dus verre sta ik 't toe / maar niet het gene volgt) door hulpe van den Duivel. Dit laatste staat hem dan voornamelik hier te bewijzen. Daar toe zijn dan ten eersten ene menigte schryftuurplaatsen op een gestapeld; doch met blote aanwijfsinge als boren / sonder enig woord daar van te noemen / ik segge / iets in 't minste te verfilaren / en te tonen waar de kraght leit van 't bewijs. Hy geeft ons dan maar dit register / pag. 565. Ex. 7: 11. en 8: 7, 18. en 22: 18. Lev. 19: 31. Num. 27: 1, 2, 3, 4. &c. en 23: 24. Deut. 18: 10, 11, 12. 1. Sam. 28: 8, 13, 14, 15. 2. Kon. 23: 24. 2. Kon. 33: 6. 1. Kron. 10: 13, 14. Psal. 58: 6. Jes. 8: 19. en 47: 9, 12, 13. en 29: 3, 10, 11. Jer. 27: 9. Dan. 2: 2. Mich. 5: 12. Pred. 10: 11. Hand. 8: 9, 11. en 13: 6. en 16: 16. en 19: 13, 14. Gal. 5: 20. Openb. 21: 8. en dat de H. Geest Jer. 8: 17. en Gal. 3: 1. gelijkenis neemt van de Toverye, en 1. Sam. 15: 25. de sonde van weerspannigheid met deselve als de allerwaarste vergelijkt. Laat hen die plaatsen over wegen, en dan vergelijken met alle uitleggers, Oudvaders, so oude als van middelentijde, en die later zijn geweest; of Papisten, of Protestanten en Gereformeerden, niemand uigefonderd, dat ik wet. Dat over wegen van die plaatsen alle / en noch meet / is nu van my ge

geschied: ik hadder alle die uitleggers lang niet toe van node; een klein-
aantal van de beste schryvers is daar toe genoeg geweest. Nochtan heb
ik 'er 14. gansche hoofdstukken van IV. tot XVII. in dit deel aan besteed;
dat Doëtius in 10. of 12. regelen maar aandwijft. De Leser sie / of die ver-
maarde leeraar met bloot wijsen kragtiger bewijst / dat sulke Coverp /
als hy beschrijft / daar in te vinden zy; of ik met alles te ontdekken tone /
dat in Gods Woord van sulx in 't minste niet en word gedaecht?

§. 9. Welk 'er dan so slechten grond in de Schyfture self word aangelwesen /
wat reden sal daar buiten zijn / die ons van sulke Coverpe overtuigen kan? De
tweede die ons die eerwaarde man daar geeft / bestaat in d'onderbindinge: niet
van hem self / (dan soud ik 'er meer staats op maken) maar uit vertellinge van
Apollonius Tyanæus, Simon den Toveraar, Johannes Faustus, Christoffer Wage-
naar en anderen. Maar sulke noemt d' Apostel dan ongoddelijke en oud wijsfche
fabelen, die wy van oude mannen / in de Schyft erbaren / niet verwachten wil-
len: en ik ook / eer ik oud was / al verworpen hebbe. III. Hy boegt 'er by
Decreta Consiliorum, de besluiten der kerkelike Vergaderingen; en wijft ons tot
Caranza paapschen schryver / diese kozt by een getrokken heeft. By andere
gelegenheid sien wy den heere Doëtius ook middelbare dingen tegenspreken
en verwerpen / om datse by het Pausdom aangenomen zijn. Doch wy aan-
gaande / wat die Decreten aabelangt / so verre als sy van sulken inhoud zijn /
als die ik XVII. §. 9. eens heb aangehaald; so wil ik die wel plaats geven:
doch dan bewijsen sy dat gene niet dat nu de vrage is. IV. De tsamenstem-
minge der Vaderen: daar ik 'er meer af hebbe in 't XV. hoofdstuk van mijn
I. boek / dan hy daar noemt: bewijsen die / so heb ik dat gevoelen eer betwisen /
dan weerleid. V. De tsamenstemminge van alle Godgeleerden, van wat party
sy wesen mogen, 't welk hy met menigte van namen dan beweert. VI. De
Wetten der Volkeren; daar hy by boegt de Rechtsgeleerden. VII. d'Alge-
meene ondervindinge: doch die gaat wederom so verre als met de Spoken
en Besetenen. VIII. De tsamenstemminge der volkeren van allerleyen gods-
dienst: daar hy veel meer schryvers by gaat melden / dan hy tijd gehad
heeft om te lesen. Mitsdien / verbijsterd in 't getal van so veel redenen / so
stelt hy pag. 569. vooz de VII. die wel de IX. moest zijn: te weten / *Tus Cano-
nicum*. het Pauselike Recht, daar ik XVII. §. 9. het mersgh al uitgetrokken
hebbe. VIII. dat is X. Alle historien en vertellingen van Toverscholen etc.
Doch daarby noemt hy slechts degene die vooz desen zijn geweest: maar die
noch hedendaags in Lapland zijn / en meld hy niet; waar af ik echter spre-
ke uit Scheffer 1. b. VI. §. 4. en seg 'er IV. b. XIV. §. 2. mijn bedenken op;
dat is / dat uit die scholen geen bewijs vooz die versierde Coverkonst te ha-
len is.

§. 10. So als nu de Schyfture self na d'onderstellinge der Leeraars
maar so blotelik word aangetrokken / om enig leerstuk met getuigenissen uit
de selve by hen aangenomen te bewijsen; gansch sonder achterdocht of onder-
zoek / of ook de sin daar van sodanig zy / dat het bewijs van 't gene word ver-
sicht daar uit wel volgen kan: so is 't geen wonder / dat dan ook de For-
mit.

millieren van de Kerk daar toe getrokken en gebogen worden; om die so uit te leggen als de Schrift. Door Formulieren, dat is Uitbeeldselen der leere en gebruiken van de Kerk verstaan wy heden onsen Catechismus en Geloofsbelijdenisse / met de bepalingen of Regelen van 't Doopsche nationaal Synode / dat is van de geheele natie, en niet van eene provincie der vereende Nederlanden / (dat noemen wy Provinciaal Synode) in 't jaar 18. en 19. gemaakt op het verschil der leere met de Remonstranten. De Catechismus is genoeg bekend by groot en klein: doch de Confessie, dat is Belijdenisse / alhoewel ook achter vele Bijbels / Testamenten en Psalmboeken / die niet al te klein zijn / staat gebruikt; word echter weinig van de predikanten self gelezen; (by sommigen van al hun leven niet) om dat sy niet verplicht zijn, die gelijk den Catechismus / ook te prediken. De Regelen van Doopsrecht leeft van honderd predikanten naawelijc een; also sy ook maar in de Handelingen der Synode staan / die maar by weinige te vinden zijn. Nochtans zijn dit de Formulieren daar sy sich by ondertekeninge aan verbinden / verklarende dat sy se houden over een te komen met Gods Woord. En dit so veel de Leere self betreft: dan zijnder noch de Formulieren van den openbaren Dienst / van Doop en Avondmaal / van 't Houwelijc / van Predikanten / Ouderlingen en Diakens te bevestigen; genoeg door hun gebruik bekend: ook van Gebeden; maar minst van allen in gebruik. In dese bindmen mede als men 't goed vind dese leere van den Duivel / en sijn volc; waarvan ons ook een weinig staat te seggen.

§. 11. Te weten / dat het niet kan wesen / dat deselve Formulieren met Gods Woord overeen komen souden / indien daar in iets word geleerd dat met het selve strijd: als mede / dat wy niet en konnen weten noch verklaren / dat gemelde Formulieren met Gods Woord over een komen / in het een of 't ander stuk; sonder eerst te weten wat in 't Woord des Heeren van dat stuk geleerd word. Nu hebben wy wel klaar gesien / wat ons daarin geleerd word van de Tobery / en al dat werk het gene aan den Duivel toegeschreven word. Dus kan het nu niet wesen / dat de Formulieren souden leeren sulc geboelen / als ik nu al bewesen hebbe dat met de heilige Schrifture strijdig is: en derhalven / so daar iets in voorkomt dat so schijnt te luiden / een van beiden onbarmhertelick te denken staat; of dat het niet waar is / dat de Formulieren met Gods heilig Woord in alles t'samenstemmen / of dat sy in sulke plaatsen in dien sin zijn te verstaan / als Gods Woord daar self van spreekt. En dit laatste is nu 't gene ik hier koxelick beveeren wil: om so de gereformeerde Kerke / die men houd na Gods Woord gereformeerd, dat is herboynd te zijn / wanneer sy ergens af in hare Formulieren spreekt / niet anders te verstaan / dan in alsulken sin als in Gods Woord daar af gesproken word / Ook staat ons immers te bezorgen / dat wy de Formulieren niet het eene tegen 't ander / nocht enig van deselve tegen haer self doen spreken; en daarom alle strijdigheden / die daar souden mogen schijnen in de woorden / soeken wech te nemen.

§. 12. Nu valt wy dit gemakkeliker aan te wesen / door dien voorzest
noch

noch Catechismus / noch Belydenisse / noch Formulieren van bedieninge of van bevestiginge / noch een van alle die Gebeden 't allerminste woord vermelden van dat Duivels vloekverbond der Overaars ; noch van de werken die deselve souden doen dooz sijne kraght / in de lucht / in 't water of op 't land / aan mensch of vee / in weer of wind ; noch ook van 't allerminste dat de menschen dooz den Duivel souden kunnen weten of voorszeggen ; noch van Besetenen / die vzeemde talen en verborgentheden spreken ; nocht ook van Spokery of diergelyke. Niets in het alderminste is in die voorszreven Formulieren van alsulke saken te verneemen ; so enen iegeliken die deselve leeft geblyken moet. En wat belangt de Synodus van Dort / die is met dit geschil niet eens gemoeid geweest : en sijn de Regelen / waaraan / beneffens de voorszede Formulieren / sijn onse Predikanten / Professoren / proponenten dooz handtekening verbonden hebben / van geheel anderen inhoud / ende raken dit geschil in 't minste niet.

§. 13. En om te tonen dat ik 't allerminste niet wil overslaan / so heb ik mijnen Leser te geballe opgesocht en opgeschreven alle woorden / die ik vinde in de Formulieren ; so de gene die wy niet als die wy ondertekend hebben : op dat hy sien magh / wat deselve van den Duivel seggen / en al 't gene dat de Overv betrest.

De CATECHISMUS spreekt ons van den Duivel in den staat van 's menschen vall en van sijne verlossinge. Van sijnen val word op de 9. Vrage geseid / dat sich de mensche door ingeven des Duivels van Gods Beeld beroofd heeft. Soo veel als 't woord belangt / dat is schijftuurlijk : also de Duivel in 't herte van Judas Iscariot gegeven hadde, dat hy Jesus verraden soude Joh. 13: 2. het gene daarom vs 27. so word uitgedrukt / dat de Satan in hem voer ; en Lucas des 22: 3. dat de Satan in sijn herte voer ; en namaals meld ons Lucas des Apostels woorden / die tot Ananias seide ; waarom heeft de Satanas uw herte vervuld ? Hand. 5: 3. Ik sta ook geen van dese plaatsen over in 't XVIII. hoofdstuk van mijn II. boek : maar ook verklaar ik daar / hoe dit verstaan moet worden van 't quaad dat in den mensche self is / in so verre als het van den Duivel sijnen oorsprong heeft ; om dat geen andere uitlegginge met den gemenen inhoud der Schijfture kan bestaan. En nademaal de Schijft van Abanias val so niet en spreekt / dat hem de Duivel sulx heeft ingegeven ; noch 't in v' historie des vals Gen. 3. den Duivel noemt : so houd ik my aan 't ondersoekt dat ik daar over doe in 't XX. hoofdstuk ; en ik gebynke 't woord hier van den Catechismus in alsulken sin / eenvoudig heen / als ons de Schijft dat leert / te weten / dat den oorsprong van de Sonde uit den Duivel is.

§. 14. Nu van den staat der Verlossinge en der Genade seit deselve op de 1. Vrage / dat mijn Saligmaker my van alle geweld des Duivels heeft verlost. Dat is 't altoos niet dat men my sal tegenwerpen : laat sien / wat ik er self noch mede doen sal in 't naastvolgende kapittel.

Op de 32. Vrage word geseid / dat ik tegen de Sonde en den Duivel strijden moet / en op de 127. dat onse dood vyanden, de Duivel, de Weereld en ons eigen

eigen Vleesch niet op houden ons aan te vechten. Moet ik hier dooz 't woord Duivel hem verstaan / van wiens geweld my Christus heeft verlost; en dat van alle geweld: so kan ik niet begripen hoe ik alle dagen noch van hem word aangebochten / en niet hem te strijden hebbe; want het buiten alle tegenspreken is / dat hy die strijd / die doet en lijdt geweld. Ben ik van hem verlost als den Geweldigden / den kerkermeester of cippier: so is 't een selfsaam ding / daar niemant ooit af hoorde / dat sulck een de gevangens / die van den kerkter daarna van alle kanten gaat bevechten; en dat degene die nu te hunder grote t'hunder blijdschap uit de boeyen zijn ontslagen / daar dooz nu in een nieu gebaar geraakt zijn / om te moeten vechten niet den kerkermeester / al eben eens als of sp uitgebroken / en niet wettelik ontslagen waren. Ik en gelove niet / so dat hier de cippier eens dede / hy lange in sijne bedieninge blijven soude. Nochtans heeft Christus ons volcomeliker van des Duivels maght verlost / dan ooit hier iemant van het Hof of Schepenen ontslagen word: also die geen versekeringe doen / dat de gevangen nooit daarna in hechtemis meer komen sal. Ik moest ook weten of sp die alsulken sit aan onsen Catechismus geven / niet en verstaan / dat te byanden / daar een Kristen tegen strijden moet / in hun volle getal genoemd staan / ter plaatse daar ons dese strijd geleerd word? So niet / dan is deselve in sulck een gewichtig hoofdstuk seer gebrekelijck. Maar indien ja; hoe komt dan dat op d'eene plaats de Duivel en de Sonde word genoemd / niet de weerd en het Vleesch; op d'andere / de Duivel, 't Vleesch, de Weerd, en de Sonde niet. Of is de Sonde dooz die beiden te verstaan. De Schryft voegt nergens noch die twee / noch die drie woorden by malkander; maar heeft het eene hier en 't ander daar. Ik doe den Catechismus dan geen ongelyk / wanneer ik dien also versta / als ik de Schryft versta.

§. 15. De Sonde is de sonde die d'Apostel seit dat in my woont. Rom. 7: 17. en dat is die vleeschelike aangeborene geneigdheid tot het quaad; vers 14/ 18. delwelke strijd tegen de wet mijns gemoeds, ende my gevangen neemt onder de wet der Sonde die in mijne leden is. vs 23. Dit Vleesch begeert tegen den Geest, ende die twee slaan tegen malkanderen. Gal. 5: 17. Siet daar dan de bestrijdinge van 't Vleesch.

De Duivel is de Lasteraar / die rondom ons henen gaat, en soekt waar hy iet vinden magh om onsen goeden wandel in Christus te lasteren, en qualik van ons spreken; op dat wy souden lijden in den schijn als quaaddoenders; en hy ons so verflinden moghte. So heb ik dese plaatse 1 Pet. 5: 8. neffens anderen hier vooz verklaard. II. b. XVII. §. 4. gegrond op redenen die daar te lesen staan.

De Weerd, wat is die nu anders als 't verderf dat in de weerd is door de begeerlikheid? het gene de gelovigen ontvloten zijn / 2. Pet. 1: 4. doch daar d'onbaste en de ongestadige licht weder ingewikkeld en daar van overwonnen werden / vs 20. Waarom ons ook Johannes waarschuwt / dat we op de Weerd niet verlieven moeten: also die maar bestaat in de begeerlikheid des vleesches, en der oogen, en de grootsheid des leevens. 1. Joh. 2: 18/ 16. Daar

Daar zijn dan desedye. De Duivel, zijnde al dat gene / dat den kristeliken wandel tegenstaat: lasteringe / bzeigtinge / vervolginge / verdukkinge; waar door een kristen hier te lyden heeft: De Weereld, al wat in dit leven 't vleesch verlokken en bekoren kan tot misbruik / overdaad en vertelheid; en 't Vleesch, des menschen onherboren deel / dat overblijffel van die aangeborene verdozventheid. Gelyk de Sonde noch de Wereld geen personen zijn / also hier ook de Duivel niet.

Dit alles word begreepen in de werken des Duivels, waartegens ons de Catechismus leert bidden op de 123. Vrage; schryftmatig door deselbe anders niet verstaande / dan al dat geweld, het welke tegen God en sijne Kerke sich verheft.

§. 16. De Toverye en Waarfegginge, gesteld op het register van de sonden tegen 't I. Gebod / in d'antwoord op de 94. Vrage / versta ik in dien sin / als ik heb aangewesen / datse de Schryfture self verstaat: en so ik andere gedachten hadde / ik soude dan niet konnen seggen / dat ik onsen Catechismus houde over eente komen met Gods Woord / gelyk ik eyster noch niet voller herten doe.

Dat voorts op 't IX. Gebod de 112. Vrage het liegen en bedriegen des Duivels eigene werken noemt; heb ik gemakkelik so aan te nemen / als 't ons de Schryft verklaart. En dat is / dat de leugen van den Duivel eerst begonnen is / Joh. 8: 44. hier voor in 't II. b. XVIII. §. 1 / 12. daar 't de reghte plaats was / genoegh verklaard. En is dat niet genoegh; so laat ons 't woord van Duivel self dat leeren / 't welk is te seggen Lasteraar, en Leugenaar, Verklikker en Bedrieger; so als gy wilt. Want alle die vertalingen by onderscheidentlike Overfetterz op dat woord te vinden zijn.

§. 17. Ik hebbe met den Catechismus nu gedaan: Nu geeft ons de BELYDENISSE werk. Daar komt mijn schryben in boozgaande boeken mede over een / so verre als sy in den XII. Artikel van de Duivelen met bygevoegden naam van bose geesten spreekt. Maar nademaal het woord van Duivel afkomt van *Diabolos*, 't welk vziemaal slechts in 't grieksch nielt Testament gebonden word in 't meergetal / en eens in 't duitfch van onse Overfetterz achterklappers, en tweemaal lastereffen, maar nooit duivelen vertaald is: so moeten seggen / als men duitfch wil spreken / dat geen andere Duivelen daar in bekend zijn / van die menschen zijn. Maar Duivel, als van eenen / (so als sy 't woord *diabolos* vertalen / schoon sy deselvede reden hadden om te stellen lasteraar of achterklapper) so verre men ons wil verpligghen om den bosen Geest daar by te verstaan; daar van seit ons de Schryft / dat hy sijne Engelen heeft / daar hy dan 't hoofd van is; gelyk dat ook te sijnner plantse II. b. XII. §. 4 / 5. is getoond. Sy geeft ook wel te kennen / dat sy vyanden van God en al het goede zijn: nadien hen 't ewig vuur bereid is / en de menschen die God en het goede byand zijn / by hen daar in verwesen worden. Matt. 25: 41. Maar dat deselbe in dien staat zijn / datse gelyk moordenaars na hun vermogen loeren op de Kerk, ende een iegelijk lidmaat van dien, om alles te verderven en verwoesten met hunne bedriegerye: dat

staat noch met die woorden / noch ook de sin daar van te lesen in de *Schryft*. So ook niet datse *DAAROM* door hunne eigene boosheid zijn veroordeeld tot de eeuwige verdoemenisse; en datse dagelijks verwachten hunne schrikkelijke pijnigingen: gelijk dat beide in den selfden XII. artikel noch te lesen staat. Maar na 't gemeen verklaren van de *Leeraars* onse Kerke / so zijn de bose Engelen al van 't begin af in de Helle met de ketenen der duisternis bewaard: 2. Pet. 2: 4. ook niet om nu en dan eens los gelaten / so dagelx de Kerke te belagen en bestrijden: also het eeuwige banden zijn / die nooit gesloopt en worden. *Jud.* vs. 6. Ik heb hier over mijne meeninge in 't IX. hoofdstuk van het II. boek al eens geseyd.

§. 18. In den XIII. artikel staat wel / dat de Duivelen onrechtveerdlik handelen; het gene buiten allen twyfel waar is: Maar datse handel ofte wandel met de menschen hebben / dat en staat 'er niet. Ook is in alles wat in 't XII. al op 't byeedst geseyd was / het geringste niet dat na alsulken omgang van den Duivel met de menschen / of sulke werkingen des selfen dooz en in de menschen / gelikmen seit van Toberaars en van Besetenen / gelijkt. Daar word wel achtere na in den dertienden wederom geseyd / dat God de Duivelen in den toom houd, so datse ons sonder sijne toelatinge en wille niet beschadigen konnen: maar dat strek ik wel so verre uit / dat dese toorn geen andere kan zijn dan dese selfde ketenen der duisternisse, daar sy vooz ewig aan gebonden zijn; want van geen andere betoeninge en spreekt de *Schryft*.

§. 19. In 't gansche *KORT BEGRYP* der Kristelijke Religie, geseld vooz die sich tot des Heeren heilig Avondmaal begeben willen / 't welk achter de Belijdenisse staat / en word de Duivel / of iet dat hem aangaat / in het allerminste niet genoemd: een vast bewijs / dat onse Nederlandsche Kerken niet eens nodig achten / dat een lidmaat van deselve tetsweg van den Duivel wete / en dat hy wel kan salig worden sonder hem te kennen. Het is in desen aan te merken / dat gemelde *Kort Begryp* al van 't begin af by de Nederlandsche Kerken is gebruikt geweest / en in de nationale Synode tot Dordrecht 1619. in de 177. sittinge / vooz de gene die ten Avondmale willen gaan / tot onderricht hunder belijdenisse vast gesteld. Daar moest niet weesentliks uitgeleten worden / indien een lidmaat der gereformeerde Kerke de gronden van de saligmakende genade weten moet; want dat staat vast. Het blykt dan wel / dat die Synode niet gemeld heeft een so nodig en gewichtig stuk te maken van den Duivel; so datmen hem van alle predikstoelen dagelx moet horen / en van blad tot blad in alle boeken lesen. Het hadde dan so veel te meerder reden / dat ik die overtolligheit (al ware 't anders niet) met mijne schryften tegen ginge / om het eenvoudige Christendom niet nodeloos daar mede te beroeren.

§. 20. Nu volgen de *GEBEDEN*. In 't Gebed na de leere van den *Catechismus*, word wel gebeden tegen 't Rijk des Satans: maar also dat is te seggen tegenstander, so sal dan iemant volgens de *Schryfture* anders daar niet dooz verstaan / van allerhande weereldlijk geweld / dat sich te samen op maakt.

maakt tegen den Heere en zijnen Gefaliden Psal. 2:2. gelijk het eben §. 15. ook verklaard is.

Sodanig zijn dan ook 't Aanvechtingen des Duivels, dat is Lasteraars en boesen vjands / waar tegen in 't Avondgebed, als mede in het tweede Gebed voor kranke en aangebochtene personen bescherminge van God gebeden word: en ik en bidde heden geen ding meer als dat. Want oft een ander liever seggen wil / het oordeel en de strik des Duivels: onse Oversetters echter sullen my bevrijden / dat ik segge oordeel, ende de strik des lasteraars; en dat ik des Apostels meeninge niet misse / so ik dat maar van menschen wil verstaan. 1 Tim. 3:6/7. Wanneer ik dan de Formulieren bidde / so bid ik die in sulken sin / als my de Schrift dat leert.

§. 21. Ik kome tot de FORMULIEREN vanden DIENST. In 't Formulier des Wangs vind ik die woorden / Merkt aan, hoe listig dat de Satan is. Maar als de Saligmaker Simon Petrus Satan noemde / so sagh hy op dat vleeschelyk verstand / dat tegen 't goddelike redenkabelde. Matt. 16:23. Want het bedenken / (*τὸ φρονεῖν*, *to fronema* de verfinninge, de bepeinsinge) des vleesches is vyandschap tegen God. Rom. 8:7.

In 't Formulier des Huwelijks zijn dese woorden ook te vinden / dat de Satan geen voordeel over u en krije: nabolgende daar inne die van Paulus / dat u de Satan niet versoeke. 1 Kor. 7:5.

Van dese namen Dood, Duivel, Helle, waarmede alle onse vyanden betekend worden / so als deselve in den Siekentroost genoemd staan / heb ik anders niet te seggen dan alreeds geseyd is hier te horen. §. 15.

Maar vreedst word daar gesproken van den listigen aanloop des Duivels, en sijn geweld te wederstaan. De woorden des Apostels worden daar toe by gebracht 1. Pet. 5:8. Dat God door Christus den Duivel onder onse voeten vertreed, in wiens geweld en strikken wy gevangen lagen, dat hy de Prinse deser weereld is, dewelken Christus uitgeworpen heeft; en hebben also de overwinninge verkregen, ende ook deelachtig door ons gelove: Dat hy de oude Slange is / die ons soekt te verflinden; die ook onse eerste ouders verstonde heeft, ende ons ook noch in de versenen bijt; waarom wy tegen sijn listige moorderye neerstig op de wacht zijn moeten. Doch somen enige van dese woorden anders wil verstaan dan die al lang hier voor van my verklaard / by verhandelinghe der schriftuurplaatsen daar deselve uit genomen zijn; so sullen sy het eene 't ander kraghtig tegenspreken; so als ik in het naeste hoofdstuk nader tonen sal.

XX. HOOFDSTUK.

1 Gemeen gevoelen van de Toverij, en wat daar aan kleeft, kan meer de gemeene gronden onser Leere. en de Formulieren niet bestaan.

§. 1.

Nu sal ik ook eens aan de andere zijde overstappen / en sien of ik niet kan betonen / dat degene die mijn schryven de gereformeerde Kerk tot nadeel duiden / self niet heel eerder daar aan schuldig zijn : inbegen datse van de Toverij metten aanklebe leeren / 't gene tegen d'aangenomene leere onser Kerken / en besonder onse Formulieren / strydig is. Dat heb ik hier en daar stukwijse wel getoond daar 't pas gaf / enig deel van dat gemeen gevoelen met den algemeenen stijl der leerlinge van onse Kerken vergelijkende : maar sal het nu bestaan / nabolgens de voorsz. Formulieren eens wat beter dooz te tasten. Sulx doende sal ik eerst die plaatsen doozgaan / daar uitdrukkelik van sulke saken iet gesproken word / waarmede mijn gevoelen word versterkt : daarna degene daar wy lessen vinden / waar nevens het gemeen gevoelen niet en kan bestaan.

§. 2. Van d'eerste soort is 't eerste in den Katechismus / in 't gemelde antwoord op de 1. Vrage : niet uitgedrukte woorden seggende / dat mijn getrouwe Saligmaker my van alle 't geweld des Duivels heeft verlost. Het selfde word in d'antwoord op de 34. Vrage met deselfde woorden wederhaald. Dus leert men onse kinderen van jongs op spreken in de Kerk : en leert deselve onder een in tegendeel / den Duivel vreesen als den selften vyand die sy hebben ; en dat gedurig aan / sonder einde / hoe langer hoe erger / en op 't uiterste des leevens noch wel aldermeest. Om 't werk bescheideliker op te nemen / waar van heeft ons de Heer verlost ? Op beide plaatsen seit de Catechismus / dat het is van alle 't geweld des Duivels. Maar wat geweld is dat ? Is 't heben minder dan het magh geweest zijn in het Paradys. Hy heeft een Koninkrijk / dat heerscht de gansche weereld dooz : is 't niet een groot geweld ? Maar dat is over d'ongelovigen : ik (seit het kristen kind) ben van 't geweld verlost. Was die verlossinge / wanneer hy Eva ingaf, (om ook dat word nu eens te pas te brengen) te eten van den Boom der kennis van goed en quaad ? Heen sekerlik : dat was de val des menschen self / waar in hy van den Duivel overweldigd is. Maar wie en leeft niet doozgaans in de boeken onser leeraars / ende hoort in hunne predicatien / dat ons de Duivel alles ingeeft, wat wy quaads doen. Dit is soo overbloedig kenbaar / dat de moeite wy bespaard word / om bewijsen daar van op te zoeken. Des ik dan veellig so magh spreken ; dat de Duivel hebbende nooit meer geweld gebuikt dan in den val der eerste menschen ; en dat geweld bestaan hebbende in die ingevinge der sondige gedachten ; en die ingevinge noch alle dagen aan de beste van Gods kinderen geschiedende : so moet dan volgen dese schrikke-
like

like en verfoeyelike stellinge / dat Christus my van geen geweld des Duivels heeft verlost. Ik geve byzheid enen iegeltken die maar wil / en so veel als hy wil / dit so te rekken / trekken / buigen als sy willen ; ik ben getroost hen over al den weegh te sluiten / alwaar sy maar een weinig uitblught soeken.

§. 3. Ten anderen / wat sullense my seggen / so ik bewijse / dat hy na hun seggen heden meer gewelds doet op Gods lieve kinderen / dan op den eersten mensche in den val ? Waarin heeft hy de vrouw in 't minst verschykt ; wanneer hy (somen seit) haar door de Slange vryndelik toesprak / om haar met leidigheid en listigheid ten val te brengen ? Men merkt in 't minste aan hare reden niet / dat sy verschykt was of verbaard. Ja 't byzien vele noch hun hoofd daarmede / om ons te seggen / hoe de vrouw so min beschroomd was voor de Slang. Doch naderhand de menschen humme naaktheid siende / verberghden sich van schykt ; niet voor 't gesichte van den Duivel ; maar voor 't gehoor van 's Heeren donderende stemme in den hof ; wanneer de mensch al beevende (seit onse Belydenisse in den 17. artijkel) voor hem vlood. Maar 'zedert dat God self sich heeft begeven om den mensche wederom te soeken, (als ter selfde plaats volgt) en 't zaad der vrouwen dese Slang den kop vermozfeld heeft : verschykt de Duivel 't heilig zaad ; in den droom / met fantasphen / al wakende met allerley verbaarligh spook voor 'd'ogen / en geraas in 'd'ooren / en 'tgeboel der leden ; en in de ziele met bestrijdende gedachten. En van dat groot geweld en word Gods lieve kind niet eer verlost dan met den dood : derhalven magh het so niet spreken / dat Christus hem verlost heeft van den Duivel / so lang als hem de sprake niet gegeven heeft. Is dat niet wel verlost ?

§. 4. Ten derden / Adam nochte Eva waren van den Duivel niet beseten ; de Slang was 'er van beseten / so 't is dat hy door haar gesproken heeft. Maar nu gebeurt 'et dat de Duivel dikmaal ziel en lichaam van den mensch besit / en hem so deerlik plaagt / dat sich een heidensch hert erbarmen moet. Reemt dat het Duivels waren van dewelke Jesus soo veel menschen heeft verlost (waar van ik wel wat anders in mijn IV. boek XXVI - XXX. bewesen hebbe) hy hadde doe sijn bloed noch niet gestort / hy hadde doe door sijnen dood noch niet vernietigd het geweld des Duivels. Doch 't home daar niet op aan : het is maar een bewijs gelijk men 't in de scholen noemt / *ad hominem*, na den mensche, volgens sijn eigene onderstellinge / en tot sijnne overtuiging ; dat hy het een stellende / noodzakelik voor 't andere daar nevens plaats moet maken / also het eene sonder 't ander niet kan zijn. De staat des menschen onder de genade moest immers byper vanden Duivel zijn dan in den val / wanneer die op het ergste was ; dit moet een ieder toestaan : vervolgens dan / so kan in hem / die nu door Christus uit dien val is uitgeholpen / geen meer geweld des Duivels plaats vinden dan in dien val.

§. 5. Insonderheid indien ik voor waarachtig houde / dat die verlossinge volkomen is : daar uit ontsaande / dat mijn Saligmaker heeft volkomelik

betaald voor alle mijne sonden, so als de Catechismus spreekt; waar door ik van 't geweld des Duivels ben verlost. Want dus voegt ook de Schrift den dood des Saligmakers en 't te niere doen des genen die 't geweld des doods hadde, dat is des Duivels vast aan een. Hebr. 2: 14. En dit en magh so niet gescheiden worden: in aansien dat/ eerst de voldoeninge geschied/ en dan ten laasten na veel strijds verlossinge daar op te volgen staat. Want na bekomen bonnigende quijt byief/ magh mijn partye my noch so wat quellen/ dat hy noch daar so haast niet afen wil: so als ik desen stryd des vleesches/ als een overblijffel van des Duivels eerste werk/ voor eerst noch uitstaan moet; so dat ik tijd behoeve te genesen van de wonden / die ik uit de slagen der voorgaande slaverny behouden hebbe. Maar dat hy my noch alle dagen soude slaan / en stoten / slepen / en trappen / na dat nu mijn nieuwe meester so volkomelik 't rantsoen betaald heeft / aan enen Heer ende ghichtet so rechtveerdig als mijn God en Vader in den Hemel is: dat moetmen my niet wijs maken; en ik ben ook (God zy geloofs) het allerninste niet daar van gewaar geworden. Geboel ik welberdiende slagen / die zijn kastjdingen des goeden Gods; de Duivel sal my / of hy wil of niet / wel ongeslagen laten. De Heere mijn Heelmeester / sal self de wonden wederom genesen die hy geeft; maar niet gedogen / dat my een gegeven werde van den Duivel.

§. 6. Ik kome tot de Tovery, geseld in onsen Catechismus op 't register van de sonden tegen 't eerste gebod / en naast aan d'Afgodery genoemd; daar na de waarlegginge en allerhande superstitie of bygelove; daarna d'aanroepinge der Heiligen of andere schepselen, gelijk sulx alles in het Antwoord op de 94. vrage staat. Waar uit genoegsaam blijkt / dat ik geen ongelijk en hebbe / de Tovery en 't gene van dien aart is onder d'Afgodery met den aankebe begriepende; gelijk ik in 't XVII. hoofdstuk klaar bewesen hebbe / dat ook de tale der Schryfturen is. Hier staat de Toverye tegen het gebod / gy sult geen andere goden voor mijn aangesichte hebben. Sy staat hier tusschen d'Afgodery, besonderlik also genoemd / en de Waarlegginge; of dese met de Tovery, tusschen die en het By-gelove met d'aanroepinge der Heiligen, die waarlik ook afgoderpe is. So dan / Afgoderpe voor / Afgoderpe na; de Tovery is anders niet dan Afgodsbienst en Bygelovigheid. Maar hy al dien de elve in sulx een Verbond des Duivels met de toberaars bestonde / so soude dese plaats daar veel te klein toe zijn: ten minsten om deselve te beschrijven in 't besouder / als hier na d'Afgodery op de 95. vrage / wat is afgoderpe? met meerder reden seg ik moghter wel gebjaagd zijn / wat is Toverye? En dan so moeste 't antwoord ook verbaarelker luiden: also sy niet en is alleenlik iets het zy neven, het zy in plaats des waren Gods als God te eeren: maar wel den Duivel self reght tegen God aan / met godverloocheninge der genen die God hemmen; daar slechts d'Afgodendienaars God niet kennende degenen dienen die geen Goden zijn. Gal. 4: 8. Daarby so dienden nooit de Heidenen den afgod / dan om huime saligheid; daar die versterde Toveraars sich overgeven ter verdoemenisse. Hoe qualik souden d'onderwijfers sich gequeten hebben / indien sy van de Toverpe / deselve voor sodanig houdende

ende/ ten minsten niet twee vragen in 't besonder souden hebben ingehoegd / so wel als eene van de Afgoderp. Of 't hadde vroeger en bequamer plaats gekregen in de 30. vrage; dewelke met veel groter reden hadde mogen zijn / dan 't gene daar nu staat: Geloven sp wel aan den eenigen Heiland en Saltgmaker Jesus / die (niet by de Heiligen, maar) by den allerouheiligsten Duivel / (niet hunne saligheid) maar / hunne verdoemenisse soeken? ende niet alleen soeken; maar met Gode af / en den Duivel aan te sweeren / sich daar by hand en tekenen verbinden en verpanden? En soude dese vrage die te nodiger hier zijn / om dat alsulke menschen self in onse kerken / als men meent / maar de Papisten kermelik daar buiten zijn.

§. 7. Du sal ik dingtaal spreken / en seggen dat de gene die 't gemeen gevoelen voozstaan/volgens 't Formulier niet weerd zijn aan het Wvondmaal te gaan: also dat word verboden niet alleenlik aan de Toveraars en Waarleggers, die vee of menschen segenen, maar ook die aan alsulke segening gelove geven. Du is het openbaar / dat sp / van wien ik sprek / aan die segening gelove geven; of op het minste oozsaak zijn / dat het gemeene volk in dat gelove sijst. Om 't welk behoort te verstaan / so staat daar op te letten / dat hier in de vrage niet en is / of niemant sulke segening gebruiken magh / dat is / den genen diemmen houd dat vee of mensch betoverd heeft / met vzeigen of met slagen daar toe te dwingen / dat sp dooz 't spreken van alsulke woorden als sp dat gewoon zijn te gebruiken / den betoverden wederomme ter gezondheid vzen gen. So neemt het Doetius Disp. P. III. pag. 625. so als ik uit sijn antwoord merke. Maar wel uiddrukkelik zijn dit de woorden / die sulke segening gelove geven. Wie geeft nu sulke segening gelove / dan die gelooft dat sulke segeninge kraghtig is? Een magh geloven dat die kraght in 't spreken van die woorden / en d'ander dat deselve in des Duivels werkinge besta: nochtans geloven sp dan beide sulke segeninge / het 3p de woorden werken 't of de Duivel werkt. Dat nu die segeninge kraghtig 3p / geloofde Doetius wel sekerlik / wanneer hy schreef Disp. P. III. pag. 578. *Verba, actiones & res illas aliquid posse, docet experientia*: dat die woorden, handelingen en saken iet vermogen, leert ons d'ondervindinge. Sulx stelt hy vast wanneer hy by dien grond de vrage voozstelt / van waar de kraght van dese middelen dan-zy, is 't niet altijd ten minsten dan somtijds. Wat antwoord hy daar op? *Procedit hoc ex arbitrio Diaboli, non ex constanti aliqua mediourum illorum aptitudine*. Dit komt uit het believen van den Duivel, maar niet uit enige volstandige bequaamheid van die middelen. Het selve sullen ook veel andere so seggen. So dat het is 't gevoelen des gemeenen volk / dat in die middelen die kraght steekt; maar der geleerden en berstandigen / dat alle kraght maar van den Duivel 3p: so datse beide ebenwel die segening geloven, datse kraghtig 3p / het 3p dooz eigene of dooz des Duivels kraght. Waaruit dan volgt / dat vele die het W. Wvondmaal bedienen / en dese woorden van het Formulier daar self in lesen / nabolgens dese uitgedrukte woorden van het Formulier / het W. Wvondmaal onweerdig zijn.

§. 8. Dit is van self so klaar / dat het van vele ledematen onse Kerk al hier

hier ter stede self den Predikanten voorgehouden is: die niet begripen konden / noch sich te vreden stellen / hoe dat den schryver van een boek / daar in beweerd word / dat alsulke segening niet te geloven zy / des Heeren Tafel word ontfeld / en die nochtans bediend van sulke die aan dese segening gelobe geben. Het is my van verscheidene so voorgekomen; maar noch van niemant die op dese swarigheid van sijnen leeraar was voldaan. En waerlijk / sy en sien niet / hoe ongerijnd / ja (waaron spreek ik ook niet uit de borst) hoe groutwelyk dat dit gevoelen zy? Tot Christus wierd geseid / spreekt maar het woord, en mijn knecht sal genesen worden. Matt. 8: 8. de meintinge was mede niet / dat in dat woord de kraght van die geneefinge bestond: maar in 't believen en de kraght des Heeren Jesus. Dat bleek genoegzaam uit de reden van den hoosoman die daar volgt / genomen van 't gesagh dat hy self over sijne dienaars en soldaten hadde / gereed tot alles op sijn bloot believen. En dat noemt onse Heer gelove; gelijk ook die melaatsche 't werk aan sijn believen stelde / wanneer hy seide / Heere, so gy wilt, gy kunt my reinigen. vs 2 / 3. De kraght was mede na 't gevoelen deses mans niet in de woorden / maar alleenlik in 't believen en den wil des Heeren: die daar de hand op uitstreckende hem aanraakte, en seide: Ik wil, word gereinigt. Dat was de segening aan welke die melaatsche man gelobe gaf: waar van de kraght niet was in dese handeling van dat aanraken / noch in het spreken van die woorden; maar in den wille self en kraght / waar door de man gereinigt wierd. Maar is het niet ten hoogsten onbetamelijk / ja is het niet ten uitersten versoepelijk / al eben eens van Helial te spreken / als van Christus? En is het niet al eben eens: ik roepe den voornaamsten Leeraar hier by 't stuk / dat hy my segge welk het onderscheid dan zy.

§. 9. Want datmen sich daar op beroept / dat niet het minste van den Duivel kan geschieden / dan in so verre God hem toelaat; dat is al lang van my beantwoord in mijn II. boek het XXXIV. kapittel § 18 - 22. en onder anderen getoond / dat Christus self de goddelike kraght niet verder heeft gebruikt dan hem de Vader toeliet. XXXV. §. 10. En somen verder tot verschoning seit / dat het de Duivel noch de Overaars niet sulken insigt niet en doen / als de Profeten en Apostelen / om God te verheerliken: maar om den mensche van God af te trekken: ik hebbe in mijne Viervoudige Beantwoording. pag. II. 8 - 14. aangewesen / dat dit de sake noch veel erger maakt: also het Gode niet betamelijk geacht magh worden / den Duivel of sijn volk sijn eigen goddelike kraght te leenen / om met het spreken van een woord / of bloot aanraken iets te doen / dat door de kraghten der nature niet geschieden kan. Sodanig is het / dat op staande voet / een ongeneeslike qual / met dat alleenlik maar een woord of twee gesproken word / oft enige aanrakinge of handeling geschied / *ex arbitrio Diaboli*, op 't goedvinden van den Duivel (want so spreekt de Vader van so veele onser Leeraars Doetius) de Overp verbrzeven werd.

§. 10. Die nu geloven / dat de Overaars en Heyen door des Duivels kraght den wind verknopen en verkopen konnen / en so dat de menschen met mooi

moet weer en goeden wind gesegend worden / *ex arbitrio diaboli*, na 't believen van den Duivel, (want sekerlik het aan 't believen van de windverhoper's ook moet staan / of sp 't u booz dien prijs die hen geboden word, verkopen willen) geloven die van sulke segeninge niet? Nochtans is 't seker / dat die by een groot gedeelte onser Leeraars word geloofd / en dat het openlik noch na 't uitkomen mijner twee voorgaande boeken / om my daar in te weder spreken / in de kerk so is geleerd; dat de Lappen en de Finnen / of ten minsten 't bootsvolk dat de selven heeft bebaren / tot getuigen zijn geroepen; tegen de Profeten en Apostelen / die eenparig leeren / dat de Winden en de Zee den Oppergod alleen gehoorsaam zijn. De sulke dan bedienen 't H. Avondmaal; en weeren van des Heeren Tafel degenen die sijne eere voorstaan / die eere daar by van geswooren heeft dat hyse niemand anders geven sal.

XXI. HOOFDSTUK.

En d'oefeninge der Godsaligheid, word door het selve merkelyk gekrenkt.

§. 1.

Wij willen nu eens sien / of ook die luden die alsulke segening gelobe geven / op sulken grond / dat sulke werken dooz des Duivels kragt geschieden / met reden van des Heeren Tafel mogen afgehouden worden / van sulken die dat ook geloven / in dier voegen / als tot hier toe is getoond. Want dit is nu de wegh / om van de waarheid in 't weerleggen van de doelingen / tot de godsaligheid in 't weeren van gebeinsdheid en van bygelobe boort te gaan. Deselvede oyder heb ik ook gehouden in mijn II. boek / en twee kapitelen / die daar de laatste zijn / daar aan besteed. Dit hoofdstuk sal voornamelik hier nu de tweede plaats verbullen / na dat ik in 't voorgaande 't ander aangewesen hebbe; behalven noch het gene daar te voren / insonderheid in 't XII. en XIX. belangende de suiverheid der leere van Gods Woord / begrepen in de Formulieren / en de gronden van 't Verbond der saligheid / verhandeld is. In desen sal ik van betonen / dat die leere niet alleenlik groten hinder aan 't godbyugtig leven / maar ook oorsaak tot veel ongerechtigheid en wybel geeft: daar tegen / dat de mijne na behoren overwoegen / van geen klein behulp is ter godsaligheid: In beiden sal ik maar behoeven hoort te zijn / om dat de saken hier sloeghs aan te wijsen / bewijzen is.

§. 2. Dienvolgens eerst te spreken van 't verkeerd gevoelen / dat ik wederlegge: bemerkte toch niet my de Leser / of het niet des Allerhooghsten woord en waarheid en genade grotelyk tot hinder strekke / somen die gedachten woedsel geeft. Want in plaats van de boeken ende predicatien met de Schryfture suiver op te schikken: so word het volk daarin beladen met een deel oudwysse fabelen / uit heidensche schryfturen booz den dagh

gehaald / van dese en gene Orakelen / en wonderwerken / die d'afgodendien-
maars hebben opgeschreven en uitgegeven / na hunne wijze; van Apollos
orakelen / de pyrophen der Sibyllen / de toberpen van Circe; en diergely-
ke. Self ook geen konstelik verdichte fabelen betaamt ons na te volgen;
nadien wy hebben het Profetisch woord, mitsgaders van de gene die Apo-
stelen des Heeren ende Saligmakers zijn geweest. 2. Pet. 1: 16/ 19. en 3: 2.
Men vult de weereld op met boeken vol oudwijfsche fabulen: waar van de
jongste zijn van Erasmus Francisci in 't hoogdutch / en van Simon de
Dries in onse tale; so afsgrijpelijk gelogen / dat sich de bescheidenste der oude
of des hedendaagsche Heidenen daar over schamen souden. Dat dese der
godsaligheid tot groten hinder zijn / blijkt uit de tegenstellinge die ons d'A-
postel maakt / wanneer hy seit / verwerpt d'ongoddelike en oudwijfsche fa-
belen, en oefent u selven tot Godsaligheid. 1. Tim. 4: 7. De menschen wor-
den niet alleenlik daar in opgehouden / en afgehouden van 't betraghten der
Prophetische en Apostolische Schryfturen: maar ook vooringenomen met
gedachten en geboelens die niet Gods orakelen wel strijdig zijn. So komt
'et dan dat dikmaals de Schryfture met vooroordeel ingesien / niet wel ver-
staan / en sp misbruikt word / om alsulke monsters van gedachten daar uit
op te voymen: gelijkt als boven XIII. §. 15. aan Perkins te sien is / die ge-
leerd uit sulke fabelboeken / en geloof aan diergelyke grollen geevende / die
Chimære van 't Verbond der tobenaren met den Duivel uit de Schryft ge-
poogd heeft te beweeren.

§. 3. Gods Werken worden immers also seer mishandelt als sijn
Woord. Men siet deselve los voorby / wanneer men so veel werken aan den
Duivel siet. Men dankt hem niet / soo weer en wind op reyse heeft gediend /
wanneer men denkt dat ook des Duivels volk den wind verkoopt. Een
Heiden magh niet meer gerustheid seggen / so 't wel is / *fortunatum cui mili-
tat ather*, gelukkig wien de Hemelgunstig is: maar sulke een Kristen sal be-
ducht staan / *Acherontamoveri*, dat de Hell is opgeborsten, en dat hem dese
goede wind en spoed op reyse wel uit enen Duivels neusdoek volgt. Ik
bzage die so sprekten en so pzenen; indien wy tsamen ergens uit de Noord-
sche havens t'huyswaart voeren / en wy hadden mede Lappen ofte Finnen
binnen boort; de wind goed wordende / en wy in korten en gemakkelikh de
reise dus volbruggende: wat grond van reden salder zijn / om voor den Hee-
re sijne goedertierenheid te loven? Psal. 107: 31. Want het moght iemant
denken / dat een van die Lappen ofte Finnen / als van de kunst zijnde / in 't
heimelikh maar enen knoop heeft los gemaakt / en also dese goede wind maar
van den Duivel komt. Sp die doch van de kunst zijn / so men seit / en sullen
niet so onboorlichtig zijn / dat sp sich op de reyse niet voorsien; en dat van 't
nodigste / dat is van goeden wind. Men sal van desen in het IV. boek XIV.
§. 3 - 6. een kennelijck exempel sien.

§. 4. Sp die alsulke segening / als flus geseid / gelobe geeft / in sulken
sin / als daar op 't klaarf bewesen is: waar sult gy God voor danken / als
de krankte van betovertheid genesen is / door segening des Toberaars; niet
om

om de kragt der woorden die hy sprak / maar *ex arbitrio diaboli*, maar na't
 believen van den Duivel, so als wy Voetius sus hoordeu spreken? En sullen
 sy ook seggen / God sond sijn woord uit, ende heelde dese? sullen se ook voor den
 Heere sijne goedertierenheid daar ober loven? Psal. 107: 20/ 21. de Duivel
 heeft / so sy geloven / of bose menschen hebben dooz des Duivels kragt den
 mensche eerst betoverd / en wederom met sulke segening gesond gemaakt. En
 sal men hier niet mogen seggen / gelijk eens een vooz desen ober 't schijft dat
 op Paus Adrianus den VI. was gemaakt? *Ultrajectum plantavit, Lovanium
 rigavit, Caesar dedit incrementum*, dat is / Utrecht heeft my geplant, daar
 was hy geboren) Leuven heeft my nat gemaakt, (daar had hy gestudeerd)
 de Keiser heeft den wasdom gegeven; want die had hem geborderd. Want
 daar op paste die ander / *Ergo hic Deus nihil fecit*: God heelt hier dan niets toe
 gedaan. Ofte gelijk ik / siende vooz 10. jaren tot Parijs aan 't bovenste der
 boege ener poozte op de kant der Seine / met gulde letteren staant / *Ludovici
 magni providentia*, aan de voorsienigheid van den groten Louis: niet sonder
 ontroeringe tot mijne reisgenooten seide / Laat ons van hier gaan, dese stad
 en staat onder Gods voorsienigheid niet meer. Hoe sal hy Gods voorsienig-
 heid en goedheid / en genade van erkennen / die sich verbeelden kan / dat het
 de Duivel is / die 's menschen kragten en gesondheid heeft hersteld?

§. 5. Denk niet / bescheiden Leser / dat ik dit maar op sulke menschen
 segge / die sich betoverd achten / en vooz sulke tobersegening hersteld: Het
 raakt hen allen die geloven dat de Duivel dat kan doen. Want geef my
 toch eens raad: so ik als predikant den sieken / dus genesen / ga besøeken;
 wat sal ik hem dan seggen? Na dat ik menigmaal God vooz hem om ge-
 sondheid (so 't hem salig moghte zyn) gebeden hadde; is 't niet behooflik
 dat ik hem nu ook vermane God te naken? Maar sal hy God ook danken
 vooz dat gene dat de Duivel heeft gedaan? Sal Azaria God ook danken /
 so hy aan God misstromwende / gesondheid by Boelzelub versoekt en ook ver-
 werst? Siet 2. Kon. 1. Sal ook een dief God danken / wanneer hem 't stee-
 len wel gelukt? Moet ik alsulken mensche / so ik met hem in dat geboelen ben /
 dat hem de segening der toberes / dooz Duivels hulpe genesen heeft; niet ern-
 stig oberhalen / met bestraffinge / en seggen / Is 't om datter geen God in
 Israël is, dat gy dus hulpe van den Duivel haalt? Ik sal hem moeten toespre-
 ken / bekeert u van dese uwe boosheid, ende bid God, of misschien u dese over-
 legginge uwes herten vergeven wierde. Hand. 8: 22. Het selfde wil ik tot alsul-
 ke lieden seggen / die van dat geboelen zyn / het welk den Allerhoogsten sijne
 eere steelt / den mensche wederhoud van synen plicht / en hem belet van
 so te spreken als de goede Job: de HEERE heeft gegeven, de HEERE heeft
 genomen; de naam des HEEREN zy geloofd. Want dese moet wel den-
 ken / so hy self al gruwelde sulx uit te seggen / de Satan heeft gegeven, de Sa-
 tan had genomen: Sal nu de Satan ook daar vooz geloofd zyn / denk ik /
 van den mensche; die al lang van God verbloekt is? Maar wat heeft ook
 de mensch vooz reden om den Duivel hier te bloeken / nadien hy ditmaal van
 den selven dus gesegend is?

§. 6. *Ik ste voorz dese menschen geen raad / om sich hier uit te redden: dan wel dat sy den uitwegh soeken sullen / van Gods Voorzienigheid; en dat de Duivel niets en doet / of God laat hem dat toe. Maar boven 't gene dat nu meermaals al geseyd is / Gods Voorzienigheid komt ons te pas / want neer het is om ons gelobe / hope lydsaamheid te oefenen; maar niet in 't gene dat wy doen. Daar voorz is van de Wett / het voorszchrift en de regelen om wel te leven. Komt my van ramp of onspoed ober / ik lijde 't door 't gelobe dat ik hebbe / dat het komt van God? Ben ik in twijfel / sozz en tusschen hoop en vrese ober d'uitkomst mijner saken: ik bidde God / en werp op hem al mijne bekommernisse / met sekerheid / dat hy 't wel maken sal. Psal. 37: 5. Maar wil ik God dan danken voorz dat hy 't also gemaakt heeft / als ik wensche: so moet ik dat ook neemen voorz de vrygheit van mijn gebed. Ik riep tot hem met mijnen monde, ende hy wierd verhoogd onder mijne tonge. Had ik na ongerechtigheid met mijn herte gesien, de Heere en soude niet gehoord hebben. Maar seker, de HEERE heeft verhoord, hy heeft gemerkt op de stemme mijns-gebeds. Geloofd zy God, die mijn gebed niet en heeft afgewend, nochte sijne goedertierentheid van my. Psal. 66: 17-20. Hoe sal hy dese rebenen aan een geschakeld komen houden / die in de meening is / dat d'uterste ongerechtigheid hem die geneesinge veroorzaakt heeft? en hoe sal sulik een seggen / dat God ook sijn gebed daar in verhoord heeft / die den Duivel heeft gebeden; is 't niet openbaarlik / 't zy bedektter wijze voorz alsulke Duivels middelen in 't werk te stellen. So blijft dan / dat die sulke gevoelen van de kraght des Duivels en der Toberpen heeft / God niet kan geven / in het alderwaarfst geval / de eere die hem toebehoort.*

§. 7. *So is het mede nopende de oefeningen des verstands in konst en weetenstchappen / en wel voornamelik de Godgeleerdheid / en de kennisse der talen: also dit alles / na voornamer luiden seggen / van den Duivel komen kan. Wy hebben Voetius so horen spreken. XIX. §. 6. en hoe weet de mensch of hy het God of ook den Duivel danken sal / indien hy in geleerdheid torgenomen heeft? Hy meint misshien / dat hy de waarheid heeft / door de verlichtinge van 's Heeren Geest / en dankt er God ook voorz: terwyl misshien de Duivel sijne kraght der dolinge aan hem te werke stelt. Want ik en kan my niet verbeelden / nochte sie ook niet / dat andere van sulke gevoelen zijn; dat de voornaamste van de genen diemen ketter's noemt self die gedachten hadden / dat sy daarinne van den Duivel onderwesen waren. Want self degene in den welken sulke grote kraght der doling is / dat sy de waarheid onderdruyken en verholgen / zijn in die meening / dat huy eigen zy de rechte waarheid / en de waarheid doling; en dat sy enen dienst aan God doen / door alsulken tegenstand. Gelyk dan God behoyt is in sijne eere / door hem niet te danken voorz dat gene dat men van den Duivel meint gewerke te zijn: al eben seer word van sijn naam ontheiligd / door denselven toe te schrijven / als van hem gekomen / 't welk misshien door sijn geheime ooydeel van den Duivel is gewerke. Waar toe dan mede dient het gene boven XVI. §. 4. in aansien van de Wett Deut. 13: 1 / 2. uit Voetius is bygebracht.*

§. 8. Nu wyder / so gy ook geloof / dat iemand waarlijk door des Duivels openbaringe iets te weten is gekomen / of 't verlorene gebonden / of 't gestolen goed ontdekt is : sal hy Gods Doorzienigheid ook door 't verhoeden / of 't vergoeden sijner schade danken ? Sal hy ook den Almaghtigen de ere geven / dat sijn wederspaming en vloekgevangen hem aan sijn verloren goed geholpen heeft ? Wat aangenaamheid sal hy denken dat God aan sulke ene offerhande sijnes lofs sal binden / die gebonden is in ene welbaad hem op sijn verzoek bewesen vanden Duivel ? Indien gy segt / dat alhoewel sulke een die raad of hulpe by den Duivel heeft gesocht / God self niet danken kan : het eventwel tot sijner ere strekt / dat hy den Duivel heeft bestierd door sijne heimelike en altijd kragtige bestuurszaamheid / om so te doen : word sulx daar uit geleerd ? So Ahazia hulpe by Beelzebub gevonden hadde ; soude iemand in dien tijd daar uit besloten hebben / dat sulx geschied was door 't bestuur en door de kragt des Gods van Israël ? Door seker nam die 't werk also niet op : maar gaf te kennen / dat het so veel waer te seggen / als datter van geen God moest zijn in Israël , die Ahazia helpen konde. 2. Kon. 1: 3.

§. 9. So hier van ook : de menschen keeren door gedachten van den Duivel hare herten af van God ; en worden noch te meer van hem verzeemd door die ontroeringe van hun gewisse / besefzoomd om door oprechte boetesich tot hem te keeren : als te veel verwijderd / ende in verbond getreeden met den Satan / so sy meinen / ende hen navolgende voorszeyde leeringen word wijs gemaakt. Te weten / dat dit is bedektelik en van ter zijden met den Duivel in verbond te gaan / wanneer men met alsulke menschen opslaat / die men sekerlik geloof dat in verbintnisse met hem staan. Maar dachten sy dat dese Afgod niets is in de weereld / en al dit werk des Duivels niet meer dan een blote naam : sy souden eerder denken dat de sonde sal vergeven worden / en sich van sulke middelen des bygeloofs / door een oprecht gelove / schikken tot den zoon van Gods genade / met bymoedigheid. Doch hoe die doling sulke menschen brengt tot twijfelmoedigheid / heb ik voor desen in mijn 11. boek het laatste hoofdstuk §. 14. al getoond.

§. 10. Wat lijd des menschen kristelyk Gelode niet al last / wanneer hy door so velerlei gespoek / als van den Duivel zijnde / word verbaard gemaakt ? Hy siet een voorszpoek van des eenen dood / hy siet den doden spoken in sijn eigene gedaante / daar in hy leevendig hem is bekend geweest : altoos men meint dat so. Indien de mensch al wel verskerd ware van 't gesicht / hy soude niet so seer bekommerd noch verbaard zijn / so hy dachte dat een goede Engel hem verscheen ; hoewel de heiligen dien sonder schrik en vrese nooit en sagen als wel nu sy geloven dat het van den Duivel is ; want dat is hen 't gereedste dat se denken. Want boven dien dat sulx den heiligen / so veel men in den Bijbel leeft / nooit wederbaren is ; soo wierden sy aanstonds / wanneer 't een Engel was / verbroost en weder opgericht. Maar van den Duivel word dat niet verwomen noch verwacht. Wat wonderlike troebelen en moet het niet in menschen herten maken / dat hy sijn noodlot als in handen van den Duivel siet ?

Wat schykt hem niet verbareren verboeren / als het nakomt dat hy meent
 voorzien te hebben? Hoe kan sy sich aan God bevelen / die hem door Urim
 ende Thummim / (so te spreken) niet en antwoord; om hem hier den wegh
 te wijzen. Is 't wonder dat die dan so licht na Endor valt? Hier heeft 'er
 een eenvoudig Rooms-gesinde beter dan een Protestant; also die noch kan
 denken (en ook meest so denkt) dat het de zielkens zijn / die uit het Dagebuur
 verschijnen / en niet geld voor nissen noch in rust te brengen zijn: veel beter
 noch dan dat de Duivel uit der Hellen hen komt plagen; waarom hem ook
 de papen sparen tot den tijd van nood / en sich om den gereedsten penning niet
 de zielverschijninge behelpen.

§. 11. Maar toch; wat lijdt de kristelike Liefde niet al last van dit geboe-
 len / dat een mensch beseten of betoverd is / of door Waarsleggers den
 Duivel vraagt? Men houd hem voor een Leugenaar / en men geloof hem
 evenwel in 't quaad dat hy van onsen ebenmensch seite. 't Zijn doorgaans
 vrienden of geburen / die het goed gestolen / of den mensch betoverd hebben;
 soo die menschen seggen. Indien sy die hen komen vragen niet geloofden
 dat het hen de Duivel seide / en dat hy seer wel wiste: sy en souden daar
 so licht niet gaan / noch daar so vast op staan / het gene hen als een orakel
 van den Duivel voor de waarheid is geseid. Dat baart dan quade naden-
 kingen / en vervolgens ook veranderinge van gelaat / en onnuegang met
 sulke vrienden en geburen / als sy meinen dat navolgens dit bewijs de oorzaak
 daar van sijn. D'onschuldige / en evenwel verdachte vriend / of meest
 vriendinne / bemerkende dat 's anderen gelaat niet is als gisteren en eergiste-
 ren, gelijk als Jakob dat aan Laban merkte: Gen. 31: 2. so berst het
 smeulend vuur van twist ten laafsten uit; met soo veel heeter vlam / als 't
 gruweliker word geacht des Duivels hondgenoot te zijn / dan of het
 quaad maar menscheliker wijze / (so als 't is) ware in het werk gesteld.
 Men viel ook mede niet so licht in 't nabedenken van betoverdheid / indien
 men niet geloofde / dat de Duivel maghtig is te doen al 't gene dat wy niet
 begrijpen kunnen hoe 't so komt.

§. 13. Wanneer ik nu daar nebens overdenk / hoe groten vlek daar door
 gelegd word op den kristeliken naam; dat eerlike geslaghten / als met Tobe-
 rp besmet / daar door geschonden worden; dat ook oneindige verwijderingen/
 twisten / klaghten / bloedige beschuldigingen / en verwoestingen daar door
 ontstaan: het gene licht so groten nood niet hadde / indien men dachte dat de
 Toverp / als die al waar is / tot d'Alsgoverp behoort / en geen gemeenschap
 noch verband daarinne met den Duivel is) so moet ik seggen / dat het my
 ten uitersten bedroeft / en dikmaals / als ik my niet ernst daar op te denken
 gebe / seer ontselt. Want siet eens / hoe niet maar het een of andere ge-
 slaght; maar self het lichaam van de kristen Kerk daar door ontroerd is: dat
 daar luden aan des Heeren Tafel gaan / die / schoon niet openbaar bewij-
 sijk / nochtans vast in 't gemeen daar van beruigtigd zijn / dat sy besondere
 gemeenschap met den Duivel hebben. Het dorcht my eens een stuk van grote
 onvoorsigtigheid / of op sijn best van al te grote openhertigheid te zijn / van
 enen

enen Monnik / met wien ik over 16 jaren in den Postwagen van Mechelen na Leuven reed : dat hy aan enen mispyester van Brussel in ons aanhoren veel vertellende van sijnen tocht door 't Keul'sch en Guliker gebied / vermeldde van verscheiden kloosters / so van mans als vrouwen / die niet tobery besmet gebonden waren : 't welck de mispyester niet wel willende geloven / als hy wy vast aansaght / vermoedende dat ik niet van hun volk en was : noch dies te meer van hem bevestigd wierd. Wat schoonder lof door ons / dat onder ons gebonden worden / die niet alsulke toberpe omnegaan / die nooit by Heidenen noch is behend geweest.

§. 13. Siet sulken quaad komt ons van dese doling af / en gansch geen goed. Want so wy meken dat het goed zy / 't volk niet sabelen te onderhouden / of niet bullebakken te verbaren ; om God so veel meer te leeren vzesen : so is 't eendig niet het kristendom / daar knechtelike vrese een volk tot God sal vzenen / die in den aart van God doet vlughte / of hem sonder liefde dienen. Doch hier van is op 't einde van het II. boek ook al geseyd. Maar heeft ons Christus van geen slechten dienst gebaan / indien 't die vrese is / waarmede wy God dienen moeten / dat hy ons van die vrese heeft verlost ? En zijne van wel horen's waard / die my beschuldigen / dat ik den Duivel uit de weereld bannende / Gods vrese uit de weereld drijbe ? En is dat wel te scheiden van godslasteringe / te seggen dat het Atheistery of Gods verloorhe-ninge zy / so iemant dese maght des Duivels niet erkent ? Maar siet de bitterheid en bijsterheid van dese menschen / die sich op verscheiden plaatsen / op den yzedikstoel en door gebukte schyften tegen de twee eerste deelen deses werx dus hebben uitgelaten ; dat het Atheistery is 't gene ik leere : om dat ik niet en wil / dat ons de Duivel hier regeert / en dat de Toberaars al eben grote werken en noch groter doen / dan de Profeten of d' Apostelen of Christus self ooit deden datwe lesen. Is van de Duivel God ? Hoe weert men sich so hard / wanneer ik segge dat de Duivel door 't gemeen geboelen word tot God gemaakt ; gelijk te sien is uit mijne Vierv. Beantw. pag. I. 47. II. 5-18. indien dat is van onvermijdelijk gebolg / geen Duivel geen God ; en dat het Atheisten zijn / die niet geloven datter sulken Tobery is / als sy seggen dat 'er is ? Hoe maakte 't doch de goede God / wanneer der noch de bose Duivel niet en was ? De Lefer sie eens na / wat ik versoepelike taal daar over in mijne Nodige Bedenkingen pag. 50 / 51. heb aangemerkt : als ook het gene noch in 't IV. boek ons meer dan eens ontmoeten sal. Dat zijn de vlughten van 't gemeen geboelen / dat de menschen hebben van den Duivel en de Tobery.

§. 14. Maar 't nutt dat hier nu tegen uit mijn schryft te lesen is / heeft sich al lang en veel geopenbaard. Ik spreke niet van 't misbruyk / dat so wel mijne als de beste schryften der boognaamste mannen onderwoopen zijn / en daar self 't allerheiligst godlijk Woord niet vry van blijft : maar van 't gebruyk dat een godvruchtig leser daar van maken sal / en daar de leere / die ik voorsta / uit haar self toe is geschikt. Wat schaad het onse saligheid / dat God den Duivel in de Hell geketend hond ? In wat verlegentheid vzen ik de lierck / indien sy hem niet vzeest ; indien hy haar niet quelt ? Wanneer sy bid / uw

Koningrijke kome, en leid ons doch niet in versoeking: is dat so dienstig / daar van hy te doen / wensem ons toch den Duivel niet / op dat het ons aan geen versoeking ontbreyke? Verlos ons van den bosen, is dat niet wel te bidden / indien wy niet geplaagd zijn van de Coveraars? Is 't hinderlijk aan ons verbond met God / so ook de Duivel geen verbond met bose menschen heeft? Het stryd veel eer so kragtig tegen een / dat dit een Kristen mensche meer tot rechte oefeninge sijns geloofs verplicht: om dat hy sich niet meer vergrèppende aan enen byand / die niet meer dan maar een schilderp voor ogen is / en self genoegsaam verre van ons af om ons niet quadaas te doen; te meerder pbet tonen om 't verdozven vleesch te tengelen / en meer en meer te ontblieven het verderf dat in de weerd is door de begeerlikheid. Dat ook ons even naaste nooit van onbedenkeliken gruwel meer verdacht; maav so genaamde Coveraars en Duivels volk / voor Gods geliefde kinderen / en bondgenoten neffens ons erkend / in liefde voorgestaan / en na vermogen met ons tot de saligheid gebozverd werden. Daar toe strekt mijn geschryft / dat is 't gebuyk en ware byzucht van mijn geboelen overal.

XXII. HOOFDSTUK.

Daar uit is eindelijk wel af te nemen, wat eigentlich van al 't voorschreven, doen, dat met den naam van Toverij begrepen word, te houden zy.

§. 1.

NU meen ik al die Toverij met al wat daar aan vast is / so als die gemeenlik word geloofd / genoegh ontdekt / ontbloot / en gansch tot niet gemaakt te hebben: betonende / dat in de Schryft niets diergelijk te vinden zy / noch met de gronden van 't geloof / of regelen des kristendoms en kan bestaan. Verhalven dat dit gansche werk / so diep geworteld / en so byeed verspreid / niet dan een algemeen verdichtsel is; des sich een kristen schamen magh. Nu sal ik evenwel verklaren / hoe ik al die dingen self versta: te weten / boven 't gene dat ik van des Duivels balschelik genaamde wretenschap en kragt en werkinge; als ook van spokery / en van besetenheid in 't II. boek verhandeld hebbe; so verre als nu het doen der menschen hier betreft / die na 't gemeen geboelen met den Duivel omgang hebben. Want nademaal ik nu heb ondersocht en aangewesen / uit de Schryft / dat niets van alle sulke saken / alsinen Toverij noemt / daar in te vinden zy; so past het wy te seggen / waar ik van niet dese dingen heren wil / en hoe ik meene datmen sich daarin gedragen sal / nadien ik mede daar so even wy heb uitgelaten om te seggen / dat het der Gods saligheid so groten hinder doet / indiennen dat gemeen geboelen houd; veel meer / het selve noch wil voorstaan en bebozderen? Ik sal

sal dan eerst in dit Kapittel mijn gevoelen seggen; en dan in 't laatste 't selve passen op de oefeninge der godsaligheid.

§. 2. Ik sta dan eerst met alle man bekend / gelijk ik mede in 't IX. Hoofdstuk van mijn Onderzoek van de Kometen doe / dat verscheide dingen / niet van onberanderlike noodwendigheid / gelijk het licht na 't opgaan / en de duisternis na 't ondergaan der Sonne; maar die dus ofte so gebeuren konnen / en daarom gebeurlijk heten / te voorspellen zijn. En dese acht ik twee-derley / die allen menschen / die daar acht op geven willen / even na zijn; en die alleen besondere personen eigen zijn. De eerste zijn / 't voorsien van weer en wind / so uit de tegenwoordige gestalte van de Lucht; (gelijk de roodheid 's avonds ofte 's morgens Matt. 16: 23.) als mede uit het tie-ren van de beesten / 't bliegen van de vogelen / van sulken aart / of hun gescheuw / of meer of anders dan gewoon is. Want dat is des Landmans schreuw / of meer of anders dan gewoon is. Want dat is des Landmans en des Zeemans Almanak / die vaster gaat dan alle sterrenrekenen; door al-gemeene en geburige onderbindinge beproefd. Dat van de Lucht / en wiens gelijke tekenen ook in de wateren en in de aarde (hoewel so veel niet) door naauwkeurige achtzaamheid vernomen worden; heeft sijnen grond in een na-turelijck gebolg van werkingen uit hunne oorzaken / door onderbindinge daar voor bekend. Want alhoewel de land- of zeelut geene Filosofen zijn / dat sy den tsamenhang / en de natuurlike gemeenschap van het een als oorzaak met het ander als daar door veroorzaakt recht begrijpen konnen; so is het hen genoeg / dat het of nooit of selden mist / dat op al sulke wateren (gelijk het spreekwoord seit) ook sulke visch gevangen word. Het home dan hoe 't komt; sy weten dat so 't een gebeurt / het ander ook gebeuren sal. Doch dit en noemde men nooit Coverp noch Duibels konst.

§. 3. Dat van de beesten is also gelegen als 't Ambrosius Paré in 't 25. Kap. sijns II. boex bequamelik verklaart. D'oorfak (seit hy) waarom dat de menschen niet so wel gevoelen hebben van des weers veranderinge, is om datse hebben de natuurlike voorsightigheid, door welke datse alle dingen door een seker oordeel onderscheiden konnen. Sy volgen niet de ongesteldheid van de lucht en van het weer, gelijk de beesten doen. Te weten so: de beesten schikken sich in alles na die bysten der natuur / waar af de mensche / also de lucht ook op sijn lichaam werkt / ook wel veranderinge des gemoeds gevoelt / maar niet so veel. En daarom is het (seit hy verder) dat de menschen konnen vrolijk zijn by quaad en bijster weder, ende droevig by seer schoon en lustig weder; alles na datse gemoed ende gesind zijn, na den eisch van hunne gelegentheden. Maar de beesten worden tot blijdschap of tot droefheid be-weegd, niet door enig oordeel datse hebben; (als de menschen) maar alleen na gelegenheid van 't weer, dat hen goed of quaad doet; hunne lichamen ver-napt (of versterkt) opent ofte sluit: So datse altijd volgen de gesteltenis van 't weer en de lucht, ende ook (natuurliker wijze / sonder verstand) tekenen doen van 't gene datser afgevoelen. Dat gansche II. boek is weerdig dat het over dese stoffe door en door gelesen werde. En overmits 't gevoelen van de beesten in diendeele scherper is dan in de menschen / door Gods besondere

voorzienigheid / om by gebrek van menschelijk verstand / sich selven door ene andere drijf der nature tegen 't ongemak te wapenen: so is 't dat sy ook die veranderinge eerder dan de mensch verneemen / terwyl de oorzak noch in 't werken is / en so ook noch op handen 't weer of ouweer dat daar einde-lik uit worden sal / en van den mensche / dan eerst als het selve naby is / word voorzien. In welker sommige nochtans meer dan in anderen sulik voor-gevoelen is; dat d'ene dus heeft / d'ander so / meer ofte min. Die niet lid-doornen gequeld zijn / gevoelen de veranderinge van de lucht eer dan een ander / ook wanneer deselve noch op handen is: welke soorte van *Podoman-veia*, dat is voet-wicchelinge (hoewel ik desen naam by d'ouden niet en vinde) ik door onderbindinge getuigen kan dat vaster gaat / van de *Cheiroman-veia* of handkijkerie, die van ouds af noch op heden by de goeder gelukseg-gers word in 't werk gesteld.

§. 4. De mensche van de lucht beschouwende / den loop en de verande-ring der wateren / den ongelijken stand des bodems van der aarden ook be-merkende / meer daneen ander; voorts ook op 't lopen van den visch / van meer in buiten / dan in binnenwateren / de blught en het geluid van dit of dat gevogelte / meer ofte min / na dat den aart van 't land of van de lucht is daar dat valt; met sonderlingen aandacht lettende / het welk het werk is van een filosoof: sal vele dingen wonderlik voorzeggen komen / die de gemeene man niet denken kan hoe hyse weet. Insonderheid so sulik een d'oorzaken aller sulke ongewone wisselingen door veel onderbindinge ten net-sen naspoort / dat het hem seer selden mist. Dat selve is 't ook dat hem duchtig maakt om wonderlike dingen self te doen; door dien sy door veel-voudige bebindinge bemerkende / hoe de nature werkt; de selve leeren na te bootsen: en deselve stoffe in het klein gelijkerwijse ook bewerkende / als sy bevonden hebben dat natuurlijk sulik een uithorst heeft; d'uitwerkselen ook so te wege brengen. Dit alles op die wijze als in 't IV. hoofdstuk is ge-toond. Maar dat dit ook den Duivel al niet raakt / heb ik in mijn Vierv. Beantw. pag. II. 9. 14. mijns dunkens wel getoond. Hy sal daaruit waar-schijnlijk gissen / van vryghbare of onvryghbare jaren / van sterfte / en van diergelijke saken die 't gemeen betreffen; en niet desen of genen mensche / over dit of gene voorval in 't besonder.

§. 5. Doch daar is noch ene andere manier van voorbeduidinge / of seg ik liever aantuiginge; die op besondere personen en derselver saken past: dat iemant door een ongewoon gesigt / gehoor ofte gevoel van iets voor af gewaar-schuld of verluittigd word van 't gene hem aanstaande is / of op dien self-den tijd gebeurd. Dit sta ik mede toe: en sal de reden seggen in het vierde deel / daar meer dan eens de stoffe die verhandeld staat te worden / daar aan-leidinge toe geven sal. Hier segge ik anders niet dan om alleenlik te ver-klaren hoe ik 't meene. Als by exempel: iemant droomt / dat hy of een der sijnen sterben sal; of siet sijne eigene of des anderen gedaante voor hem staan / of in de kist; of hoort datmensse toeklopt; voelt iet dat hem als by de hand vatt / of hem op de schouder slaat; en wat noch meer is van dien aart.

Doch

Doch op gelijke hoogte als 't voorgeaende/ verder niet; dat is in saken die ons self/ en die ons aangaan / en 't natuurlijk zijn betreffende : niet neffens menschen die niet ons gansch geen gemeenschap hebben / of over saken die in alles maar gebeurlyk en toevallig zijn / en aan der menschen willekeuren hangende. So buiten dat iet dikmaals nakomt : het en is niet tegen/ nochte boven/ nochte buiten de Natuur. Want eer alsulken droom komt / heeft misschien de mensche meer dan eens aan sijnen dood / met veel bekommernis gedacht / also de droom uit vele besigheid ontstaat / *Wrd.* en die bekommernis de quale voor een deel veroorzaakt / of vermeerderd hebbende / so volgt natuurlyk / onder Gods voorsienigheid / de Dood. Maar 't heeft meer swarigheids / hoe ons dat ook van anderen gebeuren kan; want licht en sal de mensch niet hinken aan eens anders seer. Doch nademaal ik sie dat hier de kenners der Nature tweederhande oorzaak stellen / waar uit de sympathie ofte medeneiginge ontstaat / die kennelik in menschen / beesten / planten / bomen / en meer andere lichamen plaats vind; waar door deselve in natuur en werkinge malkander paren of malkander vlieden : so vind ik ook geen reden om sodanige verschijninge voor ongelooflyk te verworpen; maar sal met eenen daar uit ook besluiten / dat zynde d'oorzaak van nature dus bekend / de *Duivel* daar geen deel in heeft.

§. 6. Die medeneiginge word nader dus verklaard. Ten eersten dat een ieder lichaam / self niet groter dan dat maar ter nauwer nood gesien kan worden / uit een ontelbare menigte van aller kleinste deeltjes t'saamgesteld; en dese deeltjes op seer ongelijke wijze onder een gebloghten zijn. Dat daarom twee lichamen / welker kleinste deeltkens ofte deselkens op gelijke wijze t'saamgeblaghten zijn / ook gemeenschap hebben met malkander. Want sy van een en 't selfde vooywerp / of ten minsten van den selfden aart / en ook op eenerlyke wijze worden aangedaan. Gelyke lust derhalven / of gelyke spijs en drank sal so den eenen als den anderen of dus of so bekomen / die van gelyke t'samenstellinge der deelen zijn. En overmits deselve t'samenblechtinge besouder in 't natuurlyk vocht van 's menschen lichaam plaats vind; so noemt men dat gelykheit van humeuren, dat is vochtigheden; en na dat van die deeltkens wel of qualik t'saamgepast / gebloghten of geschikt zijn / dat het des menschen goed of quaad humeur. Doch dit en is her noch niet al. De deeltkens dus in een gebloghten / zijn echter blugge deeltkens / die geduriglik uit en in wasemen; waarvan so veer als iets met ogen is te sien / men een bewijs of proebe aan den rook of wasem van het warme bloed magh sien. Want dese waasem anders niet en is van ene menigte der kleinste deeltjes onder een vermengd / met blugge en gedurige beweginge. Die deeltkens wasemen het eene lichaam uit en 't ander in. Nu heeft in alle dingen plaats / dat overal gelyk soekt sijn gelyk / en paart met sijn gelyk. Wanneer sulx in de menschelike t'samenlevinge niet uiterlyk also gebeurt; het is om dat die paringe niet door noodzakelikeit van nature / maar door beradinge word aangegaan: en niettemin sal daar noch hemeliks een oorzaak in de medeneiginge van die naturen zijn / die uiterlyk so niet en blykt.

§. 7. By al 't boozseide komt de kraght der Inbeeldinge / waarvan ons d'onderbindinge verwonderlike dingen leert. Die is / als buiten uiterlike werkinge der sinnen / (om op het plaatsje dus te spreken) de geesten / dat is de boozseide dampingen / en waasseninge van die allerfijnste deeltjes / uit het herte na de herffenen op trekkende ; aldaar een diergelijke schildery vertonen / als den gemeenen sin des menschen / door middel van de sinnen / anders maar van buiten worden toegebraght. Na dat de herffenen dan week of harder / of ook bochtiger of droger zijn ; of dat de menschen oud of jong / of man of vrouw / of siek zijn of gezond : daarna word lichteliker of beswaarlik in de herffenen iets ingeprent ; de geesten door het in en uit asemen en wasemen der alderfijnste deeltjes / meer of min gemeenschap met die van een ander sijns gelijke lichaam hebbende. In siekte / en booznamelik in 't sterben is dat aldermeest : van daar komt de besmettinge van lucht en bloed. Dus kan van ook de vrouw van den man / 't kind van de moeder / en de moeder van het kind / en broeders ende susters van malkanderen ; ja d'eene vriend en makker van den anderen / by siekte / steruen / of een merkelyk geuaar / daar 't bloed en geesten sonderlinge van ontfeld zijn ; een kraghtig booz gevoelen hebben : en schoon ook verre van de plaats (also die vlugge deelkens sich op vele mijlen verre ook verspreiden ende tot malkander trekken) daarvan als tegenwoozdig zijnde worden aangedaan.

§. 8. Verwantheid bewijst mijn seggen altemaal. De alderfijnste deeltjes en deselver vlugge uit en intrek van 't een lichaam in het ander / doet den zeilsteen 't yser trekken ; want dat malkander trekt dat raakt. Die rakings bevestigt dese vleghtinge der deeltjes in malkander ; want dat niet in malkander haakt dat trekt ook niet. En dat sich die gelijke deeltjes even verren wegh verspreiden / leert ons het hondespoor ; waarna dit beest alleenlik door den reuk / daar die beweginge der fijnste deeltjes in bestaat / tot 50. ja tot 100. mijlen toe 't pad eens gereisd sal wederbinden / door water en door land / by stil weer en by ongestuime lucht. D'inbeeldinge is klaar / door d'onderbindinge der wonderlijcke uitwerkinge in 't swanger gaan der vrouwen op de vrucht / der minnemoeder op het kind : om nu van andere exempelē / die noch hier na wel plaatsē vinden sullen / niet te spreken.

§. 9. Nu stell ik dan / dat die gemeenschap en beweginge der vlugge deelkens van lichamen der personen / die malkander lief / of seer gelijk van aart / al is 't dan verre af / of seer nabij gesteld zijn / dit te wege brengt. Die wonderlike deelgenootschap maakt gelijken indruk op de herffenen / als wy bevinden / so als flus ook al geseid is) dat het ontweer ook boozaf gevoeld word in des menschen leden / en booznamelik der beesten. Ik seg / het maakt alsulken indruk als 'er een of siek is / of de siekte onder leden heeft / of sterft / of op sijn steruen licht : het is hem als een droom / hy hoort / hy siet / hy voelt iets ; en 't ontfelt hem ook. Wanneer sodanig een gevoel / of droom / of wakende gesicht (inbeelding is het ebenwel) hem op een ongemeene wijze / dat hem diergelijke nooit op verre na also is aangekomen ; of dat hy 't so gewend is / elkens als hy onder bonden heeft dat so iets is gevolgd : so magh hy 't booz
eers

een teken nemen; maar niet van Duivel ofte geest / maar dat geheel natuur-
lijk 37. Men magh ook bypelijk geloben / dat overmits den ongelijken staat
der herffenen / des bloeds ende der geesten in den eenen mensche of den ande-
ren; d'een ook veel meer als d'ander sodanige bejegeningen moet onderhe-
dig zijn. En hier van is 't / dat enigzins niet reden wel geseyd magh woz-
den / dat d'een mensche kan spook sien meer dan d'anderen.

§. 10. Dus verre zijn 't Doorzpellingen / of Kantuigingen (so als ik die
op 't best geweten hebbe te benoemen) die op natuurlijke oorzaken gegrond /
en daarom ook veeltijds al van gevolge zijn. Doch dat deselve ebentwel niet
altijd vast en gaat / is wel te denken uit gelijkheid met die andere / waar uit
men weer en wind / of vzugtbare en onvzugtbare tijden spelt. Want nade-
maal ene andere oorzaak / die ten tijde der voorzpellinge noch niet vernomen
wordt / noch tusschen beiden komen kan: so maghmen daar op niet volko-
melik te zeil gaan / om iet vast te stellen. Nochtans is / dunkt my / uit de
oorzaken van de laatste slaghe wel af te nemen / dat deselve niet so licht en mis-
sen als de eerste. Want ook dese werkinge nabij of tegenwoordig
is; dat is / de sake diemen daaruit spelt of ook voorzpelt / werke self de oor-
zaak en de reden der voorzpellinge. Te weten / als geseyd / het gene dat den
kranken of den sterwenden weerbaart / werke reeds sulck een geboelen in de
sinnen of d'Inbeeldinge des anderen / waaruit hy oorzaak neemt van den-
ken / dat sulck een geball op handen of wel onder handen is. Ook zijn be-
sondere ontmoetingen en werkingen gewisser van gevolg / dan die so breed
zijn in beslaghe van tijd of plaats / dat lichtelick iet anders tusschen beiden
komt / 't welck dese werkinge beddeekt.

§. 11. Nu isser noch een slaghe van voorzegginge / die geen natuurlijke
maar zedelike dingen raakt. Te weten / vrede of oorloghe; vordering van
prinssen / en veranderingen van regeeringe; alsmede d'uitslaghe van een on-
vernomen aanslaghe ofte maatschappij / en diergelijke: dat van des menschen
wille afhangt / hoewel gedurig onder Gods besturinge / wiens wille onse
echter voor den uitslaghe niet bekend is: Sulx alles word uit geen natuur-
like oorzaken nochte werkingen op onse sinen ofte inbeeldinge; maar uit
langdurige en veelvuldige onderbindinge / dooz middel van verstand voor af
gegeeft. So dat voorzpellingen van desen aart by oude wel erbarene en veel
bepproefde mannen zijn te soeken. En 't is om dese reden / dat ook d'Ouden
by de Voorzeggers en Profeten staan genoemd; de Profeet en de Waarsegger
tusschen den Richter en den Ouden. Jes. 3: 2. Maar dat 'er anders enige
voorzegginge van sulke saken / buiten Gods besondere openbaring te halen
37 / daar van heb ik het tegenbeel bewesen in mijns Ondersoex van de Kome-
nen het XXII. kapitell: besluttende / dat geen voorzegginge als van Gods
wege / of van goddelike of onseilbare sekerheid / ontrent gebeurlike en onver-
schillige gevolger / uit iets dat God in de Natuur gesteld heeft / of mogelijk
of ook geoorlofd 37.

§. 12. Dit zijn nu dingen ebentwel / die schoon so na als 't my in korte
mogelick geweest is / op 't eenvoudigst voorzgesteld; nochtans by den ge-
mee

meenen inan of niet bekend / of immer s na behoren niet begrepen zijn. Dit heeft den Magi, Priesters / Medezijns en Sterrekijters van de Heidenen van ouds gelegenheid gegeven / om sich by 't volk geacht te maken: wanneer sy wonderlike dingen uit de wolken / uit de wateren / uit de vogelen / uit de visschen / uit de dzomen en verscheidene schijnfelen voorszeyden / so na als 't mogelijk was om te gissen. Het heeft hen dan vooz hunne hooghste achtinge so goed gedacht / dat sy 't gemeene volk niet wijser maakten; noch hen de ware reden openbaarden / daar sy suly uit wisten. Wanneer sy dan d'onsekerheid van hunne gissingen nochtans vooz goddelijk; en volgens dien vooz seker en gewis aan groot en klein verkopen wilden: so sprakense met dobbelsinnigheid / en stelden hunne voozgewendde godspraak als een raadsel vooz; om d'uitkomst dus of so te duiden / dat sy altijd aan de waarheid bleven / so het scheen. Dat kunstje is men al van ouds gewoon den Duivel toe te schrijven / ten minsten vooz een deel; als op den naam van dese Goden door die Priesters sprekende: maar die Van Dale leeft / word overtuigd om te bekennen / dat alles maar bedrog der Papen was; so wel als 't heden onder 't Pausdom is / als hunne Heiligen verschijnen / of ook der selver beelden spreken.

§. 13. Nu is 'er noch te spreken van de Tobery die in het doen bestaat. Ik noeme Toberaars / degene die natuurlijk ongemeene werken doen / tot ydelheid en nadeel van het menschelijk geslacht. Ik stelle dat sy self iet doen: en niet de Duivel; door hunne eigen / en niet door sijn vermogen of verstand. En dat het ongemeen is datse doen / bewijst de algemeene verwonderinge der menschen over 't geene datse doen. Ik segge dat sy dat natuurlijk doen; also geen schepsel boven / en noch minder tegen de Nature / iets vermaght: ja al wat menschen / geesten ofte beesten doen / moet also wel door de Nature als binnen de Nature zijn gedaan. Wanneer ik segge dat sy 't doen tot ydelheid, soo geef ik te verstaan / dat ik hen vooz geen ware Filosofen houd / die een goed oogmerk hebben / om 't menschelijk geslachte nutt te doen / waar toe beneden 't hooft oogmerk van Gods eere / de weetenschappen en de konsten zijn geschikt. Maar slechts tot ydelheid / dat is noch 't ergste niet; de eigentlike en voornaamste Toberye is tot nadeel van het menschelijk geslacht. Dit ongelijke oogmerk / beide quaad / maar niet al even quaad; maakt datter tweederlepe Toberye zj: de eene die iets doet in schijn van anders iet dan 't waarlik is / en d'andere die waarlik iets te wege byengt. De eerste doet het slerhs door gaarwigheid en ocsenting; en is sijn eigen name Guichelaar: maar die den naam van Toveraar behoud / word ook besonderlik genaamd Vergifiger; die door de kraght van heemeljk vergif de menschen / 't vee / het zuivel / 't koozn / en wijn en wateren beschadigt of bederst; het zj dat suly met enige omstandigheden van woorden / of har, lters / of sonder die maar stillekens geschiede.

§. 14. Die van de eerste soort / te weten Guichelaars / staan openlik met hunne kunst ten toon / ende is hunne kostwinninge; waar door sy maken dat hun doen niet reden als omnut en pdel / ja den menschen wandel scha-

schadelijk / verwoopen werd. Want alhoewel het in sich self natuurlijk in sijn werk gaat ; ende het niet ongeoorloofd / maar in maten ende voegen ook wel dienstig is / de leden en de handelingen van het lichaam te gewinnen tot geswindigheid ; om so te tonen wat de kunst en oefeningh vermagh / ook tot uitspanninge en vermaak der sinnen / onder allen moepeliken arbeid Welken God den mensche in dit leven doet besuren : nochtans daar af sijn werk te maken / sijn leven daar by dooz te brengen / daar mede sijnen kost te winnen / de menschen dooz nieuwsgierigheid met hun bedrijf van nutter befigheden af te trekken : dat is niet anders dan maat ongeregeld wandelen, niet arbeidende, maar ydele dingen doende ; waar vooz degene zijn te prijzen / die in stilheid werkende hun eigen brood eten. 2. Theff. 3: 11 / 12. Behoorden oversulv sodanige landloperg en toneelspeelbers in ene welgestelde regeringe gansch niet geleden / of ten minsten ingetoond te worden.

§. 15. Maar d'anderen en zijn niet openbaar / noch maken daar mijns wetens ook hun werk niet af : also sp heimelick alsulken schade doen / uit byandschap of haat dien sp op iemant hebben ; of ook daar toe van anderen gebruik / en so om winst. Sp doen het dikmaals ook wel niet uit eigene weetenschap ; maar uit eens anders onderricht / of maar dooz horen seggen hebbeude vernomen / dat / so iets / van sulken naam / en dus of so bereid / van sulke kraght is ; sonder datse self de rechte kerners der Nature zijn. Maar aangesien dit misbedrijf al uit den selfden grond van d'oude Magi komt / die enen naam van godlikheid beweerden / om daarmede hunne boosheid te vernommen ; waarom sp ook de namen van de Goden en der selber diensteplegingen daar onder mengden : also degene die nu desen grondwel onder 't Christendom bestaan te plegen / gebruiken daar toe namen en karakters uit den Bijbel ; sonderlinge alsse ondernemen iemant te belesen om hem te verlossen van betoverdheid / also sp meenen. Niet dat de letters of getallen / of karakters 't allerminste daar toe doen : maar om de menschen slechts daar mede te misleiden / als of 't niet quaads en ware datse doen. Nocht erger is 't dat dese Duiveljagers / nu onder ons also genoemd / twee wegen zijn gebruikende om 't volk te trekken / en so neeringe te maken. Het eerste datse ware middel te werk stellen die natuurlijk werken / op dat de menschen metter daad geholpen zijnde / hen vooz goede meesters achten. Want so sp anders niet en deden dan die blote woorden en gebeden / sp souden metter haast gedaan hebben ; also die van geen kraght en zijn. Maar om dat hunne kunst nochtans niet verre en reikt / en datse maar quakzalbers en opgelapte meesters zijn : so maken sp sich aanstien by het slechte volk / als iet besonders doende / met so veel anstandigheden / van alsulke byeffes op de boyst gehangen / of alsulke tekens op de deur of vensteren geschreven / of alsulken tuig op sulken wijze in alsulken pot / en soo veel tijds gekookt ; en so en so daarmede dan gedaan / om 't quaad te weeren / of den dader uit te binden / en duisend beuselingen meer.

§. 16. Besiet nu eens / hoe groot de boosheid deser menschen is. Geschied die oude Magi aan het volk de rechte wijze van hun doen niet openbaar.

baarden / maar sich hielden van de Goden onderricht te zijn / gelijk voor hen en nu al meermals is getoond. Die dat nu heden onder ons noch willen naboen / also sy menschen voor hebben die geen Daimons ofte Goden en gelooven; die geven voor / als 't ware uit enkel boertern / of laten 't aan sich leunen / alsse merken dat het volk het daar voor aanstet / datse 't door den Duivel doen. So veel te snoder zijn de kristen toveraats dan die der Heidenen / dat sy voor so veel bozer willen gaan / dan sy noch waarlijk zijn; in stede dat die heidensche den naam van heiligheid daar in beoogden. En nademaal de boosheid van alsulke Magi ende Mathematici, die onder 't kleed van heiligheid noch dikwerf dooyfak voor het volk / hen door de Wetten strafbaar maakte; so als te sien is uit de oude wet der heidensche Romeinen / de XII. Tafelen genaamd: hoe magh het onder kristenen verdragen zijn / dat menschen / de volmaaktheid der Natuur verbergende / en God de eere onthoudende / die hem 't verstand van sijne werken boven anderen gegeven heeft; dat op den naam des Duivels derren stellen / en 't domme volk so in den waan versterken / dat hy so groten meester der Nature is?

§. 17. Doch daar is noch een ander slag van Tobery / die sich de menschen self aandoen: sich sinterende met Toberfalve / daar van so genaamd; om dat deselve is gemaakt van dingen die natuurlik kragtich zijn de hersenen der menschen en der beesten te beroeren; waar door sy enen tijd lang buiten sinnen / buiten geboelen / als in enen diepen swaren slaap / ja self als dode zijn; en ondertusschen sware dromen lijden / met so diepen indruk / dat sy wederom ontwaakt / niet anders weten / of de dingen die sy droomden zijn in waarheid so gebeurd. Hier komt d' Inbeeldinge dan rijkelik aan werk / om 't gene dat de mensche meest van al sijn leven / of onlangst en naast om sich heen gehoord heeft of gesien / in sijne hersenen te brengen: waar door hy meint een wolf / een beer of kat te zijn; en daarom sich so aanstelt als die beesten doen. Niet / dat sy waarlik zijn veranderd: maar dat d' Inbeeldinge van sulke kragt is op des menschen leven en bewegingen / en dat die salve sulken kragt heeft op de deelen / daar d' Inbeeldinge door werkt en ook veroorzaakt word. De Schryft geeft ons daar van een seer boornaam exempel in Nebucadnetsar Dan. 4. waar ober ik den Leser in mijne Vitlegg. over Dan. §. 282-285. mijn geboelen segge. Maar van de kragt der wapen salve / waar door des menschen lichaam tegens schoot of steek onquestbaar zy te maken / en heb ik dat geboelen niet. Ik sal hier van te deser plaatse niet meer spreken; maar by gelegentheid in 't IV. boek / het XXIV. en XVIII. hoofdstuk omstandiger berichten.

§. 18. Van die men noemt Besetenen en heb ik niet met al te seggen / na al dat gene dat van my in 't II. boek XXVI-XXX. met veel omstandigheden is verklaard / en van den grond af uitgehaald; navolgens welken ik alhier belijde niet te weten van de allerminste werkinge des Duivels / op en in en door het Lichaam / also weinig als de Ziele van den mensch. Geen van al die bose geesten waren Duivels; nergens in den ganschen Bybel worden die also genaamd: die bose geesten waren bose quellingen / en ongeneselike quellen

Ien van welken onsen Heere vele menschen met een woord verlost heeft / en d' Apostelen ook daar in bygestaen. Dienvolgens ken ik mede geen sodanige besweeringe / waardoor de Duivels willens of met boozdacht / of door hemelick verdrag der soo genaamde Overaars / hoedanige de weereld nooit en heeft gesien / in ofte uit de menschen baren. 't Is ydelheid der ydelheden / 't is al ydelheid : ten deele oudwijsche , en ten deel op 't best noch konstelick verdichte fabelen ; of eerst het een geweest / en doe het ander. Dat is : na dat de menschen uit bloot misverstand / en bygelove / en lichtgelovigheit / sodanige verdichtfelen vooz waarheit hadden aangenomen : so hebben sich geleerden self het hoofd gebroken / om daar de reden van te geven / d' oorzaken der nature na te sporen / en voozts de Schryft ook so te horen spreken / op alle plaatsen daar maar iets was dat daar uiterlijk na klonk. Maar nu is ook genoegsaam grondig en omstandig aangewesen / in 14 kapitelen van dit III. boek / dat de Schryfture sulke Overaars niet kent / en dan noch in twee andere / dat ook de openbare Leere onser kerken daar van vreemd is ; waar uit ik dan vervolgens ook besluite / dat het ons niet past ons selven met die dingen op te houden ; die te ontdekken / en te onderscheiden / te bestraffen en te straffen ; die doch nergens in de wereeld zijn / die nooit geweest zijn / noch ooit wesen sullen / noch wesen konnen. Derhalven sal ik met het naaste hoofdstuk sluiten / om te tonen / hoe best onse herten en gedachten / afgetrokken van die bijstere chimære / tot godvruhtiger betragtingen te leiden zijn.

XXIII. H O O F D S T U K.

Al 't voorgaande moet ons dienen tot een velerley gebruik , in 't wel betraghten der Godzaligheid.

§. I.

Gelijc ik nu in 't XXI. hoofdstuk toonde / welken hinder het gemeen gevoelen van de Overpe aan 't Gelove en Godsaligheid heeft toegebracht ; so is het reden / dat ik dit na mijn vermogen ook te rechte byenge. Daar toe is wel dit gansche werk geschikt : te weten / om door beter onderricht de menschen tot verstand te byengen ; en door 't verstand alsdan tot beter overleg van woord en wandel. Maar aangemerkt dat nooit de alderbeste schrybers dat geluk en hadden / dat alle menschen dien het nodig ware hunne boeken lasen / en die lasen sulx met aandacht en met opsett om te leeren deden ; of dat ook al zijnde / hun verstand en doen daar ook na blyden : so moest / d' inbeeldinge mijns herten wonder groot zijn / ik by aldien dachte / dat ik met mijn eene boek de gansch weereld / die van boeken overladen is / als of sy daar gebrek af hadde / soude aan het lesen helpen / en door 't lesen ook in dat verstand daar ik in ben. Wy sien / dat self het apostolisch en profetisch woord geschreven met onseilbare en van Godge-

wijde penmen / van so vele duifenden die 't kennen niet gelesēn woꝝd; en de genen die het lesen al te weinig zijn die 't wel bedenken en betrachten. Nadien het dan maar booz een deel is dat mijn schryben nutt sal zijn: so wil ik my des geerne troosten / willen 't andere niet lesen / willen sp 't gelesene misduiden / willen sp sich geensins laten overtuigen; dat nochtans degene die sich mijnen arbeid welgeballen laten / sich dien ook te nutte maken. Daar toe wil ik hen hier den wegh ook wijfen; also een ieder meester van sijn eigen werk best weten moet waor toe het dienen kan / en hoemen 't nuttelikt gebruiken sal.

§. 2. Het moet ons dan wel dubbeld hoordeel doen / dat wy verlost zijn van so snoden dolinge / en beter onderricht van dese waarheid / die daar onder al van langer hand bedoben lagh. Doch daar en was niet aan te hoemen / dan dooz een neerstig ondersoek der Schryft tot op den grond: het welk ten eersten al so veel geboꝝderd heeft / dat wy de Schryft niet langer op sijn paapsch verstaan / na den gewonen sin der Kerke / somen sprekē; noch ook de boeken lesen of de predikanten horen op sijn paapsch; gelovende slechts watse seggen; ten minsten 't gene datse alle seggen: nadien wy uit het ondersoek der Schryften in het tweede / en insonderheid nu in dit derde boek / niet hebben konnen missen klaare te sien / hoe lichtelik 't gebeuren kan / dat een gemeen geboelen ook wel wat op veel voornams leeraars krijgt / dat in de Schryft niet is gegrond / en echter met de Schryft na schijn bevestigt woꝝd: ja self de Schryft doozgaans also doet lesen en verstaan / als of sp dooz en dooz bykans deselfde tale spak; die echter nergens van haar woꝝd gehoord / maar op bersteide plaatsen weder sproken woꝝd. Ja de geheele draad en samenhang der heilige Schryfture / en de gestalte van het lichaam onser kristtelike Godgeleerdheid stryd daar tegen; so als in 't XII. XX. en XXI. kapittel in 't besonder is getoond. Dit is 'er dan ten minsten mede utgewonnen / dat wy 't getald beroēnsen dooz mijn schryft vermeerderd sien / en verder (hoop ik) noch al meer sien wassen sullen; die geen gemeenen leeraars meer betrouwen dan sp den Apostel self / om na te sporen of die dingen also zijn / gelijk sp ons gemeenelik d'een na den anderen / en uit den anderen / verklaren. Hand. 17: 31. Hiermede staan hen ook de ogen en de oren open / om ook eens in een ander boek te lesen / en ene andere nitlegginge te horen / en niet alleenlik vast te hangen aan 't gene tot den ouden ofte van den ouden is gesegd.

§. 3. Komt ook een kristten die in mijn geboelen staat iet ober / dat hemself of iemant van de sijnen lang doet quynen; schijnt de quale niet te helpen / geben 't alle meesters op: hy en heeft van geenēn nood van enigins versocht te worden / dooz der menschen raad / of dooz eigene begeerlikheid / om na sulken snoden volk om raad te gaan; als weetende dat die daar af de minste kennis niet en hebben. Sijn slecht geboelen dat hy van Beelzebub uit dese onderrichtinge gekregen heeft / doet hem te vaster houden aan den God van Israels. (2. Kon. 1.) die hem alleen genesen sal. Het ongemak dat hem in dese weerd ober komt / dat schryft hy God als enen liever Va-
der.

der toe/die sijne kinderen nooit in Beuls handen geeft; maar self so als 't hem goed dunkt met de roede slaat; en dat tot saligheid. Hy spreekt als Job in d' uiterste verlegentheid / de Heere heeft gegeven, de Heere heeft genomen; de Naam des Heeren zy geloofd. Job 1: 21.

S. 4. Ook worden onse Kristenen door geen omwegen langer opgehouden als te horen / om veelen wonder nieuws van 's Duibels werken en bedrijf te horen of te lesen; dat latense boozhpgaan / en verwerpen 't als oud wijsfche fabelen. Dies letten sy te meer op 't gene dienen kan tot oefeninge der godsaligheid; 1 Tim. 4: 7. Sy quellen noch vermoepen sich niet meer met veel gedachten / met wat konsten dat de Satau twist saait in de kerk / de dolingen en ketterpen sticht; 't welk hen niet baten kan te weten / schoon 't so wesen moghte: also sy doch dien bosen geest niet kunnen uit de weereld krijgen / noch hem tegenstaan; indien hy 't is die overal onzichtbaar om ons henen gaat / so dat wy naadlyx enen voet verjetten kunnen / daar hy ons niet gedurig in den wege sta. Maar neen / sy sien 't gewoel des weerelds aan / en in de kerk; en sien bestheidelik dat sulx de menschen doen: doch dat een ander hen dat ingeest / of hen daar toe aanpozt / dat en sienze niet; sy sien so kilaar als tet dat sichtbaar is / der menschen eigene boosaardigheid / daar sulx uit spuit. Dit doet dat sy dan ook / betrachtende wat hier hun plicht magh zijn / die bose menschen sullen trachten te bekeeren / en God voor hen bidden; 't gene hy den Duivel niet te pas komt; daar geen bidden noch vermanen toe en helpt. Of by indien de menschen sich daar tegen aan verharden; so sal hen een kristen myden / en sich van hen scheiden. Want de menschen kunnen noch ontgaan: maar / so als het seggen is / den Duivel niet. Uit Babel kunnen vlieden; maar niet uit de weereld / dienen wil dat door en door vol Duibels is.

S. 5. Vervolgens sal een kristen mensche veel geruster met de menschen self verkeeren / als geen gedachten meer op iemant hebbende die met den Duivel oingang heeft / die hem door heimelike snode tobery in goed of bloed aan lijf of leven hinder doe: de liefde sal dien bosen kreuk niet krijgen / om quaad te denken daar geen quaad te sien is / daar geen quaad en is / daar geen quaad bekend is van dien aart. Het Formulier des Avondmaals dat hoort hy sonder aanstoot lesen / van menschen die sich van de Tafel sullen houden / om datse vee of menschen segenen, of sulke segening gelove geven: te weten in so verre als hy wel verskerd is / dat sulke segening geen kragt en heeft / noch in sich self noch door den Duivel / die daar in noch goed noch quaad kan doen. Hy wenscht niet een dat niemant / die dat leeft of hoort / aan dat gelove vast magh wesen / dat sulke segeningen door den Duivel kragtig zijn. Hy siet aan 's Heeren Tafel niemant sitten / noch ontmoet hem in de kerk of op de straat / van wien hy sulke sondige gedachten heeft / dat sijn verkeeren met den Duivel is; en dat hy Gods verbond belijdende / de panden sijner saligheid genietende / sich ondertusschen aan den Duivel heeft verpand / ter ewiger verdoemens. Hy sal geen mensche voor so sotte en doot of boos meer aansien; veel weiniger hen enig suur of schuins gesichte

geven / ik swijge / enig ongemaklijk woord ; om enig quaad dat hem on-
sichtbaar aangekomen is. Maar d'oorzaak sal hy in hem selve zoeken / ers
sonder zoeken ook wel vinden : sijne eigen selfs verborventheid en dagelijk-
sche sonden ; niet de sonden sijnes naasten tegen hem / maar sijne eigene son-
den / en dat tegen God. Ja lieber sal hy denken / dat hy self wel in sijns
naasten schuld magh zijn / dooz veel gebrek van sijnen kristeliken plicht / om
immers sijnen goeden naam en eere vooz te staan / indien die van geuleefchte
Duibels / dat is ongeschikte bose menschen / ober sulken helschen onbeden-
keliken gruwel noch gelasterd word.

§. 6. Een kristen word van jongs op beter onderleid / wanneer men
kind niet van den duivel / of van spook en hexen meer te voren praet. Die vuis-
le bloeken waren nooit bedacht geweest / noch hadden so de gansche kri-
stenheid beblekt gehad / so niet die algemeene doling van des Duibels grote
maght en werkinge ontrent den mensche / die had uitgebroed. Die daar
niet van geloof leert sijne kinders beter taal : maar hoe is hen die anders
af te leeren / dan gansch te looghnenen dat ooit de Duivel maght heeft om
den mensch te halen / of hem enig leed te doen ? Dat schriklijk vloeken dat
men op de straten hoorz / heeft geenen nood van voedsel uit de kerck of uit
de boeken meer te krijgen ; wanneer daar niet gehoorz of in gelesen word /
dat hen de Duivel in de hell sal halen / en dat die Judas heeft den hals ge-
broken / of Simon diennen noemt den Covenaar / heeft in de Lucht ge-
voerd / en doe te bersten neergesmeten ; dat so de Duivel sal de Joffers by
de goude ketens / en de jonkers by de lange haren in de helle sjeven ; ge-
lijk de gene plaghten op den stoel te schreeuwen / die nu de langste haren / en
de zierlikke parulken draegen. Mijn schryven stelt sich tegen dat ongodlijk
ydel roepen, en strekt tot oefeninge van Godsaligheid, 2. Tim. 1: 16. 1. Tim.
4: 7.

§. 7. Wat geld het / Leser / somen dese leere van den Duivel / daar ik
in dit boek dooz sta / van alle pzedikstoelen leerde / en so van voorts ook in de
boeken schrebe / tot dat eens dit geslaghte dat nu leest / verstorben ware ; en de
kinderen die na geboren wierden / sulx nooit hoorzen ofte lasen / d'Ouders
self in dat geboelen van des Duibels onmaght en afwesentheid van ons
wel onderweesen zijnde : soud ook in ernst van iemand soo veel duisend dui-
velen / so veel quaats vanden Duivel / en besonderlik dat hem de Duivel
halen moest / aan sijnen vband worden toegewenscht ? Ik seg / in ernst :
dat is met toornigen gemoede : want het geen ernst gelijken konde by degenen
die geloben / dat de Duivel niets kan doen / noch niet ontrent ons is. Ik segge
dan / dat die so vuile / en so lasterlike tale / dat overvloedig en afsgrifselijk verdui-
velen / en vloeken met des Duibels naam / uit dat geboelen daar ik tegen schry-
ve sijnen oorsprong heeft ; of wel ten minsten grotelijc daar dooz geboed
word en gestijfd. Laat ons bestraffen dat onheilic misbruik van de ton-
ge / als op 't hoogste strafbaar dooz het III. en het IX. gebod : wat sal dat
helpen komen / indiemmen ondertusschen self so preek en schryft / dat hende
Duiwel halen sal / die sulke of diergelijke souden doen. Want of die selfde
wooz

woorden so niet worden uitgesproken / de sin (gelijk getoond is) komt daar evenwel op uit. Indien wy andere tale spreken dan de Schrift / geen wonder dat wy raken af te dwalen van den rechten sin / en kraght en voorbeeld der Godsaligheid?

§. 8. Het moet ons ook tot ernstiger en dieper onderzoek van Gods wonderlike werken brengen / wanneer wy van 't vooroordeel dat de Duivel en de Toverij soo veel kan doen / ontheven zijn. Wat word 'er niet al schoons verwaarloosd en versuimd / daar wy niet veel opmerkinge na soeken moesten; indien wy niet en meinden dat het van den Duivel zp? Daar is iets wonderlijks in zee of land / iets dat natuurlijk schijnt onmogelijk te zijn / om dat het ongehoor is. Men spaart de moeite van 't geheim der oorzaak na te speuren / de swarigheid is veel gemakkeliker op te lossen; dat heeft de Duivel slechts gebaan. Een vzeemd geluid komt ergens uit een holl der aarde / of een vzeemde draat in enen waterstroom: dat heeft de Duivel ook gemaakt. Iets is ons vzeemds en wonderlijc bejegend / om dat het alle dagen niet gebeurt; het heeft de Duivel ook al uitgeregh. Daar spookt 'et op alsulken plaats / daar wonen niet dan Toveraars en kollen; 't heeft den naam; en 't is genoegh / om daar van niet te komen / en 't geheim te onderzoeken. Soo iemand heden buur in enen bzaambosch sagh / en dat het bosch niet eens beschadigd wierd; het soude Duivels werk en Toverij zijn? want daar en is by seer voornamē Godgeleerden gansch geen twijfel of de Duivel kan dat doen. Maar Moses / en al die van sulke sinnen zijn / gansch geen gedachten van den Duivel hebbende / sal seggen / Ik sal my daar henen wenden, ende sien dat groot gesichte, waarom dat de braambosch niet verbrand. Ex. 3: 3. Gods wonderen in de Natuur dus bemerkende / en sal hy dan niet met verwonderinge roepen: Hoe groot zijn uwe werken o Heere! gy hebtse alle met wijsheid gemaakt, en de Aarde is vol van uwe goederen. Psal. 104: 24.

§. 9. En niet alleenlijk sal de kennis der Nature / maar ook zelfs de Kunst door menschen handen uitgevroght / waar mede de Nature van 't menschelyk verstand word nagebootst / voortijden in het een of ander werkstuk op het geestigste verdoond / en tot verwondering in dese tijden strekken: word dikmaals daarom niet in acht genomen / om haar na te sporen / na te maken / en door nieuwe bindingen tot meer volmaaktheids voort te setten; omdat men lichtelik op beuselpzaatjes rust / die seggen dat de Duivel dat stuk werr gemaakt heeft / of den meester in het maken bygestaan. En so word aan dien helschen geest de kraght en eere toegeschreven / dat hy Bezaleel / Aholiab en Hiram ook vervult met wijsheid en verstand en weetenschap in alle handwerk, 't welk de Schrift een werk noemt van Gods geest. Exod. 31: 3/6. 1 Kon. 7: 13/14. Maar nu de bottigheid en onbequaamheid van den Duivel tot alsulke dingen / door mijn onderricht in acht genomen; so sal God self daar voor gepresen zijn / by die den mensche weetenschap leert. Psal. 94: 10. Te pberiger sal een kunstenaar en handwerperman God bidden. om de segeninge / en hem daar voor danken / dat hy hem leert maken 't gene

Hy den Duivel niet en leert : waar dooz de mensche self / en niet de Duivel d'eere heeft *ὡς παροργιστός* ; (indienmen so sal spyken) Gods aap te zijn / na-apende dooz konst de werken der Nature / dat is Gods. Te groter is de reden dan / om hier ook van te seggen / wat is de mensche dat gy hem gedenkt? Gy doet hem heerschen over de werken uwer handen , ook so verre / dat gy hem een deel daar van leert maken / uit de stoffe die geen andere handen dan de uwe maken konden. Psal. 8: 5/7.

§. 10. Noch meer : de konst en kennisse der Medecijnen / en der Reeghten / moet dooz de Leere die ik vooz sta tot Gods meerder heerlijkheid gebojverd worden ; wanneer die uiblught hen benomen word / als dat de sieke van den Duivel is beseten / of dat hy betoverd is. Sulx nu niet meer gelovende in sulken sin / als dat gemeenlik word verstaan / so sal hy neerstiger na d'oorzaak van de quale soeken / ende middelen te werk stellen : en den kranken / so dooz Gods genade wederom geneesende ; so sal die voor den Heere sijne goedertierenheid dan loven , ende sijne wonderwerken voor de kinderen der menschen. Psal. 107: 2. De menschen sullen ook de konst der Medecijnen soo veel hooger achten / als sy verachten sullen dese duiveljagers en quakzalvers ; en de ware middelen / die God in de Nature self geschapen heeft / in eeren houden / wanneer sy niet alleen de beuselachtige karakteren en gebedden ; maar self de kraght en maght des Duivels / volgens mijne leere gansch verachten sullen. En so sal Sprachs raad in acht genomen worden / welke is / den medezijnmeester eeren / also hem God geschapen heeft. Spr. 38: 1.

§. 11. De Reeghters en de Reeghtsgeleerden sullen hunne consciencien niet meer beswaren / niet so veel onnosel bloeds te plengen / als om opgedichte en verdichte Toverij ter dood gebzaght ; en niet alleen ter dood / maar levendig verbyand. De zielbesorgers van sodanige personen in hun uiterste en sullen hunne zielen niet beswaren / dooz die arme menschen gansch verkeerdelik van hunnen sterbensplicht te onderrichten. De Dozsten en de Overheden sullen hunne landen ende steden so van onderdanen niet ontbloten / en de fondamenten niet doen wankelen / dooz aan te stellen / of ook toe te laten / sulke ongerechtige rechtsplegingen over so genaamde Toverijpe. De volkeren sullen vloeken , en de naticen sullen gram zijn over den genen die tot den godlosen segt , gy zijt rechtveerdig ; en so sal vooz ons / de sodanige bestraffende in hunne verkeerde rechtsplegingen / lieflikheid zijn , en de zegen des Heeren sal op ons komen. Spruk. 24: 24/25. Dan sal 't de ware Toveraars eerst gelden / die ik in 't naaste hoofdstuk §. 12—17. aangewesen hebbe : dan sal de grote Lijchter dooz den pver der godvuychtige Overheden de Toverijen uit uwe hand uitroeyen , ende gy sult geen Guichelaars meer hebben. Mich. 5: 11. De sondaars sullen van der aarde verdaan worden , ende de godlose , en sullen niet meer zijn. Loof den HEERE mijne ziele , Halcu-jah? Psal. 104: 35.

Einde des III. Boeks.

R E-

R E G I S T E R

der

H O O F D S T U K K E N

Van het

D E R D E D E E L.

- I. **D**E Woorden en benamingen in desen meest gebruikelijk behoortmen eerst in acht te neemen; om in den Staat van het geschil, dat wy betwisten, eens te zijn. Pag. 1
- II. Der Geesten, en besonderlik der bosen, omgang met de menschen is beswaarlik met de Reden over een te brengen. 4
- III. Dienvolgens is ook in 't besonder dat Verbond der Toveraars en Toveressen met den Duivel strijdig met een onbedorven oordeel en gezond verstand.
- IV. En om te weten wat ons daar de Schrift van meld, is nodig eerst den sin der Namen na te speuren, die daar gemeenlik op alsulke menschen worden toegepast. 19
- V. En dan de saken nader by te komen, sal het dienen, alle d'aange-tekende Schriftuurplaatsen in 't besonder na te sien: en voor eerst degene die van Toverhandelingen spreken, welke in Egypten eertijds voorgevallen zijn. 23
- VI. Het selfde word gelijkerwijs aan die verscheiden slag van Wichelaars en hunnen handel ondersocht: te weten Bileam, de Filistijnsche Priesters en de Toveres tot Endor in 't besonder. 34
- VII. Met d'overige plaatsen van dien inhoud is het even eens gesteld. 44
- VIII. Verscheidene wetten door God aan 't volk Israel gegeven, betreffende dat slag van menschen, melden mede van gemeenschap met den Duivel niet. 54
- IX. Self ook die breede wett, waar in 't register aller Wichlary begrepen is, Deut. 18. maakt van den Duivel geen gewagh. 67
- X. Ons komen ook geen andere Lessen in den Bijbel voor, waar uit te merken zy, dat die verboden konsten enige gemeenschap met den Duivel hadden. 74

XI. Veelt

- XI. Veel minder vindmen 't minste in de Schrift, ook daar sy van Verbond tot boosheid spreekt, het gene na dat toversch Vloekverbond gelijkt. 84
- XII. Het kan ook met den draad der leere van de Schrift aangaande Gods Verbond geensins bestaan. 90
- XIII. Men dient dan nader te verneemen, wat voor luiden 't waren, welke in den Bijbel met voorschreven namen, en op fulken wijze staan vermeld. 100
- XIV. Daar uit moet sich dan verder openbaren, wat van 't bedrijf van fulke menschen, die tegen Moses, de Profeten en Apostelen zijn aan geweest, te houden zy. 109
- XV. Het is met eenen uit Gods Woord seer wel te weten, dat die genaamde Wichelaars en Toveraars in waarheid niets en wisten noch vermoghten. 112
- XVI. De plaatsen daar de Schrift so spreekt, als of die menschen waarlik noch iets wisten ofte werkten, behoorlik ondersocht, en seggen dat in 't minste niet. 119
- XVII. Des niettemin is wel te sien, waar in het quaad besta, waarom voorseide hanteeringen bestraft en ook gestraft zijn in Gods woord, en door de kristelike Wetten streng verboden zijn. 137
- XVIII. Men moet ook niet voorbygaan fulke plaatsen, daar de Schrift verstaan word van sodanige te spreken, die van den Duivel in 't gemoed bestreden, of aan den lichame gepijnigd zijn. 142
- XIX. Uit al 't voorschreven volgt, wat van 't bewijs van 't algemeen gevoelen te geloven zy, en hoe de Formulicren dien aangaande moeten zijn verstaan. 149
- XX. 't Gemeen gevoelen van de Tovery en wat daar aan kleeft, kan met de gemeene gronden onser Leere en de Formulieren niet bestaan. 162
- XXI. End'oefeninge der Godsaligheid word door het selve merkelijk gekrenkt. 167
- XXII. Daar uit is eindelijk wel af te nemen, wat eigentlich van al 't voorschreven doen, dat met den naam van Tovery begrepen word, te houden zy. 174
- XXIII. Al het voorgaande moet ons dienen tot een veelerley Gebruik in 't wel betraghten der Godzaligheid. 183

Berigt aan den Boekbinder.

De eerste pag. 55. en 56. moet uitgesneden werden / zynde 't laatste van de Letter G.